

ISSN: 2148-970X

Moment

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR DERGİSİ

momentdergi.org

cilt 11 • sayı 1 • 2024

ARASTIRMALARDA İLETİŞİM VE MEDYA

ARASTIRMALARIN DÜNYA

GELECEĞİ, BU GÜNÜ VE

KARŞILAŞMALARDA

MÜCADELELER VE

TARAYÜLLER

Ayşe Nevin Yıldız
Umut Yener Kara
Eda Çetinkaya Yarımçam
Nusret Tongarlak

Sahibi / Owner

Emre Toros

Hacettepe Üniversitesi • emretoros@gmail.com

Editör / Editor

Emek Çaylı

Hacettepe Üniversitesi • emekcayli@gmail.com

Tema Editörleri / Theme Editors

Ayşe Nevin Yıldız

Hacettepe Üniversitesi • newaysenevinyildiz@gmail.com

Umut Yener Kara

Hacettepe Üniversitesi • umutyener84@gmail.com

Eda Çetinkaya Yarımçam

Hacettepe Üniversitesi • cetinkayaeda@gmail.com

Nusret Tongarlık

Hacettepe Üniversitesi • nusrettongarlık97@gmail.com

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Emre Canpolat

Hacettepe Üniversitesi • canemrepolat@gmail.com

Gökçe Baydar Çavdar

Hacettepe Üniversitesi • gokcebydr@gmail.com

Gülşay Acar Göktepe

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi • gulaycr@gmail.com

Yayın Sekreterleri & Editöryal İletişim /

Editorial Assistants & Editorial Contacts

Şule Karataş Özyayın

Hacettepe Üniversitesi • skaratas89@gmail.com

Toygar Ercan

Hacettepe Üniversitesi • a.toygar.ercan@gmail.com

Yayın Editörü / Publication Editor

Erkin Gökçer Erdem

Hacettepe Üniversitesi • gokcererdem@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Beren Kandemir

Hacettepe Üniversitesi • berenkandemir@gmail.com

Evin Sevgi Baran

Hacettepe Üniversitesi • evinsevgi@gmail.com

Ezgi Sertalp

Hacettepe Üniversitesi • ezgibugey@gmail.com

Ozan Çavdar

Hacettepe Üniversitesi • ozancavdar83@gmail.com

Umut Yener Kara

Hacettepe Üniversitesi • umutyener84@gmail.com

Sosyal Medya Editörleri / Social Media Editors

Gökçe Baydar

Hacettepe Üniversitesi • gokcebydr@gmail.com

Göze Orhon

Hacettepe Üniversitesi • gozeorhon@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ahmet Gürata

İzmir Ekonomi Üniversitesi • ahmetgurata@gmail.com

Aksu Bora

Emekli Öğretim Üyesi • bora.aksu@gmail.com

Asli Telli Aydemir

Siegen Üniversitesi • Asli.Telli@uni-siegen.de

Besim Can Zırh

Orta Doğu Teknik Üniversitesi • besimcan@metu.edu.tr

Burak Özçetin

Bilgi Üniversitesi • burak.ozcetin@bilgi.edu.tr

Burcu Canar

Hacettepe Üniversitesi • canarburcu@gmail.com

Emek Çaylı

Hacettepe Üniversitesi • emekcayli@gmail.com

Emre Toros

Hacettepe Üniversitesi • emretoros@gmail.com

Funda Şenol

Bağımsız Araştırmacı • funda.senol@gmail.com

Göze Orhon

Hacettepe Üniversitesi • gozeorhon@gmail.com

Gülsüm Depeli

Hacettepe Üniversitesi • gdepeli@gmail.com

Hakan Ergül

Bağımsız Araştırmacı • hkergul@gmail.com

Hatice Şule Gelibolu

Hacettepe Üniversitesi • hatices99@gmail.com

Mark Lewis Soileau

Hacettepe Üniversitesi • mark.soileau@hacettepe.edu.tr

Mehmet Bozok

Maltepe Üniversitesi • mehmetbozok@yahoo.co.uk

Mutlu Binark

Hacettepe Üniversitesi • mbinark@gmail.com

Suavi Aydın

Hacettepe Üniversitesi • suavi@hacettepe.edu.tr

Tezcan Durna

Ankara Üniversitesi • tezcandurna@gmail.com

Ümit Çetin

Westminster Üniversitesi • cetinu@westminster.ac.uk

Dizinler / Indexes

COPE <https://publicationethics.org/members/moment-journal>

DOAJ <https://doaj.org/toc/2148-970X>

EBSCO <https://www.ebsco.com>

ERIHPLUS <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=493402>

INDEX COPERNICUS <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=47609>

ULAKBİM TR DİZİN <https://app.trdizin.gov.tr/dergi/TORrNE9BPT0/moment-dergi>

ULRICHWEB <http://ulrichweb.serialssolutions.com/>

İÇİNDEKİLER

1-10 TEMA EDİTÖRLERİNDEN...

Ayşe Nevin Yıldız, Umut Yener Kara, Eda Çetinkaya Yarımçam, Nusret Tongarlık

Söyleşiler

11-23 CHRISTIAN FUCHS İLE İLETİŞİM VE MEDYA ÇALIŞMALARINI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Umut Yener Kara, Eda Çetinkaya Yarımçam

24-34 JOHN DOWNEY İLE İLETİŞİM VE MEDYA ÇALIŞMALARINI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Eda Çetinkaya Yarımçam, Umut Yener Kara

Makaleler (Tema)

35-53 GAZETECİLİK TARİHÇİLERİ İÇİN ZORLU BİR GÖREV: KÜLTÜREL DÖNÜŞ VE OSMANLI/TÜRK BASIN TARİHYAZIMI

Ozan Çömelekoğlu

54-80 MEDYA ÇALIŞMALARINDA ELEŞTİREL EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (2013-2023)

Vahdet Mesut Ayan

81-108 İLETİŞİM VE MEDYA ÇALIŞMALARINDA YENİ GELİŞMELER: YAPAY ZEK VE GAZETECİLİK ARAŞTIRMALARINA DAİR BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

İrem Yeniceler Kortak

109-131 MEDYA ETKİLERİNE YÖNELİK METODOLOJİK BİR TARTIŞMA: KONVANSİYONEL YÖNTEMLER VE EEG

Halid Bilal Tanrıkulu, Mahmut Ceran

132-163 TÜRKİYE'DE BİLİM İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARINI (2010-2023): HAKEMLİ DERGİ MAKALELERİNİ VE LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Erdinç Kaygusuz

Makaleler

164-184 BELLEĞİN ÖTEKİ SİĞİNAĞI: MÜSLÜMANLAŞ(TIRIL)MIŞ RUMLARDA SPİRİTÜEL AKTARIMLAR

Mert Kaya

Kitap İncelemeleri

185-188 ELECTORAL INTEGRITY IN TURKEY

Emre Erdoğan

189-192 MEDIA ACTIVISM, ARTIVISM AND THE FIGHT AGAINST MARGINALISATION IN THE GLOBAL SOUTH BY ANDREA MEDRADO AND ISABELLA REGA

Burak Akbalık

Değıniler

193-214 TÜRKİYE'DE ERKEN DÖNEM İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA ÜNSAL OSKAY, RAŞİT KAYA, EROL MUTLU'NUN ELEŞTİREL YAKLAŞIMLARI

D. Beybin Kejanlıoğlu

INDEX

1-10 **FROM THE THEME EDITORS...**

Ayşe Nevin Yıldız, Umut Yener Kara, Eda Çetinkaya Yarımçam, Nusret Tongarlık

Interviews

11-23 **AN INTERVIEW WITH CHRISTIAN FUCHS ON COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES**

Umut Yener Kara, Eda Çetinkaya Yarımçam

24-34 **AN INTERVIEW WITH JOHN DOWNEY ON COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES**

Eda Çetinkaya Yarımçam, Umut Yener Kara

Articles (Theme)

35-53 **A CHALLENGING TASK FOR JOURNALISM HISTORIANS: THE CULTURAL TURN AND THE HISTORIOGRAPHY OF THE OTTOMAN/TURKISH PRESS**

Ozan Çömelekoğlu

54-80 **THE CRITICAL POLITICAL ECONOMY PERSPECTIVE ON MEDIA STUDIES: A CASE STUDY OF TURKEY (2013-2023)**

Vahdet Mesut Ayan

81-108 **NEW DEVELOPMENTS IN COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE STUDY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JOURNALISM**

İrem Yenicele Kortak

109-131 **A METHODOLOGICAL DISCUSSION ON MEDIA EFFECTS: CONVENTIONAL METHODS AND EEG**

Halid Bilal Tanrıkulu, Mahmut Ceran

132-163 **SCIENCE COMMUNICATION STUDIES IN TÜRKİYE (2010-2023): A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON JOURNAL ARTICLES AND POSTGRADUATE THESES**

Erdinç Kaygusuz

Articles

164-184 **ANOTHER SHELTER FOR THE MEMORY: SPIRITUAL PRACTICES OF ISLAMIZED GREEKS**

Mert Kaya

Book Reviews

185-188 **ELECTORAL INTEGRITY IN TURKEY**

Emre Erdoğan

189-192 **MEDIA ACTIVISM, ARTIVISM AND THE FIGHT AGAINST MARGINALISATION IN THE GLOBAL SOUTH BY ANDREA MEDRADO AND ISABELLA REGA**

Burak Akbalık

Essays

193-214 **CRITICAL APPROACHES OF ÜNSAL OSKAY, RAŞİT KAYA AND EROL MUTLU IN EARLY COMMUNICATION STUDIES IN TURKEY**

D. Beybin Kejanlıoğlu

2024, 11(1): 1-10

Tema Editörlerinden...

Altmışlardaki toplumsal hareketlerin, seksenlerle birlikte yükselişe geçen neo-liberal politikaların ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bir sonucu olarak doksanlarda yaygınlaşmaya başlayan internet ile toplumsal yapılarda bir dizi köklü dönüşümlerin meydana geldiği söylenebilir. Tüm gelişmeler beraberinde kitle kavramını ve kitle iletişim araçlarını merkezine alarak kurumlaşan Anglo-Amerikan iletişim araştırmaları geleneğini de eleştirilerin odağı haline getirmiştir. Bu eleştirilerin özü bir nevi “Yeni şarabın eski şişeye doldurulamayacağı”; yeni medya ve bu medyaya has kullanım alışkanlıklarının yarattığı medya eko-sisteminin kitle iletişim araçlarını odağına alan kuram ve yöntemlerle araştırılmayacağı yönündeydi. Bu önermeler, dünya ölçeğinde iletişim araştırmalarının kökenlerine kadar varan bir disiplinleşme tartışmasını da tetiklemekteydi. Yine sözü edilen bu tartışmalar günümüzde de yükselişte olan ve alana özdüşünsel bir perspektiften bakan güçlü bir literatürün arka planını oluşturacaktı.

Bu uluslararası tartışmalara bakıldığında başlangıcından beri iletişim alanının kendi varoluşunu devamlı sorgulayan, varoluşu üzerine şüphelerle dolu bir alan olduğu rahatlıkla söylenebilir. Anglo-Amerikan geleneğinin kurucu isimlerinden Wilbur Schramm 1950’lerin sonlarında iletişim çalışmalarını “pek çoklarının geçtiği ama çok az kişinin durduğu bir kavşak” olarak nitelemiş (Schramm vd., 1959, s. 8), aynı yıllarda yine önemli bir figür Bernard Berelson alanın canlılığını yitirdiğini ve “yok olmakta” olduğunu söylemişti (aktaran Koivisto ve Thomas, 2010, s. 17). 80’lerde başlayan tartışmalar iletişimin bir disiplin mi, interdisipliner bir araştırma alanı mı, bir kurum mu, yoksa bir meslek mi olduğunu sorgulamıştı. En çarpıcı ve güncelliğini koruyan yanıtlardan bir tanesini veren John Durham Peters (1986), iletişimin diğer disiplinlerden farklı olarak entelektüel olarak olgunlaşmadan kurumsallaştığını, “entelektüel sefaleti”nin ise bu durumdan kaynaklandığını iddia etmişti. Az çok bütün sosyal ve beşeri olgu ve fenomenler bir düzeyde “iletişimsel” bir boyut taşıdığı için iletişim çalışmalarının küçük bir adacık olmasına rağmen, bütün Çin’in kendisine ait olduğunu iddia eden Tayvan gibi her şeyi kendi akademik kapsamına aldığına dikkat çekmişti.

Bununla birlikte zaman içerisinde iletişimin parçalı, heterojen ve disiplinsiz yapısının gittikçe daha olumlu değerlendirmeler aldığı söylemeden geçemeyiz; Peters (2008) önceki görüşlerini bir düzeyde değiştirerek “Tayvan” olmanın güncel akademik konjonktürde “o kadar da kötü” olmayabileceğini yazarken; Waisbord (2019) iletişimin yine güncel koşullarda diğer disiplinlerin de yavaş yavaş evrimleşmeye başladığı öncü bir

“post-disiplin” olduğunu iddia eder. Bu tartışmalar içerisinde bir diğer dikkat çeken – ve bizim de büyük ölçüde katıldığımız – bir yanıt ise iletişim araştırmaları üzerine çok ülkeli kapsamlı bir proje gerçekleştiren Koivisto ve Thomas’tan (2010) geliyor. Yazarlara göre iletişim alanı, “farklı toplumsal ve siyasi projelerin üretildiği, eleştirildiği, kurumsallaştığı ve meydan okunduğu bir mücadele alanı” veya Gramsci’nin terminolojisiyle “hegemonik bir aygıttır” (s. 45). Alanın ulusal ve uluslararası ölçülerde bütünlükten ve tutarlılıktan yoksun görünümünün arkasında farklı güçlerin alanı farklı yönere çekme mücadeleleri yatmaktadır (s. 49).

Benzer seslerin doksanların sonu, iki binlerin başında Türkiye’deki iletişim akademisinde kısmen yükselmeye başladığı görülse de alana yönelik kapsayıcı bir tartışmanın kurulamadığı söylenebilir. Böylesi bir kapsayıcı tartışma için gerekli akademik eko-sistemin oluşturulmasının önündeki en büyük engellerden biri; Türkiye’de iletişim araştırmalarının kurumsallaşma tarihini, akademik araştırma geleneklerini ve eğitiminin kökenlerini ve dahası tüm bunların güncel durumunu ortaya koyabilecek kapsayıcı ampirik verilerden yoksun olmamızdır. Söz konusu verilerin bize ne göstereceği ve nasıl bir bağlam içinde anlamlı hale gelebileceği sorusu bizi bu alanda bir proje tasarlamaya teşvik etti. Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Merkezi destekli, “Türkiye’de İletişim ve Medya Araştırmalarını Haritalandırmak: Kurumsallaşma, Araştırma ve Eğitim Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme” başlıklı projemiz tam da böylesi bir motivasyonun sonucu oldu.

Moment’in bu sayısı da söz konusu projenin dert ettiği özdüşünümsellik meselesinin Türkiye’deki iletişim akademisindeki karşılığını aramak için tasarlandı. Derdimiz; Türkiye ve dünya ölçeğinde; farklı gelenekler, yaklaşımlar ve konular çerçevesinde alanın bir fotoğrafını çekmek oldu. Böylece Türkiye’de görece zayıf kalan özdüşünümsel çalışmaları güçlendirmek, yeni çalışmalar için bir başlangıç noktası oluşturmak ve alanın dünü, bugünü hakkında konuşarak, geleceği hakkında öngörülerde bulunmak için bir zemin sunmak derdiyle yola çıktık. Türkiye ve dünya ölçeğinde, iletişim araştırmaları üzerine birbirinden farklı perspektiflerden ve konulardan beslenen beş araştırma makalesi, bir makalenin, iki söyleşi ve iki kitap eleştirisinin yer aldığı elinizdeki bu sayının Türkiye’deki iletişim araştırmaları alanındaki özdüşünümsellik tartışmalarına katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de basın tarihi, uzun yıllardır belli isimlerin ve yayınların genel bir görünümünü aktarmak veya yine bunlara ilişkin örnek vakalar üzerinden incelemeler yapmak suretiyle ele alınagelmıştır. Ozan Çömelekoğlu; “A Challenging Task for Journalism Historians: The Cultural Turn and the Historiography of the Ottoman/Turkish Press” başlıklı araştırma makalesi ile basın tarihi çalışmalarında yöntem sorununu dert edinmektedir. Kültürel dönemeçle başlayıp günümüze kadar canlılığını koruyan tartışmaları Osmanlı ve Türkiye örneklerini merkezine alarak ele alan bu çalışma ile Çömelekoğlu, Türkiye’deki basın tarihi yazınına farklı bir yaklaşım getirmektedir.

Bu sayıda yer verdiğimiz Türkiye odaklı başka bir çalışma ise, Vahdet Mesut Ayan'a ait ve iletişim çalışmalarının en köklü geleneklerinden birisi olan eleştirel ekonomi politik yaklaşımın Türkiye'deki durumunu ele alıyor. Ayan, "Medya Çalışmalarında Eleştirel Ekonomi Politik Yaklaşım: Türkiye Örneği (2013-2023)" başlıklı çalışmasında alanın Türkiye'deki portresini çıkartarak, uluslararası literatüre kıyaslandığında, Türkiye'deki çalışmaların teorik ve yöntemsel zayıflık gösterdiğini iddia etmektedir.

Yapay zekâyla ilgili konular iletişim çalışmalarda son yıllarda en fazla ilgi gören konulardandır ve Chat-GPT gibi üretken yapay zekâ uygulamalarının gazetecilik gibi pratik alanlarda köklü dönüşümler yaratacağı öngörülmektedir. İrem Yenicele Kortak, "İletişim ve Medya Çalışmalarında Yeni Gelişmeler: Yapay Zekâ ve Gazetecilik Araştırmalarına Dair Bibliyometrik Bir Analiz" başlıklı çalışmasında, gazetecilik alanında yapay zekâ kullanımı konusu üzerine bibliyometrik bir literatür taraması yaparak hem alanın genel bir haritasını çıkarmakta hem de alana yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle konu üzerine en fazla alıntılanan çalışmaların geçmişle süreklilikler kurarak yeni kavram ve teoriler ortaya koyan çalışmalar olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu sayıda yer verdiğimiz bir diğer literatür taraması ise geçmişten günümüze iletişim çalışmaları içerisinde en fazla tartışılan ve bazı gelenekler içerisinde merkezietini koruyan "medya etkileri" sorunsalına odaklanmaktadır. Halid Bilal Tanrıkulu, "Medya Etkilerine Yönelik Metodolojik Bir Tartışma: Konvansiyonel Yöntemler Ve Eeg" başlıklı çalışmasında nörogörüntüleme tekniklerinden biri olan EEG'nin bu sorunsal bağlamında iletişim çalışmaları için olanaklarını tartışmakta, geleneksel yöntemlere kıyasla artılarını ve eksilerini değerlendirmektedir.

Erdoğan Kaygusuz'un kaleme aldığı "Türkiye'de Bilim İletişimi Çalışmaları (2010-2023): Hakemli Dergi Makaleleri ve Lisansüstü Tezler Üzerine Bibliyometrik Analiz" başlıklı araştırma makalesi, Türkiye'de bilim iletişimini konu alan akademik yazını kapsayıcı bir biçimde analiz etmektedir. Literatürdeki temaları, konuya metodolojik yaklaşımları, konunun zaman içerisindeki eğilimlerini özdüşünümsel bir yaklaşımla inceleyen bu çalışma iletişim araştırmaları alanının görece yeni bir konusu olan bilim iletişimine yönelik verileri kapsayıcı bir bakış içinden sunmaktadır.

Türkiye'de eleştirel teori ve Frankfurt Okulu üzerine yaptığı çalışmalarla alandaki en önemli isimlerden biri olan D. Beybin Kejanlıoğlu, "Türkiye'de Erken Dönem İletişim Çalışmalarında Ünsal Oskay, Raşit Kaya, Erol Mutlu'nun Eleştirel Yaklaşımları" başlıklı yazısında, ülkemizde iletişim çalışmalarında eleştirel yaklaşımların gelişiminde büyük emeği olan üç değerli isim ve bu isimlerin beslendiği gelenekler üzerinden bir hat kurarak alanın gelişimini değerlendiriyor. Kejanlıoğlu, literatürde eleştirel iletişim çalışmalarının neyi kapsadığını açıkladıktan sonra, 1970'li yıllar itibarıyla Türkiye'deki eleştirel alanın gelişimine odaklanıyor. Ünsal Oskay, Raşit Kaya ve Erol Mutlu'nun aldıkları eğitimin düşüncelerinin gelişimine olan etkisini ve akademisyenlerin

yayınlarını aktarıyor. Metin bizlere Türkiye’de eleştirel çalışmalar ve kitle iletişiminin gelişimi üzerine tarihi bir izlek sunarken, günümüzü değerlendirmek için de önemli pencereler açıyor.

Bu sayının ilk söyleşisini eleştirel geleneğin iletişim ve medya çalışmalarındaki belki de en üretken temsilcisi Christian Fuchs ile gerçekleştirdik. Fuchs’un görüşleri bizim için sadece önemli bir geleneği temsil etmesinden değil aynı zamanda The Journal of Communication’ın (JoC) 1983 yılında yayımlanan çığır açan “Ferment in the Field” özel sayısının takibi niteliğindeki 2018 tarihli “Ferments in the Field” özel sayısının editörlüğünü yapmış olmasından dolayı da önemliydi. Söyleşide Fuchs iletişim alanıyla geçmiş ve şimdiki ilişkisini, JoC özel sayısının hikayesini, Kültürel Çalışmalar ekolüne bakışını ve yapay zekâ gibi yeni trendler üzerine değerli görüşlerini bize aktardı.

Loughborough Üniversitesi’nde karşılaştırmalı medya analizi alanında profesörlük görevine devam eden ve ECREA başkanı olan John Downey ile yaptığımız söyleşide, Downey’ye iletişim ve medya çalışmalarında uzun yıllardır tartışılan konulara yönelik sorular yönelttik. Downey kültürel çalışmalar, Frankfurt Okulu ve eleştirel teorinin iletişim ve medya çalışmaları açısından önemini, özellikle İngiltere ve Almanya’da iletişim alanının beslendiği gelenekleri ve alandaki metodolojik yönelimleri, iletişim çalışmaları üzerinden ilerleyen disiplinleşme ve disiplinlerarasılık tartışmalarına yönelik görüşlerini bizlerle paylaştı. Söyleşimizde iletişim ve medya çalışmalarının sosyal bilimler içerisindeki yerine, alandaki teorik, eleştirel ve mesleki eğitim tartışmalarına, ECREA başta olmak üzere iletişim ve medya araştırmaları üzerine etkinlikler yürüten uluslararası kurum ve derneklerin alandaki rolüne dair Downey’in değerlendirmelerini de okuyabilirsiniz.

Moment’in bu sayısının kitap değerlendirme yazılarından ilki Emre Erdoğan tarafından kaleme alındı. Erdoğan; Emre Toros tarafından yazılan ve 2024 yılında Edinburgh University Press’ten yayınlanan “Electoral Integrity in Turkey” adlı kitabı seçim bütünlüğü ve demokrasiler arasındaki çok yönlü ve karmaşık ilişkiyi merkezine alarak değerlendirdi. Kitap, seçim bütünlüğü kavramını sandık güvenliğinden, seçimlerdeki kötü uygulamalara (malpractice), seçim manipülasyonuna ve seçim şiddetine varacak kadar kapsayıcı bir biçimde ele alındığına dikkat çekmektedir. Tüm bu alt alanları ve uygulamaları geniş bir perspektiften ve Türkiye örneğinde ele alan bu çalışmanın Türkiye’de özellikle siyasal iletişim ve seçim güvenliği alanlarında kalem oynatan akademisyenler için son derece önemli bir kaynak olma potansiyeline sahiptir.

Bu sayının ikinci kitap değerlendirme yazısında Burak Akbalık, Andrea Medrado ve Isabella Rega’nın *Media Activism, Artivism and the Fight Against Marginalisation in the Global South* adlı kitabını inceliyor. Akbalık, kitabın de-kolonyal çalışmalar, topluluk medyası, medya aktivizmi/artivizmi ve Küresel Güney konularında araştırma yapan akademisyenler için yararlı bir kaynak olmasının yanında, iletişim ve medya çalışmalarında hâkim olan, medya merkezci ve Avrupa merkezci yaklaşımların ötesine geçmesiyle de değer ve önem kazandığına dikkat çekiyor.

Farklı perspektiflerden ve çeşitli konuları odağına alan bu metinlerin hem alan üzerine düşünmeye teşvik etmesi hem de Türkiye ölçeğinde özdeşünümsel çalışmalardan oluşan güçlü bir literatürün vücut bulması için bir başlangıç olması dileğiyle.

Kaynakça

Koivisto, J., ve Thomas, P. D. (2010). *Mapping Communication and Media Research: Conjunctions, Institutions, Challenges*. Tampere: Tampere University Press.

Peters, J. D. (1986). Institutional Sources of Intellectual Poverty in Communication Research. *Communication Research*, 13(4), 527-559.

Peters, J. D. (2008). Institutional Opportunities for Intellectual History in Communication Studies. D.W. Park ve J. Pooley (Der.), içinde, *The History of Media and Communication Research: Contested Memories* (s. 143-162). New York: Peter Lang Publishing.

Schramm, W., Riesman, D., ve Bauer, R. A. (1959). The state of communication research: Comment. *The Public Opinion Quarterly*, 23(1), 6-17.

Waisbord, S. (2019). *Communication: A Post-Discipline*. Cambridge: Polity Press.

2024, 11(1): 1-10

From the Theme Editors...

As a result of the social movements of the sixties, the rise of neo-liberal policies in the eighties, and the transformations in social structures due to the widespread adoption of the internet in the nineties—fuelled by advances in communication technologies—the Anglo-American communication research tradition, which had been institutionalized with a focus on mass and mass media, became a focal point of criticism. Critics argued that "new wine cannot be poured into old bottles," asserting that the emerging new media ecosystem and its unique usage habits could not be adequately studied using theories and methods designed for mass media. These criticisms also stimulated a disciplinary debate that went back to the origins of communication studies on a global scale. Again, these debates would form the background of a strong literature that is still on the rise today and that looks at the field from a self-reflexive perspective.

Examining these international debates reveals that, since its inception, the field of communication has persistently questioned its own existence and harboured doubts about its identity. At the end of the 1950s, Wilbur Schramm, one of the founding figures of the Anglo-American tradition, described communication studies as a crossroad "where many pass but few tarry" (Schramm et al, 1959, p. 8). Around the same time, Bernard Berelson, another significant figure, declared that the field had lost its vitality and was "withering away" (as cited in Koivisto and Thomas, 2010, p. 17). The debates of the 1980s further questioned whether communication was a discipline, an interdisciplinary research field, an institution, or a profession. John Durham Peters (1986) provided one of the most striking and pertinent responses, arguing that communication, unlike other disciplines, was institutionalized before it was intellectually mature, leading to its "intellectual poverty." He highlighted that since nearly all social and human phenomena have a "communicative" dimension, communication studies has claimed everything within its academic scope, much like Taiwan claims all of China despite being a small island.

However, it should be noted that over time, the fragmented, heterogeneous, and undisciplinary nature of communication studies has received more and more positive assessments. Peters (2008) modified his previous views to some extent and wrote that being "Taiwan" may not be "so bad" in the current academic conjuncture, while Waisbord (2019) claims that communication is a pioneering "post-discipline" in which other disciplines are slowly evolving. Another striking response to these debates - and one with which we

largely agree - comes from Koivisto and Thomas (2010), who conducted a comprehensive and multi-country project on communication research. According to the authors, the field of communication is "a terrain upon which social and political projects and values are produced, criticised, institutionalised and challenged" or, in Gramsci's terminology, "a hegemonic apparatus" (p. 45). Behind the field's lack of coherence on national and international levels lies the struggle of different forces to pull the field in different directions (p. 49).

Although similar voices were partially heard in the communication academy in Turkey in the late 90s and 2000s, it can be said that an inclusive debate on the field could not be established. One of the biggest obstacles to the creation of the academic conditions necessary for such an inclusive debate was the lack of comprehensive empirical data that could reveal the history and current state of the institutionalization of communication research in Turkey, academic research traditions, and education. The question of what such data could show us and how it could become meaningful prompted us to design a project in this field. Motivated by this need, and with support from the Hacettepe University Center for Scientific Research, we designed a project titled "Mapping Communication and Media Research in Turkey: A Study on Institutionalization, Research, and Education Activities."

This issue of Moment Journal is designed to revitalize and promote self-reflexivity, which was the starting point of the aforementioned project, in the communication academy in Turkey. Our concern was to take a picture of the field on a national and global scale in terms of different traditions, approaches, and issues. Thus, we set out to strengthen the relatively weak self-reflexive studies in Turkey, to create a starting point for new studies, and to provide a baseline to talk about the past and present of the field and to make suggestions about its future. This issue, which includes five research articles, one article, two interviews, and two book reviews on communication studies from different perspectives and topics in Turkey and around the world, is expected to contribute to the debates on self-reflexivity in the field of communication studies in Turkey.

For many years, the history of the press in Turkey has been dealt with by presenting a general view of certain names and publications or by analysing them through case studies. In his article titled "A Challenging Task for Journalism Historians: The Cultural Turn and the Historiography of the Ottoman/Turkish Press", Ozan Çömelekoğlu is concerned with the problem of methodology in the study of the history of the press. With this study, he brings a different approach to the press history literature in Turkey by focusing on the Ottoman and Turkish examples of the debates that started with the cultural turn and have kept their vitality until today.

Another Turkey-focused study included in this issue is by Vahdet Mesut Ayan and deals with the situation of the critical political economy approach, one of the most established traditions of communication studies, in Turkey. In his article titled "The Critical Political Economy Perspective on Media Studies: A Case Study of

Turkey (2013-2023)", Ayan draws a portrait of the field in Turkey and argues that compared to the international literature, studies in Turkey show theoretical and methodological weaknesses.

Artificial intelligence has become one of the most popular topics in communication studies recently, and it is predicted that generative artificial intelligence applications such as Chat-GPT will create radical transformations in practical fields such as journalism. İrem Yeniceler Kortak's article, "New Developments in Communication and Media Studies: A Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence and Journalism Research", conducts a bibliometric literature review on the utilization of artificial intelligence in journalism. The study maps out the field as well as providing assessments of current literature. In particular, she draws attention to the fact that the most cited studies on the subject are those that establish continuities with the past and put forward new concepts and theories.

Another literature review in this issue focuses on the problem of "media effects", which has been one of the most debated problems in communication studies from past to present and has maintained its centrality within some traditions. Halid Bilal Tanrikulu's article "A Methodological Discussion on Media Effects: Conventional Methods and EEG", discusses the potentials of EEG, one of the neuroimaging techniques, for communication studies in the context of this problem and evaluates its advantages and disadvantages compared to conventional methods.

Erdoğan Kaygusuz's research article titled "Science Communication Studies in Türkiye (2010-2023): A Bibliometric Analysis on Journal Articles and Postgraduate Theses" comprehensively analyses the academic literature on science communication in Turkey. This study, which examines the themes in the literature, methodological approaches to the subject, and the trends of the subject over time with a self-reflexive approach, presents data on science communication, a relatively new topic in the field of communication research, from a comprehensive perspective.

D. Beybin Kejanlıoğlu, one of the most important names in the field with her studies on critical theory and the Frankfurt School in Turkey, in her article titled "The Critical Approaches of Ünsal Oskay, Raşit Kaya, Erol Mutlu in Early Communication Studies in Turkey", evaluates the development of the field by establishing a line through three valuable names who have greatly contributed to the development of critical approaches in communication studies in our country and the traditions that these names have drawn on. After explaining what critical communication studies encompass in the literature, Kejanlıoğlu focuses on the development of the critical field in Turkey as of the 1970s. She describes the impact of the education received by Ünsal Oskay, Raşit Kaya, and Erol Mutlu on the development of their ideas and the publications of these academics. The text provides us with a historical perspective on the development of critical studies and mass communication in Turkey and offers important perspectives to evaluate the present.

The first interview of this issue was with Christian Fuchs, perhaps the most prolific representative of the critical tradition in communication and media studies. Fuchs' insights were important to us not only because he represents an important tradition, but also because he was the editor of *The Journal of Communication's* (JoC) 2018 special issue "Ferments in the Field", a follow-up to the groundbreaking 1983 special issue "Ferment in the Field". In the interview, Fuchs shared his past and present relationship with the field of communication, the story of the JoC special issue, his perspective on the Cultural Studies school, and his valuable insights on new trends such as artificial intelligence.

In our interview with John Downey, who is a professor of comparative media analysis at Loughborough University and the President of ECREA, we asked him questions about the issues that have been discussed in communication and media studies for many years. Downey shared his views on the importance of cultural studies, the Frankfurt School and critical theory for communication and media studies, the traditions that the field of communication has been nurtured, especially in the UK and Germany, and the methodological orientations in the field, and the debates on disciplinarity and inter-disciplinarity in communication studies. In our interview, you can also read Downey's evaluations on the place of communication and media studies in social sciences, the theoretical, critical, and vocational training debates in the field, and the role of international institutions and associations that carry out activities on communication and media studies, especially ECREA.

The first book review in this issue of Moment is written by Emre Erdoğan. Erdoğan reviewed the book *Electoral Integrity in Turkey* written by Emre Toros and published by Edinburgh University Press in 2024, focusing on the multifaceted and complex relationship between electoral integrity and democracies. The book draws attention to the fact that the notion of electoral integrity is comprehensive, ranging from ballot box security to electoral malpractice, electoral manipulation, and electoral violence. This study, which deals with all these sub-fields and practices from a broad perspective and in the case of Turkey, has the potential to be an extremely important resource for academics working in the field of political communication and electoral integrity in Turkey.

In the second book review of this issue, Burak Akbalık reviews Andrea Medrado and Isabella Rega's *Media Activism, Artivism and the Fight Against Marginalisation in the Global South*. Akbalık points out that the book is not only a useful resource for scholars researching decolonial studies, community media, media activism/artivism, and the Global South, but it also gains value and importance by going beyond the media-centric and Eurocentric approaches dominant in communication and media studies.

We hope that these writings, which focus on a variety of issues from different perspectives, will both encourage reflection on the field and be a start for the emergence of a robust literature of self-reflexive studies in Turkey.

References

Koivisto, J., and Thomas, P. D. (2010). *Mapping Communication and Media Research: Conjunctions, Institutions, Challenges*. Tampere: Tampere University Press.

Peters, J. D. (1986). Institutional Sources of Intellectual Poverty in Communication Research. *Communication Research*, 13(4), 527-559.

Peters, J. D. (2008). Institutional Opportunities for Intellectual History in Communication Studies. D.W. Park and J. Pooley (Ed.), in *The History of Media and Communication Research: Contested Memories* (pp. 143-162). New York: Peter Lang Publishing.

Schramm, W., Riesman, D., and Bauer, R. A. (1959). The state of communication research: Comment. *The Public Opinion Quarterly*, 23(1), 6-17.

Waisbord, S. (2019). *Communication: A Post-Discipline*. Cambridge: Polity Press.

2024, 11(1): 11-23

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.11-23>

Interviews

AN INTERVIEW WITH CHRISTIAN FUCHS ON COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

Umut Yener Kara¹, Eda Çetinkaya Yarımçam²

Moment:

First of all, thank you for accepting our invitation. We'd like to start on a more personal note and ask about your academic background and how you came into contact with the field of communication. As far as we can understand you have a degree in computer science and seem to have worked on systems theory. Today you are arguably the most famous and prolific proponent of critical theory and critical communication studies. Can you tell us more about your academic journey?

Christian Fuchs:

There are more details on my academic background and development in an interview published in the book *Key Thinkers in Critical Communication Scholarship*, to which I'd like to refer the readers (Fuchs, 2015). I can summarise the basic points here: I was already a highly political human being when I was a pupil. I became convinced that fascism is the biggest danger to humanity. That insight led me to become a democratic socialist. Today, I characterise myself politically as a humanist democratic socialist.

¹ Umut Yener Kara, umutyener84@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0556-4863, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü

² Eda Çetinkaya Yarımçam, cetinkayaeda@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3610-8983, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

In school, I was quite interested in computer programming and mathematics, which is why I started to study Computer Science. After a couple of semesters, I realised that I am more interested in Politics, Sociology, and Philosophy and that the mainstream of Computer Science ignores society and is shaped by instrumental reason. My political and critical side became the dominant one so to speak in respect to what I wanted to analyse and study. However, I remained interested in the topic of computing and the Internet. I thought starting all over with a degree in Politics, Sociology, or Philosophy at another university would be cumbersome. As a consequence, I focused on combining Informatics and Social Sciences (Social Informatics), which was possible in my diploma and doctoral studies. My basic interest became how we can critically analyse the dialectics of digital media and society. The more I delved into reading Social Sciences and Humanities literature, the more I became convinced that Karl Marx's analysis is still very important today and that the whole tradition building on Marx is of high importance for the analysis of communication and capitalism.

I first read in Marx's *Capital* when I was a pupil. I found it interesting but quite difficult and repetitive. As part of my focus on Social Informatics, I also attended modules at university specialised in the sociology of technology. In one module on the sociology of technology, students gave talks about key works in the sociology of technology. I enlisted to give a talk on Marx's chapter "Machinery and Large-Scale Industry" in *Capital Volume 1* (Marx 1867/1990, chapter 15). This is the longest chapter in *Capital Volume 1* and one of the most important ones. I was so fascinated by Marx's analysis that I decided in that semester to not just read the one chapter but the whole book. It helped me to understand the antagonistic role of technology in capitalism and I developed some ideas that have continued to be relevant for me until today (see, for example, Fuchs 2016b, 2020c, 2024). When I became interested in Marx in the 1990s, there was little interest in and lots of opposition to them. Neoliberalism was the *nouvelle vague* in capitalism's political economy and Postmodernism was the *nouvelle vague* in social theory. So, my interest in Marx did not make things easy in many respects.

After my PhD, I worked at various interdisciplinary research centres and Departments that all had links to the field of Media and Communication Studies, which led me into this very academic field. My main interest is the Critical Political Economy of Communication, the Media, and Digital Media, an approach and subfield of Media and Communication Studies. Concerning theories, I am interested in Karl Marx, scholarship based on Marx, especially the Marxist-Humanist tradition (see Fromm 1965; Alderson and Spencer 2017), as well as the Frankfurt School tradition of Critical Theory.

You also asked me about systems theory. Wolfgang Hofkirchner was the supervisor of my diploma thesis and PhD and my mentor. Wolfgang developed an interesting critical systems theory of information (see Hofkirchner 2013, 2023) that combines dialectical philosophy, information theory, critical theories, and

systems theory. It is a philosophy of information in nature and society. I worked together with Wolfgang in the research project “Human Strategies in Complexity” (<http://www.self-organization.org/>) that he led on these topics, which is how I became interested in this approach and started publishing on it myself. I focused on applying the approach to society and digital capitalism. Later, I became less interested in systems theory as I felt that practices, work, and labour should be more foregrounded in the analysis of society and that the combination of Hegel and Marx (Dialectical Critical Theory) is analytically more powerful than systems theory. I learned a lot from critical systems theory and have built on and gone beyond this approach. Today, I use concepts such as “emergence” that come from systems theory more implicitly and focus on more Marxist-Humanist concepts that put social production at the centre of the analysis of society and class struggles at the centre of the analysis of capitalism (see Fuchs, 2022a, 2022b, 2022c, 2021b, 2020a, 2016a). What I learned from the engagement with Critical Systems Theory is how to apply dialectical philosophy to the analysis of society in general, capitalist society, and digital capitalism. The mainstream of Systems Theory is not critical. I mean the theories and approaches of thinkers such as Niklas Luhmann and Friedrich Hayek. Both approaches are politically conservative. Luhmann’s notions of functional differentiation and self-reproducing systems and Hayek’s notion of spontaneous order ideologically justify neoliberalism. Critical alternatives should be based on the analysis of the dialectics of structures and practices, society and individuals, economy and society, etc. In a way, approaches such as the ones of Luhmann and Hayek are undialectical. Hofkirchner has advanced a critical, dialectical systems approach. My own interest is to not start with the notion of the system but to start from the human being as a social, producing, working being, or as Marx says, “The premises from which we begin are [...] real premises [...]. They are the real individuals, their activity and the material conditions of their life, both those which they find already existing and those produced by their activity” (Marx and Engels, 1845/1846, p. 31). Social analysis should start with human individuals who exist, produce, and live in definite social and societal relations. Humans are social, societal, and producing beings.

Moment:

Journal of Communication (JoC) published its special issue “Ferment in the Field” in 1983 (vol. 33, no. 3). You and Jack Linchuan Qiu published your editorial of and introduction to a new “Ferments in the Field” special issue under the title “Ferments in the Field: Introductory Reflections on the Past, Present and Future of Communication Studies” in 2018. In this editorial, you remarked that there has been a discussion of the origins, current state, and prospects of the field of Communication Studies since this 1983 special issue. Could you explain what brought you back to these debates? How do you evaluate how the field of Media and Communication Studies has developed since 2018?

Christian Fuchs:

Journal of Communication (JoC) is one of the highest-ranked journals with one of the highest impact factors

in the field of Media and Communication Studies (see, for example, <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?category=3315>). It is and defines the mainstream of this field. The first *Ferment in the Field* special issue was published in 1983 (Gerbner, 1983). At that time, George Gerbner was the journal's editor. Gerbner was editing it as a pluralist journal so that also critical scholars, including Marxist ones, got published, which is evident in the *Ferment* issue. Other *Ferment* special issues followed in 1993 and 2008. They made evident the disappearance of Marxism not just from *JoC* but from the representation in the mainstream of the field as a whole. This was the time when neoliberalism in political economy and Postmodernism in theory were on the rise, which is why David Harvey (1990) characterised Postmodernism as a theory and cultural logic that reflects capitalism's flexible regime of accumulation.

Jack Qiu and I in a conversation had the idea that a new *Ferments* issue could focus on the question of what role critical scholarship does and should play in Media and Communication Studies. At that time, Silvio Waisbord started work as editor of *JoC* and Jack, who knew Silvio, became an associate editor. I think it was at the IAMCR 2016 conference in Leicester that Jack and I suggested a new *Ferments* special issue to Silvio, who liked the idea. I believed that ideally such a special issue should focus on Critical *Ferments* and document the state of the art and perspectives of Critical and Marxist Media and Communication Studies in order to compensate for the lack of the representation of Marxist and related critical positions in the journal over a long time. Silvio was of the opinion that such an issue needs to be broad and not just contain critical perspectives. In the end, I think there is a good number of articles in the 2018 special issue "Ferments in the Field: The Past, Present and Future of Communication Studies" that can be characterised as what from my perspective is defined as critical scholarship (Qiu and Fuchs, 2018).

In the special issue's introduction, I and Jack outline five trends in Media and Communication Studies since 1983: "(a) communication studies on a global scale, (b) research in fast-changing digital media environments, (c) the importance of critical communication studies, (d) the new critical and materialist turn, and (e) praxis communication and ways to address power imbalances in knowledge production" (Fuchs and Qiu 2018, 220). How I see that introduction is that it is an appeal to the importance of critical scholarship in Media and Communication Studies.

I have not conducted content analyses of what perspectives, theories, and approaches have to what degree been present in *JoC*, other journals, and the mainstream of Media and Communication Studies in general. Therefore, I cannot make informed statements about how the role of critical scholarship has overall developed in the field since 2018. Such an analysis would be a very good and important task for PhD theses.

My educated guess is that overall in the field of Media and Communication Studies, computational social science methods, what Vincent Mosco (2014, 196-205) has characterised as "digital positivism", continue to

play a very important role. I want to refer the reader to another essay where I discuss what the problems are of digital positivism (Fuchs 2019). One of the problems is that first, the Business School started to colonise the field, which resulted in the emergence of Media Management, Media Business Studies, etc. and that now via digital positivism Computer Science has started such a colonisation process too. The danger is that as a consequence, there is not enough time and space for an interest in critical philosophical, critical theoretical, and qualitative empirical analyses of the media as advocated by the Critical Political Economy of Communication and the Media approach.

There is significant interest in Marx-inspired analyses of media and communication and the approach of the Critical Political Economy of Communication and the Media. The IAMCR's Political Economy section is one of the association's largest networks. The journal *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* (<http://www.triple-c.at>), which I have edited for now 22 years gives a special focus to the Marxist Political Economy of Communication and the Media. It has published a series of special issues focused on Marx-inspired research (Fuchs and Mosco 2012; Fuchs and Monticelli 2018; Fuchs 2020b; Fuchs 2021a; Allmer, Arslan and Fuchs 2024) and the majority of the regular articles also utilise Marxian analysis. The approach of the Political Economy of Communication has been grounded by scholars such as Dallas Smythe and Vincent Mosco. Vinny Mosco died earlier this month, which is very a tragic loss. He was a Radical Humanist in many respects, from the way he treated others in personal relations to academic work and politics. Mosco has, together with Catherine McKercher, shown and stressed the importance of labour analysis in the Political Economy of Communication (Mosco and McKercher, 2008). He has grounded a critical-humanist version of the Political Economy of Communication. He has made evident that Marxian-inspired Critique of the/Critical Political Economy of Communication and the Media is of crucial importance if we want to understand (and change) society and the media today (Mosco 2009). Marxian-inspired Political Economy is a Critique of the Political Economy of Communication and the Media in that it is a critique of capitalism (capitalist media), ideology (ideology in and of the media), and uncritical academia (see Knoche 2024). But it is also Critical Political Economy of the Media and Communication because it works on critical theories and critical concepts of society, communication, and the media. So, it is both negative and a negation of the negation.

Digital capitalism features an antagonism between digital capital and the digital commons that shapes, among other things, academic publishing and open access. The mainstream of open-access publishing is for-profit open access that makes a profit from high article and book processing charges that can only be covered by relatively wealthy universities, academics, and individuals. Especially universities and scholars in the Global South are disadvantaged. The alternative is Diamond Open Access (Fuchs and Sandoval, 2013), which is not-for-profit open access. There is an absolute lack of public funding for Diamond Open Access. There are only very few funding initiatives. The mainstream of academic publishing is dominated by

for-profit traditional and for-profit open-access models (see Knoche 2020). We need much more public funding by Diamond Open Access journals, book series, and publishers.

Critical, dialectical theory and critical, dialectical Political Economy is not abstract. It operates with the help of real abstractions and by ascending from the abstract to the concrete, as Marx describes the dialectical method in the introduction to the *Grundrisse* (Marx, 1857/1858/1993, 81-111). This means that it starts from a concrete societal phenomenon, from concrete societal problems, and then by developing analyses and theory abstracts from it so that a better understanding of the problem in the context of society/capitalism as totality, class structures, structures of domination, class and social struggles, etc. emerges. This means that good, critical scholarship focuses on obscure research topics, but chooses topics that matter politically in the time we live. Unfortunately, there is too much obscure research.

At the same time, society's problems explode. Neoliberal, global capitalism has in negative dialectic backfired and created social crises of massive inequalities, economic crises, financial crises, crises of the state and democracy, ecological crises, and the emergence of new forms of nationalism, racism, xenophobia, right-wing extremism, and fascism. Digital fascism is such a novel phenomenon. The world has become much more polarised. Fascists and right-wing authoritarians have become dominant in many parts of the world. Russia's invasion of Ukraine has shown how nationalist, right-wing authoritarianism fuses with what used to be called "imperialism".

If Donald Trump wins the 2024 US Presidential election, then a world war between Russia, China, Iran, North Korea, and others on the one side and the USA, the EU, NATO, and some more on the other side will become a real threat and possibility. Such a war could be the final war of global armageddon that extinguishes life on Earth. It is not good times and not interesting times we live in. It is bullshit times. This is the context for critical scholarship today and for Critical Media and Communication Studies. We can and should not simply go on to conduct banal analyses of influencers on Instagram and TikTok, etc. Critical Studies have to react to and focus on the political polarisation of the world. This means that scholarship on world war and world peace and the media is of key importance in the present moment. I'd myself prefer to work on other topics, but given the actual political situation in the world system, I am now working on a book focused on "World War and World Peace in the Age of Digital Capitalism". For example, we have to avoid one-sided, simplistic notions of (media) imperialism that uncritically idealise BRICS and BRICS media.

Moment:

In your 2019 article mentioned in your response to our second question, you state that digital media studies is not a field or a new discipline, but a research topic. At the same time, you emphasize the danger of "digital positivism" for critical studies. Studies and debates on digitalization, big data, computational methods and, more recently, artificial intelligence have gained immense popularity. For example, recently

there has been great interest in communicative AI and human-machine communication (e.g. Guzman and Lewis, 2019; Hepp et al., 2023). How would you assess the issues and methods related to digitalization and especially AI in communication and media studies?

Christian Fuchs:

Computational social science methods that partly also use AI have become very popular as a method in Media and Communication Studies. Whole funding programmes have been set up and lots of money has been invested, both by public and private funding agencies. Many scholars join this new hype and think they now must use and teach these methods.

I am not in principle opposed to computational and quantitative methods but think there is the danger that when we all start learning programming and computational methods there is not enough time left for critical theory and philosophy and that quantitative methods therefore replace critical analysis. In any case, quantitative methods are not enough, they need to be combined with qualitative methods, critical theory, and philosophy. And there is much value in practicing “traditional” methods such as interviewing. By talking to people, you can find out many things that large-scale big-data based computational content and sentiment analyses can never find out. Computational social science cannot study underlying motivations, experiences, moral and political judgements, and Political Economy. There simply are things that cannot be computed and quantified.

Therefore, I agree with the late Vincent Mosco, who sadly passed away earlier this month, that big data analytics and computation social science are digital positivism:

“Big data deals with subjectivity to the extent that analysts can do the impossible – i.e., assign a precise numerical value to its various states. This is inherently flawed because subjective states such as happiness, depression, or satisfaction mean different things to different people, and assigning the same numerical value to the choice of this term simplifies to the point of absurdity. The same goes for other attitudinal terms such as like and dislike, agree and disagree, and their amplifiers, such as “strongly.” [...] In addition to giving theory insufficient attention, big data tends to neglect context and history” (Mosco, 2014, 198, 201).

The analysis of AI is just like digital media not a new field or discipline, but a subtopic of the study of digital media, which is itself a research topic, not only in the field of Media and Communication Studies, but in many academic fields. I am critical of the claim that new disciplines, fields, interdisciplines, etc. emerge. I think it does not make sense to put a box around a part of academic and label it in a certain manner. That scholars do so is an expression of inner-academic struggles for resources. Interdisciplinarity is mainly a buzzword and ideology. For me, Marxian theory and research is the most inter- and transdisciplinary field

that exists. It is universally applicable as theory and approach to study the world and how it is shaped by Political Economy.

Lots of the topics in the study of AI have to do with the automation of intellectual labour. There have already been debates about the effects of computer-based automation on society in the 1950s and 1960s. Already Marx (1867) engaged with questions of the rationalisation and automation of capitalism. ChatGPT, AI-based robots, industry 4.0 technologies, etc. will not eliminate human labour, they transform it. Social struggle and political regulation will determine of the effects of AI primarily support the interests of capital or the interests of labour. This means that AI is embedded into capitalism's class relations and has an antagonistic character. Questions of automation first concerned industrial labour, then low-skilled service and office labour, and now also highly-skilled intellectual labour. AI is one of many research themes within the study of digital media. In respect to the AI-based automation of academic labour, it is for certain that critical thought cannot and should not be automated. A robot cannot be a critical and public intellectual, activist, etc.

Overall, I agree with the assessment of the article by Hepp et al. (2023, 53) that you mentioned in your question, namely that the "task is to resist the hype on the surface by critically examining the growth of automated communication". I argue for doing so based on Marxian Political Economy of Communication and Critical Theory.

Moment:

As we all know, Cultural Studies assert that individuals hold the power to resist dominant structures through their use of popular practices. Despite the association of consumption with capitalist systems, Cultural Studies argue that consumption can also be a powerful tool for resistance against those systems. In this context, Cultural Studies emphasize the active subjectivity of individuals and their potential to resist oppressive power structures. We know that you have been critical of the Cultural Studies tradition in the past, for example in your book *Social Media: A Critical Introduction*, but we also know that you appreciate key theorists such as Stuart Hall. How do you evaluate this tradition in general?

Christian Fuchs:

As everything, also Cultural Studies is complex and not monolithic. Overall, I think Cultural Studies is one of the critical research traditions. Political Economists of Communication and the Media should engage with, have conversations with, quarrel with, and co-operate with Cultural Studies.

I have always been a critic of the assumption that cultural consumption is always and automatically progressive, liberating, and a form of political resistance. You do have such a form of cultural determinism and cultural reductionism in quite some works. But this is not a unitary development.

Marx (1857) outlined in the *Introduction to the Grundrisse* that there are dialectics of production, circulation, and consumption. When it comes to information, there are such dialectics of the production, circulation, and consumption of information. Consumption and culture are just like production and distribution necessary and important dimensions of a Political Economy of Communication approach. The phenomenon of the prosumption of information and other developments have made the boundary between production and consumption again more fluid than before. This also means that the boundaries between Political Economy and Cultural Studies are today much more fluid than they have been before. The clear separation that has been postulated by, for example, Nicholas Garnham and Lawrence Grossberg in the 1990s does and should not exist today (Garnham, 1995a, 1995b; Grossberg, 1995).

My own work has been much influenced, among others, by Raymond Williams. Williams was always a Marxist theorist and created a special approach to Cultural Studies that he termed Cultural Materialism (see Fuchs, 2017). Engaging with Raymond Williams allows us to see the importance of work and production in society and that culture, information, communication, media content, etc. are not immaterial but material. I disagree with Stuart Hall (1980), who claimed in his “Cultural Studies: Two Paradigms” essay that the approach of Williams and E. P. Thompson is a “Culturalism”. It can better be characterised as Humanist Marxism. Humanist Marxism is a tradition in Cultural Studies and Political Economy of Communication and Culture that is different from the Birmingham tradition. Both are critical traditions.

Stuart Hall was a Marxist theorist of culture. He stood much more in this second paradigm he identified, namely Structuralism. Althusser and Laclau had important influence on him. But so had various works by Marx. Hall’s approach is not a purely Structural Marxism. There are of course some very structuralist formulations in his works, where structures are presented as actors and acting. But there is also a Marxist-Humanist line of thought in Stuart Hall’s works. This is the line of thought in Hall’s works I am interested in and that I have engaged with, quarrelled with, worked through, and have tried to critically-constructively further develop. Colin Sparks (1996) has shown that Hall’s relation to Marx and Marxism was ambivalent. When Stuart Hall said in this last interview that Cultural Studies today lacks the kind of conversations it once had “with, against some aspects of, around the questions, expanding a Marxist tradition of critical thinking” (Jhally 2016, p. 338), which is a “real weakness” (p. 339), then to a certain degree this was certainly also a form of self-criticism. My assessment is that from a Marxist perspective, there is lots of interesting theory and analysis in Stuart Hall’s works, which is why Critical Political Economists and critical scholars should engage with and argue with, for, against, and beyond Stuart Hall in order or productively draw on ideas that emerge from this engagement. In the two long essays on Hall that I wrote and that taken together form something like the material for a small book, I have tried such a constructive-critical engagement by reengaging with Hall on issues such as

Structuralism/"Culturalism", communication theory, communication and work, articulation, the relationships of the ideas of Hall/Williams/Lukács, ideology critique, etc. (Fuchs 2023a, 2023b).

One type of work I am interested in and have been doing is to establish foundations of a Marxist-Humanist theory of communication and society. This is a contribution to communication theory and media theory and social theory. But first and foremost, I see this project as part of work on the theory foundations of the Political Economy of Communication and the Media. The Political Economy of Communication and the Media requires theory, empirical research, and moral philosophy. One theory-construction method I use is that I engage with various forgotten and more or less well-known critical theories that have aspects of communication. There are many approaches, for example the ones by Jean-Paul Sartre, Henri Lefebvre, Georg Lukács, Rosa Luxemburg, David Harvey, Nancy Fraser, etc., that at a first glance have nothing to do with communication but in fact are very inspiring for the development of a Marxist-Humanist theory of communication and society. Some of the issues I have been interested more recently how to interpret the late Antonio Negri's Spinoza-interpretation from a Marxist-Humanist communication theory perspective and how a Marxist-Humanist concept of the media should look like.

Marxist theory and research is a vivid field of analysis that can help us to better critically understand the world we live in and the roles of communication, culture, media, and the digital in it. It also helps us to create knowledge that can inspire activism that strives for the creation of a commons-based society, a democratic socialist society.

References

- Alderson, David and Robert Spencer, eds. 2017. *For Humanism: Explorations in Theory and Politics*. London: Pluto Press.
- Allmer, Thomas, Sevda Can Arslan, and Christian Fuchs, eds.. 2024. *Critical Perspectives on Digital Capitalism: Theories and Praxis*. tripleC: Communication, Capitalism & Critique 22 (Forthcoming)
- Fromm, Erich. ed. 1965. *Socialist Humanism: An International Symposium*. Garden City, NY: Doubleday.
- Fuchs, Christian. 2024. *Media, Economy and Society: A Critical Introduction*. Abingdon: Routledge.
- Fuchs, Christian. 2023a. A Marxist-Humanist Perspective on Stuart Hall's Communication Theory. *Theory and Society* 52 (6): 995-1029. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09524-5>

- Fuchs, Christian. 2023b. The Problems of Base/Superstructure and Ideology in the Works of Stuart Hall, Georg Lukács, and Raymond Williams. *The Communication Review*. Online First, DOI: <https://doi.org/10.1080/10714421.2023.2242068>
- Fuchs, Christian. 2022a. *Digital Capitalism: Media, Communication and Society Volume Three*. London: Routledge.
- Fuchs, Christian. 2022b. *Digital Humanism. A Philosophy for 21st Century Digital Society*. SocietyNow Series. Bingley: Emerald
- Fuchs, Christian. 2022c. *Foundations of Critical Theory. Media, Communication and Society Volume Two*. London: Routledge.
- Fuchs, Christian. ed. 2021a. Engels@200: Friedrich Engels in the Age of Digital Capitalism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 19 (1): 1-194. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v19i1.1233>
- Fuchs, Christian. 2021b. *Marxist Humanism and Communication Theory. Media, Communication and Society Volume One*. New York: Routledge. Fuchs, Christian. 2020a. *Communication and Capitalism: A Critical Theory*. London: University of Westminster Press. DOI: <https://doi.org/10.16997/book45>
- Fuchs, Christian. ed. 2020b. Communicative Socialism/Digital Socialism. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 18 (1): 1-285. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v18i1.1149>
- Fuchs, Christian. 2020c. *Marxism: Karl Marx's Fifteen Key Concepts for Cultural & Communication Studies*. New York: Routledge.
- Fuchs, Christian. 2019. What is Critical Digital Social Research? Five Reflections on the Study of Digital Society. *Journal of Digital Social Research* 1 (1): 10-16.
Published open access:
<https://doi.org/https://doi.org/10.33621/jdsr.v1i1.7>
- Fuchs, Christian. 2017. Raymond Williams' Communicative Materialism. *European Journal of Cultural Studies* 20 (6): 744-762. DOI: <https://doi.org/10.1177/1367549417732998>
- Fuchs, Christian. 2016a. *Critical Theory of Communication: New Readings of Lukács, Adorno, Marcuse, Honneth and Habermas in the Age of the Internet*. London: University of Westminster Press. DOI: <https://doi.org/10.16997/book1>
- Fuchs, Christian. 2016b.** *Reading Marx in the Information Age: A Media and Communication Studies Perspective on Capital Volume 1*. **New York: Routledge.**
- Fuchs, Christian. 2015. Interview conducted by Michelle Amazeen). In *Key Thinkers in Critical Communication Scholarship: From the Pioneers to the Next Generation*, edited by John A. Lent and

Michelle A. Amazeen, 13-27. Basingstoke: Palgrave Macmillan. DOI:

https://doi.org/10.1057/9781137463418_2

Fuchs, Christian and Vincent Mosco, eds. 2012. Marx is Back: The Importance of Marxist Theory and Research for Critical Communication Studies Today. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 10 (2): 127-632. <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/issue/view/25>

Fuchs, Christian and Lara Monticelli, eds. 2018. Karl Marx @ 200. Debating Capitalism & Perspectives for the Future of Radical Theory. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 16 (2): 406-741. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v16i2.1040>

Fuchs, Christian and Jack L. Qiu. 2018. Ferments in the Field: Introductory Reflections on the Past, Present and Future of Communication Studies. *Journal of Communication* 68 (2): 219-232 [Introduction to the Journal of Communication's special issue "Ferments in the Field: The Past, Present and Future of Communication Studies"]. DOI: <https://doi.org/10.1093/joc/jqy008>

Fuchs, Christian and Marisol Sandoval. 2013. The Diamond Model of Open Access Publishing: Why Policy Makers, Scholars, Universities, Libraries, Labour Unions and the Publishing World Need to Take Non-Commercial, Non-Profit Open Access Serious. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 11 (2): 428-443. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v11i2.502>

Garnham, Nicholas. 1995a. Political Economy and Cultural Studies: Reconciliation or divorce? *Critical Studies in Mass Communication* 12 (1): 62-71.

Garnham, Nicholas. 1995b. Reply to Grossberg and Carey. *Critical Studies in Mass Communication* 12 (1): 95-100.

Grossberg, Lawrence. 1995. Cultural Studies vs. Political Economy: Is Anybody Else Bored with this Debate? *Critical Studies in Mass Communication* 12 (1): 72-81.

Gerbner, George, eds. 1983. Ferment in the Field: Communications Scholars Address Critical Issues and Research Tasks of the Discipline. *Journal of Communication* 33 (3): 4-362.

Guzman, Andrea L. and Seth C. Lewis. 2020. Artificial intelligence and communication: A Human-Machine Communication Research Agenda. *New Media & Society* 22 (1): 70-86. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444819858691>

Hall, Stuart. 1980. Cultural Studies: Two Paradigms. *Media, Culture & Society* 2 (1): 57-72. DOI: <https://doi.org/10.1177/016344378000200106>

Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell.

- Hepp, Andreas et al. 2023. ChatGPT, LaMDA, and the Hype Around Communicative AI: The Automation of Communication as a Field of Research in Media and Communication Studies. *Human-Machine Communication* 6 (1): 41-63. DOI: <https://doi.org/10.30658/hmc.6.4>
- Hofkirchner, Wolfgang. 2023. *The Logic of the Third. A Paradigm Shift to a Shared Future for Humanity*. Danvers, MA: World Scientific.
- Hofkirchner, Wolfgang. 2013. *Emergent Information: A Unified Theory of Information Framework*. Danvers, MA: World Scientific. Knoche, Manfred. 2024 (Forthcoming). *Critique of the Political Economy of the Media*. London: University of Westminster Press.
- Jhally, Sut. 2016. Stuart Hall: The Last Interview. *Cultural Studies* 30 (2): 332-345. DOI: <https://doi.org/10.1080/09502386.2015.1089918>
- Knoche, Manfred. 2020. Science Communication and Open Access: The Critique of the Political Economy of Capitalist Academic Publishers as Ideology Critique. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 18 (2): 508-534. DOI: <https://doi.org/10.31269/triplec.v18i2.1183>
- Marx, Karl. 1867/1990. *Capital Volume I*. London: Penguin.
- Marx, Karl. 1857/1858/1993. *Grundrisse*. London: Penguin.
- Marx, Karl. 1857. Introduction. In *Grundrisse*, 81-111. London: Penguin.
- Marx, Karl and Friedrich Engels. 1845/1846. The German ideology. Critique of modern German philosophy according to its representatives Feuerbach, B. Bauer and Stirner, and of German Socialism According to Its Various Prophets. In *Marx & Engels Collected Works (MECW) Volume 5*, 15-539. London: Lawrence & Wishart.
- Mosco, Vincent. 2014. *To the Cloud. Big Data in a Turbulent World*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Mosco, Vincent. 2009. *The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal*. London: SAGE. Second edition.
- Mosco, Vincent and Catherine McKercher. 2008. *The Laboring of Communication. Will Knowledge Workers of the World Unite?* Lanham, MD: Lexington Books.
- Qiu, Jack L. and Christian Fuchs, eds. 2018. Ferments in the Field: The Past, Present and Future of Communication Studies (Special issue). *Journal of Communication* 68 (2): 219-451.
- Sparks, Colin. 1996. Stuart Hall, Cultural Studies and Marxism. In *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*, edited by David Morely and Kuan-Hsing Chen, 71–101. London: Routledge.

2024, 11(1): 24-34

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.24-34>

Interviews

AN INTERVIEW WITH JOHN DOWNEY ON COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES¹

Eda Çetinkaya Yarımçam², Umut Yener Kara³

John Downey is a professor of comparative media analysis at Loughborough University, UK. He serves on the Executive Board of the UK's Media, Communication and Cultural Studies Association (MeCCSA) and is the president of European Communication Research and Education Association (ECREA). John Downey studied Social and Political Sciences at Cambridge University. His PhD was about the Frankfurt School and he conducted his post-doc studies at the Graduate College for Communication Sciences at Siegen University in Germany. Downey continues to work through the implications of Critical Theory for the study of communication and media highlighting the importance of the field of engaging with political philosophy and social theory and also the role of academics as participants in the public sphere.⁴

Moment:

You have academic and administrative roles in different communication and media studies institutions. You

---

¹ Date of the interview: 16 March 2024

² **Eda Çetinkaya Yarımçam**, cetinkayaeda@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3610-8983, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

³ **Umut Yener Kara**, umutyener84@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0556-4863, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü

⁴ ECREA, <https://ecrea.eu/page-18243>

currently also work as the president of ECREA. Please tell us your personal story and relationship with media and communication studies and your path to the ECREA presidency.

John Downey:

Okay, well, so I guess I started off my studies, studying economics. I wanted to be an economist and started studying economics at Cambridge University. But very quickly, I decided that this wasn't for me. And I switched subjects to social and political sciences. And that was in the mid-1980s. And as part of studying social and political sciences, I came across the work of the Frankfurt School like Theodor Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, and others. And also, Jürgen Habermas at that time as well. And, of course, part of their work was about the culture industry. This famous chapter in the *Dialectic of Enlightenment*, where they talked about the authoritarian implications of popular culture. And I decided to do a PhD in that area. I was very fortunate that my professors at Cambridge were interested in that subject. And, that's why I decided to do my PhD. And so I did my PhD in the late 80s, early 90s, a long time ago. And then I did a postdoc at Siegen University in Germany. And at that time, they had a big German research grant on the history of television in Germany. And so I spent two years in Germany, which was very good. And then I got my first academic job in 1993. And taught comparative media or international media, which, and then I came to Loughborough in 2000. And at that time, comparative media was sort of really going through a sort of like a burst of interest. There was a very famous book by Daniel Hallin and Paolo Mancini called *Comparing Media Systems*.⁵ And, since then, comparative media analysis has really taken off, I would say. And I guess I'm part of that movement or development, but from a sort of always from a critical theory perspective. So, my work, I think, is still very much based around critical theory and the Frankfurt School. Even if not explicitly, then I think at least implicitly, it attempts to be critical and interdisciplinary. So it's in that sort of tradition of normative critical theory, but also trying to understand the place that communication plays in society. So, that's my background, I guess, I still see myself as really being a critical theorist at heart and trying to continue the Frankfurt School tradition.

Moment:

How about cultural studies tradition in Britain? It's very influential internationally, and also in Turkey. For example, our department has a very much British cultural studies orientation.

John Downey:

Well, so I remember as an undergraduate student reading Stuart Hall for the first time in the mid-1980s. He was an enormously influential figure. And of course, the whole of Birmingham, Birmingham School had a tremendous impact on the study of communication culture in the UK and in the rest of the world. It's an interesting question, I think, because there are different ways of doing cultural studies and different sources and different inspirations. So the Frankfurt School was clearly one source of inspiration, but also there was the

---

⁵ Hallin, D. C., & Mancini, P. (Eds.). (2011). *Comparing media systems beyond the western world*. Cambridge: Cambridge University Press.

influence of French theory, Roland Barthes, for example, and Michel de Certeau. And you know, also Gramsci was hugely influential in theories of hegemony and counter hegemony, and the study of everyday life, and the importance of understanding everyday life in the reproduction of inequality, and power. So yeah, the cultural studies tradition lives on strongly, I think in the UK in many, many different subjects. So it's not just in the field of communication, but that work is influential in sociology, as well, and adjacent disciplines. So, yeah.

Moment:

I wonder, what do you think about the position of critical theories and studies recently in the media and communication studies? I know it's a broad question, maybe we can specify that in Europe?

John Downey:

So it's an interesting question, I think, because there is a certain amount of disconnect, really, between the later generations of the Frankfurt School and, critical theory, and people in the field of communication. So Habermas is well known, but, you know, the work of Axel Honneth is not as well known, and Rainer Forst, not as well known. And I think it's a shame that their work isn't more influential in the field of communication. People tend to know and read Habermas and then stop, which I think is unfortunate, but still, there's a living tradition of critical theory, which isn't as widely known in our field as I think it could be.

It's also a little bit unfortunate that you know some of Habermas' work tends to be quite dismissive of new communication technologies, tends to see the internet and social media simply in terms of fragmentation and the decay of the public sphere, and, tends not to be that widely read in the field of communication. So there's a bit of a disconnect. So I read a very good article recently by Axel Bruns on the concept of public spheres.⁶ It was published in *Communication Theory*, I think, and he was actually sort of using the concept of public sphere and amending the concept of public sphere. So obviously, influenced by the tradition of critical theory, but he was also taking Habermas to task for not really acknowledging the great work that happens in the field of communication. Habermas tends to, I think, not necessarily understand the full intricacies of the field. So there is a bit of a disconnect between critical theory, which is sort of becoming more like political philosophy or emphasizing normative questions or theoretical questions, and more empirical work in the field of communication.

Moment:

You mentioned that you studied in the UK as well as in Germany. From your observations, are there any significant differences between the two countries in terms of communication scholarship and traditions of communication and media studies?

---

⁶ Bruns, A. (2023). "From "the" public sphere to a network of publics: towards an empirically founded model of contemporary public communication spaces". *Communication Theory*, Volume 33, Issue 2-3, 70-81. <https://doi.org/10.1093/ct/qtad007>

John Downey:

Yeah, so I think one of the fascinating things about European communication research is that it draws on quite different traditions of communication scholarship. So for example, in the UK, the cultural studies, the cultural studies tradition, is very prominent. And, you know, we do a lot of qualitative work, historical work, ethnographic work. Often the methods are more qualitative in orientation. In Germany, that goes on as well. But it's certainly not the dominant paradigm, I would say in Germany, you have a great deal sort of more quantitative empirical work. And might be, it might have more in common with sort of American or US traditions of mass communication research. And so they really draw on very, very different traditions. So if you read two journals in the field of communication, for example, a journal like the *European Journal of Cultural Studies*, which draws very much on the cultural studies tradition. And then you would have a journal called *Political Communication* and those articles were very often drawing on quantitative and statistical approaches. And sometimes it's hard to think that they belong to the same field of communication, it is very large. And the traditions that it embraces are very clearly different from each other.

Moment:

I suppose that it's the right time to ask this question. You know, there is a long-standing debate about whether communication and media studies is a discipline, an interdisciplinary field, or simply an area of research. What are your thoughts about these debates?

John Downey:

Okay, so for me, it's clearly a field. And I think it's a field because we have lots of scholars from very different disciplinary backgrounds. They may be sociologists or psychologists or historians, or they may have a background in the study of literature. And they bring with them that disciplinary knowledge to try and understand and explain communication. So I think it's an inherently interdisciplinary field where people bring sort of their backgrounds, their different disciplinary backgrounds to bear on communication. I think one of the strengths of communication as a field is that we have lots of really brilliant and exciting interdisciplinary research. And I would say we don't really have too many sorts of settled paradigms of research. There's an opportunity for innovation and for bringing new methods from outside into the field.

I think if we started trying to make it into a discipline, and clearly some people do see it as a discipline and want to see it as a discipline. And part of being a discipline is to establish a theoretical canon, which undergraduate students need to understand when they're doing undergraduate courses and things like that, I think the danger of that is that we can become a little bit narrow. And we can potentially learn, both theoretically and methodologically from social science disciplines that we could use to understand communication. So the broader that if we can look outside the field, then there are lots of intellectual resources that we can use such as critical theory. But also, you know, comparative methods, for example, are

generally speaking, much more developed in other social sciences than they are in the field of communication still. So there are lots of interesting things happening beyond our field that I would encourage people to look at, and then try and import into the study of communication. And I think I've tried to do that somewhat in my career as I studied economics and then social and political sciences. So I had quite a broad disciplinary background before studying communication. So I've always had an interest in social theory, for example, and in social philosophy. And I think that helped me to analyse communication.

Moment:

As you said, communication and media studies is an interdisciplinary and multidisciplinary field that utilizes social sciences methodology. What do you think about the position of communication studies in social sciences?

John Downey:

That's a very good question. So, I think it changes from country to country. So in the UK, for example, we have two funding bodies for the field, we have the Arts and Humanities Research Council and we have the Economic and Social Research Council (ESRC). The Arts and Humanities Research Council (AHRC) funds research in arts and humanities and the Economic and Social Research Council funds research in social science. And sometimes it's not clear where communication as a field sits, does it sit in the AHRC or the ESRC? So, you know, the breadth of the field means that we're in danger sometimes in the UK of losing out on research funding.

So also the prestige of the field. You know, there's not a course, for example, on communication at Oxford University or Cambridge University so it's not necessarily established as a field of study at elite institutions. But as yet, I think one of the tendencies is for communication to gradually sort of be taught at more prestigious institutions. It's a sort of a process. And it's partly to do with the almost normalisation of the field, I think in the 1970s when communication school courses started out, they tended to start out at former polytechnics in the UK. And the courses were often hugely oversubscribed, thousands and thousands of students wanted to study them. And also, there was very much a sort of like political dimension, or almost like an activist dimension to the study of communication. And this was very important in the cultural studies tradition as well. And I think since then, the study of communication cultures become sort of, in certain ways, more professionalised and more sort of normalised into a normal academic field, to a certain extent. And that is occurring in other countries as well. I'm not entirely certain, I know more about Germany and Italy and the United States. I haven't gotten encyclopaedic knowledge of everywhere in Europe. Probably I should have, but I don't. But that seems to be the trend. So, I would say communication is becoming institutionally stronger. And I think there's more of a widespread acceptance in society of the importance of studying communication as a field. I remember 30 years ago, when I first started studying the field, often, communication studies would be attacked as being

somehow a trivial subject to study. And it was the study of everyday life that was somehow trivial or not important. I think now very few people would actually consider the study of communication to be trivial or unimportant, it's clearly important. Social media, for example, has a huge significance in our everyday lives. I don't think anyone can doubt that now, so much so that really people from other fields start to study social media. So if you're an economist now, you might find yourself writing about social media, or political scientists write about social media. So, in a sense, our object of study has become widely acknowledged to be of crucial importance for contemporary society, so much so that many other disciplines are moving in on our territory.

Moment:

Another hot topic about communications studies, an age-long debate, is about the field's partly vocational and partly academic divided focus. For example, Pooley⁷ calls faculties of communication in the US "schizophrenic faculties" for this reason, as they provide partly academic, partly vocational education. What do you think about these debates?

John Downey:

Yeah, I think it's again, it's a very, it's quite an old subject now and there are many departments which are both theoretical and critical, but also more focused on media and communication practice, so that the practice of advertising or public relations or the production of videos or of photographs. And, there clearly is a danger of departments being split between people who teach theory and critique and people who teach practice. And, there's a danger in academics in the same department, being very much split between, not sharing a common ethos. And I think that's, you know, it may be, for example, practitioners see themselves as, that they see their job is producing professionals or students who could move into the world of professional practice very smoothly, and basically be able to imitate or reproduce the norms and conventions of professional practice easily, whereas often, the critical and theoretical scholars would see their job as encouraging students to critique those very practices. So there's undoubtedly a tension there. I think the best courses are ones where you find that there's more of a dialogue between the critical theoretical academics and the people who teach media practice. So that there's a development of common ethos around. And my basis for, you know, the way I try to bring both parts of the field together is really through the understanding of ethics. As I said, I very much belong to the critical theory approach and you know, the point of studying is to understand the world, but also we want to change the world and to make the world into a better place. Perhaps that sounds very idealistic. But that's what I believe. And ideally, my students would go out and change the world and make it a better place. And they can do that through their media practice, through their professional careers. So if they're making films or videos or taking photographs or engaging in professional practice, then they can make a contribution to

---

⁷ Pooley, J. (2008). The new history of mass communication research. In *The History of Media and Communication Research: Contested Memories*. Ed. David Park and Jefferson Pooley. New York: Peter Lang (pp. 43-70), p. 59

improving the condition of people in society. And they can only really do that through having a critical background, understanding what the basis for critique is. So, for me, that sort of critical approach is the bedrock, which can then be applied to the study of media practice. Without that critical bedrock, I think courses are in danger of simply trying to imitate what's happening in the professional world, but inevitably a little bit out of date, and, inevitably reproducing some of the inequalities and the discriminating practices that we find in media communication industries. So there is this tension between two sides of the field. But for me, I think the way to address it is through seeing critique as being at the bedrock, which then has implications for engaging in critical media practice.

Moment:

Maybe we can continue with ECREA's position, if you'd like to talk about what is ECREA's mission in communication and media studies, what do you think about it, could you tell us briefly about ECREA's activities in this field?

John Downey:

Okay, so I see ECREA as trying to provide a common European home for the study of communication and culture. It's an organisation that I hope is egalitarian in ethos, so we recognise that there are big differences and huge inequalities across Europe. And we hope to have an inclusive community that can promote the academic study of communication. So that would mean that we would hope to encourage scholars from areas of Europe that are sometimes considered to be peripheral. Turkey, for example, sometimes is often regarded as being a peripheral country to European organisations. Central and Eastern European countries are often thought to be somewhat peripheral to Europe. So the key thing I think is that we provide a sort of a forum for scholarly exchange between all scholars from all over Europe. And also, that we encourage, particularly exchanges between early career scholars. We have a large number of PhD students who present at our conferences, for example, and we also have an annual summer school. And we see that this is a really important function that we have. And yeah, we hope to promote the high standards of academic research. I'd also say that I would like to think of ECREA as really being quite open, theoretically and methodologically. So it may be that some other communication associations, I'm thinking particularly of the of the ICA⁸, for example. So I have a great many friends and colleagues who are involved in the ICA. And it's a hugely important global organisation for communication. But I think there's also a role for ECREA as well because I think sometimes the ICA can be quite dominated by North American scholars, and also perhaps dominated by scholars from a particular sort of tradition. Perhaps more, more quantitative traditions than the ECREA. So, I like to see ECREA being open to people with very different methodological and theoretical backgrounds. So it's the diversity. So, I see ECREA as really being at home to diverse scholars with diverse, you know, diverse ethnic backgrounds, and

---

⁸ The International Communication Association.

national backgrounds, but also diverse theoretical and methodological backgrounds. So that's ideally what I think ECREA should be or what it aspires to be.

Moment:

There is also the IAMCR⁹, among the international communication associations. But personally, I don't know much but I guess its influence has decreased in the past decades. I think it also has a European focus.

John Downey:

Yeah. So I think ECREA has grown as an organisation. So we now have around about three and a half thousand members drawn from mostly in Europe, but also we have members from other countries, and you don't have to be a citizen of a European country to join ECREA. And ECREA conferences now are relatively big. So, we have 500 people at a large conference. So ECREA is increasingly sort of like a major international communication association. And I don't really see it as being in competition with the ICA or the IAMCR. But, I would hope that, you know, there's a sort of a distinct, a distinct European identity in that our purpose is to sort of really promote European research, and that could be by scholars working in Europe, or scholars working about Europe. Having said that, we don't exclude. So if you want to present your research, if you're a scholar based in China or the United States of America, and you want to present a paper about something about communication happening in Africa, then you would also be welcome at conferences. So it's not exclusively European. It's, but the focus is in Europe. And it's one of its important aims is to encourage the dialogue between scholars based in Europe, about communication.

Moment:

Would you like to tell us about international communication policies after the McBride Report and UNESCO's press desk? What has changed after these things?

John Downey:

Well, quite a lot. The field of communication has changed so dramatically over the last two decades, I would say. So, when I first came to Loughborough, it was in 2001. And I was appointed to teach digital media. But this was in the days before *Facebook*, *Twitter*, and social media. You know, we were talking about, really, it was only in the sort of mid-90s onwards that the World Wide Web was becoming a sort of a more, more popular means of communication in Western Europe. So the whole sort of, you know, transformation of media systems since the McBride Report is you know, it's been a technological revolution.

As well as these discontinuities, there are also continuities as well, and the issue of power and inequality is still very much present. And talking about the power of corporations is still hugely important. It may be that

---

⁹ The International Association for Media and Communication Research.

those corporations might have changed their names. We might have some additionally powerful corporations such as *Apple* and *Microsoft* and *Amazon*, *Meta*, and things like that, in addition to some of the older communication organisations, communication corporations. We also still have the power of states as, and their influence on the communication environment. So, we could argue that what we've been seeing over the last couple of decades is the rise of illiberal forms of democracy in many parts of the world, including in Europe. You know, there used to be this idea of the end of history and the idea that we would live in sort of liberal capitalist democracies where there would be media based on liberal capitalist ideas. And I think what we're seeing in many different parts of the world, actually is the strength of state media, or if not state media, then state capture of media, of private sector media by reactionary political forces. So, you know, I would include Hungary, Russia, India, China, and also Turkey, to some extent. So I think this idea that, you know, we still have the inequalities of media power, either in the hands of relatively few corporations or in the hands of political elites is very important.

And of course, in addition to these political elites, there are also transnational flows of information. Obviously, the US is still very strong. But there are challenges, I think, to US dominance. So, you know, I think we're living in a world where the soft power of the United States is brought into question by the activities of China, Russia, and India. And they are producing very different narratives about what a good society looks like and whether the United States should be a sort of global hegemon, let's say. So huge, huge discontinuities in terms of the rise of new technologies and social media and different new forms of media. But also, some continuities in terms of state, or for capture of media, but also some realignment. And my view is that the United States is no longer as dominant as it was in the communication arena.

Moment:

Yeah, maybe speaking about recent developments and technological transformations, we can also talk about recent theoretical and methodological trends and paradigm shifts in communication studies, for example, big data and AI created a lot of hype. Also, we see more methodologies, utilizing quantitative text mining and big data methods. What do you think about these trends, orientations, or the future of communication and media studies?

John Downey:

That's a really important and interesting question. So earlier, you referred to sort of like one division in the field, which is between perhaps media practitioners or people who teach media practice and people who teach theory and criticism. Another split in the field, arguably, is between people who use qualitative methods and those that use quantitative methods. And that division is in danger of becoming even bigger, I think, because of what's called the computational turn in terms of social science methods and these big data and computational methods to understand communication. So topic modelling, for example, is a way of automatically analysing

large corpora, which would have been unimaginable in the past, because it would simply be too time-consuming to look at so many, so much data. And, that's possible now. And it's very enticing and attractive on the one hand, and I have to say, I'm fascinated by it, I'm attracted by it.

On the other hand, it also has some dangers associated with it, for example, as I said before, I see myself really, as a critical theorist, working in the area of comparative media. Now, comparative media analysis has become very popular in the last 20 years or so. But the implications for comparative media analysis of this computational turn aren't entirely clear. So say, for example, most computational work in the field tends to focus on English language texts, or if not English, then German. So it tends to be focused on one or two major languages, rather than taking a multilingual or polylingual approach. So there's potential for computational approaches to be multilingual and polylingual, but it hasn't really been realised as yet. And so there's a danger of that sort of computational turn, really cementing greater inequalities in the field. So that would, perhaps cement divisions between qualitative researchers and quantitative researchers. So, there are opportunities and, but also some risks, I think, and certainly, you know, what I hope to do in the future is to try and do some polylingual or multilingual computational analysis of texts. So, because I think this is an area that needs development or otherwise, comparisons just won't work, you know, the advances that we've made in terms of comparison just won't be extended, or they need to be extended to computational methods as well. That's why I hope to be doing in the next few years anyway, and try and work out a reasonable way of doing it.

Moment:

Maybe you know, we have a lot of communication faculties in Turkey. According to June 2023 data from The Council of Higher Education (CoHE), we have 68 communication faculties and many academics work in these faculties. We have a lot of graduate and undergraduate students every year. However, the institutionalization efforts and debates of the communication academy in Turkey have continued since the 1960s. What do you think about it? Do you have any information about the communication faculties in Turkey? How do you see Turkey's position in communication and media studies?

John Downey:

So, I have to say that I'm not an expert and should know more and would like to find out more, I have to say. And so my knowledge of Turkey tends to be mediated largely through Turkish scholars who are members of the ECREA and whom I know through ECREA. And certainly, many Turkish scholars have produced really very important work, both about Turkey, but also about communication in general. And many of the key subjects have a Turkish dimension. So I was reviewing an article recently about the growth of the precarity of journalists in Turkey, precarity, in terms of professional lives, and what the rise of social media means for journalism as a profession. Now, these are subjects which are, well, I was going to say they're universal, if they're not universal,

then they're certainly widely shared across national boundaries in, you know, and continental boundaries, as well. So there are certain things that are transnational in scope.

I also made reference earlier on to the rise of illiberal democracies in many countries, including Turkey, but certainly not restricted to Turkey. There are many cases in many different parts of the world. And one of the distinguishing features of the rise of illiberal democracy is this idea of media capture, where states or corporations working, sometimes with states or political elites, capture the media and use the media essentially as a means of propaganda. And also, states in these, in such countries, tend to have quite strong views on the role of universities and don't necessarily see universities as places of autonomous thought or academic freedom. And so in some countries, academic freedom is brought into question. And so, in a sense, there's a sort of like a twin danger of media industries being controlled by a relatively small number of corporations or by political elites.

But there's also the danger of academic departments being put under pressure by states or by political elites, and academic freedom can be under threat. And what to do in these circumstances? These are, you know, quite common circumstances, unfortunately, today in many different parts of Europe, and for many academics. You know, say, for example, ECREA has just issued a public statement about academics in Serbia, and where it appears that academic freedom has certainly been put in question. And I think part of the role of ECREA is to try support academics in such circumstances. So they can be critical, they can exercise their academic freedom, because I think, ultimately, this is what academics should do, and what the role of academics should do in society is that, you know, as I said before, my view of the academic world is that we should be not only trying to understand the world but to try to make it also a better place. And it's through, I think it's really through preserving academic freedom and fighting for academic freedom that we can actually do this. This is like a precondition for achieving this. So, I'd like to think that ECREA tries to support the exercise of academic freedom in Europe generally, and unfortunately, in many countries, including the UK, I certainly don't exclude the UK or the United Kingdom from this, is under threat and needs to be defended. So that's another function of ECREA, I think.

Moment:

Thank you very much. I think it's a very nice conclusion. Thank you for your insightful answers. Maybe, do you have anything to add or any thoughts?

John Downey:

No, I don't think so. Thank you very much for the questions. It was very nice to meet you. I hope to see you at an ECREA conference.

2024, 11(1): 35-53

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.35-53>

Articles (Theme)

A CHALLENGING TASK FOR JOURNALISM HISTORIANS: THE CULTURAL TURN AND THE HISTORIOGRAPHY OF THE OTTOMAN/TURKISH PRESS¹

Ozan Çömelekoğlu²

Abstract

This article critically evaluates the historiography of the Ottoman/Turkish press and seeks to shed light on the debates in journalism history triggered by James Carey's call for a "cultural history of journalism." It argues that participating in these debates is crucial at a time when the history of journalism is on the cusp of a 'digital turn'. For the first time since the early 20th century, the development of digital archives and the technologies that support them has significantly increased global interest in the history of journalism. The

¹ This article is part of my doctoral dissertation research in the Political Science Programme at Hacettepe University. Therefore, I would like to thank my supervisor, Prof. Dr. Metin Yüksel, and my committee members, Assoc. Prof. Kadir Dede and Assist. Prof. Murat Cankara, for their endless encouragement, support and feedback. I would also like to thank the editors, editorial staff and peer reviewers for their kind consideration and valuable comments.

² **Ozan Çömelekoğlu**, PhD Candidate, Department of Political Science, Hacettepe University. ozancomelek@pm.me, 0000-0001-8791-4195

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2024 | Makale Kabul Tarihi: 05.06.2024

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024**. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

widespread use of digital archives will gradually transform the narrative of scarcity into one of abundance. Nonetheless, transforming this interest into a productive process of historical knowledge production requires researchers to rethink their epistemic relationship with the Ottoman press. This article argues that the 'digital turn' offers a crucial opportunity to add new pieces to the history of Ottoman journalism. However, for these pieces to coalesce, journalism historians must take the previously neglected path of the 'cultural turn'.

Keywords: journalism studies; cultural studies; digital turn; transnational journalism history; Ottoman journalism

GAZETECİLİK TARİHÇİLERİ İÇİN ZORLU BİR GÖREV: KÜLTÜREL DÖNÜŞ VE OSMANLI/TÜRK BASIN TARİHYAZIMI

Öz

Bu makale, Osmanlı/Türk basın tarihyazımını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmekte ve James Carey'nin "gazeteciliğin kültürel tarihi" çağrısı ekseninde gelişen gazetecilik tarihi tartışmalarını gündeme taşımaya amaçlamaktadır. Bu tartışmalara dahil olmak, gazetecilik tarihinin 'dijital dönemeç'in eşiğinde olduğu bir dönemde hayati bir önem taşıyor. Dijital arşivler ve bu arşivlerin kullanımına yönelik geliştirilen teknolojiler, gazetecilik tarihine gösterilen küresel ilginin 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana ilk kez bu kadar yoğunlaşmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak dijital arşivlerin kullanımının yaygınlık kazanması tarihi gazetelere ilişkin yoksunluk anlatısını en sonunda bir bolluk anlatısıyla değiştirecek. Ancak bu arşivsel bolluğun verimli bir tarihsel bilgi üretim sürecine dönüşmesi, araştırmacıların 19. yüzyıl Osmanlı basınıyla kurdukları epistemik ilişkinin revizyonuna ihtiyaç duyuyor. Bu makale, 'dijital dönemeç'in Osmanlı gazetecilik tarihine yeni parçalar kazandırmak adına oldukça önemli bir fırsat sunduğunu, ancak bu parçaların gerçekten bir araya gelebilmesi için gazetecilik tarihçilerinin daha önce ihmal edilen 'kültürel dönemeç' yolunu izlemeleri gerektiğini savunuyor.

Anahtar Kelimeler: gazetecilik araştırmaları; kültürel çalışmalar; dijital dönemeç; ulusötesi gazetecilik tarihi; Osmanlı gazeteciliği

Introduction

Digital archives developed through projects of public and private institutions in various countries have provided researchers with unprecedented access to hundreds of thousands of pages of newspapers and magazines published in the Ottoman Empire from the 19th through the early 20th centuries. Once hidden away in the private collections of libraries, newspapers printed in Turkish with Arabic, Armenian, Greek, and Hebrew scripts or various languages have now found their way to the online archives, easily accessible to anyone interested. Recent studies have, therefore, increasingly turned to the primary sources of the first mediatization experience of Ottoman society. It seems that the widespread use of digital archives will gradually transform the narrative of the scarcity of Ottoman newspaper collections formulated by pioneering historians of journalism such as Mustafa Nihat and Selim Nüzhet into one of abundance (Gerçek, 1931, p. 5; Özön, 1928, p. 2894). Nonetheless, transforming this abundance into a productive process of historical knowledge production requires researchers to rethink their epistemic relationship with the Ottoman press.

As John Hartley (1996, p. 35) points out, the essential component of journalism “is the creation of readers as publics, and the connection of these readerships to other systems, such as those of politics, economics, and social control.” Since Ottoman journalists and their audiences were part of a multilingual and even multiscriptual cognitive sphere, researchers’ ability to develop a profound bond with Ottoman press culture depends on their adaptability to the Ottoman Empire’s multicultural media landscape. Alongside digital archives, translation engines and optical character recognition (OCR) technologies developed for Arabic, Greek, Armenian, and Hebrew can potentially transform how scholars read, evaluate, and analyze the Ottoman press. Although they are still in the early stages of development, such technologies, which are expected to reach a reliable level of accuracy in the near future, will soon challenge researchers, especially those who base the significance of their studies on Ottoman journalism in Turkey, through direct translation or transliteration of original texts, to question their research practices.

Advances in digital technology and its integration into newspaper archives are opening exciting fresh avenues for research, offering a modern alternative to the traditional labor-intensive exploration of physical archives. The impact of these opportunities is often compared to the ‘cultural turn’ of the 1970s, a transformative period in which historians developed new historical narratives. According to Bob Nicholson (2013, p. 63), researchers are “potentially on the cusp of a similar revolution - a ‘digital turn’ in humanities scholarship driven by the creative use of online archives and a willingness to imagine new kinds of

research". In journalism history, digital technologies' potential for scholarly creativity is promoted by two crucial developments: "massive digitization, which facilitates access to remote holdings and, more recently, improved search capabilities, which alleviate the tedious exploration of vast collections" (Ehrmann, Bunout, & Clavert, 2023, p. 1). These two developments enable researchers to explore a vast collection of materials that dwarfs most library holdings, search by topic of interest during flexible research hours, and easily incorporate the resulting data into their research. Digital newspapers also open up opportunities for techniques such as text mining and quantitative methods like automated content analysis that have been underutilized in the history of journalism (Birkner, Koenen, & Schwarzenegger, 2018).

For the first time since the early 20th century, the development of digital archives and the technologies that support them has significantly increased global interest in the history of journalism. At least the study of the history of journalism, "a remain of an embarrassment," as James Carey (1974, p. 3) famously put it, seems to have relieved this pejorative label. The change in the field is not just about digitizing historical newspapers and removing the dust and mold that covers them, but, as John Nerone (2010, p. 17) states, it is also related to the "unstoppable multiplication of communication theories" which has led journalism historians to re-examine their historiographical practices over the last forty years. Although various institutions in Turkey closely follow the global trend of digitization, unfortunately, most studies on the history of journalism evaluate these sources in the framework of an obsolete and overused historical narrative. Therefore, to "reimagine what we know about the 19th-century press" using the possibilities offered by digital archives and new technologies, "scholars must be able to engage critically with both the newspapers and periodicals they read and the digital resources in which they are found" (Mussell, 2012, p. 1). This article argues that the 'digital turn' offers a crucial opportunity to add new pieces to the history of Ottoman journalism. However, for these pieces to coalesce, journalism historians must take the previously neglected path of the 'cultural turn'. Expanding the scope of the field requires developing alternatives to the nation-state-centric teleological narrative that dominates research on Ottoman/Turkish journalism history, which can be achieved through critical engagement with the 'cultural turn'.

'Cultural turn' in journalism history

The reflection of the 'cultural turn' experienced by the social sciences and humanities in the 1970s finds its most influential source in journalism history in James Carey's (1974) article titled *The Problem of Journalism History*. Carey states that the field of journalism history is "dominated by one implicit paradigm of interpretation", which is "dull and unimaginative," "excessively trivial in the problems chosen for study," "oppressively chronological," "divorced from the major current of contemporary historiography," and "needlessly preoccupied with the production of biographies of editors and publishers." This paradigm, which

Carey calls “Whig interpretation”, was later also referred to as “liberal narrative” (Curran, 2002), “grand narrative” (Broersma, 2010) or “traditional historiography” (Kızılcıca, 2016) by various historians of journalism. The liberal narrative of the history of journalism, “the oldest and best established of the competing interpretations”, begins with the origins of the parliament, navigates through the defeat of absolutism and the establishment of the rule of law, paving the way for the rise of political parties, and culminates in the creation of mass democracy (Curran, 2002, p. 136). The central idea of this analytical framework, often explicitly or implicitly reflected in most studies of Ottoman/Turkish press history, is modernization, “mapping the linear progress towards an autonomous profession that empowers citizens and facilitates democracy” (Broersma, 2010, p. 13).

Oğuzhan Taş (2010, 2014), who has promoted the recognition of Carey in Turkish communication literature and presented his works as both a point of reference and an object of critique, highlights the challenges of developing alternative approaches to the progressive narrative that has dominated Anglo-American journalism historiography for nearly 150 years. According to Taş (2010, p. 49), the main reason for this is the ossification of the progressive narrative, which is deeply ingrained in history. Moreover, the profession of journalism has consistently reinforced the progressive narrative through its inherent discursive practices since its foundation. These discursive practices have significantly influenced the development of the field, especially since the late 19th-century, when journalism began to be institutionalized academically, with extensive research conducted mainly through journalists, editors, publishers and newspaper owners. Consequently, historical studies that seek to understand the emergence of the field of journalism solely in terms of processes of information transmission, objectivity, and factuality ignore the ideological struggles, class conflicts, and cultural shifts that gave rise to the field of journalism as well as one of Carey's most critical contributions, –the dimension of journalism as a platform for conversation of people themselves (Taş, 2014, p. 111). Therefore, approaching the history of journalism from a critical perspective requires disengagement from the dominant narrative and considering the broader historical and social contexts.

Carey's critique is based on the idea that the press is not just a legal privilege, a technological innovation, or an institution. At its core, it is “the expression of a certain ethos, temperament or imagination” that “should be viewed as the embodiment of consciousness.” According to Carey, journalism is essentially “a state of experiencing the world,” and the “idea of a report” is the key to journalism history. Therefore, the history of journalism “would attempt to capture that reflexive process wherein modern consciousness has been created by the symbolic form known as the report and how in turn modern consciousness finds institutionalized expression as journalism” (Carey, 1974, p. 27). Carey's recommendations for reviewing the study of journalism history, both as a textual and cultural form, have resonated with the scholars who have been thinking about journalism history and exploring new ways of doing it. Marion Marzolf (1975, p. 42), for instance, responds to Carey's call for a cultural history of journalism by pointing out the value of examining

“the cultural context of the society that produced the journalists and journalism”, since, in her view, “the historical study of journalists as a professional group has been largely neglected.” Marzolf encourages historians of journalism to look at things from the perspective of cultural history, which views the content of the press as a mirror of the cultural values of a period, explores the beliefs and values articulated by practitioners and critics, and examines the evolutionary nature of reporting. Other scholars also emphasize the idea of analyzing news reports as texts that reflect the values shared by journalists. Erickson (1975) notes that existing historical research on journalism, while deeply concerned with organizational and structural change, often neglects the values expressed in the content of the press, revealing a significant gap in our understanding. He emphasizes the pivotal role of reporting in the history of journalism and proposes to study reporting as a cultural product. Richard A. Schwarzlose (1975) challenges an academic discipline that lacks fundamental research in a vital area, namely, “the news report in journalism,” to begin with the basics: a comprehensive history of news.

In sum, these studies advocate for moving beyond the traditional institutional, biographical, and chronological narratives of the development of the press. Instead, they suggest analyzing newspaper content as indicators that can reveal the cultural values of a given period, trace the historical evolution of news texts, and uncover the shared beliefs among journalists as a group. On a broader level, they call for a cultural history of journalism that focuses on “the historical significance of changes in communications systems for society and the role of media in circulating ideas to the general public” (Marzolf, 1978, p. 14).

Around the time these debates were taking place, Orhan Koloğlu (1981) developed similar reflections on the history of journalism in Turkey:

Surprisingly, this subject has not been adequately researched. Our research into the history of the press has either been from a legal point of view, not concerning our own society, but as a comparison of progress and regression with other societies. Or regarding the relationship between specific individuals and those in power. No account has been taken of how and to what extent the press has influenced the public in the short or long term, what kind of formations the seeds sown at a given time pave the way for the future, and how it shapes the public mentality, which is the most vital aspect to transform [...] This issue arises because our focus remains narrowly fixed on the chronological history of the press, rather than exploring broader themes like “the history of public opinion” and “the history of mentality.”

Despite these insightful ideas, Koloğlu never fully developed them into a systematic critique. Indeed, these ideas were never thoroughly explored by the small community of journalism historians in Turkey. The history of mentalities owes its development to key figures from the Annales School, including Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, and Philippe Ariès. As Peter Burke (1986, p. 440) points out, the main program of

the history of mentalities is to bridge the conceptual gap between the history of ideas and social history “in order to avoid having to choose history with the society left out, and a social history with the thought left out.” The concept of mentality, which “includes different thought patterns, norms, mores, and traditions,” highlights the subconscious behavior of individuals or groups in everyday life (Kortti, 2011, pp. 74-75). The study of mentalities thus aims to broaden the scope of historical narratives by examining the everyday culture of ordinary people from the bottom up. In this context, Koloğlu’s call to look at the history of journalism through the lenses of “the history of mentalities” can be interpreted as considering newspapers as mediums that allow researchers to study shifting processes of public opinion.

This demand is in line with the broader vision of media studies “as a field is almost inherently interested in discovering large patterns of opinion formation” (Eijnatten, Pieters, & Verheul, 2013, p. 58), and it still retains the potential to play a helpful role in the development of the field of journalism history in Turkey. Such a perspective might allow the well-worn but still fashionable question of “Why did the press arrive in the Ottoman Empire so late?” to give way to more rewarding questions like “What cultural myths did newspapers in the Ottoman Empire promote and challenge?”, “How did they shape the languages and mentalities of their readers?” or, more broadly, “What was their relationship to the history of ideas and public thought?” and so on. However, one of the most critical points to recall in this context is to be wary of dichotomous formulations. Such formulations, which Joseph P. McKerns (1977, p. 88) views as “the characteristic of progressive interpretation”, offer an oversimplified understanding of the historical processes based on the conflict of traditional/modern, old/new, east/west, good/bad, local/foreign, national/non-national, etc., ignoring the dialectical relationship in between. The main drawback of a dichotomous perspective is that it misses the gray areas between the two poles and devalues the opposite in the process of historical analysis. For this reason, when studying Ottoman journalism, it is crucial to examine the press both as an instrument of progress and as a medium that sustained specific conservative ideas throughout history.

“The turn to the ‘cultural’ in historical interpretation can, in many ways, be seen as a development of pioneering works of the Annales School and the British Cultural Studies.” Both approaches led to the development of a perspective in which the emphasis shifted from material conditions to mentalities rather than the more Marxist-oriented social history of the 1960s (MacRaild & Taylor, 2004, p. 118). Carey’s definition of cultural history in the context of the history of journalism also rests on such a foundation. According to him, cultural history, which “is not concerned merely with events but with the thought within them,” starts from the assumption that consciousness has its own history. It suggests that people’s perceptions of each other shape social realities and that beneath the apparent uniformity of social realities, there lies a rich diversity of thought. Accordingly, the “task of cultural history, then, is this recovery of past

forms of imagination, of historical consciousness” to answer the question, “How did it feel to live and act in a particular period of human history?” (Carey, 1974, p. 4).

Communication historian David Paul Nord raised one of the most significant critiques of Carey’s approach to the cultural history of journalism. According to Nord (1988, p. 10), the cultural approach is specifically weak when it comes to the study of power: “This weakness may be a minor problem for some types of cultural history, but it is a major problem for the study of mass communication.” This is because “the consciousness that is supposed to be embedded in the language of journalism is the product of large institutions.” Therefore, “the study of mass media from the bottom up is enormously complicated by the fact that the messages arrive from the top down.” Responding to Carey’s call for the cultural history of journalism, Nord (2006, p. 125) proposes that the focus should shift from news reports to the readers: “Readers were not passive receptacles, filled up by the top-down flow of media messages from powerful elites. Tough readers did not ordinarily participate in writing the messages of commercial journalism, they did write the meanings of those messages, in their own peculiar ways, into their minds and hearts.” Andie Tucher (2009, p. 290), on the other hand, finds Carey’s use of the concept of “consciousness” rather vague and vast. Tucher suggests that “to wriggle free of the disquieting grip of ‘consciousness,’ to recast the question in a way that still explores journalism as a whole and reporting in particular as cultural products revelatory of the human relationship with reality but in a more specific way”: “How did the relationship between local editors and their readers change?”; “How did conventions of and expectations about investigative reporting develop?”; “What were the effects of the telegraph on the language of journalism?”; “Under what circumstances and when did hoaxes, pranks, tall tales, and other quasi-truthful items generally fade out of the mainstream press?” Tucher thus emphasizes the need to explore the interaction between journalists and readers within the context of evolving strategies and technological advancements that shape journalistic practices.

The debates provoked by Carey’s proposal for an alternative way to the progressive narrative of journalism history served as a call to action for journalism historians, encouraging researchers to reconsider their assumptions and aim for a more inclusive and multidimensional history of journalism. The cultural approach, which initially “regarded itself as marginalized,” has gradually become “the default approach to journalism history” (Nerone, 2024, p. 417) and extends the history of journalism into broader social, cultural, and political contexts. Historical narratives now present a more holistic view of the journalistic culture, encompassing editors, reporters, printers, publishers, advertisers, distributors, readers, and consumers. The cultural approach also broadens the focus to include previously underrepresented groups like women, minorities, workers, and radicals and introduces new themes such as the history of news systems, the labor

history of news, and the relationship of journalism to identities (Nerone, 2024, p. 418; Shaw & Zack, 1987, p. 111).

The grand narrative of Ottoman-Turkish journalism history and its critiques

The study of Ottoman journalism adopted the liberal-progressive narrative relatively early on. Ahmet Emin Yalman (1914) pioneered this approach with his doctoral dissertation, entitled *“The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press,”* submitted to Columbia University in 1914, just before the outbreak of the First World War. This seminal academic study of the Ottoman press history was published later by the School of Political Science at Columbia University in the same year. In his book, which was even reviewed by Robert E. Park, a distinguished scholar of the Chicago School, Yalman uses the press to illustrate the changes within the Ottoman Empire throughout the 19th-century. Yalman’s final argument suggests that the new order replacing the *ancien régime* will be based on capital, which will result in “the press having to forfeit some of its idealism, and some of its virtues.” But this devotion is essential if structural stability is to be achieved (Yalman, 1914, pp. 139-140). According to Park (1915), Yalman made “no special attempt to do more than to present the outstanding facts” and “no effort to draw any general conclusions in regard to the influence or function of the press in society general”, but as a source book it offers “an opportunity to study the effect of publicity in regard to public affairs in a region of which it may be said that fifty years ago a public did not exist.”

In Yalman’s (1914, p. 16) historical narrative, the press begins “as has everything modern in Turkey, as a government institution, and maintained this character until 1860.” It experiences a golden period between 1860 and 1876, “when an independent class of reformers and innovators rise.” It was during this period that issues such as the role of government, types of regimes, human rights, and economic issues were first put on the public agenda. However, the golden age was disrupted when Sultan Abdul Hamid II “reduced the press to a mere tool of his will and a prop of his system.” “As a result, the real press activity and free intellectual life of Turkey” had to migrate to different countries, “and from there, furnished the country, artificially isolated, with an underground life-stream.” With the proclamation of the Second Constitutional Period, the press once again began “been able to play, on the general social field, a free part in leadership, and to act as an unrestricted intermediary of ideas between Turkey and the Western World.”

This interpretive template became a central narrative in subsequent studies of press history in Turkey, particularly in the study of Ottoman journalism. Selim Nüzhet (1931), Server İskit (1943, 1964), Hasan Refik Ertuğ (1959), Enver Behnan Şapolyo (1971), Hülya Baykal (1990), M. Nuri İnuğur (1993), Alpay Kabacalı

(1994), Uğur Gündüz (2018), Belkıs Ulusoy (2021) have continued to interpret the development of the Ottoman press through the lens of the liberal-progressive paradigm. It is noteworthy that the statement “The Turkish press actively fought against the feudal-religious regime and, despite various difficulties and even serious intellectual-political shortcomings, managed to be the school and mouthpiece of the progressive forces that led Turkey to the first bourgeois revolution” belongs to A.D. Jeltyakov (1979, p. 153), who presents a Marxist interpretation of the history of the Ottoman press. All these studies analyze the evolution of the press from a state-controlled institution to a more dynamic force, reflecting and influencing the modernization and political transformation of the nation. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, the press has been highlighted for disseminating reformist ideas, supporting national movements and promoting the adoption of Republican ideals and principles. However, as McKerns (1977, p. 92) points out, the progressive narrative of the history of journalism is only one facet of the broader picture: “Journalism history is a mosaic, and it is imperative that journalism historians begin to provide the additional pieces.” This is especially relevant in the context of Ottoman press history, where the progressive paradigm in journalism historiography has reached its saturation point.

Regrettably, there is a noticeable lack of detailed critical reflection on the historiography of the Ottoman press in Turkey today. This lack of self-reflexivity within the field can be directly attributed to the dominant influence of the progressivist paradigm (Atwood, 1978, p. 3). The conformism inherent in this paradigm has led only a small number of journalism historians to critically reflect on the theoretical and methodological underpinnings of their work. As a notable exception, Gül Karagöz Kızılca’s (2016) *A Critical Reevaluation of the Ottoman/Turkish Press Historiography* provides valuable insights into the historiography of the Ottoman press. The dominant historiography of the Ottoman press, characterized by its orientalist, modernist/westernizationist, and nation-state-centric tendencies, commonly overlooks social dynamics in its analyses. According to this perspective, the initial rise of the press in the Ottoman Empire is seen primarily as a result of the state’s reform efforts during the Tanzimat Era, often failing to pay due attention to the local and global contexts. Within this framework, the press, which developed under the influence of the state elite, is portrayed as a tool that remained detached from society throughout its development, serving exclusively the intellectuals. Consequently, there is a shift away from understanding the Ottoman press as a forum in which the conflicting interests of different social groups become visible and in which changes in the social, legal, political and economic structures are manifested in various ways (Kızılca, 2016, pp. 80-83). Kızılca emphasizes the importance of developing more nuanced approaches to the study of the Ottoman press in the 19th and 20th centuries, which should take into account not only external influences but also internal social dynamics.

It is crucial not to overlook that the dynamics in the Ottoman Empire linked to state reforms, the rise of nationalist sentiments and imaginations, and print capitalism in the 19th-century unfolded in a multilingual

communication landscape (Kim & Bashkin, 2021). Despite this, much of the research on the history of the Ottoman press and journalism reduces the dialogical, multilingual and multicultural communication landscape of the empire to a monologue, centered on the teleological formation of the nation-state. According to Broersma, because of the limited horizon of the progressive paradigm of journalism history, “media, journalism and press historians still predominantly study events and developments in a nation-state framework, without structurally considering international developments and cross-border influences” (Broersma, 2010, p. 10). Echoing “James Carey’s plea for a history of reporting,” he proposes to focus on the transformation of journalistic routines, in terms of “transnational organizations and networks,” “transnational public spheres,” “transnational audiences,” “the transfer of norms and ethical standards and national differences,” and “technologies that facilitate transnational communication.” In a recent article, Broersma and Frank Harbers (2021, p. 1) also offer a foundational manifesto on transnational journalism history, guiding new researchers who are eager to explore this path:

Transnational journalism history acknowledges that cultural forms are produced and exchanged across borders. It focuses on the interactions between agents, ideas, innovations, norms and social and cultural practices that extend beyond national boundaries. Moreover, it acknowledges the diversity and pluriformity of journalism within the national context, moving away from the idea that national journalistic cultures are coherent, discrete units of analysis. Transnational journalism history studies how interactions between these different levels impact the incorporation and adaptation of new ideas, concepts, and practices into local, national and transnational frameworks. By moving back and forth between these levels, the connective and dialectic nature of these movements is emphasized. Transnational journalism history thus treats the nation as only one level or context among a range of others, instead of being the primary frame for analysis.

Uygur Kocabaşoğlu and Metin Berge's (2006) study is crucial in revealing the transnational journalism history approach by examining the reflections of the Bolshevik Revolution and related knowledge and interest in the Ottoman press. They focus on the ways in which news coverage of the Bolshevik Revolution, mainly from European news agencies and newspapers, was reused in the various circles that made up the Ottoman press. In a similar vein, reconstructing the history of the Ottoman press and journalism in cultural terms, or “recovering past imaginations” as Carey calls it, requires transnational studies that recognize the multicultural and multilingual nature of the Ottoman Empire. In this regard, as an exceptional project, “*Kebikeç: Journal of Resource Studies for Humanities*” has devoted its issues, especially since 2020, to non-Turkish newspapers and periodicals in the Ottoman Period. As mentioned in the introduction to the theme of the journal's 50th issue, research on periodicals in the Ottoman Empire has concentrated mainly on those published in Ottoman Turkish. In the historiography of the Ottoman press, the publications in various languages are often considered as merely supplementary to the main narrative. However, these

sources should be considered as primary materials for the political, economic, social and cultural history of both the Ottoman and Republican periods within a more holistic approach that transcends the specific histories and issues of linguistic, religious or ethnic communities.

In addition to non-Turkish newspapers and periodicals, one of the most critical effects of adopting a transnational perspective in the context of Ottoman journalism would be an increased awareness of allographic journalistic traditions. The term allography is used to describe “the phenomenon of writing in one language, not in its usual script but in that of another language” (den Heijer & Schmidt, 2014, p. 1). In the 19th-century, Turkish served as a literary language not only for the Muslim/Turkish population but also for various religious and ethnic communities throughout the empire. In the Ottoman Empire, the wide circulation of newspapers in different allographies reveals one of the most distinctive results of Ottoman multilingualism in journalistic culture. Newspapers published in Karamanli (Turkish written in Greek script) or Armeno-Turkish (Turkish written in Armenian script) had a significant impact on the formal, functional, and discursive changes that emerged in the language of Turkish journalism from the 19th-century to the early years of the 20th century. In fact, Yalman’s (1914, p. 59) work provided an early glimpse into how these newspapers at least were consumed by other journalists and influenced Ottoman public opinion:

In August 1877, the Terjuman-i-Efkiar (Interpreter of Ideas), a paper printed in Armenian characters and in the Turkish language, published an article pointing out that the Turkish press had no prestige abroad, and no influence among its readers, that it was ridiculed by the press of other countries, never being taken seriously or quoted by them. The conclusion stated that the Ottoman press deserved such treatment, as it had no intrinsic value, and that it would have to raise its quality in order to become more effective. This article was quoted by all the papers, and all of them sadly acknowledged that the statements were correct.

However, this insight remained obscured for a long time as Yalman’s liberal narrative was overshadowed by a more nationalist tone among post-empire journalism historians. The main reason for this oversight is that after the alphabet revolution of 1928, the majority public in Turkey could no longer read texts published in Arabic script without special training. As a result, only experts determined which texts were important enough to be translated into modern Turkish script (Mignon, 2008, p. 42). Metin Yüksel (2021a, p. 32) points that the interests and knowledge of scholars trained in the languages, dialects, and alphabets imposed by the centralized nation-states within the regions of the Ottoman legacy were often shaped by the epistemic political boundaries set by those same states. “Methodological nationalism,” which sets these boundaries, manifests most clearly in historical narratives as “ideologically and methodologically pure imaginations of national identity and culture” (Yüksel, 2021b, p. 340). Therefore, due to their “hybrid character”, allographic traditions, which “form a practical and mental barrier to the modern historian who unconsciously assumes,

most of the time, fixed and given national, religious, cultural and linguistic identities” (F. Benlisoy & Benlisoy, 2010, p. 93) are consequently excluded from the practice of the history. “At the same time, the old practice of leaving the Ottoman Empire to historians and the Turkish Republic to social scientists” has fueled this tendency for many years (Findley, 2010, p. 2).

Today, our renewed transnational understanding of Ottoman journalism owes much to the pioneering works of Andreas Tietze and Robert Anhegger and especially to the outstanding efforts of Evangelia Balta since the late 1980s. In addition, studies from the 2000s onwards have played a crucial role in highlighting the multiethnic and multilingual cosmopolitan nature of literate communities within the empire (Balta & Kappler, 2010; Balta & Ölmez, 2011; Cankara, 2015a, 2015b; Mignon, 2021; Şişmanoğlu Şimşek, 2010, 2017; Strauss, 1995, 2003; Uslu & Altuğ, 2014). Among these scholars, Johann Strauss stands out as one of the most influential critical thinkers who challenged the national literary paradigm by considering literary activity in the specific context of the cultural sphere of the Ottoman Empire. According to Strauss (2003, p. 39), a major problem in Ottoman/Turkish historiography is the tendency of modern historians to construct separate national literary identities, each limited to the production of a ‘nation’ in a single language, in line with the Western European concept of ‘national’ literature. Due to the multicultural landscape of the Ottoman Empire, an entirely new literary network emerged in the Ottoman Empire in the 19th-century, characterized by new intersections, convergences, and conflicts in which people of different nationalities, religions, and origins participated and in which processes of cosmopolitanization and localization coexisted (Uslu & Altuğ, 2014, pp. viii-ix). In this context, Mignon (2014) highlights the challenges of constructing a national literary canon within the multilingual and multicultural context of the Ottoman Empire:

It is worth keeping in mind that nineteenth-century Istanbul was a cultural centre in which one language, such as Turkish, could be written and printed in four different alphabets, namely the Ottoman-Arabic script, the Armenian script, the Greek script and, more rarely, the Hebrew script, while a single alphabet, for instance, the Arabic script, could be used to print material in the various languages of the Muslim populations of the empire.

Mignon (2008, p. 43) challenges the idea that the literary history of the Ottoman Empire has been shaped exclusively by Muslim-Turkish authors and calls for a more inclusive approach based on the language that avoids religious or ethnic exclusions: “It is a fact that the time has already come to write the history of literature based on language, not religion.” While the studies mentioned here are primarily concerned with literary history, they are equally crucial for a critical understanding of the history of Ottoman journalism since the contributions of non-Muslims to Ottoman journalistic culture are still largely neglected. Along with this, there is a gradually growing body of scholarship that aims to unearth the sources that the nation-state-centric progressivist narratives have excluded from the history of Ottoman journalism while

also revealing the transnational trajectories in journalistic history that have yet to be explored. Murat Cankara (2015a, p. 1) challenges traditional interpretations of the Ottoman *millet* system. According to him, cultural contact among Ottoman millets “has either been neglected on the grounds that the Ottoman millets lived in ‘compartments’ or has been romanticized through clichés that depict how ‘happily’ the millets lived together.” In his study, which examines the transcultural relations of Ottoman *millets* through the consumption of Armeno-Turkish texts by Muslim-Turkish intellectuals, Cankara demonstrates that language or script differences actually challenge current scholars more than they did 19th-century compatriots. In his later publications, Cankara emphasizes the incompatibility of national boundaries with the transnational Ottoman journalistic culture and illustrates the unique insights that the non-Muslim press offers for understanding the history of Ottoman journalism (2018a, 2018b, 2019a, 2019b, 2019c, 2020). Similarly, Şehnaz Şişmanoğlu-Şimşek, Foti Benlisoy and Stefo Benlisoy highlight how analyzing the transformations of the Karamanlidika newspaper *Anatoli*, can provide valuable insights into the Turkish Orthodox Greek community as well as the transcultural dimensions of Ottoman journalism (F. Benlisoy & Benlisoy, 2010; Şişmanoğlu Şimşek, 2010, 2019). Specifically, Stefo Benlisoy demonstrates that the polemical culture that emerged among Tanzimat period journalists, who published in various scripts and languages, provides a fertile ground for tracing these transitions (2013, 2014, 2020).

Conclusion

Today, communication and media studies in Turkey show little interest in historical research, which is crucial for the development of theoretical work. This is perhaps most evident in the field of journalism history. A clear indication of this deficiency is the limited contribution of communication scholars to the study of Ottoman journalism. As a result, journalism historiography in Turkey is stuck in a particular phase of history and has lost much of its potential productivity. This disinterest is so widespread that even cultural studies, a mainstream analytical framework in communication and media research, has remained largely detached from the history of Ottoman journalism. Over time, the digital turn in journalism history can provide much easier access to 19th-century newspapers, allow automated transliteration, or offer keyword search and text mining across thousands of newspaper pages. However, without the critical framework provided by the cultural turn, these technological advances will fail to provide a more nuanced understanding of the history of Ottoman journalism.

Ottoman press historiography requires a paradigm shift from a primarily institutional and descriptive national “press history” to an analytical and critical transnational “history of journalism.” In order for this change to take place, however, more scholars from the field of communication and media studies will need to contribute to the field. Researchers wishing to explore the transnational cultural history of Ottoman

journalism will find a vast repository of primary sources, along with the guidance of a community of scholars, primarily literary historians, to help them navigate this bountiful field. As a prelude to exploring the multicultural media landscape of Ottoman journalism, considering a bibliographical trio—Evangelia Balta (2014), Hasmik Stepanyan (2005), and Hasan Duman (2000) —could be quite stimulating.

References

- Atwood, R. (1978). New Directions for Journalism Historiography. *Journal of Communication Inquiry*, 4(1), 3-14.
- Balta, E. (2014). *Beyond the Language Frontier: Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing*. İstanbul: The Isis Press.
- Balta, E., & Kappler, M. (2010). *Cries and Whispers in Karamanlidika Books: Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Balta, E., & Ölmez, M. (2011). *Between Religion and Language : Turkish-speaking Christians, Jews and Greek-speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren.
- Baykal, H. (1990). *Türk Basın Tarihi 1831-1923*. İstanbul: Afa Matbaacılık.
- Benlisoy, F., & Benlisoy, S. (2010). Reading the Identity of "Karamanli" Through the Pages of Anatoli. In E. Balta & M. Kappler (Eds.), *Cries and Whispers in Karamanlidika Books: Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)* (pp. 93-108). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Benlisoy, S. (2013). 19. Yüzyıl Ortasında Osmanlı'da "Sorumlu" Gazetecilik Tartışması Anatoli ve Vatan Kavgası. *Toplumsal Tarih*, 236, 48-55.
- Benlisoy, S. (2014). Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumî Arayışında Osmanlı Rumları ve "Şark Meselesi". *Toplumsal Tarih*, 250, 38-45.
- Benlisoy, S. (2020). "Bizden Gayret, Anatollulardan Himmet": On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Gazeteciler ve Müşterileri. *Kebikeç*, 50, 89-124.
- Birkner, T., Koenen, E., & Schwarzenegger, C. (2018). A Century of Journalism History as Challenge: Digital Archives, Sources, and Methods. *Digital Journalism*, 6(9), 1121-1135.
- Broersma, M. (2010). Transnational Journalism History: Balancing Global Universals and National Peculiarities. *Medien & Zeit*, 25(4), 10-15.

- Burke, P. (1986). Strengths and Weaknesses of the History of Mentalities. *History of European Ideas*, 7(5), 439-451.
- Cankara, M. (2015a). Çifte Maduniyet, Çifte İşlev: Ermeni Harfli Türkçe Basında Dil ve Kimlik. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2(2), 105-130.
- Cankara, M. (2015b). Rethinking Ottoman Cross-Cultural Encounters: Turks and the Armenian Alphabet. *Middle Eastern Studies*, 51(1), 1-16.
- Cankara, M. (2018a). Harfler, Milletler, Savaşlar ve Ulus Devletler. *Toplumsal Tarih*, 296, 8-11.
- Cankara, M. (2018b). Ötekinin Vatani. *Toplumsal Tarih*, 294, 8-10.
- Cankara, M. (2019a). Başka Bir Türkçe Mümkün Müydü? *Toplumsal Tarih*, 312, 4-7.
- Cankara, M. (2019b). "Buçuk Bir Millet"e Dair Karamanlıca Bir Yazı. *Toplumsal Tarih*, 304, 4-7.
- Cankara, M. (2019c). Mecmua-i Havadis'ten Agos'a: Ermenice Bilmeyen Ermeniler ve Basın. *Toplumsal Tarih*(301), 8-11.
- Cankara, M. (2020). Kim Öğretti Alfabeyi? *Toplumsal Tarih*, 324, 4-7.
- Carey, J. W. (1974). The Problem of Journalism History. *Journalism History*, 1(1), 3-27.
- Curran, J. (2002). Media and the Making of British Society, c. 1700-2000. *Media History*, 8(2), 135-154.
- den Heijer, J., & Schmidt, A. B. (2014). Scripts Beyond Borders: Allographic Traditions and Their Social, Cultural and Philological Aspects. An Analytical Introduction. In T. Pataridze, J. den Heijer, & A. B. Schmidt (Eds.), *Scripts Beyond Borders. A Survey of Allographic Traditions in the Euro-Mediterranean World* (pp. 1-63): Peeters.
- Duman, H. (2000). *Başlangıcından Harf Devrimine kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*. Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Ehrmann, M., Bunout, E., & Clavert, F. (2023). Digitised Historical Newspapers: A Changing Research Landscape. In M. Ehrmann, E. Bunout, & F. Clavert (Eds.), *Digitised Newspapers – A New Eldorado for Historians?: Reflections on Tools, Methods and Epistemology* (pp. 1-22). Oldenbourg: De Gruyter.
- Eijnatten, J. v., Pieters, T., & Verheul, J. (2013). Big Data for Global History: The Transformative Promise of Digital Humanities. *BMGN-Low Countries Historical Review*, 128(4), 55-77.
- Erickson, J. E. (1975). One Approach to the Cultural History of Reporting. *Journalism History*, 2(2), 40-43.
- Ertuğ, H. R. (1959). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*. New Haven&London: Yale University Press.
- Gerçek, S. N. (1931). *Türk Gazeteciliği: Yüzüncü Yıl Dönümü Vesilesile*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Gündüz, U. (2018). *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Harbers, F., & Broersma, M. (2021). Transnational Journalism History: Expanding Boundaries. *TMG Journal for Media History*, 24(1-2), 1-6.
- Hartley, J. (1996). *Popular Reality: Journalism, Modernity, Popular Culture*. London: Arnold.
- İnuğur, M. N. (1993). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.
- İskit, S. (1964). The History of the Turkish Press 1831-1931. *International Communication Gazette*, 10(17-25).
- Jeltyakov, A. D. (1979). *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Kabacalı, A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Kim, S., & Bashkin, O. (2021). Revisiting Multilingualism in the Ottoman Empire. *Review of Middle East Studies*, 55(1), 130-145.
- Kızılca, G. K. (2016). Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 3(1), 71-90.
- Kocabaşoğlu, U., & Berge, M. (2006). *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (1981). *Takvimi Vekayi: Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- Kortti, J. (2011). The Problem of Generation and Media History. In F. Colombo & L. Fortunati (Eds.), *Broadband Society and Generational Changes* (pp. 69-93). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- MacRaild, D. M., & Taylor, A. (2004). *Social Theory and Social History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Marzolf, M. (1975). Operationalizing Carey-An Approach to the Cultural History of Journalism. *Journalism History*, 2(2), 42-43.
- Marzolf, M. (1978). American Studies—Ideas for Media Historians? *Journalism History*, 5(1), 13-16.

- McKerns, J. P. (1977). The Limits of Progressive Journalism History. *Journalism History*, 4(3), 88-92.
- Mignon, L. (2008). Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar. *Pasaj*(6), 35-43.
- Mignon, L. (2014). Minor Literatures and Their Challenge to 'National' Literature: The Turkish Case. In S. Brennan & M. Herzog (Eds.), *Turkey and the Politics of National Identity: Social, Economic and Cultural Transformation* (pp. 194-214). London: I. B. Tauris.
- Mignon, L. (2021). *Uncoupling Language and Religion: An Exploration Into the Margins of Turkish Literature*. Boston: Academic Studies Press.
- Mussell, J. (2012). *The Nineteenth-Century Press in the Digital Age*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nerone, J. (2010). Genres of Journalism History. *The Communication Review*, 13(1), 15-26.
- Nerone, J. (2024). Cultural and Critical Approaches to US Journalism History. In M. M. Garza, M. Fuhlhage, & T. Lucht (Eds.), *The Routledge Companion to American Journalism History* (pp. 411-420). New York: Routledge.
- Nicholson, B. (2013). The Digital Turn: Exploring the Methodological Possibilities of Digital Newspaper Archives. *Media History*, 19(1), 59-73.
- Nord, D. P. (1988). A Plea for Journalism History. *Journalism History*, 15(1), 8-15.
- Nord, D. P. (2006). James Carey and Journalism History. *Journalism History*, 32(3), 122-127.
- Özön, M. N. (1928). Yüz Senelik Gazeteciliğimiz. *Aydın Tarihi*, 15(46-47), 2894-2918.
- Park, R. E. (1915). The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press. *American Journal of Sociology*, 20(4), 547-548.
- Şapolyo, E. B. (1971). *Türk Gazeteciliği Tarihi: Her Yönüyle Basın*. Ankara: Güven Matbaası.
- Schwarzlose, R. A. (1975). First Things First: A Proposal. *Journalism History*, 2(2), 38-63.
- Shaw, D. L., & Zack, S. L. (1987). Rethinking Journalism History: How Some Recent Studies Support One Approach. *Journalism History*, 14(4), 111-117.
- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2010). The Anatoli Newspaper and the Heyday of the Karamanlı Press. In E. Balta & M. Kappler (Eds.), *Cries and Whispers in Karamanlidika Books: Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)* (pp. 109-124). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2017). Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca Anadolu Gazetesi. *Kebikeç*(44), 145-187.
- Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2019). 19. Yüzyıl Yunan Harfli Türkçe (Karamanlıca) Gazete ve Süreli Yayınlar Dil Tartışmaları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*(31), 29-56.
- Stepanyan, H. A. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası:(1727-1968)*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Strauss, J. (1995). The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th centuries). *Die Welt des Islams*, 35(2), 189-249.
- Strauss, J. (2003). Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)? *Middle Eastern Literatures*, 6(1), 39-76.
- Taş, O. (2010). Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel Bir Tarihyazımına Doğru. *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 29-66.
- Taş, O. (2014). James Carey'nin Mirası: Toplumsal İletişim, Kültür ve Gazetecilik. In B. Kejanlıoğlu, T. Taş, O. Taş, E. Çaylı, & M. Yerbekov (Eds.), *İletişim, Anlam, Arayış: Erol Mutlu'ya Armağan* (pp. 96-114). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Tucher, A. (2009). Notes on a Cultural History of Reporting. *Cultural Studies*, 23(2), 289-298.
- Ulusoy, B. (2021). *Osmanlı'da Muhafız Basınının Doğuşu 1828-1878*. İstanbul: Yeditepe.
- Uslu, M. F., & Altuğ, F. (2014). *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalman, A. E. (1914). *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*. New York: Columbia University.
- Yüksel, M. (2021a). Sunuş: Osmanlı İmparatorluğu'nda Farsça Süreli Yayınlar. *Kebikeç*(52), 31-48.
- Yüksel, M. (2021b). Yalnız Değiliz: Bir Perspektif Olarak Dünya Tarihi. In A. Özüm & H. Reis (Eds.), *Edebiyat ve Kültürde Yalnızlığın 16 Hâli* (pp. 327-362). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

2024, 11(1): 54-80

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.54-80>

Makaleler (Tema)

MEDYA ÇALIŞMALARINDA ELEŞTİREL EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (2013-2023)

Vahdet Mesut Ayan¹

Öz

Eleştirel ekonomi politik yaklaşım, medya çalışmalarında dünyada 1970'li yıllardan, Türkiye'de ise 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu çalışma, medyanın eleştirel ekonomi politik yaklaşımıyla 2013-2023 yılları arasında DergiPark'ta yayımlanan araştırma makalelerini inceliyor. Makalelerin genel yaklaşımlarını, teorik ve yöntemsel özelliklerini açıklamak ve buradaki eksikliklere öneriler getirmek çalışmanın esas amacıdır. Bu amaç çerçevesinde DergiPark'ta yayımlanan makaleler, "ekonomi politik", "eleştirel ekonomi politik", "medya sermayesi", "medyanın dönüşümü", "medya ekonomisi" ve "birleşmeler" anahtar kelimeleri kullanarak taranmıştır. Bunun sonucunda 11 yıllık süre zarfında toplamda 62 araştırma makalesi bulunmuştur. Bulgular, son yıllarda eleştirel ekonomi politik yaklaşımla yayımlanan makalelerin sayısında bir artış olduğunu göstermektedir. İncelenen makaleler daha çok nitel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Geleneksel medyayı konu edinen araştırmalar hâlâ ağırlıktadır, onu yeni medyayı odak noktasına alan

¹ Vahdet Mesut Ayan, Dr., Bağımsız Araştırmacı, vahdetmesut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7481-1848

makaleler izlemektedir. Ayrıca araştırma sonunda eleştirel ekonomi politik yaklaşımını benimseyen dünya genelindeki çalışmalarla kıyaslandığında, Türkiye'deki çalışmaların teorik ve yöntemsel zayıflık gösterdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: medya çalışmaları, eleştirel ekonomi politik, eleştirel araştırma makaleleri, Türkiye

THE CRITICAL POLITICAL ECONOMY PERSPECTIVE ON MEDIA STUDIES: A CASE STUDY OF TURKEY (2013-2023)

Abstract

The critical political economy perspective has gained considerable attention within media studies worldwide since the 1970s, and within Turkey since the 2000s. This study analyzes the research articles published in DergiPark between 2013 and 2023, employing a critical political economy approach in media. The principal objective of the study is to elucidate prevailing approaches, as well as the theoretical and methodological underpinnings evident in these articles, while also proffering recommendations to address any identified shortcomings. To achieve this objective, a systematic analysis of articles archived in DergiPark was conducted using the keywords "political economy", "critical political economy", "media capital," "media transformation", "media economy" and "mergers". Consequently, a total of 62 research articles spanning an 11-year period were identified. The findings reveal a discernible increase in the volume of publications pertaining to the critical political economy perspective in recent years. The examined articles often used qualitative research methodologies. Research on conventional media is still dominated by articles on traditional media, followed by articles on new media. Furthermore, upon comparative analysis with global scholarship on critical political economy analyses of media, it becomes apparent that Turkish studies still lag behind in terms of theoretical and methodological rigor.

Keywords: media studies, critical political economy, critical research articles, case study of Turkey

Giriş

Türkiye’de basın alanının 1990’lı yılların başından itibaren medya endüstrisine dönüşümü, alanın bütünlüşmelerle birlikte genişlediği bir süreci imlemektedir. 1980’li yıllardan itibaren toplumun tüm parçalarında uygulanan ekonomi politikaları, sağlık, eğitim, ulaşım, barınma ve haberleşme alanlarını kuralılaşdırma ile sermaye kesimine açarken, bu alanların başka sektörlerle birleşmelerine/genişlemelerine neden olmuştur. Sermayenin medyaya dahil niceliksel anlamda medyayı genişletirken bu alanın niteliksel bir başkalaşımına da yol açmıştır. Niceliksel genişleme, medya kuruluşlarının ve bu kuruluşların ürünlerindeki artışta kendini gösterirken; niteliksel değişim hem medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerini hem medyanın devlet ve/veya siyasal iktidar ile olan bağına hem de medya çıktılarının içerik ve biçimini dönüştürmüştür. Örneğin, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) verilerine göre Türkiye’de uydu yayın lisansı olan TV sayısı 302; kablo yayın lisansı olan TV sayısı ise 129’dur.² Yine aynı verilere göre uydu yayın lisansına sahip radyo sayısı 95; birden fazla şehre ulaşan ve kablo yayın lisansına sahip radyo sayısı ise 14’tür (RTÜK, 2024). Basın İlan Kurumu’nun (BİK) Resmî İlan ve Resmî Reklam Alan Süreli Yayınlar Listesi’nde ilan hakkı için bekleyen gazeteler de dâhil toplamda 25 ulusal gazete bulunmaktadır (BİK, 2024)³. Ancak ilk bakıştaki bu çeşitliliğe rağmen medya kuruluşlarının içeriklerinin birbirine benzediğini ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur (Adaklı, 2010 s, 69). Medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkileri, aynı zamanda medya kuruluşlarının devlet ve siyasal iktidarlara olan ilişkilerini de etkilemiştir. Geline nokta, siyasal iktidarla ekonomik-politik-ideolojik anlamda organik bir birlikteliği bulunan medya alanı şekillenmiştir (Ayan, 2019).

Ortaya çıkan kapsamlı dönüşümün ardındaki koşulları, dönüşümün mevcut halini ve muhtemel sonuçlarını bütünlükçü bir perspektifle ele almayı amaçlayan eleştirel ekonomi politik yaklaşım, bilhassa Türkiye medyasının analizlerinde son yıllarda etkisini artırmıştır. Bu makale, Türkiye’de medya çalışmaları kapsamına dahil edilen araştırma makalelerinin, eleştirel ekonomi politik yaklaşımı nasıl ve hangi biçimlerde kullandığı üzerinedir. 2013-2023 yıllarında *DergiPark* üzerinden yayımlanan ve medyanın eleştirel ekonomi politik yaklaşımını benimseyen makaleleri irdelenecek çalışma, aynı zamanda yaklaşımın Türkiye’deki profilini sergileme amacını taşımaktadır.

Bu amaçla makale üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölüm, medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerini dikkate alan eleştirel ekonomi politik yaklaşımının temel argümanlarına, onu diğer iletişim çalışmalarından ayıran özelliklere ve bu yaklaşım içinde ortaya çıkan farklılıklara vurgu yapacaktır. Bu bölümün girişinde kısaca Marksist ekonomi politik yaklaşım ve onun yöntemi üzerinde durulacak, ardından Mosco’nun medyanın

² İnternet yayın lisansına sahip blutv, EXXEN, GAIN ve bu satırların yazıldığı tarihte Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) Süper Lig ve TFF 1. Lig Mücadeleleri Yayın Hakkı için ihaleye giren Saran Holding’e ait S+, yukarıdaki istatistikte yer almamıştır.

³ Basın İlan Kurumu’nun listesine resmî ilan ve reklam yayımlama hakkı tümüyle iptal edilen *Evrensel* dâhil edilmemiştir.

eleştirel ekonomi politiği konusundaki haritalandırması takip edilecektir. Bölümü takiben Türkiye’de medyanın eleştirel ekonomi politiği kapsamında yapılan çalışmaların literatürünün özeti verilecektir. Üçüncü bölüm ise 2013-2023 yılları arasında *DergiPark* üzerinden yayımlanan ve Türkiye medyasını eleştirel ekonomi politik bir yaklaşımla irdeleyen araştırma makalelerini nicel ve nitel içerik analizine tabi tutacaktır. Son bölümde bahsi geçen makaleler özet, anahtar kelimeler, saha, yöntem, kuramsal arka plan göz önünde tutularak değerlendirilecek ve tasnif edilecektir. Ardından manuel kodlama ile tasnif ve değerlendirmelerden hareketle bulguların ortaya çıkan sonuçları sorgulanacak ve alana dair belirli öneriler sıralanacaktır.

Medya çalışmalarında ekonomi politik yaklaşım: Görünenin ardına geçmek

Medya çalışmalarında kullanılan eleştirel ekonomi politik yaklaşıma geçmeden önce Marksist ekonomi politiğe ve yaklaşımla birlikte işlettiği diyalektik yöntem kısaca değinmekte fayda var. Nitekim Marksist ekonomi politik, klasik ekonomi politik olarak adlandırılan Ricardo ve Smith’in yaklaşımından tümüyle farklıdır.⁴ Bu farklılık kendini Marx’ın analiz yönteminde göstermektedir. Marx’ın kapitalist toplumsal formasyonu analiz ederken kullandığı diyalektik yöntemin temelinde *içsel ilişkiler felsefesi* yatmaktadır (Ollman, 2015). Benzer bir şekilde bu felsefenin Marx’ın maddeci tarih anlayışının temeli olduğunu iddia eden Winslow (2015, s. 96-106), bu yaklaşımda ilişki ve süreç kavramlarının oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bütünü ve olguları analiz etme sürecinde ilişki ve süreçleri dahil etmenin, şeyleri durağan ya da değişmez gören burjuva anlayışıyla taban tabana zıt olduğunu aktaran Ollman, içsel ilişkiler felsefesinin,⁵ herhangi bir bütünü oluşturan önemli ilişkilerin araştırılmasında/incelenmesinde bütünün ne olduğu, nerede olduğu ve nasıl işlediğine dair de cevap verdiğinin altını çizmektedir (Ollman, 2015, s. 10).

Bir başka çalışmasında Ollman (2006, s. 66-68), incelenen herhangi bir organik sistem içinde bütün süreçlerin birlikte evrildiğini, şeylerin asli unsurunun ise birbirleriyle belirli bir bütünleşme biçiminde aranması gerektiğini belirtir. Bu bakış açısı, olguların analizinde etkileşim, ilişkisellik ve değişim gibi faktörleri ön plana çıkarırken; analize parçadan ziyade bütünden başlamanın daha doğru olacağını öngörür. Marx’ın kapitalizm analizi ve çalışmalarında kullandığı yaklaşımın ve diyalektik yöntemin bu hattan ilerlediğini söylemek mümkündür. Seve de diyalektik yöntemde “organik” olarak nitelediği sahici bir bütünlük

⁴ Örneğin Marx (2011, s. 104), Proudhon’u eleştirdiği *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde klasik ekonomi politiği “İktisatçılar, burjuva üretim ilişkilerini, iş bölümünü, krediyi, parayı vb. sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler olarak ifade ediyorlar” cümlesine yer vermiştir. Marx’a göre, mevcut olguların tarihselliğini ve bu tarihsel süreç içinde de değişebilir olduğunu ortaya çıkarmak oldukça önemlidir. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Üşür, İşaya (2011). “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?” *Praksis* 10, s. 211-238.

⁵ *İçsel ilişkiler felsefesine* karşıt olarak *dışsal ilişkiler felsefesinden* de bahsetmek gerekir: Bu felsefe temel olarak bütün ve ilişkisellik anlayışıyla bir öncekinden farklıdır. Atılğan (2015, s.72), bu felsefenin temel tezinin bütünün parçaları arasındaki ilişkinin her bir parçanın kendisinde ifade edilmediği, parçalar arasındaki ilişkinin ancak sonradan kurulabilmesi olarak tanımlamaktadır. Yazara göre incelenen her parça, bütünü oluşturan diğer parçalarla ilişkisini kendisinde taşımaz.

anlayışından bahsetmektedir. Yazara göre bu kavrayışta bütün, “kendi parçalarını oluşturur ve aynı anda da embriyolojik ya da tarihsel süreçler yoluyla onlar tarafından oluşturulur” (Seve, 2013, s.127).

Yukarıda üzerinde kısaca durulan ilişkisellik, etkileşim, süreç, devinim, içsel ilişkiler ve parça-bütün ilişkisi gibi kavramlar, kapitalizmin irdelenmesinde Marx'ın kullandığı araçlardır. Temel yapı-üst yapı tartışmalarındaki determinist⁶ yorumların aksine bu yaklaşım, olguları belirli bir organik bütünlük ve ilişkisellik içinde açıklama gayreti içindedir. Derek Sayer'in *Soyutlamanın Şiddeti: Tarihsel Materyalizmin Analitik Temelleri* isimli kitabında gösterdiği gibi Marx'ın çalışmaları, kapitalist toplumsal formasyonu atomik bir biçimde temel-üstyapı olarak ayırmaktan ziyade farklı gibi görünen tüm momentleri toplumsal ilişkiler çerçevesi içinde incelemiştir. Yine yazara göre *mülkiyet, devlet, hukuk, ideoloji* gibi tüm alanlar toplumsal ilişkilere içkindir ve temel yapı olarak adlandıran alanı diğerlerinden ayırmak Marx'ın analizlerini anlamsızlaştırmaktadır (Sayer, 2012, s, 44-100). Nitekim Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, mülkiyeti ele alırken onu “... sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlamak, metafiziğin ve hukukun kuruntusundan başka bir şey olmaz” şeklinde tanımlamıştır (2011, s, 152). Buradan hareketle Marksist ekonomi politik yaklaşımın, incelediği olguyu ilişkisellik ve bütünsellik çerçevesinde açıklayan bir yöntem geliştirmesi gerektiği açıktır.

Eleştirel ekonomi politik yaklaşımla –bir yöntem olarak– medya analizlerinin bu bütünsellik ve ilişkiselliği gözeterek ilerlemesi elzemdir. Kapitalist toplumsal formasyonun merkez alanlarından biri olan medya endüstrilerinin, belirli bir bütünsel bakış çerçevesi içinde devlet, sermaye, sınıf ilişkileri, siyasal iktidar, egemen ideoloji ve kültürle ilişkilendirilerek irdelenmek hem medyanın içinde yer aldığı bütüne hem de parçayı oluşturan medyaya dair tartışmalara sağlam zemin oluşturacaktır. Burada Marksist ekonomi politik ile 1970'li yıllarda yaygınlaşmaya başlayan iletişimin eleştirel ekonomi politiği arasındaki bağı daha net ortaya koymak gerekmektedir. Fuchs ve Mosco, eleştirel iletişim çalışmaları açısından Marx'ın kuramının önemine değinirken, iletişim alanının eşitsizlik yapıları içine gömülü olduğunu; metalaşmanın, artı-değer üretiminin, sınıf mücadelelerinin, çelişkilerin, ideolojilerin ancak kapitalizmin çözümlenmesinin ön plana alınmasıyla mümkün olacağını vurgular (2019, s. 23-26). Haliyle eleştirel iletişim çalışmaları, Marksist ekonomi politik yaklaşımın yöntemine benzer biçimde, incelemeye kapitalist toplumsal formasyonun bütüncül analiziyle başlamalıdır.

Makalenin konusu itibariyle Amerikan davranışçı ekolün çalışmaları dışarıda tutulursa, medyanın mülkiyet ve organizasyonuna vurgu yapan öncü analizlerin *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Adorno ve Horkheimer'dan geldiğini söylemek mümkündür (Adaklı, 2003, s.7). Yazarlar 1947'de kaleme aldıkları eserle *kültür endüstrisi* kavramını ortaya atmış, bu kavramla ilk olarak kültürel ürünlerin kâr amacıyla metalaşmasına, ardından bu ürünlerin toplumsal tahakkümü üretme/yeniden üretme sürecinde bireylerin özerk ve bağımsız olarak

⁶ Bu yorumların en önemlilerinden biri için ayrıca bkz. Cohen, G.A. (1979). *Karl Marx's Theory of History: a defence*, Oxford University Press.

gelişmesini engellediğine vurgu yapmıştır (Kıyan, 2015, s. 234). Öyle ki endüstri tarafından “çoktan yenilgiye uğratılmış düşünen öznenin” bedeni ve ruhu kapitalizm tarafından tamamen kuşatılmış ve bireyler önlerine konulan hiçbir şeye direniş gösteremez hale gelmiştir (Adorno ve Horkheimer, 2000, s.179-199). Bu çalışmada, egemen tahakkümün sürdürülmesi konusunda kitle endüstrilerinin işlevlerinden dikkat çeken bir diğer husus ise toplumun iş dışındaki “boş zamanına” yapılan vurgudur. Yine Adorno ve Horkheimer’e göre kitle endüstrisi ve onun ürünleri, *üretim birliğini* sağlayarak tüketicilerin boş zamanında dahi üretime katılmalarına neden olmaktadır. Endüstrinin eğlence üzerinden ideolojik bir tahakküm yarattığını belirten Adorno ve Horkheimer, boş zamanın da bu yolla endüstri üretimine dahil olduğunu belirtir:

Eğlence geç kapitalizm koşullarında çalışmanın uzatılmasıdır. Mekanikleştirilmiş emek süreciyle yeniden baş edebilmek için ondan kaçmak isteyen kimselerin aradığı bir şeydir. Ama aynı zamanda mekanikleştirme, boş zamanı olan kimseler ve onların mutluluğu üzerinde öyle bir erke sahiptir ki, eğlence metalarının imal edilmesini temelden belirleyerek bu kimselere boş zamanlarında işlerinin seyrinin kopyasından başka bir şey yaşatmaz. Sözde içerik diye sunulan şey sadece rengi solmuş bir önplandır; zihne kazılanlar normlaştırılmış görevlerin otomatikleştirilmiş alışıklığıdır (Adorno ve Horkheimer, 2000, s.183).

Adorno ve Horkheimer’in çalışmalarında medya çıktılarının metalaşmasına ve medya organizasyonuna yaptıkları vurgu oldukça önemlidir. Ancak bu vurgunun gerisinde Marksizm’e yaklaşımları belirleyici olmuştur, zira her iki yazar da Raulet’in deyişiyle Marksizm’in ekonomi politiğe verdiği öncelikten ziyade bakış açılarını “toplumsal felsefeye” odaklamıştır. Bu felsefe ise kapitalizmin yeniden üretildiği yeni koşulları, devlet müdahalesiyle ideolojinin ve kültürün ağırlığını dikkate almıştır (Raulet, 2008, s. 143-144). Marksizm’in ekonomik indirgemeci yorumları ve bu yorumlar üzerinden geçirdiği “bunalıma” karşılık yazarlar, birçok bilim dalını içeren kapsamlı (comprehensive) bir toplum kuramı ortaya koyma amacı taşımıştır. Marksizm’in kaba yorumuna karşı geliştirilen ve üstyapı uğrakları olarak sıralanan ideoloji, kültür, hukuk gibi alanların kapitalist tahakkümü yeniden üretmesine yapılan vurgu, ileride yapılacak kitle iletişimi çalışmalarına ışık tutmuştur. Bu önemli vurguyu sosyal bilimlerde ekonomi politik yaklaşımın izlediğini belirten Adaklı (2003, s. 8), 1960’lı yıllardan itibaren ekonomi politik yaklaşımın bir yöntem olarak sosyal bilimlerde kullanılmaya başladığının altını çizmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Fuchs (2012, s. 696) ve Babe’nin (2009, s. 20) de işaret ettiği gibi medya ve iletişimin *eleştirel ekonomi politiği* ile eleştirel teori arasında ciddi bir fark vardır. Zira Adorno ve Horkheimer’in çalışmalarıyla Harold Innis’in⁷ medya alanındaki analizleri, medyanın eleştirel ekonomi politiği kapsamına girmemekte, çalışmalar daha çok eleştirel teori kapsamında değerlendirilmektedir.

⁷ Innis’in çalışmaları için ayrıca bkz. Innis, H. A. (2007). *Empire and communications*. Toronto: Rowman & Littlefield.

Konuyu sosyal bilimlerden iletişim ve medyanın eleştirel ekonomi politiği alanına odakladığımızda ise Mosco'nun sınıflandırması önemlidir. Mosco (2009), medyanın eleştirel ekonomi politiği kapsamında üretilen çalışmaları Kuzey Amerika ve Avrupa merkezli medya çalışmaları olarak ikiye ayırmaktadır. Yazara göre, Smythe ve Schiller'in analizleri Kuzey Amerika'daki eleştirel medya çalışmalarına ışık tutmuştur. Her iki yazar da çalışmaları ve öğrencileri ile birlikte eleştirel ekonomi politiğin oluşumuna ve yaygınlaşmasına önemli katkı sunmuştur. Mosco'ya göre Avrupa merkezli geleneğe ise Peter Golding, Graham Murdock; iletişim alanında üretim ve yeniden üretim konularıyla ilgilenen Nicholas Garnham dahil edilmelidir (Mosco, 2009, 82-97). Bununla birlikte mevcut çalışmanın konusu itibarıyla buraya Herman ve Chosmky'i de eklemek isabetli olacaktır. Zira bu yazarların geliştirdiği *propaganda modeli* Türkiye iletişim araştırmalarında hâlâ sıklıkla kullanılan bir perspektifi içermektedir.

Mosco'nun haritalandırmasına paralel olarak Kuzey Amerika geleneğinden gidilecek olursa Dallas Smythe'nin 1960'ta yayımladığı "On the Political Economy of Communications" ile 1981'de yayımlanan "Dependency Road: Communications, Capitalism, Consciousness, and Canada" çalışmalarına değinmek gerekmektedir (Babe, 2009, s. 23). Ancak asıl olarak 1977'de yayımladığı "Communications: Blindspot of Western Marxism" adlı çalışması, medyanın tekelci sermaye yapısı için hangi işlevleri yerine getirdiğini sorgulaması bakımından oldukça önemlidir zira Smythe'e göre izleyici, tekelci kapitalizm aşamasında reklam temelli iletişim sistemleri tarafından metaya dönüştürülmüştür (Kıyan, 2015, s. 235). Dolayısıyla bu çalışma, hem *izleyici metası*⁸ kavramını ortaya atması hem de medya ve tekelci kapitalizm arasındaki ilişkiyi sorgulaması bakımından medyanın eleştirel ekonomi politiği açısından oldukça önemlidir. Smythe'e göre kitle iletişim araçları, ilk olarak izleyiciyi TV ya da radyo programları aracılığıyla reklam verenlerle bir araya getirir (Babe, 2000, s. 124). Bu durum, reklam verenler ile tekelci kapitalizm için iki nedenle önemlidir: Birincisi insanlar boş zamanlarında reklamı yapılan ürünleri almayı öğrenirken, ikinci olarak da gelirlerini bu yönde harcamaya ikna edilirler (Kıyan, 2015, s. 236; Babe, 2009, s. 124-125). Haliyle burada iş zamanı ve boş zaman arasındaki fark meta üretimi açısından belirsizleşmiştir.

Smythe'e göre Batı Marksizm'i kapitalist üretim ilişkilerini ve tekelci kapitalizm içinde medyanın oynadığı rolü görmezden gelmektedir. Bu gelenekteki çalışmalar, medya tartışmalarında ideoloji ve kültüre öncelik verdiği için bir nevi idealisttir. Oysa ona göre, medya konusunda materyalist bir analiz için belirleyici sorular, kitle iletişim sistemlerinin kapitalizm için hangi ekonomik işleve hizmet ettiği ve kapitalist üretim ilişkilerini nasıl yeniden ürettiğidir (Smythe, 1977, s. 1). Aynı çalışmada tekelci kapitalizmin 1875-1950 yılları arasındaki teknolojik gelişmeyle birlikte izleyici ürettiğini belirten Smythe, kitle iletişim araçlarının asıl

⁸ İzleyici metası tartışması, yakın zamanda özellikle yeni medya mecralarında kullanıcıların tüketiciye dönüştüğünü iddia eden Fuchs ile yeniden gündeme gelmiştir. Yazara göre birçok sosyal medya platformu (Facebook, YouTube vd.) kullanıcı verileri ve hedefli reklamcılık uygulamaları ile başka alanlardaki sermaye birikimine katkı sunmaktadır Telekomünikasyon teknolojilerinin gelişimi ile birlikte ücretsiz platformlar da dahil kullanıcıların tıklama ve satın alma süreci reklam verenlere satılır olmuştur. Böylece kullanıcıları şirketlerin artı değer üretimine katkı vermesinin yolu açılırken, bir yerde kullanıcıların sermaye tarafından gözetimi sağlanmıştır (2012, s. 710-711).

amaçlarını insanlara tüketim teorisi ve pratiğini öğretmek ve bu yolla tüketim teorisi ve pratiğini geliştirmek, teknelci kapitalizm ideolojisini ve devletin iç ve dış politikadaki taktik ve stratejilerini benimsetmek ve kârını maksimize etmek olarak açıklamıştır (Smythe, 1977, s. 20).

Smythe'nin çalışmasının medyanın eleştirel ekonomi politiği için önemli olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Ancak bu tartışma ve argümanlar, medya analizlerinde salt ekonomik alana odaklandığı için eleştirilmiştir. Örneğin Murdock (2008, s. 63-67), Smythe'nin yaklaşımında üç önemli eksikliğe dikkat çekmektedir: İlk olarak Smythe çağdaş kapitalizmde devletin önemi ve merkezî rolünü yeterince dikkate almamıştır. İkincisi, Smythe'nin eleştirileri salt gelişmiş kapitalist ekonomiler için geçerlidir ve medya çıktılarının hâkim ideolojileri yeniden üretmedeki rolü Smythe'nin analizlerinde göz ardı edilmiştir. Son olarak Smythe, çalışmalarında kitle iletişiminin işleyişi sorunsuz ve çelişkisiz bir biçimde ilerlemektedir. Oysa bu sorunsuz durum, günümüz medya ortamı için uygun değildir. Bir diğer çalışmada Golding ve Murdock, ilk olarak Smythe'nin analizlerinin ideolojiyi yeniden üretmede medyanın rolünü ikincil bir plana indirgediğini; ikincisi analizlerde tüketici reklamlarını odak noktasına alındığının bunun sonucu olarak reklam gelirlerine daha az ihtiyaç duyan kitap basımı, sinema ve popüler müzik endüstrisinin görmezden geldiğini belirtmiştir. Bir diğer önemli eleştiri ise, Smythe'nin kitle iletişimi konusundaki düşüncelerinin, medya üretiminin ekonomik ve ideolojik boyutları arasındaki bağlantıları ekonomik alan lehine kopardığıdır (Golding ve Murdock, 2008, s. 36-37).

İletişimin eleştirel ekonomi politiği çerçevesinde irdelenecek bir diğer kuramcı, Herbert Irving Schiller'dir. Schiller çalışmalarında 1970'lerin sonuna doğru dünya iletişim sistemindeki değişimler ve bunun sonucu olarak enformasyonun Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) ekonomi ve iletişim altyapısı daha güçsüz ülkelere tek taraflı aktığını iddia etmiş; buradaki dengesizliğin ABD lehine işlediğini, diğer ülkelerin tüm yaşam alanına güçlü olanın ekonomik, politik ve ideolojik etkisinin sızdığını açıklamıştır (Yaylagül, 2018, s. 15). Mevcut hali *kültürel emperyalizm* kavramıyla açıklayan Schiller, uluslararası medya ve iletişim sistemlerine odaklanmış, sermayenin yurtiçi pazarların ötesine genişleme ihtiyacının iletişim teknolojileri vasıtasıyla gerçekleştiğini vurgulamıştır (Boyd-Barrett, 1997, s. 188). ABD menşeli kuruluşlarının sermaye birikimlerini artırmasının iletişim alanındaki ticarileşmeyle eşzamanlı ilerleyeceğini iddia eden Schiller, ABD'nin özellikle kamu yayıncılığı yapan ülkelere ticari yayına geçme konusunda baskı yaptığını ileri sürerek (Schiller, 1997, s. 95) iletişim teknolojilerini, kapitalist toplumsal formasyon, sermaye birikimi, uluslararası iletişim ve uluslararası ilişkileri birbiriyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Bu anlamıyla da Schiller, Yaylagül'ün (2018, s. 21-22) deyişiyle iletişim ve kültür endüstrilerine tarihsel bir bağlam içinden bakarak gelişmiş kapitalizmi ve medyayı az gelişmişlik ve bağımlılık ilişkileriyle değerlendirirken, enformasyonun metalaşmasına ve medyanın küresel kapitalizm içindeki işlevselliğine de vurgu yapmıştır. Yine de Schiller'in yaklaşımında kapitalizmin meşrulaştırılması ve yeniden üretilmesinde hangi söylem ve ideoloji setlerinin kullanıldığına dair önemli bir kısıtlılık mevcuttur. Ayrıca Schiller'de genel olarak kapitalist toplumsal

formasyon özel olarak da medya alanı içindeki hegemonya mücadelesi görmezden gelinmekte, bu ise sistem içi çelişkileri ve mücadele/fırsat alanlarının ihmal edilmesine neden olmaktadır (Boyd-Barrett, 1997, s. 187-188).

Avrupa geleneğinden gelen araştırmacıların ise konuya daha çok eleştirel ekonomi politiğin ayırt edici özelliklerinin altını çizerek başladığı görülmektedir. Golding ve Murdock, anaakım ekonomi politığe karşı olarak eleştirel yaklaşımın *bütüncül ve tarihsel* olduğunu; *kapitalist teşebbüs ile devlet müdahalesi arasındaki ilişkiye* odaklandığını ve *adalet, eşitlik, kamu yararı* gibi ahlaki meselelere dikkat çektiğini açıklamaktadır (Golding ve Murdock, 1992, s. 17-18). Eleştirel ekonomi politiğin bu perspektifinin medya çalışmalarında kullanılmasında öncü olan Golding ve Murdock, "*iletişim pazarının biçimlendirilmiş alanı ile iktidar ve ekonomik kontrolün mevcut dağılımı ve bu alan arasındaki sistematik açıklamanın*" medyanın eleştirel ekonomi politiğinin temel görevi olduğunu belirtir (2008, s. 48). Bununla birlikte, Boyd-Barrett'in Golding ve Murdock'tan aktardığına göre, medyanın eleştirel ekonomi politiği, bütüncül bir yaklaşımla öncelikle medyanın meta üreten-dağıtan bir endüstri olarak kabul etmeli, farklı medya sektörlerinin pazardaki medya şirketleri ile olan bağını ortaya koymalı ve toplumsal formasyonun yeniden üretilmesinde medya çıktılarının ideolojik rolünü de değerlendirmelidir (Boyd-Barrett, 1997, s. 188-189). Bu vurgu, medya alanındaki yoğunlaşmaya ve alanın birkaç büyük şirket tarafından kontrol edilmesine gönderme yapmaktadır. Ancak bu yoğunlaşma hem medyanın kendi içinde hem de medya dışı şirketlerin alana nüfuzu ile gerçekleşmektedir (Boyd-Barrett, 1997, s. 188-189).

Medyanın eleştirel ekonomi politiği yukarıda da işaret edildiği gibi, salt medya kurumunun kapitalist üretim ilişkileri içindeki yerini incelemeyiz, bu yaklaşım aynı zamanda kültürel ürünlerin ekonomi politiği ile de ilgilidir. Nitekim kültürel anlamda medyanın eleştirel ekonomi politiğinin üç çekirdek görevi olduğunu iddia eden Golding ve Murdock, eleştirel ekonomi politiğin ilk olarak kültürel malların üretimine odaklanarak bu üretim ilişkilerinde holdinglerin yükselişi ve kültürel ürünlerin metalaşması gerçeğini dikkate alır; zira hem holdinglerin pazar payı için rekabeti hem de metalaşma, dolaşımdaki kültürel malların çeşitliliğini azaltmaktadır. Pazardaki karar alıcılar, riske girmeyerek sürekli olarak denenmiş veya sınınanmış ürünleri önermektedir, bu da nicel olarak kültürel ürünlerin fazlalığına karşı, içeriksel olarak ürünleri standartlaştırmaktadır. İkinci husus ise medya çıktılarının ekonomi politiğini irdelemektir, burada üretimin temel dinamiklerinin belirli kültürel formları diğerlerinin üstüne yükselterek kamusal söylemin nasıl ve hangi yöntemlerle yapılandırıldığı incelenmektedir. Üçüncü ve son olarak ise medyanın eleştirel ekonomi politiği, medya ürünlerinin tüketimini sınırlayan maddi ve kültürel engelleri analiz etmelidir. Kültürel ürünlerin metalaşması ve kamusal hizmetin geri plana atılması, toplumdaki farklı grupların ürünlere ulaşımını engelleyen en önemli unsurlardan biridir (Golding ve Murdock, 1992, s. 22-30).

Buradaki anlayış hem kapitalist üretim ilişkileri ve medyanın pazar ekonomisindeki konumunu sorguladığı hem kapitalist toplumsal formasyonda medya metinlerinin üretim ve tüketimini de içine alarak değerlendirdiği hem de var olan durumu ahlaki ve kamu yararı açısından ele aldığı için bütünsel ve tarihseldir. Dolayısıyla Golding ve Murdock'ın eleştirel ekonomi politik anlayışı, medyanın analizi bakımından oldukça önemli ve işlevseldir. Bu analizi geliştiren bir diğer eleştirel ekonomi politik geleneğinin savunucusu Nicholas Garnham'dır. "Contribution to a political economy of mass communication" isimli makalesinde Garnham, medya çalışmaları içinde ideolojiye önem atfeden Althusserci yaklaşımı ve Smythe'nin çalışmalarını eleştirirken ilkinin tarihsel materyalist yöntemin içini boşaltmakla ve idealizmle suçlarken, ikincisini ekonomik indirgemeci bir yöntemden hareket ettiğini belirtmektedir (Garnham, 1997, s. 218-219). Oysa Garnham'a göre medya çalışmaları tarihsel materyalizmle bağını kurarak kapitalist üretim tarzı tarafından inşa edilen sorunlar karşısında maddi üretim sisteminin kendini yeniden üretme biçimini, artı-değer ürünlerinin eşitsiz dağılımının meşrulaştırılmasını, ekonomik ve ideolojik düzeyler arasındaki bağlantıyı içeren üç önemli konuya cevap aramalıdır (Garnham, 2008, s. 72). Dolayısıyla yetkin bir medya analizi üretim ve tüketim bağlamını ve kapitalist sistemin meşrulaştırılmasında medya metinlerinin rolünü de içermelidir.

Yukarıdaki bütüncül analizlerin yanında, medya kuruluşlarının devlet ve hükümetler için oynadığı role değinen ve Golding ve Murdock'ın araçsal olarak tanımladığı eleştirel ekonomi politik yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin Herman ve Chomsky, 1988'de yayımladığı *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (Rızanın Üretimi: Kitle İletişim Araçlarının Ekonomi Polisiği) isimli çalışmada öne sürdükleri *propaganda modeli* ile medya çıktılarının mevcut servet ve güç eşitsizliği üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Buna göre kitle medyasının özellikle haber çıktıları belirli süzgeçlerden geçmektedir. Bu filtreleri sıralayan Herman ve Chomsky, ilk olarak kitle medyasının tekelleşmiş mülkiyeti ve kâr yönelimine, ikincisi kitle medyasının temel gelir kaynağı olarak reklamcılığa, üçüncüsü finansal kaynakların ve hükümetlerin onayladığı "uzmanların" sağladığı bilgilere, dördüncüsü medyayı disiplin altına alan "kitle tepkisine" ve sonuncu olarak anti-komünizme odaklanmıştır (Herman ve Chomsky, 2006, s. 81-82). Golding ve Murdock (1992, s. 17-18), bu modelin sistem içindeki çelişkileri görmezden geldiğini; medya sahiplerinin, reklamcılarının ve medya çalışanlarının politikalarını her zaman uygulayamayacaklarını, medya alanının da diğer alanlar gibi çelişkiler barındırdığını belirtmiştir. Aynı çalışmada eleştirel ekonomi politik içinden gelen yapısalcı yaklaşımları da eleştiren Golding ve Murdock (1992, s. 19), yapıları katı ve kalıcı yapılar gibi düşünmek yerine medyanın da dahil olduğu yapısal momentlerin pratik eylem yoluyla sürekli olarak yeniden üretilen ve değiştirilen alanlar olarak görülmesi gerektiğini ileri sürerler.

Medyanın eleştirel ekonomi polisiği ile ilgili buraya dek yapılan analizi toparlayacak olursak bu yaklaşım, medya alanının da içinde bulunduğu kapitalist formasyonu ve medyanın kapitalist üretim ilişkileri içindeki yerini, devletin düzenleme ve müdahaleler yoluyla medya alanını ne yönde etkilediğini, uluslararası medya

şirketlerinin ulusal medya ortamına müdahalesini ve medya çıktılarının tüm bu ilişkiler kapsamında kültürel/ideolojik olarak nasıl bir biçime büründüğünü incelemelidir. Bu izlek, medya ortamının dönüşümüne kapı aralayan toplumsal koşulları ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Bütüncül ve tarihsel bir yaklaşımdan hareket eden eleştirel ekonomi politik yöntemin bir diğer önemli amacı da mevcut durumun kamu yararına dönüşümünün olanaklarını belirlemektir.

Bu yaklaşımın Türkiye medya ve iletişim araştırmalarında kullanılma biçimine değinmek ve genel bir değerlendirme sunmak, çalışmanın evren ve örneklemini açıklamak için oldukça önemlidir.

Türkiye iletişim ve medya araştırmalarında eleştirel ekonomi politik yaklaşım

Marksizm, geçtiğimiz yüzyıl Türkiye’de siyaset bilimi, iktisat, uluslararası ilişkiler, sosyoloji disiplinlerinde etkili olsa da maalesef Marksist düşünce ve yöntemin iletişim çalışmalarına dahli bir hayli geç olmuştur. Bununla birlikte Beybin Kejanlıoğlu’nun 1998’de “Türkiye’de Yayıncılık Politikası: Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı” ve Gülseren Adaklı’nın 2003’te sunduğu “Türk Medya Sektöründe Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri (1980-2003)” başlıklı doktora tezleri, medyanın eleştirel ekonomi politiği alanında kurucu niteliğe sahip çalışmalardır. Buna ilaveten Ceren Sözeri’nin 2009’da tamamladığı “Türkiye’de Medya Sektöründe Uluslararası Şirket Birleşmeleri” başlıklı doktora çalışması da iletişim ve medyanın eleştirel ekonomi politik yaklaşımına öncü örneklerden biridir.

Kejanlıoğlu’nun daha sonra *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü* olarak kitaplaştırdığı çalışması, Türkiye’deki yayıncılık faaliyetlerini 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kejanlıoğlu’na göre ilkinde yayıncılık politikası doğrudan devletin gözetiminde yürütülmüş ve ulus devletin sınırları içinde ortak bir kültür yaratılması bu yayıncılık anlayışının merkezinde yer almıştır (Kejanlıoğlu, 2004, s.185-186). 1980’den itibaren ise Türkiye’deki yayıncılık politikasının enformasyon ve telekomünikasyonun özelleştirilmesiyle bitişik ilerlediğini belirten Kejanlıoğlu, 1980’den 1994’e dek süren yayıncılık politikalarını dönemsel olarak ayırarak bu politikaları iktisadi, kültürel ve siyasi boyutlarıyla birlikte değerlendirmiştir. İletişim politikalarını şekillendiren özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarının Türkiye’de neden ve nasıl gerçekleştiğini, bu uygulamaların sınıfsal olarak ayırt edici özelliklerini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kejanlıoğlu’nun çalışması, 1927-1994 yılları arasındaki yayıncılık politikasını, devlet müdahalesi ve sermaye arasındaki ilişkilerin merkezine alarak açıklaması bakımından oldukça önemlidir.

Gülseren Adaklı’nın kaleme aldığı ve yukarıda bahsedilen doktora tezine dayanan *Türkiye’de Medya Endüstrisi* isimli kitap, medyanın eleştirel ekonomi politiği yaklaşımını sergileyen en önemli çalışmaların başında gelmektedir. Adaklı çalışmasında, 1980-2003 arası medya sektörünün mülkiyet ve kontrol ilişkilerini

incelerken, tarihsel bir izlekle 1980'e dek basın sektörünün evrimini –bu evrim sürecinde fikir gazeteciliğinden kitle gazeteciliğine dönüşümü–devletin ekonomi alanında uyguladığı politikalarla ilişkilendirir (Adaklı, 2006). Ayrıca Adaklı, 1980 sonrası dönüşen medya alanının devlet ve sermayenin hegemonya projesiyle bağını ortaya koyarken, yeni medya mimarisinin çalışma rejiminde istihdam, kontrol, sendika tasfiyeleri ve gazetecilerin güvencesiz çalışma koşullarını da dikkate sunmaktadır (Adaklı, 2006, s. 244-253). Haliyle Adaklı'nın çalışması, medyanın mülkiyet ve kontrol sorununu, devletin uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarıyla ilişkilendirirken bu değişimin gazetecilerin çalışma hayatını nasıl etkilediğini de göstermektedir. Adaklı'nın üzerinde durulması gereken bir diğer çalışması ise "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi"dir. Burada Adaklı, AKP'nin 2002-2008 yılları arasında Türkiye medyasının mülkiyet ve kontrol ilişkilerini dönüştürmesini incelerken, 1990'lı yıllarda medya alanına egemen olan sermaye gruplarının tasfiyesi ve yerine AKP yanlısı grupların gelmesine dikkat çekmiştir (Adaklı, 2009). Bu değişimin medya çıktılarının içeriğine de yansıdığını belirten Adaklı, özne ve süreçlerin çıkar ilişkileri çerçevesinde bir araya geldiğine ve bunun medyayı dönüştürdüğüne vurgu yapmaktadır (Adaklı, 2009, s. 604-605).

Ceren Sözeri (2009) tarafından kaleme alınan "Türkiye'de Medya Sektöründe Uluslararası Şirket Birleşmeleri" başlıklı tez ise küresel medya alanındaki gelişmeleri birleşme penceresinden değerlendirmiş; birleşmelerin biçimlerini, nedenlerini ve sürecini uluslararası örnekleriyle açıklamıştır. Türkiye medya sektöründeki uluslararası şirket birleşmelerini de inceleyen Sözeri, uluslararası sermayenin Türkiye medya sektörüne hangi yol ve biçimlerle sirayet ettiğini açıklamıştır. Bu çalışma, ulus devletlerin hukuki rolünün, medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerini dönüştürücü etkisine yaptığı vurgu ile de önemlidir. Zira devlet ve hukuk, medyanın ekonomik dönüşümünde rol oynayan en önemli faktörlerdendir, bu anlamıyla da medyanın eleştirel ekonomi politiği, Marksizm'in kaba yorumlarının sergilediği temel-altyapı ilişkisinden ziyade alanların bütünselliği ve ilişkiselliğinden ilerlemelidir. Nitekim Sözeri'nin çalışması, kaba ikiliğin önünde geçerek devlet, siyaset, hukuk gibi alanların ekonomik dinamikleri dönüştürmesine örnek gösterilebilir.

Sözeri'nin Zeynep Güney (2011) ile birlikte kaleme aldığı "Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politiği: Sektör Analizi" ve Dilek Kurban ile ortak çalışması (2012) "İktidarın Çarkında Medya" da eleştirel ekonomi politik açısından dikkate değerdir. Çalışmaların ilki, medya sektörünü etkileyen yasal düzenlemeler, sektördeki çalışma ilişkileri ve medyanın diğer sektörlerle bağını araştırırken; ikinci çalışma, medya sektörünün mevcut yapısına, gazetecilik mesleğinin bu yapıdaki konumu ve sorunlarına, medya içeriklerinin tüm bu süreçler sonucundaki haline odaklanmıştır. Dolayısıyla özellikle son çalışmanın sektör analizi, gazetecik mesleği ve içeriklerin oluşumunu bir arada değerlendirmesi Türkiye'deki eleştirel ekonomi politik çalışmalar açısından kayda değerdir.

Medya alanının kapitalist birikim rejimi çerçevesindeki değişiminin, gazetecilik mesleği ve emeği üzerinde yarattığı tahribatı konu edinen *Sınıfın Sınırında: Gazeteciler ve Proleterleşme* adlı kitap da bu alandaki önemli

bir eksikliği kapatma amacı taşımaktadır. Çağrı Kaderoğlu Bulut, medyadaki dönüşümü gazetecileri odak noktasına alarak açıklarken, gazetecilik mesleği ve emeğindeki dönüşümü kapitalist birikim modeli ve medyanın mülkiyet ilişkileri bağlamında ele almaktadır (Kaderoğlu Bulut, 2019).

Bu alandaki bir diğer çalışma ise Vahdet Mesut Ayan'ın *AKP Devrinde Medya Âlemi*'dir. Kitap, 2002-2018 yılları arasında AKP-medya ilişkilerini, Gramsci'nin *tarihsel blok ve hegemonya* kavramlarıyla incelemiş, AKP'nin ilk yıllarından beri güttüğü sermaye ve medya politikalarının Türkiye medyasını baştan aşağı dönüştürdüğü sonucuna varmıştır. Çalışmada ayrıca bu dönüşümün sonucu olarak medya metinleri de analiz edilmiş, özellikle haber metinlerinin medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkileri bağlamında iktidar yanlısı bir forma büründüğü ortaya konmuştur (Ayan, 2019). Bu açıdan bakıldığında medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkileriyle medya çıktıları arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Ayan'ın diğer çalışması "Türkiye'de Medyanın Dönüşümünün Ardındaki İtki: İslamcı Burjuvazi" ise özellikle 2000'li yıllardan itibaren iktidar ve medya alanlarına hâkim olan siyasal İslam'ın ardındaki temel gücün 1970'lerde yükselişe geçen burjuvazinin İslamcı kanadı olduğunu ileri sürmektedir. Medya alanında yaşanan dönüşümün sermaye alanındaki ile ilişkilendiren çalışma, ekonomik ve siyasal alanların birbirlerini etkilediğini bu etkileşimin ise medya alanını dönüştürdüğünü vurgulamıştır (Ayan, 2018).

Bu çalışmaların yanı sıra, Çam ve Şanlıer Yüksel'in (2015) "Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım", Mustafa Sönmez'in (2013) *Medya Kültürü Para ve İstanbul İktidarı*, Funda Başaran'ın (2000) *İletişim ve Emperyalizm: Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği* adlı çalışmalar da medyanın eleştirel ekonomi politiği açısından önem arz etmektedir.

Bahsi geçen çalışmalar, medyanın eleştirel ekonomi politiği yaklaşımıyla Türkiye'de medya ve iletişim alanını analiz etmesi bakımından önemlidir. Bu hat üzerinden mevcut çalışma kapsamında 2013-2023 yılları arasında yayımlanan araştırma makalelerinin temel özelliklerini ampirik verilerle ortaya koymak önemlidir. Zira Türkiye'de medyanın eleştirel ekonomi politiği üzerine üretilen incelemeleri ampirik verilerle ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Mevcut makale bundan sonraki bölümlerinde bu eksikliği gidermek için seçilen tarihler arasında *DergiPark*'ta yayımlanan araştırma makalelerinin ampirik verilerini sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, Türkiye'de medyayı eleştirel ekonomi politik yaklaşımla inceleyen araştırma makalelerini niceliksel, niteliksel analize tabi tutacaktır. *DergiPark* üzerinden 2013-2023 yılları arasında açık erişimli

yayımlanan araştırma makaleleri için on bir yıllık bir sürecin takip edilmesinin medya açısından önemli sebepleri vardır.

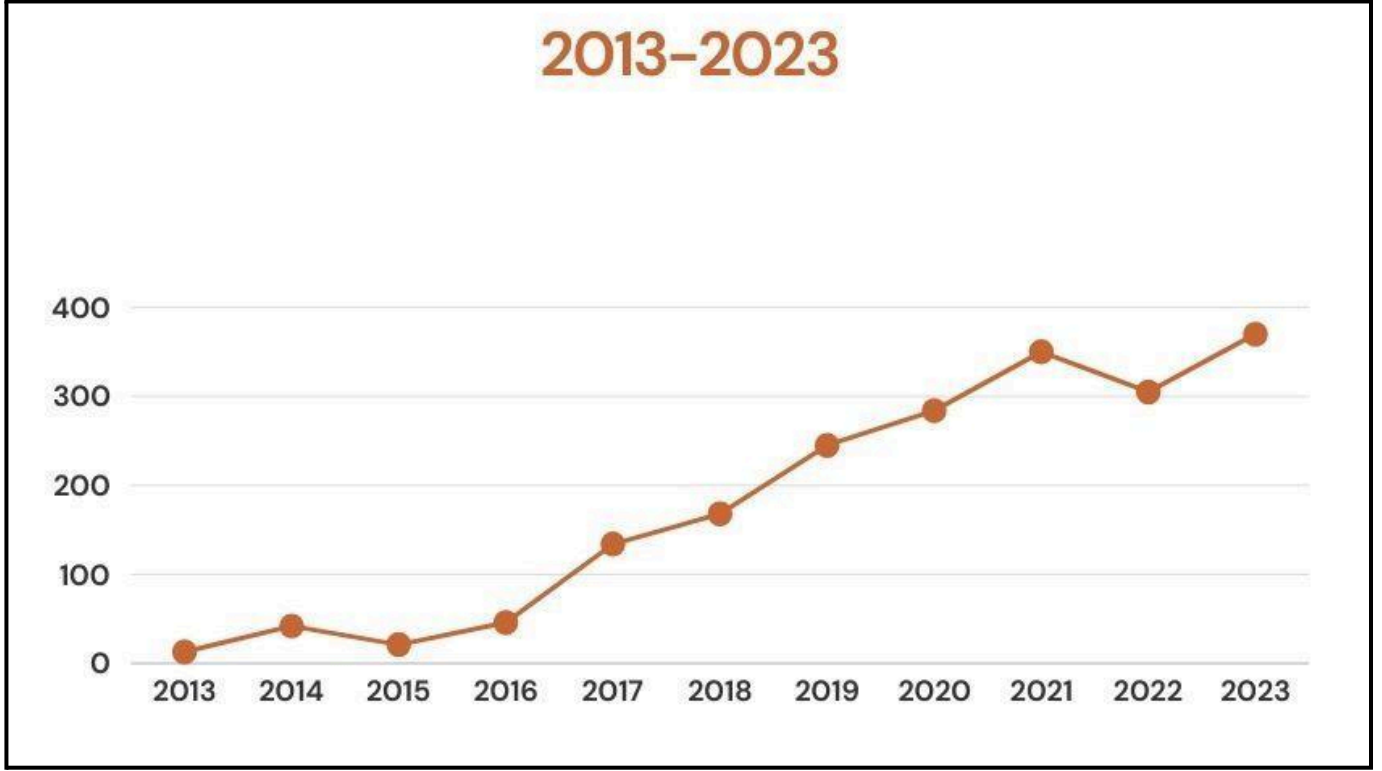
2013 yılı hem Türkiye toplumunun hem siyasetinin hem de medyasının büyük altüst oluşlara sahne olduğu bir momenti temsil etmektedir. Bu yıldan itibaren Gezi Direnişi ile başlayan siyasi bunalım, 17-25 Aralık Yolsuzluk Operasyonları ile devam etmiş; 7 Haziran 2015'te AKP iktidardan düşmüş, 15 Temmuz 2016'da başarısız bir darbe girişimi yaşanmıştır. Bu toplumsal-siyasi bunalımın tezahürü medya alanında gözlemlenmiştir. Örneğin Gezi Direnişi'nin ardından birçok medya kuruluşuna baskı uygulanmış, 17-25 Aralık'tan itibaren Gülen Cemaati'nin medya organlarına kayyum atanmış, başarısız darbe girişiminin ardından ise birçok KHK ile hem cemaat hem Kürt hem de sol-sosyalist medya kuruluşu kapatılmıştır. Bunalım sürecinde, 2013'te ilk olarak *ATV-Sabah* Zirve Holding'e geçmiş; 2018 yılında da Doğan Medya Grubu, Demirören Holding'e satılarak 1990 ve 2000'li yılların ilk çeyreğinde medya alanına hâkim olan grup buradan çıkarılmıştır. Tüm bu gelişmeler, 2013-2023 arasının medya ve toplum açısından önemini göstermektedir. Bununla birlikte 2013-2023 yılları arasında medya analizlerinde bütüncül ve tarihsel bir yaklaşım olan eleştirel ekonomi politiğin kullanımını niceliksel ve niteliksel olarak ortaya koymak da önem arz etmektedir, zira bu yıllarda medyanın hem mülkiyet ve kontrol ilişkilerinde hem de içeriklerinde ciddi bir değişim yaşanmıştır. Mevcut çalışma, araştırmaları *DergiPark* veri tabanında "ekonomi politik", "eleştirel ekonomi politik", "medya sermayesi", "medyanın dönüşümü", "medya ekonomisi", "birleşmeler" ve "medya sermayesi" anahtar kelimeleri kullanarak taramıştır. Bunun dışında makalelerin başlıklarına odaklanılmış, başlıklarda ekonomi politik, eleştirel ekonomi politik, neoliberalizm, dönüşüm gibi kavramlarla bir seçim yapılmıştır. Ardından çalışmalar yöntem, konu, özet, kavramsal çerçeve, kuramsal arka plan çerçeveleri içinde tasnif edilmiştir. Tasnif süreci manuel kodlama ile yapılmış, ardından ulaşılan veriler niteliksel analize tabi tutulmuştur.

Bulgular

Veri toplama sürecinde medya alanı ile ilgili *DergiPark*'ta 2013-2023 yılları arasında toplamda 1978 makalenin yayımlandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında yine alana dair 113 derleme ve 54 kitap incelemesinin yayımlandığı görülmüştür. Araştırma makalesi kısmında *Erciyes İletişim Dergisi* toplamda 40 (%2,02) makale ile medya çalışmalarında en fazla yayım yapan mecra olmuştur. Onu sırasıyla *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 39 (%1,97), *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 36 (%1,82) izlemiştir. Son yıllarda iletişim alanında yayım yapan dergilerin sayısındaki artışın, hem iletişim/medya çalışmalarının sayısını hem de mecraları artırdığı düşünülmektedir. Zira 2013-2023 yılları arasında dergilerin makale yayımlama sayısı ve bunun oranı birbirine yakındır. Bununla birlikte medya çalışmalarını konu edinen makale sayısı 2013'te sadece 13 (%0,65), 2023'te ise 370 (%18,70) ile en üst

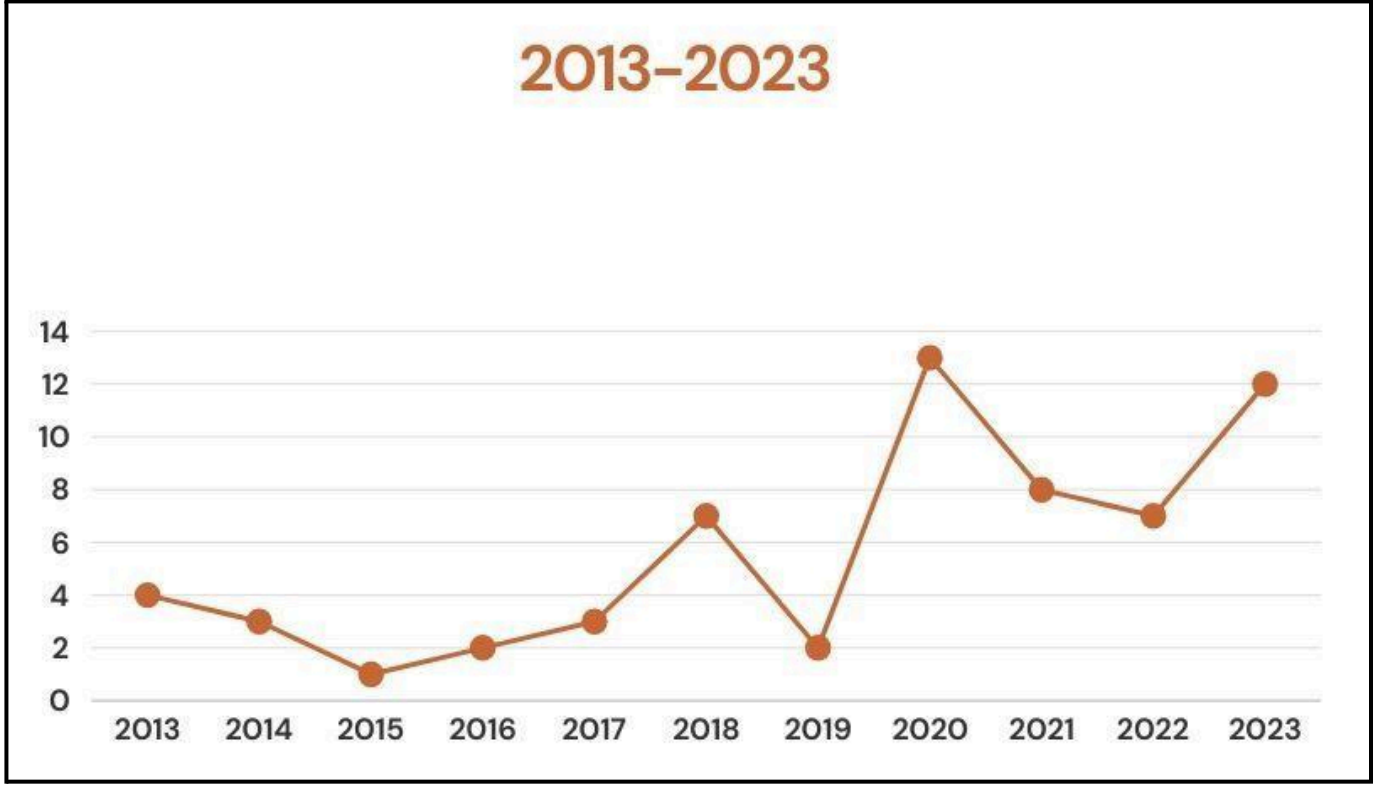
noktasına ulaşmıştır. Şekil 1’de ortaya çıkan verilere göre 2013-2023 yılları arasında medya alanındaki makale sayısının yıllar içinde ciddi bir artış gösterdiği ortadadır:

Şekil 1: Türkiye’de medya/iletişim çalışmalarını konu edinen araştırma makalelerinin 2013-2023 yılları arasındaki yükselişi.

Medya çalışmalarındaki bu artışa rağmen, çalışmalarda medyanın eleştirel ekonomi politiği konusundaki araştırmaların oranı epey düşüktür. Zira on bir yıllık süre zarfında yayımlanan 1978 makalenin sadece 62’si (%3,13) eleştirel ekonomi politik kapsamındadır. Bir başka deyişle Türkiye’de son on bir yılda ortaya konan medya/iletişim çalışmalarının yüzde 96,87’si anaakım iletişim çalışmaları kapsamındadır. Bu çalışmalar ekseriyetle etki, algı, tüketici davranışları, sosyal medya pazarlaması, reklam çalışmaları, teknoloji, marka değeri gibi konuları işlemiştir.

Medyanın/iletişimin ekonomi politiği yaklaşımı ile yayımlanan makalelerde ise 2018’den itibaren kısmi bir artış söz konusudur. Nitekim 2013-2023 yılları arasında yayımlanan 62 makalenin 49’u (%79,3) bu dönem zarfında yayımlanmıştır.

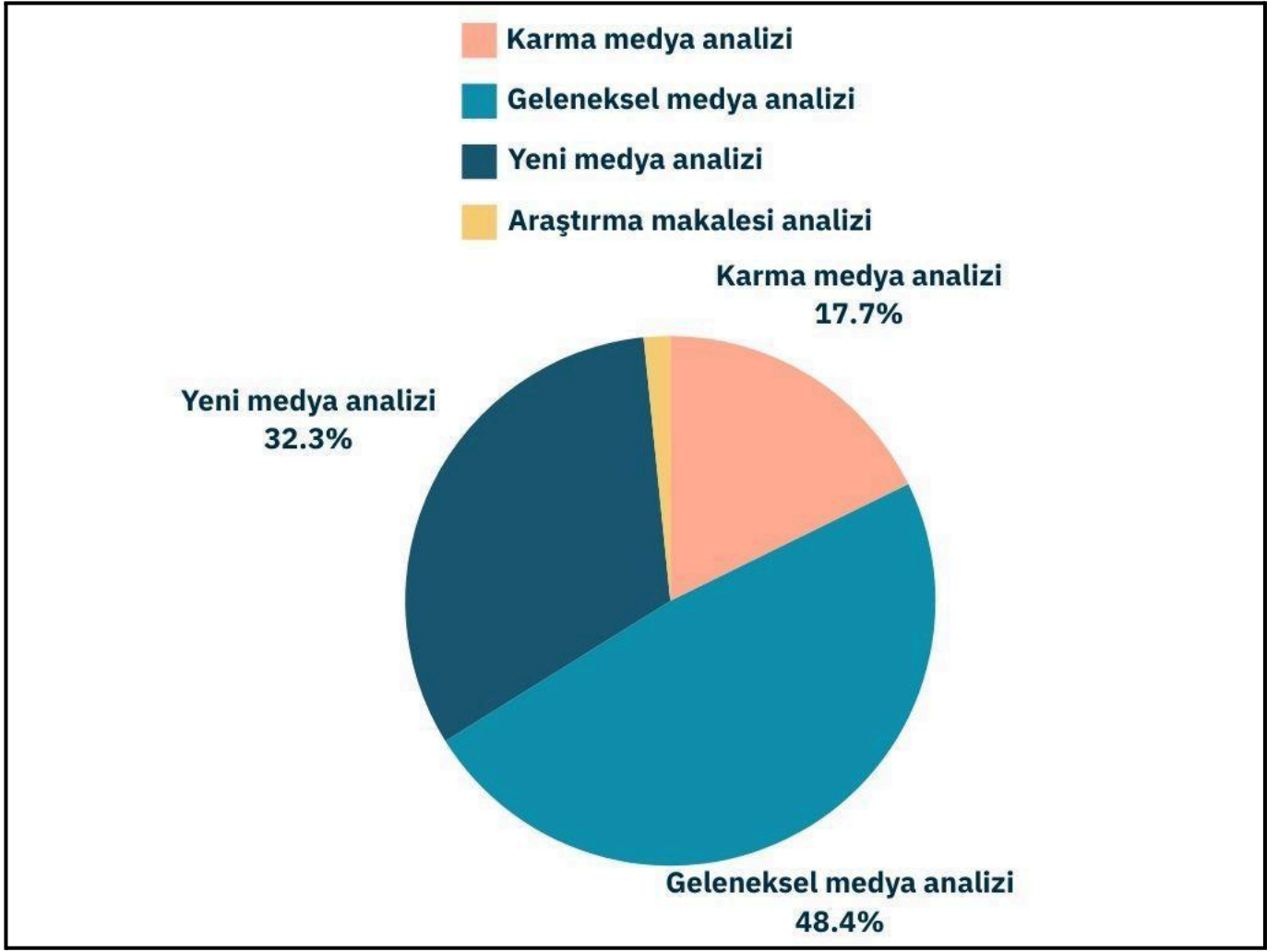

Şekil 2: Türkiye’de eleştirel ekonomi politik yaklaşımla hazırlanan ve medya/iletişim çalışmalarını konu edinen araştırma makalelerinin 2013-2023 yılları arasındaki seyri.

Şekil 2, medyanın eleştirel ekonomisi perspektifiyle hazırlanan araştırma makalelerinin 2015’te en düşük (1); 2020 yılında ise en yüksek seviyesine (13) çıktığını göstermektedir. Ayrıca 62 araştırma makalesinin toplamda 81 yazarı bulunmaktadır, bu makalelerin 43’ü (%69,35) tek yazarlıdır. Yayımlanan makalelerin yazarları Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Radyo, Sinema ve Televizyon, Radyo, Televizyon ve Sinema, Medya ve İletişim Çalışmaları, Televizyon Haberciliği ve Programcılığı, Sosyoloji, İktisat bölümlerindedir. Yayımlanan araştırma makalelerinin neredeyse yarısı gazetecilik bölümü (%46,77) yazarları tarafından kaleme alınmış olup, bunu Radyo, Televizyon ve Sinema (%32,25) bölümü takip etmiştir.

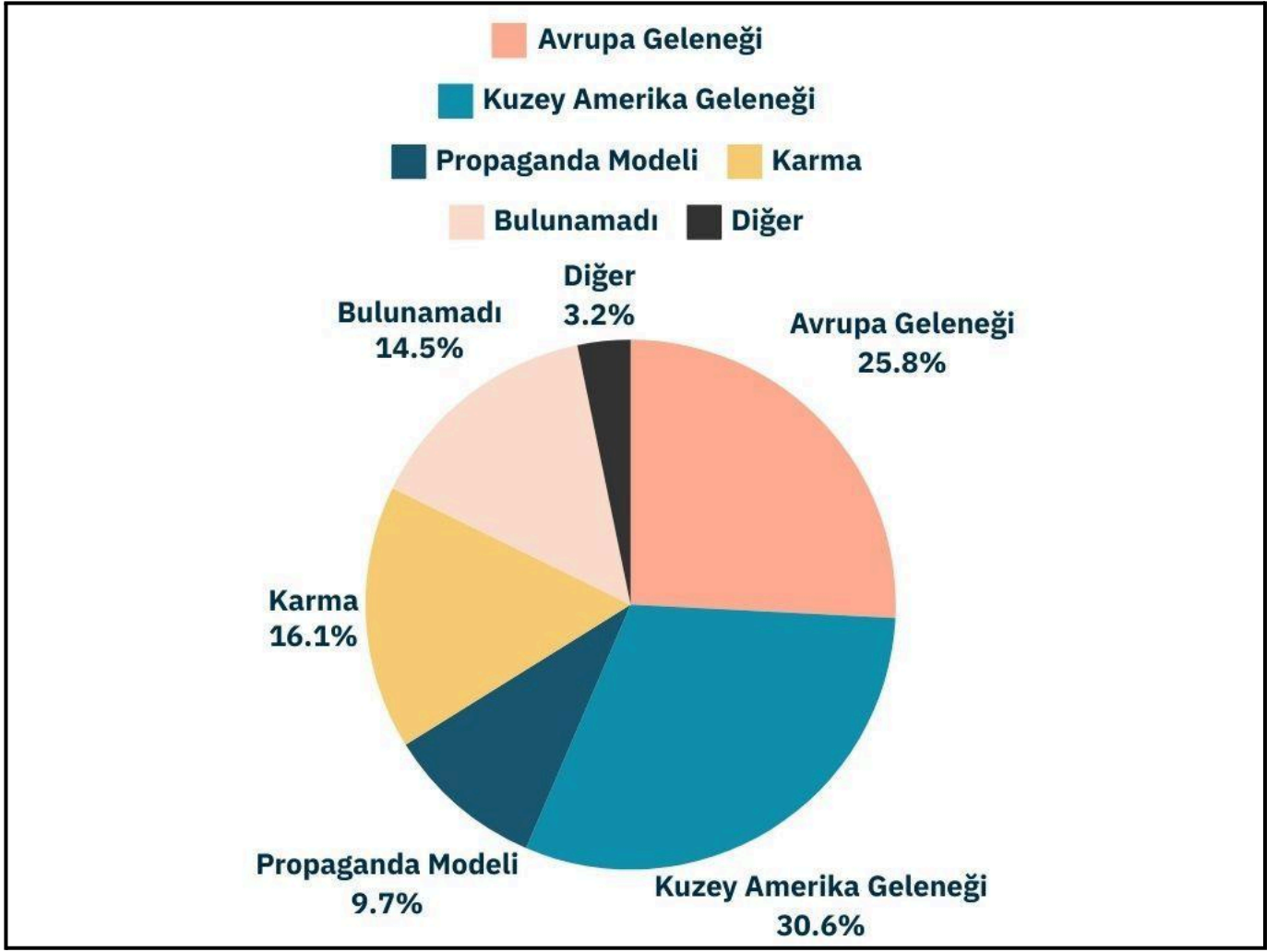
Araştırma Makalelerinin Kuramsal Yaklaşımları

Eleştirel ekonomi politik yaklaşımla ortaya konan araştırma makalelerinin geleneksel, yeni medya, geleneksel ve yeni medyayı birleştiren, karma olarak anılan nesne seçimi yaptığı görülmüştür. Burada geleneksel medya analizlerinin başı çektiğini (%48,38), yeni medyanın bunu takip ettiğini (%32,25), karma analiz nesnesinin ise (%17,74) üçüncü sırada olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca iletişim çalışmalarında eleştirel yaklaşımın kullanılmasını araştıran bir makale de yayımlanmıştır. Dolayısıyla bu makale medya araştırmalarından ziyade eleştirel yaklaşımların medya analizlerinde nasıl kullanıldığını tartışmıştır.

Şekil 3: Medya analizlerinde kullanılan nesnelere dağılımı.

Şekil 3, son yıllarda her ne kadar iletişim çalışmalarında yeni medyaya bir ilgi olsa da geleneksel medyanın hâlâ ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Ayrı ayrı kuramsal kısım tartışmasına girmeden önce bir bütün halinde araştırma makalelerinin kuramsal dayanağından söz etmek faydalı olacaktır. Makalelerin özet, giriş ve kaynakçaları incelendiğinde, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın Kuzey Amerika ve Avrupa geleneğine yaslandığı dikkat çekmiştir. Kuzey Amerika geleneği içinde Dallas Smythe, Irving Schiller ve *izleyici metası* tartışmasıyla son yıllarda Türkiye'deki iletişim araştırmalarında da sıklıkla kullanılan Fuchs; Avrupa geleneği olarak çalışmanın ilk bölümünde yer verilen N. Garnham, P. Golding ve G. Murdock; bu genel çerçevenin içine dahil edilemeyen Herman ve Chomsky yer almaktadır. Bunun yanı sıra karma yaklaşımlara sahip çalışmalar da mevcuttur. Dikkat çeken bir diğer nokta ise bir makalenin kültürel çalışmalar geleneğine yaslanmasına rağmen çalışmanın hem başlığında hem anahtar kelimelerinde *eleştirel ekonomi politik* kavramının kullanılmasıdır. Bir diğer makalede ise Gerbner'in "ekme kuramını", eleştirel ekonomi politik yaklaşım içinde değerlendirilmiştir. Yine de her iki makale analiz kapsamına alınmıştır. Son olarak toplamda dokuz makalenin başlık, özet ve anahtar kelimelerinde *eleştirel ekonomi politik* kavramı geçmesine rağmen, çalışmaların eleştirel ekonomi politiğin hangi geleneğine yaslandığı belirsizdir. Dahası makalelerin kaynakçalarında da geleneği temsilen herhangi bir yazarın eserine atıfta bulunulmamıştır.

Şekil 4: Eleştirel ekonomi politik yaklaşımların dayandığı kuramsal çerçeve.

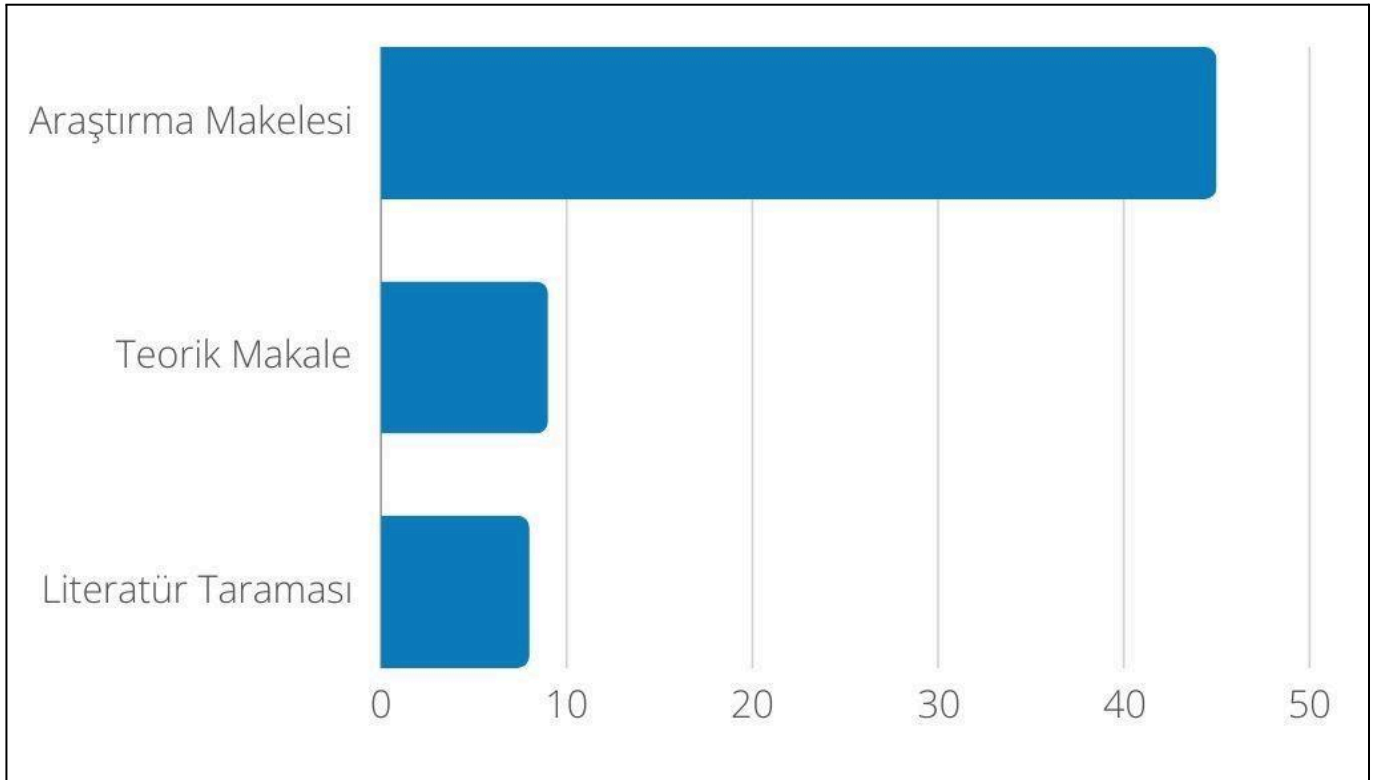
Türkiye’deki medyayı eleştirel ekonomi politik yaklaşımla değerlendiren çalışmalarda Kuzey Amerika ve Avrupa geleneğinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Yeni medyayı konu edinen araştırmalarda “kullanıcı emeği”, “izleyici metası”, “metalaşma”, “pazarlama”, “satın alma”, “dijital sömürü”, “üretken emek”, “üre-tüketici emek”, “iletişimin kapitalist tarzı”, “dijital kapitalizm”, “kültür emperyalizmi” gibi kavramlara anahtar kelimelerde, özetlerde ve giriş bölümlerinde yer verilmiştir. Yeni medya araştırmalarında Kuzey Amerika geleneğinin kullanılması yüzde %70 oranla ilk sırada olup, bunu karma yaklaşım ve Avrupa geleneği takip etmektedir.

Kuramsal çerçevesini N. Garnham, P. Golding ve G. Murdock’a yaslayan çalışmalar ise “ekonomi politik”, “eleştirel ekonomi politik”, “neoliberalizm”, “neoliberal politikalar”, “medya endüstrisi”, “medyanın dönüşümü”, “iktidar”, “güç” gibi kavram setlerini kullanırken bu gelenek kendini daha çok konvansiyonel medya araştırmalarında (%81,25) göstermektedir. Herman ve Chomsky’i takip eden analizler ise genellikle “propaganda modeli”, “ekonomi politik”, “yanlılık”, “tekelleşme”, “küreselleşme” ve “reklam” kavramlarına dayanmakta ve daha çok geleneksel medya analizlerinde kullanılmaktadır.

Taranan makalelerin bir kısmının karma kuramsal yapıya sahip olması ve örneğin Propaganda Modeli ile Avrupa geleneğini bir araya getirmesi, bu alandaki teorik zayıflığa işaret etmektedir. Nitekim Herman ve Chosmky'nin kuramsal yaklaşımına getirilen en önemli ve kapsayıcı eleştirilere Avrupa geleneğinde rastlanmaktadır. Bir diğer önemli husus ise, medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerini irdeleyen çalışmaların aynı zamanda medya metinlerini de incelemesidir ki bu da en fazla Avrupa geleneğine yaslanan araştırmalarda gözlemlenmiştir. Araştırma safhasında, kuramsal dayanağa rastlanmayan makalelerin birçoğu herhangi bir geleneğe kaynak göstermeden salt Türkçe kaynaklar işaret edilerek yayımlanmıştır. Bu durum, makale başlığında, makale özetinde ya da anahtar kelimelerde "eleştirel ekonomi politik" veya "ekonomi politik" kavramlarına yer verilse de bu yaklaşımın kökeni ve perspektifinden uzaklığı göstermiştir.

Araştırma Makalelerinin Yöntemsel Profili⁹

Kodlanan makalelerin önemli bir kısmı (%72,58), içerik çözümlemeleri kapsamındaki nitel araştırmalardan, hem nicel hem de nitel analizi kullanan çalışmalardan, salt anket yöntemi ile nicel analizi kullanan araştırma makalelerinden meydana gelmiştir. Bunu teorik makaleler (%14,51) ve literatür taramaları (%12,90) ile oluşturulan çalışmalar izlemektedir.

Şekil 5: Kodlanan makalelerin türleri.

⁹ Araştırma esnasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, DergiPark'ın teorik makale ve literatür taramalarını da "araştırma makalesi" koduyla yayımlamasıdır. Kavramsal bir karışıklığa neden olan bu durumun üstesinden gelmek amacıyla teorik makale ve literatür taramaları ayrı ayrı kodlanmıştır.

Araştırma makaleleri içinde yukarıda belirtildiği gibi en fazla kullanılan yöntem niteliksel metodolojiye sahiptir. Bu metodolojinin içinde karma analizi kullanan çalışmalar da dahil derinlemesine görüşme (%24,44), söylem çözümlemesi (%22,22), betimsel çözümleme (%8,88) ve göstergibilim (%2,22) yer almıştır. Ancak niteliksel analizin kullanıldığını iddia eden çalışmaların çoğunda (%42,24) belirsizlikle karşılaşılmış, dahası çalışmaların özet, giriş ve yöntem kısmında savunulduğu gibi nitel analizin hangi alt türünün kullanıldığı saptanamamıştır. Dolayısıyla eleştirel ekonomi politik yaklaşımla medya analizini konu edinen makalelerin teorideki sorunları, yöntem kısmına da yansımıştır. Bu alandaki yöntem seçme ve onu uygulama kalitesinin zayıflığını teorik zayıflıkla örtüştürmek gerekmektedir.

Makalelerin araştırma konuları

Makalelerin konularının saptanmasında anahtar kelimeler gösterge olarak alınmıştır. En sık kullanılan anahtar kelimeler ise ekonomi politik (17), eleştirel ekonomi politik (17), neoliberalizm (9), yeni medya (8), medya (6), emek (5), gazetecilik (4), sosyal medya (4), üretken emek (4) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca makalelerin yine anahtar kelimelerinde sınıf, tüketim, tekelleşme, yoğunlaşma, medya mülkiyeti, iletişim teknolojileri, kültür emperyalizmi, eleştirel söylem analizi gibi kavramlara da yer verilmiştir.

Araştırma makaleleri medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkilerini, bu ilişki doğrultusunda medya çıktılarının biçim ve içeriğini; yeni iletişim teknolojilerini, reklam ve reklam içeriğini, alternatif ve geleneksel medyanın ekonomik dinamikleri bakımından ayrıldığı noktaları, neoliberal politikalar ve kamu hizmeti yayıncılığının sorunlu bağını, medyada dönüşen gazetecilik pratiklerini ve çalışma koşullarını, gazetecilerin emek ve örgütlenme konularını ele almaktadır. Neoliberal politikalar çerçevesinde dönüşen mülkiyet ve kontrol ilişkilerinin gazeteciliğe etkisi ve bu politikaların emek rejimi üzerindeki baskısını ortaya koyan makalelerde son yıllarda artış olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, Türkiye’de yayımlanan ve medyanın eleştirel ekonomi politikası kapsamında değerlendirilen çalışmaların önemli bir eksikliğini tamamlamaktadır. Haliyle bu makalelerin ilerleyen süreçte emek ve sınıf meselelerini de ele alan daha geniş perspektife sahip araştırma makalelerine öncülük edeceği düşünülmektedir.

Bununla birlikte son yıllardaki araştırma konuları incelendiğinde medya alanının asli unsuru olan gazeteci ve gazetecilik mesleğine dair ilgide bir artış olduğu ancak hâlâ yeterli seviyeye ulaşamadığı söylenebilir. Çalışmalarda dijital gazetecilik, yeni medya ve geleneksel medyada gazetecilik, yeni medya ekosistemi içinde gazetecilik tartışmalarına yer verilmiş, özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişimin dijital gazeteciliğe geçişteki belirleyiciliği üzerinde durulmuş ancak teknoloji, kapitalizm ve emek üzerindeki ilişkiye yeteri kadar odaklanılmamıştır. Oysa hem neoliberal politikalar hem de teknolojinin gelişimi, gazetecilik mesleğini ve emeğini de içerek biçimde medya alanını biçimlendiren unsurlardır. 1980 sonrası uygulanan kapitalist birikim modeli, medyayı sadece mülkiyet ekseninde değil siyasal ve toplumsal işlevi itibarıyla de

dönüştürmüş, bu ise gazetecilik mesleğinin erozyona uğramasına neden olmuştur. Medya alanında yaşanan holdingleşme ve yoğunlaşmalar, medya ortamının ihtiyaç duyduğu emek rejimini -esnek, güvencesiz, örgütsüz ve atipik çalışma koşulları- dayatmaktadır (Kaderoğlu Bulut, 2019, s. 44-199). Benzer biçimde gelişen teknoloji ile medya alanında artan dijitalleşme ve post-Fordist üretim örgütlenmesi gazetecilik mesleğinde önemli değişimlere neden olmuştur. Örneğin, bu süreçte gazetecilerin “zaman ve mekân ilişkisi; teknolojik yoğunlaşma, üretimde hızlanma ve artış, mekânsal parçalanma, haber toplama tekniklerindeki değişim ve çalışma zamanı-boş zaman ilişkisinde” yaşanan dönüşümler (Gemici, 2018), medyanın eleştirel ekonomi politiği kapsamında değerlendirilmesi gereken başlıklardır. Bu konuları tartışan makale ve kitap sayısı maalesef sınırlı sayıdadır. Yukarıda da belirtildiği gibi kapitalizm, emek ve teknoloji arasındaki ilişkinin de dahil edildiği bilimsel çalışmalar, bütünsel bir yaklaşım sergileyecektir.

Bir diğer husus çalışmaların kamu hizmeti yayıncılığındaki değişimi/gerilemeyi, devletin aygıtının medya mimarisine sermaye lehine müdahalesini, gazetecilik meslek ilkelerindeki dönüşümün yeterince irdelenmemesidir. Bunun yerine araştırma makaleleri, daha çok yeni medya ve geleneksel medyanın ekonomik dinamikleri, reklam ve izleyici metası, tüketim toplumu, internet medyası gibi konulara yönelmiştir.

Tartışma

Mevcut çalışmada Türkiye’de 2013-2023 yılları arasında medyayı eleştirel ekonomi politik ile analiz eden araştırma makalelerinin teorik ve metodolojik profili ortaya konulmuştur. Çalışma, manuel kodlama tekniği ile araştırma makalelerini tasnif etmiş ve bazı sonuçlara ulaşmıştır.

Araştırma makalelerinin kuramsal kısmının daha çok Kuzey Amerika ve Avrupa geleneğinden süzülen eleştirel ekonomi politik yaklaşımı benimsediği, ancak her iki geleneğin de zayıf bir teorik çerçevede işlediği görülmüştür. Buradaki teorik zayıflık hem geleneklerin araştırma yöntemi ve tekniği hem de geleneklerin Marksist teoride nereye tekabül ettiğinin yeteri kadar değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Smythe’nin Marksizm okuması, daha çok temel-üstyapı uğraklarından ilkinde önem verir ve medyanın günümüz kapitalizmi ile ilişkisinde temel yapıyı hareket noktası olarak alırken; Avrupa geleneğinde Golding ve Murdock’ta temsil edilen hat, temel-üstyapı kavramsallaştırmasını yetersiz bulmakta, medyanın üst yapıdaki işlevlerinin, temel yapıdaki rolü kadar araştırmaya değer olduğunu ileri sürmektedir. Kuzey Amerika geleneğinden gelen ve izleyici metası, üretici emek, kültürel emperyalizm kavramlarından yola çıkan araştırma makaleleri, medyanın ideolojik, kültürel ve dolayısıyla tahakkümü yeniden üreten yapısına vurgu yapmamıştır. Bu haliyle makaleler, medyayı diğer toplumsal alandaki işlevlerinden soyutlamıştır. Bunun yanında araştırma makalelerinin birkaçı hariç neredeyse tamamında devletin ekonomik ve hukuk alanında uyguladığı politikalarla medya alanını dönüştürmesi göz ardı edilmiş, başka bir deyişle devlet-sermaye-medya ilişkisi analizlere konu edinilmemiştir. Oysa Avrupa geleneğinin işaret ettiği ve

çalışmanın ilk bölümünde vurgulandığı gibi eleştirel ekonomik yaklaşımda devlet ve sermaye arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Devlet, ideoloji, kültür ve hukuk gibi belirleyici kavram ve uğrakların Kuzey Amerika geleneğine yaslanan çalışmalarda kullanılmaması, onları izleyici metası, üretken emek, reklam vb. konulara hasretmiştir. Dolayısıyla bu alandaki çalışmalar, Smythe ve Schiller'in analizlerini Türkiye'nin günümüz zamanına ve medyasına uyarlamaktan ileri gitmemiştir.

Avrupa geleneğine yaslanan çalışmalar için de benzer şeyler söylenebilir. Burada da araştırma makalelerinin hatırı sayılır bir kısmı, medya endüstrilerinin mevcut durumu ve tarihselliği ile betimsel bir yol izlerken, devlet aygıtı ya görmezden gelinmiş ya da devletin güttüğü ekonomi politikalarına vurgu sınırlı kalmıştır. Makalelerde devletin kapitalist özelliği ve bunun doğrudan ya da dolaylı sonuçları neredeyse hiç vurgulanmamıştır.

Ayrıca araştırma makalelerinde, her ne kadar neoliberalizme vurgu yapılsa da neoliberalizmin medyayı da içine alan toplum, sınıf ve emek alanındaki dönüştürücü gücüne değinilmemiştir. Dolayısıyla neoliberalizm kavramı kendinden menkul bir sözcükten ileri gitmemiş; medya alanına önemli etkisi olan ulusal ve uluslararası kapitalist dinamikler neoliberalleşme olarak adlandırılan sürece dahil edilmemiştir. Haliyle bu geleneğe yaslanan makalelerde de bir bütüncül yaklaşım sorunu kendini göstermektedir. Karma kuramsal geleneklere yaslanan çalışmalarda bahsi geçen eksiklikler daha fazladır. Bu eksikliklerin giderilmesinde ve araştırma makalelerinin sağlam teorik bir zemine oturmasında Marksizm'in kaba yorumlarının ötesine geçecek ve yine Marksizm'in diyalektik yöntemini benimseyen bir paradigmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Alandaki teorik zayıflığın, araştırmaların yöntem ve analiz biçimine sirayet ettiği yukarıda belirtilmişti. Geleneksel ve yeni medya mecralarının ampirik analizinin ağırlıkta olması, bunun yanında teorik makalelerde görülen niceliksel eksiklik, kuramsal zayıflığın bir vechesi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar nitel analiz yöntemini içeren içerik analizi fazla olsa da araştırmaların önemli bir kısmında hangi yöntem veya tekniğin uygulandığına dair bir sonuca ulaşılamaması, yöntem ve teknik analiz konularının medya çalışmalarında yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Araştırma makalelerinde medya metinlerinin analizlerinin medyanın mülkiyet ve kontrol ilişkileriyle ilişkilendirilmesi, bu bağlamda metinlerin tahakküm ilişkileri ile bağının kurulması eleştirel ekonomi politik yaklaşım bakımından oldukça önemlidir.

Araştırma makalelerinin konuları, ekseriyetle yukarıdaki tablonun etkisiyle oluşturulmuştur. Eleştirel ekonomi politik yaklaşımla ortaya konduğu iddia edilen makaleler neoliberalizm, tekelleşme, üretken emek, reklam, alternatif medya, yeni medya, yoğunlaşma gibi önemli konuları işlese de medya alanı içindeki ve dışındaki sınıf ve emek olgularını göz ardı etmiştir. Her ne kadar son yıllarda bu olgular üzerine çalışmalar yapılsa da alanın genel konuları içinde emek ve sınıf mücadelesi kendine çok az yer bulmaktadır. Oysa eleştirel ekonomi politığın hareket noktası mülkiyet ve kontrol ilişkileri olduğu kadar sınıf mücadelesi ve medya alanında emek hareketine yönelen baskılardır. Dolayısıyla izleyici emeğine odaklanan meta

tartışmaları kadar, medya çalışanlarının koşullarının da eleştirel ekonomi politik analizlerde yer alması, dahası neoliberalizm ile medya arasında kurulan bağda sınıf ve emek mücadelesinin odak noktası olarak alınması oldukça önemli olacak ve bu alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca araştırma makalelerinde kamu yararı kavramı eleştirel ekonomi politik yaklaşımla çok az değerlendirilmiş ve medyanın etik ilkelerinin aşınımı üzerinde durulmamıştır. Gelinek noktada bu alanları eleştirel bir perspektifle değerlendirmek ve onları dönüştürmenin yolunu aramak eleştirel ekonomi politik yaklaşım için elzemdir.

Eleştirel ekonomi politik yaklaşıma sahip çalışmalarda araştırmacıyı da yapısal anlamda aşan bazı engellerden de bahsetmek gerekmektedir. Mevcut çalışmanın yöntem başlığında özellikle 2013'ten itibaren devletin medya alanına uyguladığı baskıdan söz edilmişti. Bu baskı, maalesef kendini Türkiye akademisinde de hissettirmiştir. 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından yayımlanan Kanun Hükmünde Kararnemeler (KHK) ile birçok akademisyen üniversitedeki görevlerinden ihraç edilmiş, KHK'lardan Marksist akademisyenler de etkilenmiştir. Temmuz 2016'dan sonra OHAL rejimi olarak tarif edilebilecek yönetim biçiminde Marksist akademinin marjinalleştirildiği ya da Marksist çalışmaların akademisyenler için bir kariyer tehdidi haline geldiği söylenebilir. Bu koşulların sonucu olarak özel olarak eleştirel iletişim çalışmalarının genel olarak da Marksist akademinin ciddi bir baskı altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Araştırmacılar için yapısal olarak adlandırılabilir bir diğer sorun, OHAL rejimi ve sonrasında bilgiye ulaşımında yaşanan zorluklardır. Örneğin 2013'te ATV-Sabah grubunu satın alan Zirve Holding'in diğer alanlardaki yatırımlarına, künyesine ve Kalyon İnşaat ile bağlantısına hâlâ ulaşamamaktadır. Yine emek konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığında veri alınamaması, RTÜK'ün pazar paylarını paylaşmaması gibi konular, bu alanda çalışma yürütecek araştırmacıları sınırlamaktadır. Bu sınırlama ve baskılar, eleştirel iletişim çalışmalarının seyrini belirleyen önemli etmenler olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Medyanın eleştirel ekonomi politiği yaklaşımı, gerek medyanın kapitalist üretim ilişkilerindeki ve kapitalist toplumsal formasyondaki yerini gerekse de kapitalizmin yeniden üretilme sürecindeki işlevlerini açığa çıkarmak bakımından oldukça önemlidir. Eleştirel ekonomi politik yaklaşım, 1960 ve 1970'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde ve medya alanında Avrupa ve Kuzey Amerika geleneğinde kullanılmaya başlansa da maalesef Türkiye'de eleştirel ekonomi politik ile medya analizleri 1990'ların sonunda kendine yer bulmuş, 2000'li yıllardan itibaren de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Buna rağmen eleştirel ekonomi politik yaklaşıma ülkemizde hâlâ yeteri kadar ilgi gösterilmediği, aksine mevcut çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, son on bir yılda medya alınıdaki akademik makalelerin yalnızca yüzde 3,13'ünü kapsadığı açığa çıkmıştır. Makale, bu niceliksel veri karşısında Türkiye'de 2013-2023 yılları arasında *DergiPark* üzerinden yayımlanan

ve medyanın eleştirel ekonomi politiği yaklaşımıyla kaleme alınan araştırma makalelerini incelemiştir. Araştırma makalelerini konu, kuram ve yöntem içerikleriyle değerlendiren ve manuel içerik analizi ampirik veriler ortaya koymayı amaçlayan çalışma, belirli sonuçlara ulaşmıştır.

Her Őeyden evvel çalışmada ortaya çıkan sonuçların eksiklikler barındırdığını belirtmek gerekmektedir, zira manuel içerik analizinde ve tarama sürecinde arama terimini karşılamayan ancak medyanın eleştirel ekonomi politik yaklaşımla yazılan makalelerin yazılmış olabileceği, çalışma kapsamına girmeyen kitap ve tez gibi bilimsel çalışmaların mevcut makaleye dahil edilmediği kaydedilmelidir. Dolayısıyla mevcut çalışma, sadece *DergiPark*'ta yayımlanan ve içerik analizinde arama terimini içeren araştırma makaleleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak buradaki eksik verinin dahi alan için önemli ipuçları barındırdığı söylenebilir.

Buradan hareket edilirse çalışma, ilk elden eleştirel ekonomi politik yaklaşımın sergilenme biçiminin Türkiye'deki araştırma makalelerinde zayıf olduğunu tespit etmiştir. Çalışmalarda teorik bir karışıklık kadar Marksizm'in güncel tartışmalarına, yöntem ve kuramsal yaklaşımına belirli bir mesafenin olduğu vurgulanabilir. Oysa eleştirel ekonomi politik yaklaşım, diyalektik bir süzgeç ve içsel ilişkiler felsefesinin sunduğu perspektifle, medyayı sadece mülkiyet ve kontrol ilişkileriyle değil, devlet, sınıf mücadelesi, emek, hukuk, ideoloji, kültür alanlarıyla da ilişkilendirmeli, medya metinleri ile mülkiyet ve kontrol ilişkileri içinde birbirini etkileyen ve yeniden üreten ağ açığa çıkarılmalıdır. Araştırma makalelerinin kahir ekseriyeti bu yaklaşımdan uzak kalmıştır. Buradaki sorunlar, konu seçimi ve araştırma tekniğinde de görülmüştür.

Çalışmanın bulgu ve sonuçları, eleştirel ekonomi politiğin teorik ve yöntemsel olarak gclendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İletişim teknolojilerindeki gelişim, bu alandaki çalışmaları yeni medya mecralarına odaklamış ancak buradaki çalışmalar önemli eleştiriler alan Kuzey Amerika geleneğine yaslanmıştır. Dolayısıyla buradaki analizler, kısıtlı bir teorik perspektif sunmuş; kamu yararı, ahlk ve meslek ilkelerindeki aşınma çalışmaların neredeyse hiçbirinde kendine yer bulmamıştır. Oysa günümüz ortamında hem medyanın hem de gazeteciliğin ciddi bir kriz içinde olduğu ulusal ve uluslararası kimi tartışmalarda gündeme getirilmektedir. Medya alanında yaşanan çoklu bunalımı sınıf ve emek mücadelesi, bunun mülkiyet ilişkilerine yansımalarını, ilişkilerin kamu yararına etkilerini bütünlükçü bir yaklaşımla kaleme almak artık bir zorunluluktur. Böyle bir analizi yapmak için ise Marx'ın çalışmalarında kullandığı diyalektik yöntem ve onun en önemli unsuru içsel ilişkiler felsefesinin sunduğu çözümlene yoluna her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Zira günümüz kapitalist formasyonda medyanın da içinde yer aldığı toplumsal yapı, kompleks bir hal almıştır. Alanlar içindeki bağlantıları ve bu alanların birbirini dönüştürücü özellikleri, ancak ilişkisellik ve etkileşim odaklı bir anlayıştan hareketle çözülebilir.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2003). "Türk Medya Sektöründe Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri (1980-2003)" Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adaklı, G. (2006). *Türkiye'de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya.
- Adaklı, G. (2009). Türk Medyasında AKP Etkisi, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Der. Uzgel, İ. ve Duru, B., s. 559-613. Ankara: Phoenix.
- Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye'de Medya Endüstrisinin Dönüşümü, *Mülkiye Dergisi* (34) 269: 67-84.
- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabcacı.
- Atılgan, G. (2015). Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70 (1): 65-110.
- Ayan, V. M. (2018). Türkiye'de Medyanın Dönüşümünün Ardındaki İtki: İslamcı Burjuvazi, *Kültür ve İletişim* 21 (2) 42, s. 145-169.
- Ayan, V. M. (2019). *AKP Devrinde Medya Âlemi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Babe, R. (2000). The Communication Thought of Dallas W. Smythe (1907-1992), *Canadian Communication Thought* içinde, s. 5-139. Toronto: University of Toronto Press.
- Babe, R. (2009). *Cultural Studies and Political Economy: Toward a New Integration*. Toronto: Lexington Book.
- Başaran, F. (2000). *İletişim ve Emperyalizm: Türkiye'de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği*. Ankara: Ütopya.
- BİK (2024). "Basın İlan Kurumu Resmî İlan ve Resmî Reklam Alan Süreli Yayınlar Listesi" <https://ilanbis.bik.gov.tr/Uygulamalar/AylikListe> Erişim Tarihi: 22 Şubat 2024.
- Boyt-Barrett, O. (1997). The political economy approach, Der. Boyt-Barrett, O. ve Newbold, C. *Approaches to Media: A Reader* içinde, s. 186-192. Londra, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Çam, A. ve İlke Şanlıer, Y. (2015). Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım, *Neoliberal Muhafazakâr Medya* içinde, Der. Uraz, A., 66-102, İstanbul: Ayrıntı.

- Fuchs, C. (2012). Dallas Smythe Today-The Audience Commodity, the Digital Labour Debate, Marxist Political Economy and Critical Theory. *Prolegomena to a Digital Labour Theory of Value*, *tripleC* 10(2), s. 692-740.
- Fuchs, C. ve Mosco, V. (2019). Marx Geri Döndü: Günümüzde Eleştirel İletişim Çalışmalarında Marksist Kuram ve Araştırmanın Önemi, *Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi* içinde, Der. Fuchs, C. ve Mosco, V., Çev. F. Başaran, s. 21-44. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Gemici, Ç. (2018). Gelenekselden dijital haber üretim sürecinde gazetecinin zaman ve mekan deneyimindeki dönüşüm, *Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Granham, N. (1997). Contribution to a political economy of mass communication, Der. Boyt-Barrett, O. ve Newbold, C., *Approaches to Media: A Reader* içinde, s. 216-221. Londra, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Granham, N. (2008). Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru, *İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar* içinde Çev. S. Çelenk, s. 67-84. Ankara: De Ki.
- Herman, E. ve Chomsky, N. (2006). *Kitle Medyasının Ekonomi Politikası: Rızanın İmalatı*, Çev. E. Abadoğlu, İstanbul: Aram.
- Kaderoğlu Bulut, Ç. (2019). *Sınıfın Sınırında: Gazeteciler ve Proleterleşme*, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kejanlıoğlu, B. (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge.
- Kıyan, Z. (2015). Eski(meyen) Bir Tartışma: “İzleyici Metası”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (24), s. 230-255.
- Kurban, D. ve Sözeri, C. (2012). *İktidarın Çarkında Medya: Türkiye’de Medya Bağımsızlığı ve Özgürlüğü Önündeki Siyasi, Yasal ve Ekonomik Engeller*, TESEV Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. (2011). *Felsefenin Sefaleti*, Çev. A. Kardam, Ankara: Sol Yayınları.
- Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication*, London: Sage.
- Murdock, G. (2008). Batı Marksizimi Hakkında Kör Noktalar: Dallas Smythe’ye Cevap, *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji* içinde, Çev. L. Yaylagül, s. 59-74. Ankara: Dipnot.
- Murdock, G. ve Golding P. (1992). Culture, Communications, and Political Economy, *Mass Media and Society*, Der. Curran J. ve Gurevitch, M. içinde, s. 15-32. Londra, New York Melbourne, Auckland: Edward Arnold.

- Murdock, G. ve Golding P. (1997). For a political economy of mass communications, Der. Boyt-Barrett, O. ve Newbold, C., *Approaches to Media: A Reader* içinde, s. 201-215. Londra, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Murdock, G. ve Golding P. (2008). İdeoloji ve Kitle İletişim Araçları: Belirlenim Sorunu, *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji* içinde, Çev. L. Yaylagül, s. 23-59. Ankara: Dipnot.
- Ollman, B. (2006). *Diyalektiğin Dansı*, Çev. C. Saraçoğlu, İstanbul: Yordam.
- Ollman, B. (2015). "Marxism and the philosophy of internal relations; or, How to replace the mysterious 'paradox' with 'contradictions' that can be studied and resolved" *Capital & Class* 39(1):7-23.
- Raulet, G. (2008). The Frankfurt School's Critical Theory: From Neo-Marxism to 'Post-Marxism', J. Bidet ve S. Kouvelakis (Der.), *Critical Companion to Contemporary Marxism* içinde, s. 143-162. Boston: Brill.
- RTÜK (2024). "Medya Hizmet Sağlayıcıları" <https://www.rtuk.gov.tr/medya-hizmet-saglayicilar-1757> Erişim Tarihi: 22 Şubat 2024.
- Sayer, D. (2012). *Soyutlamanın Şiddeti: Tarihsel Materyalizmin Analitik Temelleri*, Çev. G. Çağalı Güven, İstanbul: Habitus.
- Schiller, H. (1997). The international commercialization of broadcasting, Der. Boyt-Barrett, O. ve Newbold, C., *Approaches to Media: A Reader* içinde, s. 193-200. Londra, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Seve, L. (2013). Belirmenin Diyalektiği. B. Ollman ve T. Smith (Der.), *Yeni Yüzyılda Diyalektik* içinde, Çev. Ş. Alpagut, s. 123-139. İstanbul: Yordam.
- Smythe, D. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism, *Canadian Journal of Political and Social Theory* (1) 3, s. 1-27.
- Sönmez, M. (2013). *Medya Kültürü Para ve İstanbul İktidarı*, İstanbul: Yordam.
- Sözeri, C. (2009). Türkiye'de medya sektöründe uluslararası şirket birleşmeleri, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Sözeri, C. ve Güney, Z. (2011). *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi*, TESEV Yayınları: İstanbul.
- Winslow, T. (2015). "'Internal relations' and Marx's 'materialist conception of history'" *Capital & Class* 39(1):95-110.
- Yaylagül, L. (2018). Herbert Schiller'in İletişim Kuram ve Araştırmalarına Katkısı, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi* (26) 2, s. 11-23.

2024, 11(1): 81-108

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.81-108>

Makaleler (Tema)

İLETİŞİM VE MEDYA ÇALIŞMALARINDA YENİ GELİŞMELER: YAPAY ZEKÂ VE GAZETECİLİK ARAŞTIRMALARINA DAİR BIBLIYOMETRİK BİR ANALİZ

İrem Yeniceler Kortak¹

Öz

Teknolojinin gelişimine paralel olarak yeni araştırma konuları ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmalar, medya üzerinde de yoğunlaşmış ve yeni tür medyaların incelenmesine dayalı örnekler ortaya konmuştur. Yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin araştırılmasına dayalı çalışmalar, ağırlıklı olarak yeni gazetecilik türlerini incelemekte ve teknoloji - gazetecilik ilişkisini analiz ederek geleceğe dair öngörülerde bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmada yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin akademik çalışmalarda ne şekilde ele alındığını detaylı bir şekilde incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın belirlenen amacına uygun olarak, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine yönelik Web of Science veri tabanında taranan akademik çalışmalar ele alınmış ve VOSViewer uygulaması üzerinden bibliyometrik verileri analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler

¹ İrem Yeniceler Kortak, Dr. Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, iremyeniceler@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5375-8013

Makale Geliş Tarihi: 19.02.2024 | Makale Kabul Tarihi: 05.06.2024

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

sonucunda kavrama yönelik araştırmaların ağırlıklı olarak İngilizce dilinde yazıldığı, 1992 ve 2023 yılları arasında yapay zekâ ve gazetecilik konusunda toplamda 194 adet araştırmanın yapıldığı, çalışmaların büyük çoğunluğunun makale türünde yayımlandığı, 2020 ve 2022 yıllarında araştırmaların sayısının artış gösterdiği saptanmıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişim göstermesi ve gazetecilikte kullanımının benimsenmesi sonucunda gelecekte konuyla ilgili yapılacak çalışmaların da daha geniş bir alana yayılacağı ve farklı disiplinler üzerinden araştırmaların gerçekleştirileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Otomatik gazetecilik, robot gazetecilik, algoritmik gazetecilik, algoritma, yapay zekâ.

NEW DEVELOPMENTS IN COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE STUDY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JOURNALISM

Abstract

New research themes emerge in parallel with technological developments. Studies on the relationship between artificial intelligence and journalism mainly examine new types of journalism and make predictions about the future through analysis of the relationship between technology and journalism. In accordance with the defined purpose of the research, the academic studies on the relationship between artificial intelligence and journalism were scanned in the Web of Science database and the bibliometric data were analysed. As a result of the analyses carried out, it was found that research on the concept is mainly carried out in English, and a total of 194 studies on artificial intelligence and journalism were carried out between 1992 and 2023. The majority of the studies were published in the form of articles and the number of studies increased in 2020 and 2022. As a result of the development of artificial intelligence technologies and the adoption of their use in journalism, it is anticipated that future studies on the subject will spread to a wider area, and research will be carried out across different disciplines.

Keywords: Automated journalism, robot journalism, algorithmic journalism, algorithm, artificial intelligence.

Giriş

Teknolojinin ilerleme göstermesinin beraberinde çok sayıda farklı uygulama ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin kullanılması da teknolojik ilerlemenin sonuçlarından birini oluşturmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri, temelde insan zekâsının taklidine dayalı sistemler olarak insanın ortaya koyduğu ya da koyacağı ürünlerin benzerlerini oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu noktada yapay zekâ teknolojilerinin insan zekâsının kullanıldığı birçok yerde kullanılabilir olduğu söylenebilmekte ve yapay zekânın çok sayıda alan içerisine girmesine dayanak oluşturulmaktadır. İletişim, sağlık, eğitim, hukuk gibi alanlarda kullanılan yapay zekâ teknolojileri, birden fazla tekniğin bir araya getirildiği ve bu tekniklerden çeşitli ürün/hizmet çıkarıldığı bir ortamı hazırlamaktadır.

Birbirinden farklı alanlar içerisinde değerlendirilen iletişim kavramının sınırlarının çizilmesi kimi noktada zorlayıcı olabilmektedir. Halkla ilişkiler, gazetecilik, sinema, radyo, televizyon gibi birçok alan, iletişim çatısı altında değerlendirilmekte ve örnekler ortaya konulmaktadır. Söz konusu alanların birbirinden farklı özellikler taşıması da kullanılan yapay zekâ teknolojilerinin farklılaşması noktasında etki yaratmaktadır. Bu noktada iletişim kavramı içerisine dahil olan her türlü alan için kullanılan yapay zekâ, uygulama içerisine aldığı konulara özel yöntemler oluşturmaktadır. Söz gelimi sinema sektöründe kullanılan yapay zekâ teknolojileri, robot kurgucuları ve robot senaristleri oluşturuyorken; halkla ilişkiler alanında kullanılan yapay zekâ teknolojileri ise ağırlıklı olarak hedef kitle analizi ve çeşitli ölçüleme cihazlarının kullanımını getirmektedir. Gazetecilik alanında kendini gösteren yapay zekâ kullanımı ise farklı gazetecilik türlerini ortaya çıkarmakta ve haberin oluşturulmasından yayımlanmasına kadar olan süreci değiştiren bir etki yaratmaktadır.

Yapay zekâ her ne kadar köklü bir geçmişe sahip olsa da, bu teknolojilerin gazetecilik ile birlikteliği ağırlıklı olarak son zamanlarda araştırma konusu haline getirilmektedir. Gerçekleştirilen araştırmaların odak noktasını ise yapay zekânın gazetecilikte ortaya koyduğu yeni türler ve bu türlere dair kullanım pratikleri oluşturmaktadır. Yapay zekâ ve gazetecilik üzerine geliştirilen araştırmalar incelendiğinde, konunun ağırlıklı olarak yapay zekânın ortaya koyduğu robot gazetecilik pratikleri üzerinden tartışıldığı ve gazeteciliğin içerisine giren farklı konularla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu noktada yeni teknolojiler ile gazeteciliğin var olan türleri arasındaki uyumun ölçüldüğü de görülmektedir.

Araştırmaların yıllara göre dağılımı, araştırmaların gerçekleştirildiği ülkelerin sayısı, araştırmacılara gelen atıfların analizi gibi unsurların değerlendirilmesi, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin çerçevesini çizmesi adına önem taşımaktadır. Bu noktada çalışmanın odak noktasını söz konusu unsurlar oluşturmaktadır.

Yeni gelişen teknolojilerin gazetecilik ve medya alanında ne şekilde ele alındığını inceleyen bu çalışma, bugün gelinen noktada yapay zekâ temelli teknolojilere karşı geliştirilen bakış açısı üzerinden gelecekte araştırılması muhtemel konulara dair geliştirdiği öngörüler ile bir referans niteliği taşımaktadır.

Yapay Zekâ Teknolojisi

Yapay zekâ teknolojileri temel düzeyde insan zekâsına birebir benzeyen ürünler ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir kavram olarak zekâ, ağırlıklı olarak bireylerin düşünce ya da eylemlerinin ortaya çıkması noktasında kullanılmakta ve bu çerçevede üzerinden tanımlanabilmektedir. Bu duruma örnek olarak zekâ kavramının Türk Dil Kurumu'nda "insanın akıl yürütme becerilerinin tümü" olarak tanımlanması verilebilmektedir. Literatürde zekâ kavramına yönelik gerçekleştirilen tanımlamalar incelendiğinde, kavramın ağırlıklı olarak farklı tür kategoriler altında kendine yer bulduğu görülmektedir. Çoklu zekâ kavramını ortaya koyan Gardner (2011, s. xxviii), zekânın sorunları çözme noktasında ya da birbirinden önemli ürünleri ortaya koyma aşamasında kullanılan bir yetenek olduğunu belirtmiş ve Bingham (1937, s. 36) ise zekâyı "bir organizmanın yeni sorunları çözme yeteneği" olarak tanımlamıştır. Zekâ kavramının tanımının yapıldığı birçok çalışma aynı zamanda kavramın tarihsel sürecine de değinmektedir.

Mackintosh (2011, s. 3-4), zekâ kavramının tarihsel sürecine bakıldığında Aziz Augustinus, Juan Huarte, Thomas Aquinas, David Hume, İbn-i Sina, Jean Marc Itard, Christian Thomasius, Thomas Hobbes, Adam Smith, Simon LaPlace, William Duff, Jean Esquirol, Blaise Pascal, Immanuel Kant, John Locke, Karl Gauss, Charles Darwin ve John Stuart Mill tarafından çalışmalar yapıldığını ve bu çalışmalarda zekâ kavramını anlamaya yönelik birçok eserin ortaya çıktığını belirtmiştir. McCarthy ise hangi olgunun zekâ olarak değerlendirileceği hakkında belirli bir sınırın bulunmadığını vurgulamıştır (Güçlütürk, 2022, s. 44).

Zekâ kavramına yönelik kavramsallaştırmaların sayıca çokluğu, kavramın geniş açılardan ele alınabilir hale gelmesini sağlamıştır. Bununla birlikte yapay zekânın ortaya çıkışı da zekâ kavramına yönelik tartışmaları derinleştirici bir etki yaratmıştır. Yapay zekâ da bu noktada bilinen bir zekâ gibi tartışılarak çok yönlü bir şekilde değerlendirilmektedir. Dwivedi vd. (2021, s. 2), yapay zekânın onlarca yıldır kamusal söylemin bir parçası olduğunu ve genellikle bilim kurgu filmlerinde veya akıllı makinelerin dünyayı nasıl ele geçireceğine dair tartışmalarda tasvir edildiğini belirtmiştir. Ing vd. (2019, s. 1181) ise yapay zekâyı, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin başat kavramı olarak ele almıştır.

Günümüzde yapay zekânın geldiği nokta göz önüne alındığında ise geçmişte çeşitli şekillerde tasvir edilen durumlardan daha farklı şekilde kendini gösterdiği ve birçok alanda yardımcı olarak yer aldığı görülmektedir. Fredkin'den (aktaran Doğan, 2002, s. 2), evrenin oluşumu ve yaşamın başlamasının ardından yapay zekânın tarihteki en büyük üçüncü oluşum olarak yer tuttuğunu belirtmektedir. Haenlein ve Kaplan (2019, s. 1) ise 1950'lerde akademik bir disiplin olarak kurulan yapay zekânın yarım yüzyılı

aşkın bir süredir görece bilimsel belirsizliğin ve sınırlı pratik ilginin olduğu bir alan olarak kaldığını ancak günümüzde, büyük verinin yükselişi ve bilgi işlem gücündeki gelişmeler nedeniyle, iş ortamına ve kamuya açık tartışmalara girdiğini belirtmiştir.

Her ne kadar günümüzde üzerinde sıklıkla konuşulsa ve birçok cihaz içerisinde kimi zaman farkında olmadan kullanılsa da, tarihsel açıdan incelendiğinde bu teknolojilerin oldukça uzun soluklu bir geçmişinin olduğu görülmektedir. Bu konu üzerinde verilen ilk örnek, 1830'lu yıllarda Charles Babbage isimli İngiliz bir matematikçinin analitik motor adını verdiği mekanizmayı tasarlaması sonucunda ortaya çıkmıştır (Thomas, 2005, s. 14). Makinelerin bireyler gibi düşünüp karar verebilmesi ve bu kararlar doğrultusunda hareket etmesine yönelik görüşler, ortaya farklı cihazların konmasını ve farklı isimlendirmeler altında konunun tartışılabilmesini getirmiştir.

Dartmouth Konferansı, yapay zekâyı tanımak ve tanımlamak yönünde atılan resmi adımlardan birini oluştursa dahi söz konusu teknolojiler, konferansın gerçekleştirildiği yılların çok daha gerisinde tartışma konusu haline getirilmiştir. Bu aşamada Alan Turing, Turing testi adını verdiği bir test ile bir makinenin insanın sahip olduğu zekâyı ayırt edilemeyecek ölçüde taklit edip edemeyeceğini incelemiştir. Fan (2020, s. 25), Alan Turing'in yapay zekâ teknolojilerine olan esas katkısından birinin de birey zekâsının simülasyonuna dayalı bir şekilde hesaplama yöntemlerini araştırması ve algoritma yardımıyla insan zihnini taklit ederek kavraması olduğunu belirtmiştir. Buna göre oluşturulan Turing testi, yapay zekânın ilk aşamalarında verimli bir ölçümleme yöntemi olarak kullanılmıştır. Turing testi, makinenin akıllı olup olmadığını anlamak adına, bir kişiye hem makine hem de farklı bir kişi tarafından neleri yapacağına dair direktiflerin verildiği bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Wolfe, 1991, s. 1076). Literatürdeki tanımlamalara ek olarak, Turing testinin sorgulayıcı kişi tarafından yanıtlayıcı ve makine aracılığıyla gelen mesajlardan hangisinin insan zekâsı olduğunu ayırt edememesi noktasında başarılı olduğu kabul edilmektedir.

Turing testinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan cihazlar da, yapay zekânın kendini göstermesi açısından önem kazanmıştır. Söz konusu dönem içerisinde Alan Turing, Almanya'ya ait olan ünlü bir kod şifreleme cihazı olarak adından söz ettiren Enigma cihazının şifresini kırma noktasında yardımcı olacak Bombe adı verilen elektromekanik bir cihazın tasarımını gerçekleştirmiş ve söz konusu cihaz da ilgili dönem içerisinde korumalı olarak gerçekleşen mesaj trafiğine saldırma noktasında tek başına olacak şekilde oldukça önemli bir kod kırma makinesinden yararlanması adına kullanılmıştır (Acar, 2022, s. 19). Yapay zekâyı geliştiren teknolojilerin sayısının artması ve ilgili teknolojiyi odak noktasına yerleştiren bilim insanlarının çeşitlenmesi sebebiyle yapay zekâ uluslararası toplantıların da odak noktası haline getirilmiştir.

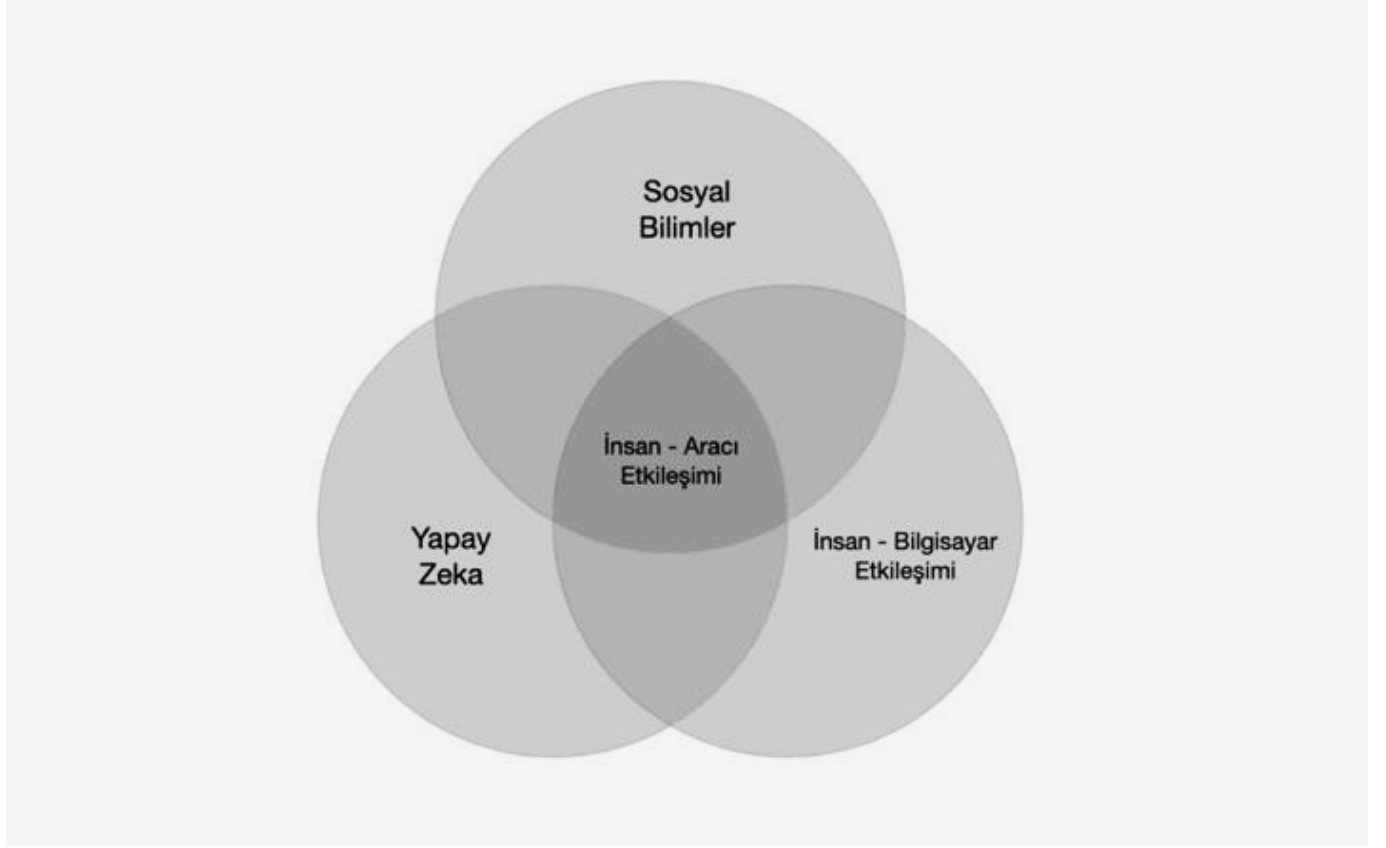
Yapay zekânın ilk kez bir projede ele alınmasının amacı, teknoloji ile temellendirilmiş olan bir makinenin bireylere benzer bir şekilde ve onlar kadar zeki denebilecek şekilde davranmasını sağlamak olabilmektedir (McCarthy vd.'den akt. Güçlütürk, 2022, s. 31). Yapay zekâ kavramını ilk kullanan isim incelendiğinde ise genellikle John McCarthy görülmektedir. 1956 yılında Dartmouth merkezli gerçekleşen konferans, McCarthy dahil olacak şekilde çok sayıda bilim insanının katılımıyla gerçekleşmiş ve bu sayede bir "yapay zekâ" tanımlaması ortaya çıkmıştır. Bu proje, günümüzde birçok açıdan tanımlanması mümkün olan yapay zekânın geçmişte ne şekilde ele alındığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Gerçek anlamıyla yapay zekânın kullanımının ise 1940'lı yıllarda bilgisayarların üretilmesi neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bilgisayarların ortaya çıkması ile söz konusu bilgisayarların zekâ ile modellenerek donatılması düşüncesi konuşulmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2020, s. 13). Bir zekâ ile donatılarak kullanıma sokulan bilgisayarlar, yapay zekâ kavramına yönelik verilen örneklerin bir kısmını oluşturmuş ve yapay zekâ modellerinin kullanım ve gelişimine zemin hazırlamıştır. Görener & Toker (2020, s. 7), yapay zekâ alanında insan zekâsını gerektiren zor problemlerin çözümü için çok sayıda teknik geliştirildiğini ve bu tekniklerden bazılarının kesin algoritmaların mevcut olduğu bir olgunluk aşamasına ulaştığını belirtmiştir. Olaylar karşısında verdikleri tepkilerle, kurdukları bağlantılarla ve sundukları çözüm önerileriyle insan beyni gibi sonuçlar ortaya koyan bu teknolojiler, buldukları ortama ve kullanım amacına göre farklı tekniklerin yardımıyla kullanılmaktadır.

Bireylerin yatkın oldukları alanların ve bu kapsamda uzmanlaştıkları konuların birbirinden farklı oluşu gibi yapay zekâ da kendisine öğretilen çeşitli alanlarda uzmanlaşmakta ve bu uzmanlık sonucunda birbirinden farklı ürünler ortaya koymaktadır. Bu yönüyle yapay zekâ, Jean Baudrillard tarafından ortaya konan simülasyon kavramıyla da benzerlik taşımaktadır. Baudrillard, simülasyon kavramını; bir araç, sistem, makine ya da olguya özgü olan işleyiş biçiminin incelenmesi, gösterilmesi ya da açıklanması amaçlarıyla bir maket veya bir bilgisayar programı üzerinden yapay olarak yeniden üretilmesi olarak görmüştür (2011, s. 7). Sözü edilen tanımlama üzerinden inceleme gerçekleştirildiğinde ise yapay zekânın bilinen anlamda zekânın bir simülasyonunu yaşattığı söylenebilmektedir.

Arrieta vd. (2020, s. 82) son birkaç yılda yapay zekânın uygun şekilde kullanıldığında, sahadaki birçok sektörde beklentilerin en iyisini sağlayabilecek dikkate değer bir ivme kazandığını belirtmiştir. Bu durum yapay zekânın bilinen gerçek bir zekâyı kopyalayabilme ve onun gibi davranabilme becerilerini ne derece doğru yapabildiği ile ilgili olmaktadır. Gerçek bir zekâyı doğru bir şekilde kopyalayabilen yapay zekâ sistemleri o derece başarılı olarak kabul edilmektedir.

Şekil 1. Açıklanabilir Yapay Zekânın Kapsamı

Kaynak: (Miller, 2019, s. 2)

Şekil 1’de gösterildiği üzere, bireylerin hizmetine sunulan akıllı araçların tasarlanması ve uygulanması için yapay zekâ modellerinin açıklanabilir olması üzerinde durulmaktadır. Bireylere yapay zekâ modellerinin ne şekilde tanımlanarak üretildiğine, seçildiğine ve değerlendirildiğine dair bir açıklama yapılmasının bu araçlar üzerinde oluşabilecek önyargıyı kaldıran bir etki üreteceği düşünülmektedir. Yapay zekâ araçlarının herkes tarafından kabul edilir bir hal alması da, bu teknolojinin ilerleyen yıllarda göstereceği gelişim için önemli bir noktada konumlanmaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişim göstermesinin paralelinde bu teknolojinin kullanıldığı birçok alan kendini göstermiştir. Yapay zekâdaki son pratik gelişmeler, genel olarak dijital medya da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda ve kritik sonuçlarla birlikte derin bir etkiye sahip olmaktadır (Karnouskos, 2020, s. 138). Halkla ilişkiler alanında kullanılan yapay zekâ teknolojileri hedef kitle analizini daha kolay ve hızlı gerçekleştirirken sinema sektöründe kullanılan yapay zekâ uygulamaları ise otomatik olarak film çekimi ve kurgusu esnasında kullanılmaktadır. Bu noktada ilgili teknolojilerin içerisine girdiği alan çerçevesinde farklılaştığı bir kez daha görülmektedir.

Yapay zekâ teknolojileri kimi zaman aynı sektör içerisinde farklı sebeplerden dolayı başvurulan bir teknoloji olarak da görülebilmektedir. Bu noktada çeşitli yapay zekâ tekniklerinin kullanıldığı ve bu

tekniklerin farklı gazetecilik türlerini de ortaya çıkardığı görülmektedir. Konuyla ilgili gazetecilik alanında gerçekleştirilen araştırmalar da yapay zekâ teknolojilerinin ortaya koyduğu farklı tekniklere ve yeni gazetecilik türlerine odaklanmaktadır.

Yapay Zekâ ve Haber İlişkisi Sonucunda Ortaya Çıkan Yeni Tür Gazetecilik

Yapay zekâ modellerinin gazetecilik ile ilişkisi sonucunda ortaya çıkan otomatik gazetecilik, yeni bir tür gazeteciliği tanımlamaktadır. Literatürde “otomatik gazetecilik”, “yapay zekâ destekli gazetecilik” veya “robot gazetecilik” olarak kavramsallaştırılması mümkün olan sözü edilen gazetecilik türü, birçok gazete tarafından kullanılmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri günümüzde hem ulusal hem de yerel ölçekli birçok haber kuruluşu tarafından kapsamlı olarak kullanılmaktadır (Stray, 2019, s. 3). Yapay zekânın gazetecilik içerisinde farklı birçok şekilde isimlendirilmesi, akademik çalışmalar içerisinde de çeşitli isimlendirmeler altında konunun tartışılmasını sağlamıştır. Kocabay (2021: 218), son dönemde gazetecilik alanında gerçekleştirilen çalışmalara yapay zekânın eklendiğini; yapay zekânın, birbirinden farklı uygulamalar içerisinde habercilik konusunda kendisine yer bulduğunu belirtmiştir. Buna göre; algoritmik gazetecilik, robot gazetecilik, otomatikleştirilmiş gazetecilik isimleri altında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan tüm işlemler bu uygulamalardan bazılarıdır.

Yapay zekâ destekli gazeteciliğin kullanımı noktasında ilgili teknolojinin destek aldığı birçok uygulama bulunmaktadır. İnternet üzerinde bulunan kullanıcı verileri ve çeşitli algoritmalar, bu teknolojinin ilerleme göstermesi adına önemlidir. Cleerwall (2014, s. 520), algoritmanın, bilginin ve verinin birleşimiyle birlikte çeşitli yazılımların ve bilgisayar programlarının haberin içeriğini toplamasının, üretmesinin ve yayınlamasının yapay zekâ gazeteciliğine örnek oluşturacağını belirtmiştir. Bu noktada yapay zekâ destekli gazeteciliğin ortaya çıkmasının kolektif bir kullanım pratiğinin beraberinde gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Kim & Kim ise (2018, s. 342 - 343), yapay zekâ destekli bir şekilde haber üretiminin gerçekleşmesini beş farklı aşama üzerinden açıklamıştır. Bu aşamalar aşağıdaki gibidir:

1. Daha öncesinde belirlenen internet sitelerinden verilerin çekilmesi,
2. Verilerin incelemeye tabii tutulması,
3. İncelemesi gerçekleştirilmiş verilerin hikâye yapılarına dönüşmesi adına amaca uygun sıralandırılması,

4. Hikâye yapılarının hazırlanması,

5. Yapay zekâ destekli olarak üretilmiş olan haber hikayelerinin yayımlanması.

Yapay zekânın kullanımının gerçekleştiği gazetecilik faaliyetleri, verilerin kullanım amaçlarına ve verilerin türüne göre farklı şekilde işleyişe de sahip olabilmektedir. Buna göre söz konusu veriler özellikle mecranın türüne göre seçilmekte ve incelenmektedir. Monti (2019, s. 3), yapay zekâ destekli gazeteciliğin genel olarak, dijital olarak yapılandırılan verilerden oluşan bir veri kümesinden metin tabanlı gazeteciliğin oluşturulmasına izin veren doğal dil üretimi teknolojisine dayandığını belirtmiştir. Doğal dil üretimi, otomatik olarak metin oluşturulmasından metin üzerindeki yanlışlıkların tespitine kadar birçok konuyu içerisine almaktadır. İlgili teknolojinin bu derece geniş yer tutması, gazetecilik içerisinde de ağırlıklı olarak ne şekilde kullanıldığına yönelik soruyu ortaya koymaktadır. Bu noktada gazetecilik içerisinde doğal dil üretiminin kullanımının ilk aşamalarının daha sınırlı metinler üzerinden gerçekleştiği ancak teknolojinin ilerlemesinin beraberinde kendi kendine metin üreten sistemlerin ortaya çıktığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu uygulamaların katkısıyla günümüzde oluşturulan haber içeriklerinin önemli bir kısmının bireyler yerine makineler tarafından oluşturulduğu söylenebilmektedir (Santos, 2016, s. 156)

Yapay zekâ destekli gazeteciliğin ilk aşamaları ile günümüzde gelinen noktada kullanılan gazetecilik pratikleri incelendiğinde belirgin farkların olduğu görülmektedir. Jia (2020, s. 2613), otomatikleştirilmiş haberlerin oluşturulmasına yönelik ilk adımların veri tabanlarından veri çekerek önceden yazılmış şablonlardaki boşlukları doldurmak adına tasarlanan basit kaynak kodlarına dayandığını belirtmiştir. Günümüzde ise otomatikleştirilmiş haberin üretimi sadece doğal dil üretiminin kullanıldığı metinler üzerinde kalmamakta ve aynı zamanda ses ile videoyu da içine alacak şekilde kendini genişletmektedir. Robot haber spikerleri, otomatikleşmiş gazetecilik içerisinde ses ve videonun dahil edilmesine yönelik örneklerden birini oluşturmaktadır.

Graefe (2016, s. 10) yapay zekânın gazetecilik ile ilişkisi sonucu ortaya çıkan otomatik gazeteciliğe yönelik aşağıdaki tanımlamayı yapmıştır:

“Otomatik gazetecilik en çok temiz, doğru ve yapılandırılmış verilerin mevcut olduğu tekrar eden konular için rutin haber öyküleri oluşturmada kullanışlıdır. Otomatik gazetecilik, yapılandırılmış verinin bulunmadığı ve veri kalitesinin düşük olduğu durumlarda zorlayıcı olan konuları kapsamak için kullanılamaz. Otomatik gazeteciliğin ana itici güçleri, yapılandırılmış verilerin sürekli artan kullanılabilirliğinin yanı sıra haber kuruluşlarının hem maliyetleri düşürme hem de haber miktarını artırma amacıdır.”

Günümüzde yapay zekânın haber üreten mecralar içerisinde çok çeşitli şekilde ve farklı düzeylerde kullanıldığı görülmektedir. Çok sayıda haber üretimini gerçekleştiren mecralar, haber yoğunluğunun fazla oluşunun ve hız kaygısının beraberinde artık meteoroloji, ekonomi ya da spor haberlerinin oluşturulması için bilgisayar kullanıcılarına atama yapmakta ve bunun ardından makinelerin kimi zaman bazı muhabirlere kıyasla çok daha titiz ve kapsamlı olduğunu kabul etmektedir (Sadia, 2021, s. 1400 - 1401). Yapay zekâ araçları destek unsuru şeklinde, gazetecilerin sahip oldukları yetenekleri artırmakta, haber üretim süreçlerini kolaylaştırmakta ve gazetecilerin sahip olduğu çalışma standartlarını yükseltmektedir (Tejedor & Vila, 2021, s. 831). Haber merkezlerinde sürekli olarak kendini güncelleyen bilgilere dayalı haberlerin yapay zekâ yardımıyla üretilmesi, muhabirlerin de özel haberlerine daha fazla zaman ayırabilme avantajını beraberinde getirmektedir. Van Dalen (2012, s. 653), gazetecilerin oluşturdukları rutin haberlerinden kalan boş vakitlerinde yaratıcı ve belirli bir derinliğe sahip olan içerikleri hazırlayabileceklerinden söz etmiştir. Medya sektöründe rekabete dayalı yapının kendini göstermesi, gazetecileri hızlı olma kaygısı içerisinde sürüklemekte ve bu kaygı gazetecilerin ürettikleri haberde de kendini göstermektedir. Bu noktada yapay zekânın hızlı bir ilerleme sunan yapısı, gazetecileri tehdit edici bir şekilde konumlanmakta ve haber – gazeteci ilişkisini zedeleyebilmektedir. Yapay zekânın tehdit edici boyutuna benzer şekilde her yeni gelişen teknoloji de gazeteciler için ayrı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bunun bir örneği, internetin haber odalarında yayılım kazanmasının beraberinde olmuştur. Yeni teknolojiler karşısında yeni beceriler kazanamayan gazeteciler, medya işverenin verimlilik, hız ve kârlılık beklentilerini karşılayamadıkları için ya geleneksel medya işleriyle uyuşan alanlara kaydırılmış ya da emekliliğe teşvik edilmiştir (Gemici, 2018, s. 64). Bu noktada yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu mevcut imkânların ele alınması gerekliliğinin yanı sıra aynı zamanda ilgili teknolojinin kullanımına yönelik çalışmaların da gerçekleşmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yapay zekâ temelli gazeteciliğin gelişimine yönelik çağdaş anlamda ilk örneğin *The New York Times* tarafından verildiğini belirten Monti (2019, s. 3), geleneksel olarak yazılan haber makalelerine etiketlerin uygulanmasını içeren “*editör*” isimli bir proje üzerinden örnek vermiştir. Buna göre *The New York Times*, metin editörlüğünü gerçekleştirmek için yapay zekâdan yardım alan bir yapıyı haber merkezi içerisine yerleştirmiştir. Her ne kadar farklı uygulamalar altında kendini gösteriyor olsa da günümüzde yapay zekâ destekli gazeteciliğin uygulanması noktasında ortak kullanım şekilleri de bulunmaktadır.

Tablo 1: Gazetelerde Kullanılan Yapay Zekâ Uygulama Örnekleri

Gazete İsmi	Kullanılan Yapay Zeka Uygulaması
The New York Times	New York Times, 2015 yılında ilk kez yapay zeka sistemlerini kullandı. Gazetecilerin metinlerini yazmalarına yardımcı olan "editör" olarak bilinen bir algoritma geliştirdiler. Buna göre bir metin yazarken, gazeteci metnin bazı cümlelerini, başlıklarını veya kilit noktalarını ayırt etmekte ve zamanla sistem bu anlamsal işaretleri tanımayı ve diğer makalelerdeki yerlerini bulmayı öğrenerek gazetecinin haber toplamasını kolaylaştırmaktadır.
BBC	BBC, 2012'den beri "Juicer" olarak bilinen ve verileri birbirine bağlamak için harika bir yol sağlayan bir veri madenciliği aracını kullanmaktadır.
Reuters	2016 yılında Reuters, haber yayıncılarına eğlence, spor ve haber de dahil olmak üzere çeşitli konularda çok çeşitli ücretsiz veriler sağlamak için "Graphiq" ile ortaklık kurmuştur.
Washington Post	2016 yılında, "Washington Post", Rio Olimpiyatları'ndan başlayarak, sistemin verileri görüldüğü gibi analiz ederek haberleri topladığı ve daha sonra önceden özelleştirilmiş haber şablonlarına yerleştirdiği "Heliograf" programı aracılığıyla otomatik gazetecilik deneyimini başlattı.
Associated Press	Ajans, 2017 yılında AI sistemlerini kullanarak ajansın her gün ele aldığı binlerce haber resmini sıralayıp isimlendirmiştir. Buna göre sistem görüntüleri içerik ve çekim tarzı ile ayırt edebilmekte ve görüntülerin şiddet içeren sahneler içerip içermediğini tespit edebilmektedir.
The Guardian	Londra'nın "Guardian" gazetesi 2016'da "Chatbot"u yayınlamak, haber arama ve tarama konularında zamandan tasarruf etmiştir.
Bloomberg	"Bloomberg", "Cyborg" Otomasyon Teknolojisi tarafından üretilen bir yapay zeka aracı kullanır, bu araç muhabirlerin ayda binlerce makale üretmesine olanak tanır, şimdi Bloomberg web sitesindeki içeriğin yaklaşık üçte biri yapay zeka tarafından üretilmektedir.

Kaynak: (Saad & Issa, 2020, s. 8)

Yapay zekâ destekli gazetecilik, *Los Angeles Times*'in cinayetleri otomatik bir şekilde ele almaya başlaması ve deprem uyarıları oluşturmak için bir araç başlatması nedeniyle 2010'larda daha yaygın olarak tartışılmaya başlanırken, Associated Press, kurumsal kazanç hikayelerinin çoğunu otomatikleştirmek için Automated Insights firmasıyla ortaklık kurmuştur. Aynı zamanda *The Washington Post*, 2016 Rio Olimpiyatları sırasında otomatikleştirilmiş kısa öyküler ve uyarılar üretmek için de şirket içi bir yazılım geliştirmiştir (Danzon-Chambaud, 2021, s. 3). Yapay zekâ teknolojilerini kullanan haber medyalarının çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunması, bölge içerisinde gelişime açık bir alt yapının var olduğu noktasında öngörü sunma imkânı vermektedir. Türkiye'de ise yapay zekâyı kullanan Anadolu Ajansı, otomatik olarak hazırlanan haber içeriklerini, gerçekleştirilen ülke geneli seçimlerde kullanmış ve elde etmiş olduğu veriler ışığında, algoritmaların hangi partiden kaç sayıda milletvekilinin çıkabileceğini ele aldığı 10 bin farklı haberi, muhabirlerin herhangi bir müdahalesi olmadan üretmiştir (Akyazı, 2018, s. 25).

Yapay zekâ dolayımı haberlerin oluşturulması noktasında söz konusu haberlerin yayılım kazanmasını destekleyecek yazılımların kullanımı da önem taşımaktadır. Yapay zekâ temelli gazeteciliğin uygulanması esnasında bu türden gazetecilik faaliyetlerinin oluşmasına imkân tanıyan yazılımlar ayrı bir şekilde incelenebilmektedir. Yapay zekâ destekli haber oluşturmak için çeşitli araçlar sunan ve aboneli olan kuruluşlara yapay zekâ desteği veren şirketler, söz konusu gazeteciliğe yönelik gelişmelere de katkı sağlayan noktada yer almaktadır. Whittaker (2019, s. 113), 2007 ve 2013 yılları arasında yapay zekâ destekli gazeteciliğin büyük gelişmeler kaydettiğini ancak bu tür çalışmaların parametrelerin son derece sınırlı olduğunu belirtmiştir. Buna göre Automated Insights ve Narrative Science gibi yapay zekâ temelli hizmet veren kuruluşlar, medya kuruluşlarının toplam iş gücünden daha fazla sayıda içerik üretebilme yeteneğine sahip bir şekilde yapay zekâ destekli gazeteciliğin gelişimini destekleyici bir rol oynamaktadır.

Associated Press, *The Los Angeles Times* ve *Reuters* gibi farklı kurumların yapay zekâ politikalarına sahip olduğu ve otomatikleşmiş haber üretimini gerçekleştirdikleri düşünüldüğünde yapay zekâ teknolojilerinin gazetecilik mesleğinin kendini gösterdiği birçok mecra içerisinde yer aldığı görülmektedir. Fanta (2017, s. 19), otomasyonun haber ajanslarında içerik üretimi için öneminin giderek arttığını belirtmekte ve konuyla ilgili AP, Reuters ve AFP örneklerini vermektedir. Buna göre, algoritmaların yardımıyla her ay binlerce haberin üretildiğini ve robot gazeteciliğin Avrupa'daki birkaç haber kuruluşu tarafından test edilerek kullanıldığını belirtmiştir.

Literatür incelemesi sonucunda görüldüğü üzere, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine dair gerçekleştirilen birçok çalışma, yapay zekâ kavramının doğasını anlamak, yapay zekâ teknolojilerini kullanan haber medyasından örnekler vermek ve gazetecilik üzerindeki etkilerine dair öngörülerde bulunmak üzerine yoğunlaşmıştır. Konunun akademik olarak ne şekilde gelişim gösterdiğini anlamaya yönelik çalışmaların eksikliği göze çarpmakta ve söz konusu eksikliğin giderilmesi ihtiyacı duyulmaktadır. Bu sebeple, araştırmanın bir sonraki bölümünde yapay zekâ teknolojilerinin gazetecilik ile entegrasyonun akademik çerçevede ne şekilde tartışıldığı incelenmiştir.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Al vd. (2010, s. 2), literatürde yapılan çalışmaların etkinliğinin ağırlıklı olarak bibliyometrik yöntemler ile ölçüldüğünü, bu yöntemlerde kullanılacak verilere ulaşımın kolay olduğundan dolayı çalışmalarda atıf dizinlerinden sıklıkla yararlandığını belirtmiştir. Araştırma kapsamında amaçlanan noktalara dair verileri elde etmek ve kapsayıcı bulgulara erişmek adına Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz gerçekleştirmek için güvenilir bir kaynak olarak

kullanılan ve veri analizi yapmak adına çeşitli verileri kullanıcılarıyla paylaşan Web of Science, aynı zamanda dünya üzerinde birçok ülkeden farklı disiplinler altında gerçekleştirilen yayınları da içerisine almaktadır. Araştırmada Web of Science veri tabanının tercih edilmesinin sebeplerini de sözü edilen durumlar oluşturmaktadır.

İlgili veri tabanı içerisinde 27.07.2023 tarihinde “artificial intelligence” ve “journalism” anahtar kelimeleri kullanılarak ve tüm alanlar dahil edilerek bir tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda 474 adet esere ulaşılmıştır. Ancak söz konusu taramanın sonucunda medya ve iletişim konularıyla ilgili olmayan kaynaklar çıkarılmış ve 194 adet kaynak üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir. Web of Science tarafından ortaya konan sonuçlar daha sonrasında bibliyometrik analiz araçlarından biri olan VOSviewer programına aktarılmış ve burada veri haritalama yöntemi kullanılarak çalışmanın bulguları oluşturulmuştur. Arslan (2022, s. 36), bibliyometri konusunda kayda değer bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik haritalama yönteminin, belirli bir çevrede geniş bir yelpaze içerisindeki bilimsel nitelikli çalışmaların analiz edilmesini ve görselleştirilmesini içeren bir program ya da yazılım temelli bir analiz tekniği olduğunu belirtmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan VOSviewer programı ile ilgili olarak, Van Eck ve Waltman (2010, s. 536), bibliyometrik haritalamanın kullanılması amacıyla başvuru alan birçok programın aksine, bu programın grafiksel gösterimine ayrıca bir önem gösterdiğini belirtmiş ve programın çok fazla sayıda veriyi yorumlanabilir hale getirdiğini açıklamıştır.

İletişim ve gazetecilik alanında ortaya konan birçok farklı akademik çalışmada da bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Konuyla ilgili ilk çalışmalarda iletişim dergileri üzerine bir araştırmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Konuyla ilgili ilk örneklerden birini, Reeves ve Borgman'ın (1983) iletişim alanında başvuru alan önemli dergileri dahil ederek gerçekleştirdiği bibliyometrik değerlendirme oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmada alanda ön planda bulunan dokuz derginin tespiti gerçekleştirilerek çeşitli bibliyometrik teknikler kullanılmıştır. Bibliyometrik yöntemin kullanımının eski tarihlerden beri iletişim çalışmalarında başvuru alan bir yöntem olduğu bu noktada saptanmaktadır. Günümüzde ise Kurnaz (2021) tarafından hazırlanan “*The Impact of the COVID-19 Pandemic on Communication Studies: Bibliometric Analysis*”; Başer (2023) tarafından gerçekleştirilen “*Bilimsel İletişim Bağlamında Dijital Reklamcılık Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi*” ve Saf (2023) tarafından oluşturulan “*Siyasal İletişim ve Sosyal Medya Konularını İçeren Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi*” isimli araştırmalar, iletişim ve medya üzerine çeşitli bibliyometrik araştırmaların güncel olarak da sürdürüldüğüne kanıt olmaktadır.

Yapay zekâ ve gazetecilik pratikleri üzerine bibliyometrik bir analizin gerçekleştirildiği araştırmada, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini anlamaya yönelik çalışmaların yıllara göre seyrinin incelenmesi ve gerçekleştirilen çalışmaların bölgesel olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. İletişim ve medya çalışmalarında kendini gösteren yeni gelişmelerin nabzının tutulması ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunulması da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Yapay zekânın giderek gelişim göstermesi ve gösterdiği gelişimin beraberinde gazetecilik de dahil olmak üzere birçok alanı etkilemesi, konuyla ilgili bilimsel çalışmaların hangi alana odaklandığı konusunu da ortaya çıkarmaktadır. Yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine dair birçok akademik çalışma ortaya konya dahi, söz konusu çalışmaları bütüncül bir bakış açısıyla uluslararası bir düzlemde ele alan araştırmaların olmayışı göze çarpmaktadır. Bu sebeple çalışma, literatürün bir izlemesini yapmak ve gelecekte oluşturulacak araştırma alanlarını saptamak ihtiyacından dolayı hazırlanan öncü bir çalışma olma niteliği taşımaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin temel odak noktalarını sunması, yapay zekâ ve gazeteciliğin kendi içerisindeki gelişiminin akademik çalışmalarda ne şekilde ele alındığını göstermesi ve gelecekte söz konusu ilişki üzerine yapılacak çalışmaların temel alması gerekenlerinin neler olduğu sorusuna cevap vermesi hususlarında alana katkı sunmakta ve literatürde benzer bir çalışmanın bulunmayışı da çalışmanın sunduğu katkıyı artırmaktadır.

Araştırmanın sözü edilen amaçları doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Yapay zekâ ve gazetecilik çalışmaları yıllara göre nasıl bir dağılım göstermiştir?
- Çalışmaların hâkim dili ile en sık yayınlandığı ülkeler arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Çalışmaları oluşturan yazarların kullandıkları anahtar kelimeler arasında ne şekilde bir bağlantı vardır?
- Yazarların ortak atıf analizinde ne düzeyde bir bağlantı kendini göstermektedir?
- Araştırmacıların bağlı oldukları kurumlar göz önüne alındığında atıf miktarı ne düzeyde değişmektedir?

Yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine yer veren çalışmalara dair ilgili teknolojinin gelişimini artırdığı dönemlere göre inceleme yapılması önemlidir. Bu sebeple çalışmaların yıllara göre dağılımının incelenmesi araştırma soruları içerisinde yer almaktadır. Çalışmaların hâkim dili ve çalışmaların gerçekleştirildiği ülkelerin arasında ne şekilde bağ olduğu sorusu, yapay zekâ ve gazetecilik konusu üzerine odaklanan bölgelerin belirlenmesi açısından gereklidir. Araştırmacıların kurumlarına gelen atıflara dair kurulan bağlantıların ortaya konulması da benzer şekilde söz konusu unsurlarla iş birliği olup olmadığı noktasında önemli görülmektedir. Yazarların ortak atıf analizinin görselleştirilmesi ile yazarlar arasındaki bağlantı ve bu bağlantı sonucunda gelecek çalışmalara dair öngörüler ortaya konulmaktadır. Çalışmalarda sıklıkla kullanılan anahtar kelimelerin gösterimi, ilgili konulardaki araştırmaların nelere odaklandığı ve konular arasında bağlantının ne şekilde oluşturulduğu hakkında bilgi vermektedir.

Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın bibliyometrik bir yöntemle dayanması sebebiyle araştırmanın evrenini yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine dair gerçekleştirilen araştırmaların yayımlandığı veri tabanları (Google Scholar, Elsevier, Scopus, Web of Science vb.) oluşturmaktadır. Veri tabanlarının sayıca fazla oluşu ve içlerinden bazılarının bibliyometrik araştırmalara uygun verileri barındıramaması sebebiyle evrenin tümü inceleme içerisine dahil edilmemiştir. Bu sebeple araştırmanın örneklemini bibliyometrik inceleme imkânı sunan ve içerisinde birçok uluslararası yayını barındıran Web of Science veri tabanında taranan yayınlar oluşturmaktadır. Web of Science veri tabanı içerisinde 27.07.2023 tarihine kadar taranmış olan tüm yayınlar, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini inceleyen çalışmaların güncel durumunu göstermektedir. Söz konusu durum hem güncel iletişim çalışmalarını anlamak hem de geleceğe dair öngörülerde bulunmak için önem kazanmaktadır. Bu noktada ilk olarak yapay zekâ ve gazetecilik üzerine gerçekleştirilen araştırmaların yıllara göre dağılımı incelenmiştir.

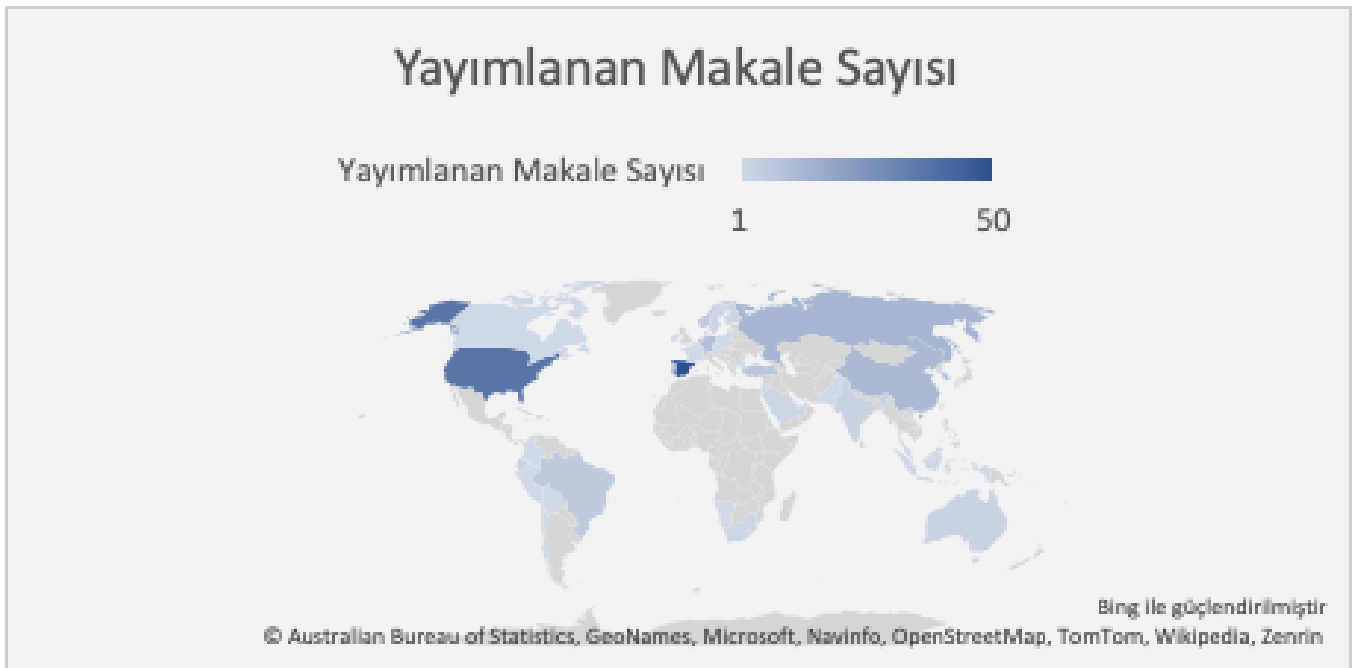

Grafik 1: Yapay Zekâ ve Gazetecilik Üzerine Gerçekleştirilen Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine yönelik çalışmaların 1992 yılında başladığı görülmektedir. 1992 yılından itibaren 2017 yılına kadar az sayıda verilen ve 2017 yılı itibariyle sayısı artan araştırmalar, 2020 ve 2023 yıllarında en üst noktaya ulaşmıştır. Çalışmaların alt disiplinlerine yıllar bazında bakıldığında, 2019 – 2020 yılları arasında gerçekleştirilen araştırmaların ağırlıklı olarak algoritmalar üzerine odaklandığı ve robot gazetecilik kavramsallaştırmasının incelendiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda özellikle otomatik haber yazımını sağlayan algoritmalara ağırlık verildiği ve algoritma örnekleri üzerinden çeşitli haber

konularının uzmanlık alanlarına göre ayrı bir şekilde analiz edildiği görülmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında ise ağırlıklı olarak kullanıcı tarafına bir yönelim gerçekleştirildiği ve otomatik gazetecilik gibi yapay zekâ teknolojilerinin oluşturduğu yeni tür gazeteciliğin etkileri üzerinden araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu durum, araştırmada temel sorunsallardan biri olan, yapay zekâ ve gazetecilik çalışmalarının yıllara göre ne şekilde dağılım kazandığına cevap verir niteliktedir. Buna göre, yapay zekânın gelişim göstermesinin paralelinde gazetecilik içerisinde etkisinin de giderek arttığı görülmektedir. Gerçekleşen bu artış, aynı zamanda akademik olarak da yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini inceleme konusu haline getirmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin sürekli olarak kendini yenileyen bir yapıya sahip oluşu, yıllar içerisinde gazetecilikte farklı uygulamaların kendini göstermesini ve bununla birlikte artan akademik çalışmaları getirdiği gibi, aynı zamanda bu çalışmaların yıllar içerisinde farklı odak noktalarına değinmesini de sağlamıştır. İlk yıllarda bir kavram olarak yapay zekâyı inceleyen ve gazetecilik üzerindeki etkisinin “tahmin” edilerek gerçekleştirdiği çalışmalar, yapay zekâ teknolojilerinin gelişim göstermesi ve ortaya çeşitli uygulamalar koymasıyla beraber daha somut bir hale gelmiştir. Böylelikle akademik çalışmalarda sınırları belirlenmiş uygulamaların ya da bir örneklem grubunun ele alındığı ve etki ölçümlerinin bilimsel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu dönüşüm incelendiğinde, konuya dair gerçekleştirilecek çalışmaların da salt literatür taraması yöntemi ile sınırlı kalmaması, alanda gelişen teknolojileri ve bu teknolojilerin ortaya koyduğu sonuçları incelemeye yönelik yöntemlerle kurgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2: Araştırmaların Yayımlandığı Ükelere Göre Dağılımı

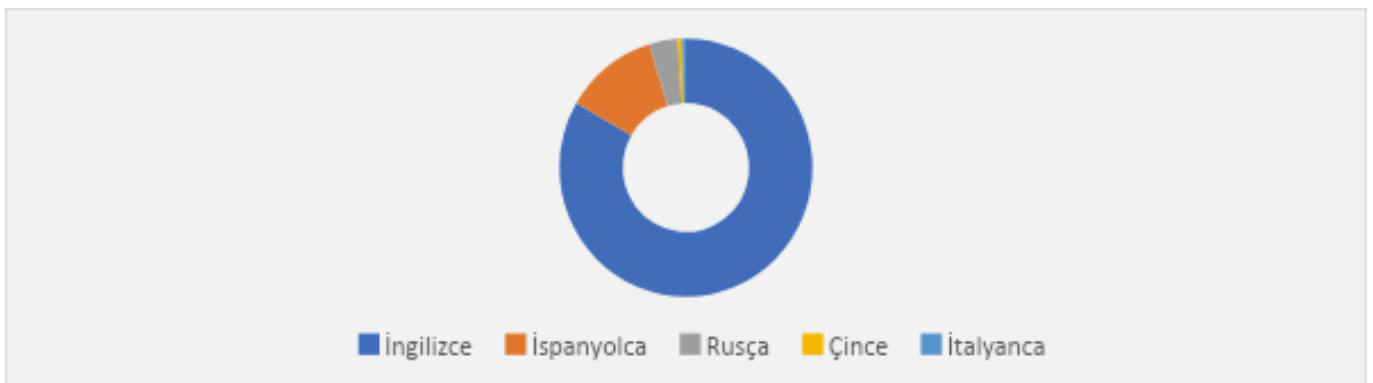
Şekil 2 incelendiğinde, ağırlıklı olarak Amerika, İspanya ve İngiltere’de çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna göre İspanya’da 50, Amerika’da 37 ve İngiltere’de toplamda 15 adet yapay zekâ temelli

gazetecilik çalışması bulunmaktadır. Her ne kadar Amerika, İspanya ve İngiltere üzerinde yoğunlaşan araştırmalar gerçekleştiriliyor olsa da, incelemenin gerçekleştirildiği tarih itibariyle konuyla ilgili çalışmaları gerçekleştiren toplamda 48 ülke olduğu görülmektedir. Yapay zekâ ile temellendirilmiş gazeteciliğe ilişkin çalışmaların birçok ülkede gerçekleştiriliyor oluşu, konunun farklı bakış açıları üzerinden tartışılıyor olduğunu gösterir niteliktedir.

Akademik çalışmaların sıklıkla gerçekleştirildiği Amerika, İspanya gibi ülkelerde bulunan haber merkezlerinde yapay zekâ teknolojilerinin ilk örneklerinin kullanıldığı saptanmıştır. Çalışmanın literatür kısmında da yer alan Tablo 1’de bu konuya kanıt oluşturur niteliktedir. Buna ek olarak, İspanya’da; Dail Software, Gamco, Knowledge Reuse, Narrativa, Newtral, Voikers, Webedia gibi medya kuruluşları, yapay zekâ temelli haber üretim faaliyetlerini gerçekleştirmekte ve aynı zamanda yapay zekâ temelli haber doğrulamasına başvurmaktadır. Gazetecilik içerisindeki yapay zekâya dair çalışmaların yoğun olarak gerçekleştiği Amerika’da ise yapay zekâ teknolojilerinin ilk örneklerini veren *Washington Post* ve *Associated Press* gibi köklü medya grupları aktif bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Araştırmacıların yapay zekâ teknolojilerini buldukları çevre içerisinde daha sık bir şekilde tecrübe etme imkanını yaratmasının, akademik çalışmaların artışını da beraberinde getirdiği öngörülmektedir. Bu noktada yapay zekâ teknolojilerinin geliştirildiği bölgelere olan coğrafi yakınlığının da önem taşıdığı düşünülmektedir. Yapay zekânın gazetecilik içerisinde kullanım alanlarını genişletmesi ve aynı zamanda farklı bölgelerde bulunan gazeteler tarafından da kullanılmaya başlanması sonucunda akademik çalışmaların daha geniş bir coğrafyaya yayılım sağlaması ihtimali ön plana çıkmaktadır.

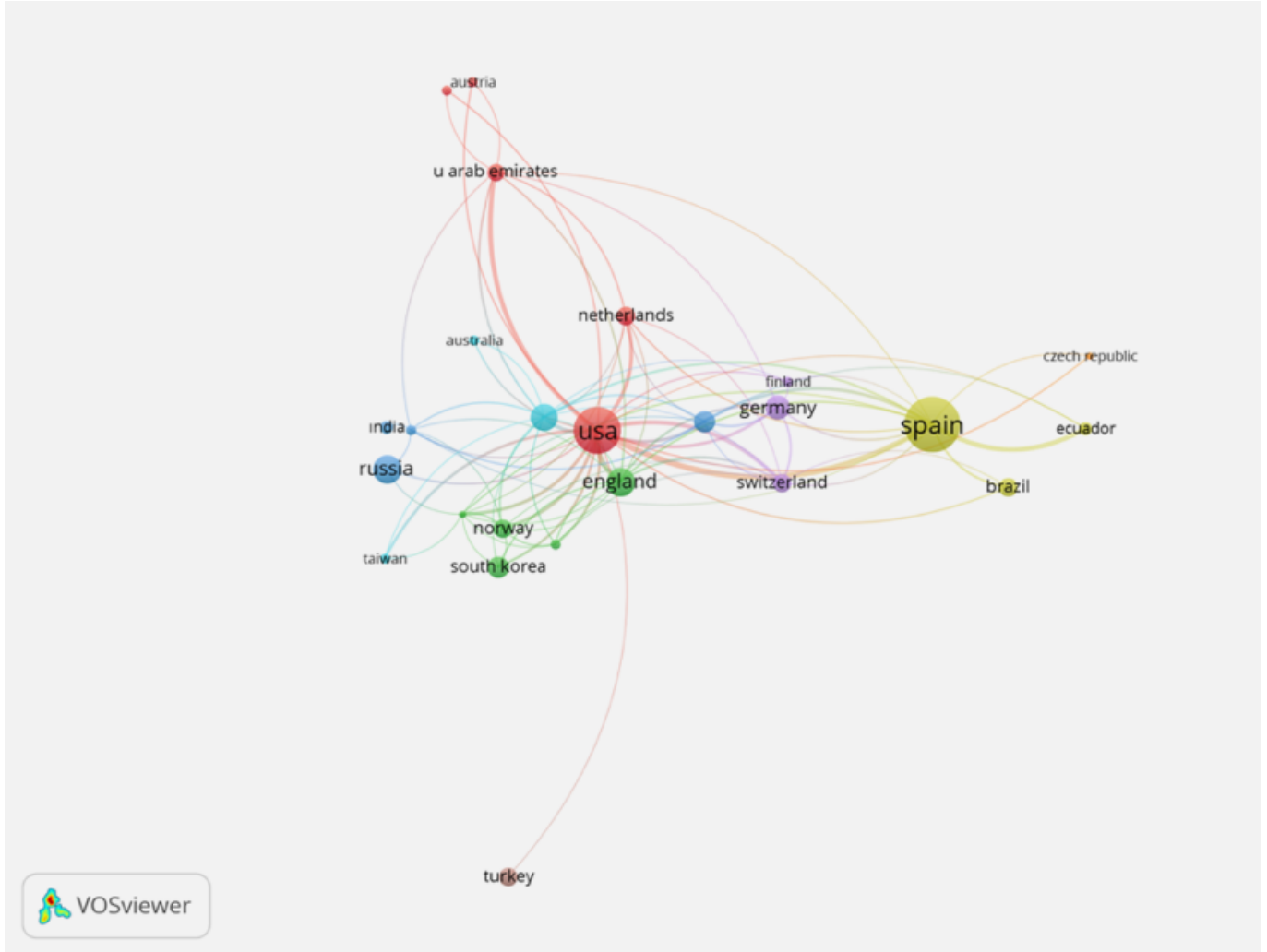
Ele alınan durumlara ek olarak, yapay zekâ teknolojilerine dair çalışmaların sıklıkla gerçekleştirildiği ülkelerin yapay zekâ ve teknolojiye dair yapmış oldukları yatırımların da sayıca çokluğu ön plana çıkmaktadır. Literatür içerisinde yer verilen tartışma konularından biri olan, yapay zekânın tek bir noktadan ele alınmaması gerekliliği bu noktada tekrar görülmektedir. Görüldüğü üzere coğrafi yakınlık, medya gruplarının yapısı ve gerçekleşen teknolojik dönüşümler ekseninde ülkelerin hangi sebeplerle ilk sırada yer aldığı sorusunun cevabını tek bir nedene indirgemek zorlayıcı olmaktadır.

Şekil 3: Araştırmaların Yayın Dillerine Göre Dağılımı

Şekil 3, araştırmaların yayın dillerine göre dağılımını göstermektedir. Buna göre otomatik gazeteciliğe ilişkin tartışmaların ağırlıklı olarak İngilizce ve İspanyolca olarak yürütüldüğü görülmektedir. Söz konusu durum, Şekil 2 üzerinde gösterilen ülkelere de atıf yapmaktadır. Buna göre yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine dair en fazla sayıda çalışma yapan ülkelerin ana dilleri, söz konusu literatürün de hâkim dili olmaktadır. Türkçe olarak hazırlanan herhangi bir makale bilgisi bulunmamaktadır. Ortaya konan bu durum, çalışmanın temel sorularından birine cevap vermekte ve literatür dili ile en fazla sayıda çalışma yapan ülkelerin ana dili ile doğrusal bir orantı olduğunu göstermektedir. Yapay zekâ uygulamalarının ağırlıklı olarak İngilizce olarak oluşturulması, dil desteğinin sınırlı oluşu ve dünya üzerinde en yüksek oranda konuşulan dilin İngilizce olması durumları göz önüne alındığında, ortaya çıkan sonuç olağan olarak kabul edilebilmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişim göstermesi, farklı dil desteği olarak uygulayıcılarını artırması ve beraberinde farklı yapay zekâ araştırma alanlarının da ortaya çıkması durumunda literatürde çeşitli dillerde oluşturulan araştırmaların da kendini göstereceği düşünülmektedir. Bu sebeple hem günümüzde uygulanan hem de gelecekte uygulanacak olan yapay zekâ teknolojilerinin yayılım sağlama adına farklı dil seçenekleriyle kullanıcılara sunulması önem kazanmaktadır.

Şekil 4: Araştırmaların Yayınlandığı Ülkelerin Atıf Analizi

birbiriyle bağlantılı minimum iki kelimenin ortak olması kriteri göz önünde tutulmuştur. Bu sınırlamanın sonucunda ise 696 olan anahtar kelime sayısı 109'a gerilemiştir. En az iki defa görülen 109 adet anahtar kelime; 17 küme, 616 bağlantı ve 932 toplam bağlantı gücü üzerinden analiz edilmiştir. Anahtar kelime haritası incelendiğinde birbirinden farklı beş ana küme (kırmızı, sarı, yeşil, mavi ve turuncu) üzerinden oluşturulduğu görülmektedir. Makalelerde yazarların sıklıkla kullanmış oldukları anahtar kelimelerden hareketle, yapay zekâ ve gazetecilik çalışmalarında yalan haber, doğrulama yöntemleri, sosyal ağlar ve dijitalleşme üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Değnilmesi gereken önemli bir diğer nokta ise, her kümenin birbirinden farklı bir rengi olduğu gibi, her anahtar kelime düğümünün de birbirinden farklı bir renge sahip oluşudur. McAllister vd. (2021), bir düğümü ne kadar çok anahtar kelime temsil ederse, düğümün o kadar büyük olduğunu ve diğer düğümlerdeki ağ bağlantılarının da sayısının arttığını belirtmektedir. Buna göre çalışmaların odak noktalarını yapay zekâ, gazetecilik ve otomatik gazetecilik anahtar kelimeleri oluşturmaktadır. Yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin söz konusu kavramlarla bağlantılı olacak şekilde farklı birçok kavram kullanılarak araştırmalara konu edilmesi, literatüre de bir çeşitlilik sunmakta ve farklı yaklaşımlarla konuya dair incelemelerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. En çok kullanılan on anahtar kelime, anahtar kelimelerin kullanım sıklığı ve toplam bağlantı gücü aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2: Araştırmalarda En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	Toplam Bağlantı Gücü
Artificial intelligence (Yapay zekâ)	93	266
Journalism (Gazetecilik)	42	149
Automated journalism (Otomatik gazetecilik)	20	69
Algorithms (Algoritmalar)	15	55
Robot journalism (Robot gazetecilik)	14	50
Fake news (Yalan haber)	13	42
Technology (Teknoloji)	11	44
Machine learning (Makine öğrenmesi)	11	27
Artificial intelligence (Yapay zekâ)	11	23
Automation (Otomasyon)	10	42

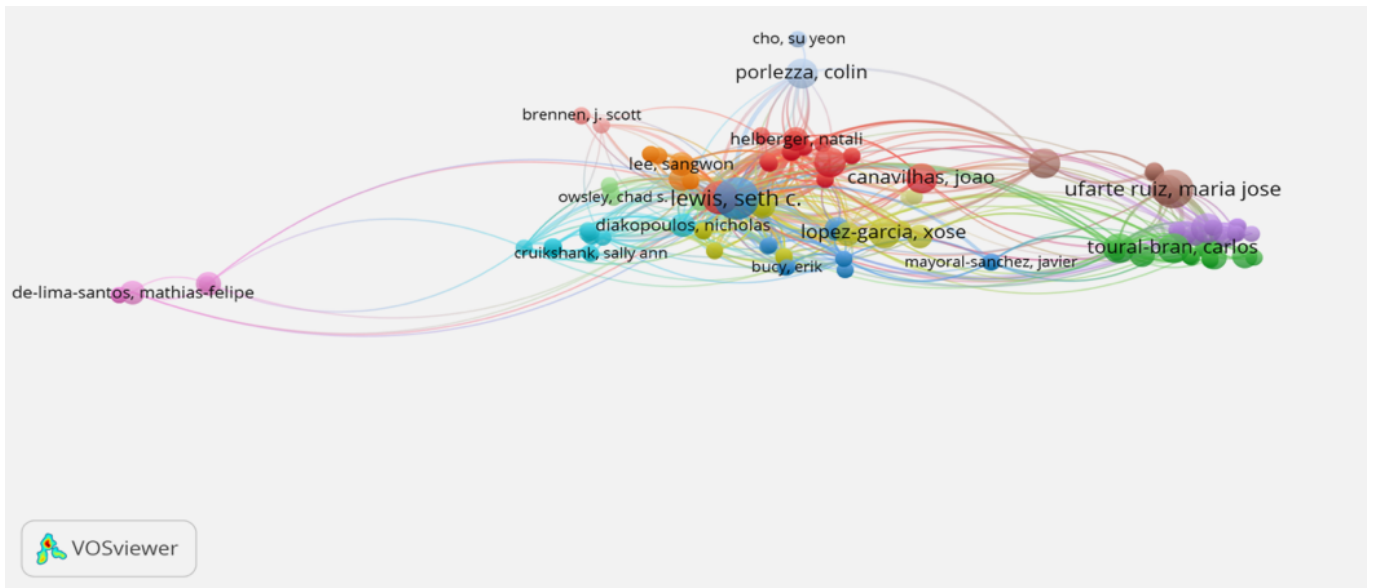
Yapay zekâ ve gazetecilik araştırmalarında sıklıkla kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde konuyla bağlantısı olan kavramların kullanıldığı görülmektedir (Tablo 4). Buna göre gazetecilik ve gazetecilikle ilgili

konuya dair tüm kavramsallaştırmalar yüksek miktarda kullanılmakta ve toplam bağlantı gücünü artırmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin gazetecilikte ağırlıklı olarak otomatik gazetecilik ve robot gazetecilik üzerinden inceleme altına alındığı görülmektedir. Literatürde otomatik gazetecilik ve robot gazeteciliğin çoğunlukla birbiri yerine kullanıldığı da ayrıca gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler arasında sıklıkla kullanılan kelimeler içerisinde yer alan “Fake news” (Yalan haber) kavramı, araştırmaların ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği ülkeler göz önüne alınarak incelendiğinde birer paralellik ortaya koymaktadır. Özellikle İspanya ve Amerika’da yapay zekâ destekli yalan haber tespitine dayalı uygulamaların sıklıkla kullanılıyor ve sürekli olarak geliştiriliyor olması, akademik çalışmaların da bu yönde oluşturulmasına birer dayanak oluşturma potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu duruma destekleyici olarak Leiser (2022, s. 19), yapay zekânın şaşırtıcı olmayan bir şekilde sahte haberlerin tespiti ve doğruluk kontrolünde kullanıldığını belirtmektedir.

Anahtar kelimeler arasında yer alan “Machine learning” (Makine öğrenmesi) ise yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini anlamak için gerekli çalışmaların, kavramın temelinde yatan olgular ışığında da incelendiği görülmektedir. Mevcut çalışmaların temel noktasının yapay zekâ ve gazeteciliğin ortaya çıkardığı yeni gazetecilik türleri olduğu ve bununla birlikte salt yapay zekâ – gazetecilik ilişkisini incelemekte sınırlı kalmayıp aynı zamanda yapay zekânın; algoritma, makine öğrenmesi, otomasyon gibi temel konularına da odaklanıldığı saptanmıştır. Bu sebeple yeni çalışmalarda da ilgili konulara önem verilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

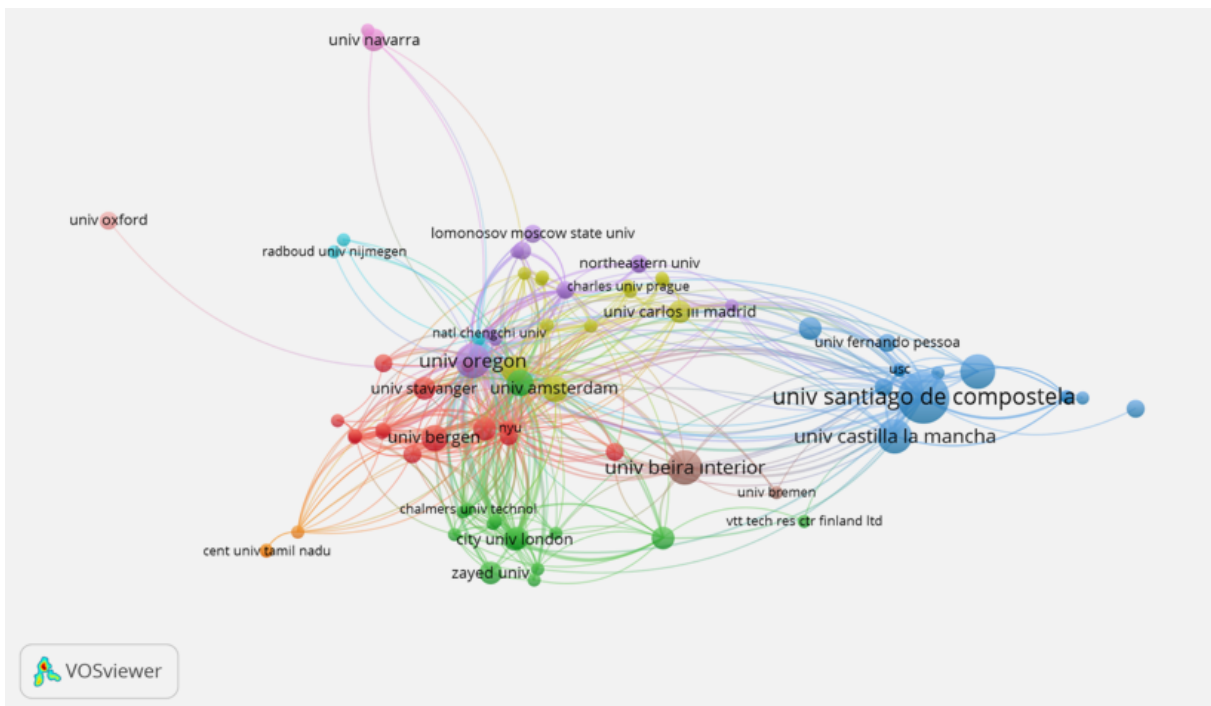
Şekil 6: Araştırmacıların Atıflarının Analizi

Araştırmacıların atıflarının analizi gerçekleştirilirken çalışmaların en az bir yayın ve en az bir atıf almış olması kriteri göz önüne alınmıştır. Toplamda 140 birim üzerinden atıf analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 6). Bu noktada 14 küme, 886 bağlantı ve 1129 toplam bağlantı gücünden yararlanılmıştır. Buna göre en çok atıf 334 atıf ile

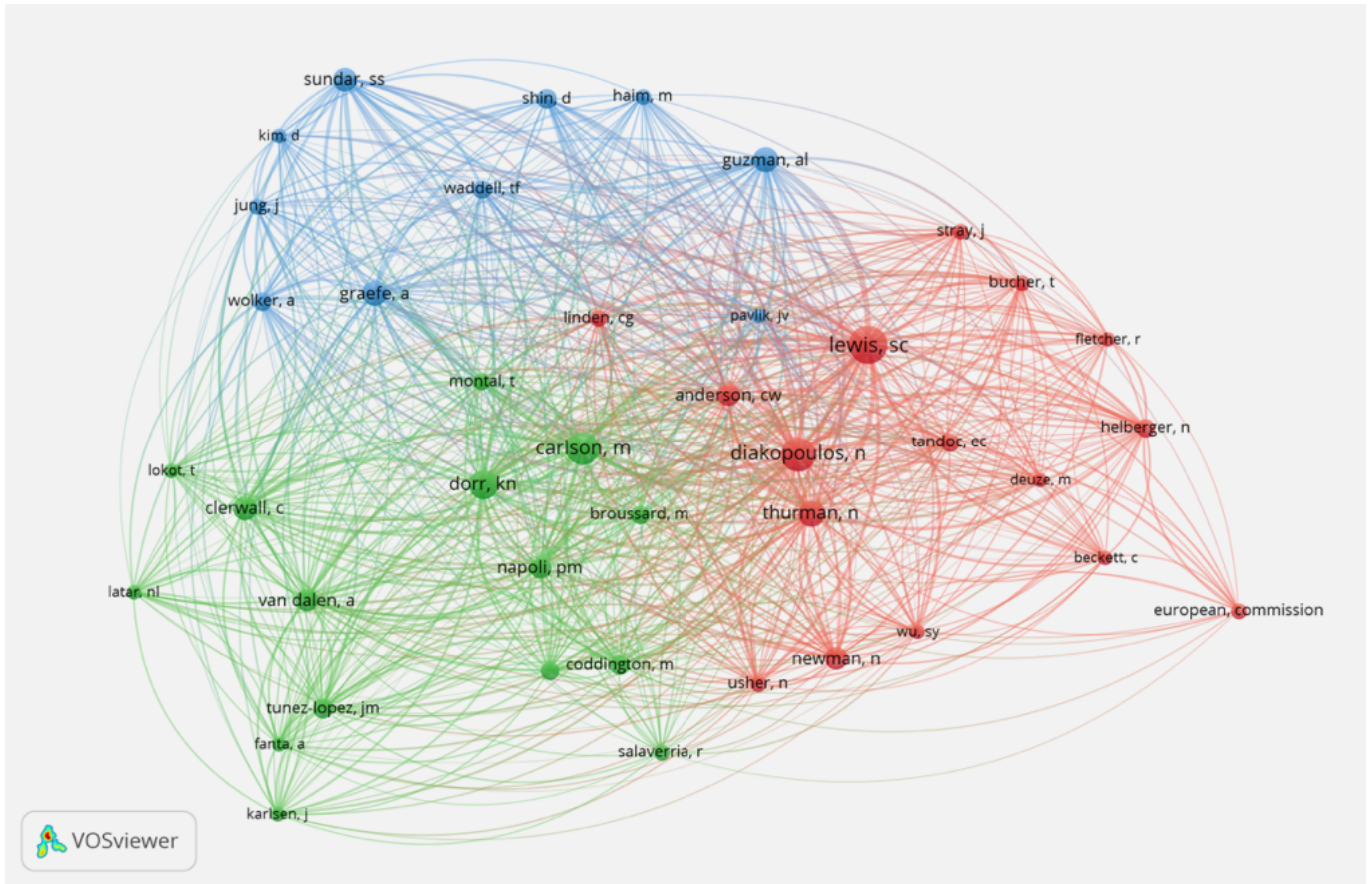
Seth Lewis tarafından gerçekleştirilen çalışmalara gelmekte ve onu 288 atıf ile Andrea Guzman ikinci sırada yer almakta ve onu da 143 atıf ile Andrew Chadwick (2016) izlemektedir. Araştırmacıların en fazla sayıda atıf aldığı eserlerin birbirinden farklı konulara değindiği görülmektedir. Söz konusu atıf analizi yazarların toplam eserleri üzerinden kendilerine gelen atıflar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Buna göre Seth Lewis ve Andrea Guzman (2020), ortak yürütmüş olduğu *“Artificial Intelligence and Communication: A Human-Machine Communication Research Agenda”* başlıklı çalışmada iletişimsel yapay zekâ kavramını kullanarak yapay zekânın geçmişi ve bugünü üzerinde bir değerlendirme sunmuştur. Bu noktada ilgili çalışma hem iletişimle ilgili bir kavramı yapay zekâ teknolojileriyle birlikte harmanlaması sonucunda ortaya koyması sebebiyle önem taşımakta hem de kavramın geçmişine mercek tutması sebebiyle önem kazanmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu yeni kavramlar ise gelecekteki çalışmalara dair birer referans niteliği barındırmaktadır. Sözü edilen çalışmaya ek olarak Seth Lewis tarafından konuyla ilgili ortaya konan farklı çalışmaların da bulunduğu göze çarpmaktadır. “Yapay zekâ ve gazetecilik, otomasyon, insan – makine iletişimi”, Lewis tarafından ortaya konan çalışmaların temel odak noktalarını oluşturmaktadır. En çok atıf alan bir diğer yazar Andrew Chadwick, Cristian Vaccari ile hazırladığı çalışmasında (2020), yapay zekâ teknolojilerinin kullanılması sonucunda ortaya çıkan “deepfake” kavramına odaklanmış ve ilgili teknolojinin gazeteciliğe etkisini incelemiştir. Sözü edilen eserlerin odak noktasına bakıldığında, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini yapay zekânın temellendirdiği yeni kavramlarla ya da kendilerinin bu teknolojileri incelemeleri sonucunda ortaya çıkardıkları yeni kavramlarla araştırdıkları görülmektedir. Bu noktada konuyla ilgili gerçekleştirilecek araştırmalarda da güncel olan kavramların odak noktası haline gelmesi ve bu kavramlar üzerinden yeni çalışma konularının ortaya çıkmasının verimli olacağı saptanmaktadır.

Şekil 7: Araştırmaların Yayımlandıkları Kurumların Atıflarının Analizi

Makalelerin yayımlandığı kurumların atıf analizi incelenirken 79 gözlem birimi üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Buna göre gerçekleştirilen analiz; 11 küme, 527 bağlantı ve 802 toplam bağlantı gücü üzerinden görselleştirilmiştir. Buna göre Oregon University (340), Northern Illinois University (288) ve Loughborough University (143) en çok atıf alan kurumlar arasında bulunmaktadır. Sözü edilen kurumların tümü, yapay zekâ ve gazeteciliğe yönelik çalışmaların en fazla sayıda gerçekleştirildiği Amerika'da bulunmaktadır. Amerika; yapay zekâ ve gazetecilik alanında en fazla sayıda çalışmayı veren, en çok sayıda atıf alan araştırmacıları bulunduran ve konuya dair araştırmaların yoğunlaştığı kurumlara sahip olan bir ülke konumundadır. Daha önce sözü edildiği üzere, yapay zekâ teknolojilerinin pratiğe geçirildiği çok sayıda haber merkezine sahip Amerika, aynı zamanda eğitim anlamında da çeşitli üniversitelerde teorik anlamda verilen eğitimlere imkân tanımaktadır. Teorik ve uygulama alanlarında kendini gösteren bu yoğunlaşma, araştırmacıların da ilgili üniversitelerde bulunmasını getirerek yapay zekânın çok yönlü olarak incelenmesine imkân tanımaktadır. Bu noktada, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisine dair gerçekleştirilen araştırmalarda sadece pratik anlamda kendini gösteren uygulamaların incelenmesi sonucunda araştırmanın yetersiz kalacağı ve aynı zamanda temelde yapay zekâyâ dair bir eğitimin de gerekli olduğu ön plana çıkmaktadır.

Şekil 8: Yazarlara Dair Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizi, iki yazar arasındaki ilişkiyi yazarların kaç kez ortak atıf aldığına göre gerçekleştirilmektedir. Buna göre aynı araştırma içerisinde atıf alan iki farklı yayının benzerliklerinin fazla

olduğu düşünülmektedir. Buna göre en az 15 atıf olarak şekilde atıf sayıları incelenmiştir (Şekil 9). 41 öge üzerinden gerçekleştirilen inceleme; 3 küme, 746 bağlantı ve 7927 bağlantı gücüne sahiptir. Haritanın tamamına yönelik bir inceleme gerçekleştirildiğinde; Seth Lewis, Nicholas Diakopoulos ve Neil Thurman tarafından kaleme alınan araştırmaların farklı birçok küme ile ilişkilendirildiği saptanmıştır. Bu durum, çalışmanın temel sorunsallarından biri olan, ortak atıf analizinde ne düzeyde bağlantı kurulduğu noktasında açıklama getirmektedir. Ortak atıf analizi içerisine dahil edilen yazarların eserleri, aynı zamanda en sık atıf alan eserlerle de paralellik göstermektedir. Bu noktada günümüzde güncel çalışmaların oluşturulması noktasında yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini derinlemesine inceleyen ve yeni kavramlar üretilen çalışmalardan yardım alındığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, konuyla ilgili çalışmalarda yeniyeye dair bir arayışın sürdürüldüğünü de ayrıca göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Gazetecilik alanına giren yapay zekâ teknolojileri, birçok noktada farklı kullanım biçimlerini ortaya çıkarmakta ve gazeteciliğe yeni eklemeler yapmaktadır. Yapay zekânın gazetecilik mesleğine sunacağı katkılar, yaratacağı dezavantajlar ve geleceğe yönelik tahminler akademik metinlerde sıklıkla tartışılmaktadır. Çalışma bu doğrultuda, sözü edilen akademik metinler üzerinden bibliyometrik analiz gerçekleştirerek yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisini birçok açıdan mercek altına almıştır.

Gazetecilik ve yapay zekâ ilişkisine yönelik gerçekleştirilen ulusal / uluslararası nitelikte birçok çalışmanın gazetecilikteki yeni uygulamaları anlatmak ve gazeteciliğe yönelik etkilerini tahmin etmek amacıyla oluşturulduğu görülmektedir. Alanda birçok çalışma olması, hangi çalışmaların ne şekilde öne çıktığı sorusunu ortaya koymaktadır. En çok atıf alan Seth Lewis, Andrea Guzman ve Andrew Chadwick tarafından gerçekleştirilen çalışmaların ortak noktasının süreklilik olduğu görülmektedir. Alana yönelik gelişmelerin yakından takibini yapıp gerçekleşen dönüşümlere uygun şekilde tanımlayıcı kavramlar üretmek, yapay zekâ teknolojilerine dair başvuru bir kaynak olma açısından önemli görülmektedir. Gelecekte hazırlanacak çalışmaların bu noktada “yeni” bir kavram üretme hususuna önem vermelerinin daha tercih edilebilir metinler olması için önemli olacağı düşünülmektedir.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişim göstermesiyle birlikte akademik çalışmaların da doğru orantılı bir şekilde ilerleme kaydetmesi, elde edilen bilimsel çalışmaların güncelliğine bir kanıt oluşturmaktadır. Yıllar içerisinde çalışmaların temel odak noktalarının değişime uğraması, yapay zekânın gazetecilik içerisinde sabit bir şekilde kalmadığını; sürekli olarak yeni üretim biçimleri ve buna dair kullanım pratiklerini ortaya çıkardığını göstermektedir. Bu durum, yapay zekânın ilerleyişi neticesinde gazetecilik içerisinde daha fazla kavram ve

uygulama biçimi ortaya çıkaracağını işaret etmekte; gelecekte yapılacak araştırmaların da söz konusu ortamdan etkileneceği öngörülmektedir.

Gazetecilikte yapay zekâya dair gerçekleştirilen araştırmaların ağırlıklı olarak Amerika, İspanya ve İngiltere’de toplandığı ve bu bölgelerin ana dillerinin araştırmaların hâkim dili olarak öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte literatür bölümünde de tartışıldığı üzere, yapay zekâ teknolojilerinin bu bölgelerde neden toplandığı noktasında tek bir cevap verebilmek mümkün görünmemektedir. Söz konusu sorunsalı içeren bir çalışmanın literatürde eksik oluşu da bu noktada göze çarpmaktadır. Gelecekte yapay zekâ teknolojilerinin daha fazla dil seçeneğine sahip olması, yapay zekâ teknolojilerine dair uygulayıcılar yönünde bir bilincin geliştirilmesi ve yapay zekâ desteği veren kurumların sayısında artış yaşanması noktasında uygulama alanlarında bir farklılaşmanın yaşanacağı öngörülmekte ve buna bağlı olarak da alana dair çalışmaların farklı parametreleri de dahil edecek şekilde oluşturulacağı tahmin edilmektedir. Günümüz koşullarında gerçekleştirilen araştırmalar ağırlıklı bir şekilde belirli bölgelerde belirli konulara yoğunlaşmakta ve bu yönüyle de evrensel bir şekilde inceleme yapabilmek zorlaşmaktadır. Araştırmaların atıf analizleri dikkate alındığında ise, en fazla sayıda yayın üreten ölkelerin hem kurum bazında hem de araştırmacı bazında yüksek atıf aldığı görölmektedir. Yapay zekâ eğitimlerinin ve eğitimler sonucu ortaya konan uygulama modellerinin hem kurum hem de araştırmacı açısından etki yarattığı düşünölmektedir. Bu noktada yapay zekânın uygulanma alanlarının kurumlar içeresinde de artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, mevcut literatürün durumunu ortaya koymuştur. Bu kapsamda mevcut literatürün ağırlıklı olarak belirli bölgelerde yoğunlaştığı ve benzer dillerle oluşturulduğu saptanmıştır. En fazla atıf gelen eserler incelendiğinde, alanda gerçekleştirilen çalışmalarda yeni bir kavramı ortaya çıkaran yazarlara sıklıkla başvurulduğu görölmektedir. Sözü edilen bu durum, planlanan çalışmalara dair de bir öneri oluşturmaktadır. Yapay zekâyı anlamaya yönelik çalışmaların durum saptaması yapmaktan ziyade ortaya yeni kavramları koyması, çalışmaların tercih edilebilirliğine katkı sunmaktadır. Bununla birlikte çalışmaların hâkim dillerinin yanı sıra diğer dillerde de oluşturulmasının ve gelecekte yapılacak araştırmalarda dil çeşitliliğinin sağlanması, yapay zekâ ve gazetecilik ilişkisinin gelişimi adına önemli olduğu öngörülmektedir.

Kaynakça

Acar, O. (2022). Yapay zekâ fırsat mı tehdit mi?. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Akyazı, A. (2018). Gazetecilikte dijitalleşme ve haber üretimine yansıması: Robot gazeteciler, dijital medya ve gazetecilik. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Al, U., İrem, S., ve Haydar, Y. (2010). Bibliyometrik özellikleri açısından Bilig'in değerlendirilmesi. *Bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 1-20.
- Arrieta, A., Díaz-Rodríguez, N., Del Ser, J., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., ve Herrera, F. (2020). Explainable artificial intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information Fusion*, 82-115.
- Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında VOSviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 33 - 56.
- Başer, E. (2023). Bilimsel iletişim bağlamında dijital reklamcılık çalışmalarının bibliyometrik analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (63), 71 - 87.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bingham, W. V. (1937). *Aptitudes and aptitude testing*. New York: Harper & Brothers.
- Cleerwall, C. (2014). Enter the robot journalist. *Journalism Practice*, 8(5), 519 - 531.
- Danzon-Chambaud, S. (2021). A systematic review of automated journalism scholarship: guidelines and suggestions for future research. *Open Research Europe*, 1-19.
- Doğan, A. (2002). *Yapay zekâ*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Dwivedi, Y., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., ..., Williams, M. (2021). Artificial intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, (57), 1-47.
- Fan, S. (2020). *Yapay zekâ yerimizi alacak mı? 21. Yüzyıl için bir rehber*. (İ. Güneş Çıgay, Çev.). İstanbul: Hep Kitap.
- Fanta, A. (2017). Putting Europe's robots on the map: Automated journalism in news agencies. Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Gemici, Ç. (2018). *Gelenekselden dijital haber üretim sürecinde gazetecinin zaman ve mekan deneyimindeki dönüşüm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Görener, A., ve Toker, K. (2020). Yapay zekâda evrimsel algoritmalar: Lojistik sektöründe bir genetik algoritma uygulaması. Mustafa Yılmaz ve Öykü İyigün (Ed.), içinde *Oyun değiştiren güç yapay zekâ* (s. 1-40). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Güçlütürk, O. G. (2022). *Yapay zekâ ve verinin kullanımı*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Book Press.

- Graefe, A. (2016). Guide to Automated Journalism. Erişim: 12 Eylül 2023, https://www.cjr.org/tow_center_reports/guide_to_automated_journalism.php
- Haenlein, M., ve Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 1-10.
- Ing, T. S., Lee, T. C., Chan, S. W., Alipal, J., ve Hamid, N. A. (2019). An overview of the rising challenges in implementing industry 4.0. *International Journal of Supply Chain Management*, 1181-1188.
- Jia, C. (2020). Chinese automated journalism: A comparison between expectations and perceived quality. *International Journal of Communication*, (14), 2611-2632.
- Karnouskos, S. (2020). Artificial intelligence in digital media: The era of deepfakes. *IEEE Transactions on Technology and Society*, 1 (3), 138 - 147.
- Kim, D. ve Kim, S. (2018). Newspaper journalists attitudes towards robot journalism. *Telematics and Informatics*, 35(2), 340 - 357.
- Kurnaz, A. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on communication studies: bibliometric analysis. 14 (4), *Selçuk İletişim*, 1521 - 1545.
- Leiser, M. R. (2022). Bias, journalistic endeavours and the risks of artificial intelligence. Taina Pihlajarinne ve Anette Alen-Savikko (Ed.), içinde *Artificial intelligence and the media reconsidering rights and responsibilities* (s. 8 - 32). United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Lewis, S. (2020). Artificial intelligence and communication: A Human-Machine Communication research agenda. *New Media & Society*, 22 (1), 70 - 86.
- Mackintosh, N. (2011). History of theories and measurement of intelligence. Robert Sternberg ve Scott Barry Kaufman (Ed.), içinde *The Cambridge handbook of intelligence*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- McAllister, J. T., Lennertz, L., & Atencio Mojica, Z. (2021). Mapping a discipline: A guide to using VOSviewer for bibliometric and visual analysis. *Science & Technology Libraries*, 41 (3), 1-30.
- Miller, T. (2019). Explanation in artificial intelligence: Insights from the social sciences. *Artificial Intelligence*, (267), 1-38.
- Monti, M. (2019). Automated journalism and freedom of information: Ethical and juridical problems related to AI in the press field. *Opinio Juris in Comparatione*, (1), 1-17.
- Reeves, B., & Borgman, C. (1983). A bibliometric evaluation of core journals in communication research. *Human Communication Research*, 10 (1), 119 - 136.
- Saad, S., & Issa, T. (2020). Integration or replacement: Journalism in the era of artificial intelligence and

robot journalism. *International Journal of Media, Journalism and Mass Communications*, 6(3), 1-13.

Sadia, J. (2021). Artificial intelligence and journalistic practice: The crossroads of obstacles and opportunities for the Pakistani journalists. *Journalism Practice*, 15(10), 1400 - 1422.

Saf, H. H. (2023). Siyasal iletişim ve sosyal medya konularını içeren çalışmaların bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 16 (1), 90 - 118.

Santos, M. C. (2016). Automated narratives and journalistic text generation – the lead organization structure translated into code. *Brazilian Journalism Research*, (12), 150 - 175.

Stray, J. (2019). Making artificial intelligence work for investigative journalism. *Digital Journalism*, 7(8), 1 - 22.

Tejedor, S., & Vila, P. (2021). Exo journalism: A conceptual approach to a hybrid formula between journalism and artificial intelligence. *Journalism and Media*, 830 - 840.

Thomas, P. (2005). *Artificial intelligence*. India: Lucent Books.

Vaccari, C., & Chadwick, Andrew. (2020). Deepfakes and disinformation: Exploring the impact of synthetic political video on deception, uncertainty, and trust in news. *Social Media + Society*, 6 (1), 1 - 13.

Van Dalen, A. (2012). The algorithms behind the headlines: How machine-written news redefines the core skills of human journalists. *Journalism Practice*, 6(5-6), 648 - 658.

Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84 (2), 523 - 538.

Whittaker, J. P. (2019). *Tech giants, artificial intelligence and the future of journalism*. Taylor & Francis.

Wolfe, A. (1991). Mind, self, society and computer: Artificial intelligence and the sociology of mind. *American Journal of Sociology AJS*, 96 (5), 1073 - 1096.

Yılmaz, A. (2020). *Yapay zekâ*. İstanbul: KODLAB.

2024, 11(1): 109-131

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.109-131>

Makaleler (Tema)

MEDYA ETKİLERİNE YÖNELİK METODOLOJİK BİR TARTIŞMA: KONVANSİYONEL YÖNTEMLER VE EEG

Halid Bilal Tanrıkulu¹, Mahmut Ceran²

Öz

Genelde iletişim, özelde ise medya araştırmaları bağlamında etki sorunsalı, kitle iletişim araçlarının teknik ve teknolojik yapılanmasına, toplumsal kabulüne ve dolayısıyla kullanımlarının yaygınlaşmasına koşut olarak ortaya çıkmıştır. 1940'lı yıllardan 2000'li yıllara değin süregelen medyada etki araştırmaları literatürü, genel bir uzlaşma içerisinde, insan davranışını gözlemleyerek tercih ve karar verme süreçlerini incelemiş, tarihsel süreç içerisinde etki konusu farklı yaklaşımları meydana getiren paradigmaları ortaya çıkarmıştır. İlgili araştırmaların metodolojik bağlamda en temel sınırlılığını, elde edilecek verilerin katılımcının bilinç düzeyine bırakılması oluşturmaktadır. Bu çalışma ise medya araştırmalarını, davranışın merkezi olan beyin odağında, nörogörüntüleme tekniklerinden biri olan EEG'nin sağladığı olanaklar çerçevesinde değerlendirmeyi ve

¹ Halid Bilal Tanrıkulu, Arş.Gör., Alanya Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim ve Tasarım Bölümü, bilaltanrikulu95@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3853-6380

² Mahmut Ceran, Arş.Gör., Hasan Kalyoncu Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, ceranmahmut7@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5594-4322

Makale Geliş Tarihi: 19 Mart 2024 | Makale Kabul Tarihi: 13.06.2024

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

bilinçli katılımcıların bilinçdışı varlıklarını konvansiyonel yöntemlerle birlikte düşünerek, EEG'nin medya araştırmaları bağlamındaki önemini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İlgili amaç doğrultusunda çalışmada, konvansiyonel yöntemlerin nörogörüntüleme teknikleri ile entegre biçimde kullanılabilirliği ortaya koyularak, medyada etki çalışmalarını içeren araştırmaların geçerlik ve güvenilirlik konularının yanı sıra daha incelikli ve derinlemesine bir analiz perspektifi geliştirebileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medya araştırmaları, Etki sorunsalı, Elektroensefalografi, Nörogörüntüleme, İletişim çalışmaları

A METHODOLOGICAL DISCUSSION ON MEDIA EFFECTS: CONVENTIONAL METHODS AND EEG

Abstract

The problem of effects in media studies has emerged in parallel with the technical and technological structuring of mass communication tools, their societal acceptance, and, consequently, the proliferation of their usage. The literature on media effects research from the 1940s to the 2000s has examined the processes of preference and decision-making by observing human behavior within a consensus. It has identified paradigms that have given rise to different approaches to media effects throughout history. The primary limitation in terms of validity and reliability within the context of these studies is the restriction of the data obtained for research to the participant's level of awareness. This study aims to evaluate media research within the framework of the brain, which is the central focus of behavior, by utilizing the possibilities offered by electroencephalography (EEG), one of the neuroimaging techniques. The study suggests that demonstrating the integrated use of conventional methods with neuroimaging techniques can establish the feasibility of a more nuanced and in-depth analysis perspective for research involving media impact studies. In addition to addressing the issues of validity and reliability, this approach has the potential to develop a more comprehensive understanding of the subject matter.

Keywords: Media Studies, Media effects, Electroencephalography, Neuroimaging, Communication studies

Giriş

İnsanın, kendisini çevreleyen kompleks sistem ile sürekli etkileşim halinde olarak bedensel ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak gibi temel bir motivasyona sahip olmasının yanında duyular, duygular ve bilişsel süreçlerin etkili olduğu zihinsel düzlemde de sürekli aktif ve fail bir canlı olduğu yadsınmamaktadır. Bu nedenle; biyolojik, psikolojik ve çevresel faktörler tarafından davranışları biçimlendirilen insan oldukça sosyal bir türdür (Vaughn vd., 2013, s. 1). İnsan davranışı ise bireyler veya grupların zihinsel, fiziksel ve sosyal bağlamlarda hayatları boyunca karşılaştıkları iç ve dış uyaranlara yönelik potansiyel ya da dışa vurulan dönütlere karşılık gelmektedir (Bornstein vd., 2022). Dolayısıyla gözlemlenebilen tüm eylemleri davranış olarak kabul etmek mümkündür. Ancak insan davranışının arka planını yalnızca gözle görülen eylemleri ya da bilinç düzeyini odağa alacak şekilde irdelemek kayda değer ölçüde bir sınırlılığı beraberinde getirmektedir. Mevzubahis sınırlılığın önüne geçmek adına, insan davranışını meydana getiren dinamiklerin iletişimsel boyutunu, bilinçdışının davranış üzerindeki etkilerini kavrayarak incelemek önem taşımaktadır.

Davranış, doğası gereği iletişimsel süreçleri içerisinde barındırmaktadır ve dolayısıyla iletişim süreçlerini anlamak, insan davranışlarının da anlamlandırılmasında oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Nitekim iletişim biliminin kendini var etme sürecinde de davranışsalılık önemli bir yere sahiptir ve etki paradigmasının egemen olduğu ana akım iletişim kuramlarının temel dayanaklarından biri davranışsalılıktır. Tekno-toplumsal dönüşümler insanlığın iletişim pratiklerini ve böylelikle davranış biçimlerini kökten değiştirmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler nihai bir sonucu olarak, insanlık ilk defa bilginin fiziksel doğasını aşabilmiş ve bu durum bilgiye ulaşmak noktasında zamansal ve mekânsal bir bağımsızlık yaratmıştır. Söz konusu bağımsızlık, yirminci yüzyılın ilk yarısı itibariyle kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasına yol açmıştır. Süregelen teknolojik gelişmeler kitle iletişim araçlarının çeşitliliğine olanak sağlamıştır ve bilgiye ulaşmak konusundaki yolların çeşitlenmesi de yeni kullanım alanlarını beraberinde getirmiştir. Kitle iletişim araçlarının yoğun bir şekilde kullanılıyor olması, bu araçların etkilerinin neler olabileceği üzerine düşünmeyi gerektirmiştir ve bahsi geçen gereklilik, modern anlamıyla kitle iletişim çalışmalarında izleyici veya alımlayıcı odaklı etki araştırmalarının miladı olmuştur.

Medyanın etkileri konusundaki tartışmalar; medya ile toplum arasındaki ilişkilerle, teknolojik gelişmelere bağımlı tekno-toplumsal dönüşümlerle ve her yeni teori ve keşifle devam etmektedir (Jeffres, 1997, s. 17). Etkinin araştırılmasında kullanılan yöntem ve teknikler zaman içerisinde değişiklik göstermiş olsa da, özellikle 2000'li yıllara gelinceye dek yaygın bir şekilde, bu çalışmada iddia edildiği biçimiyle, konvansiyonel araştırma metodolojilerinden faydalanılmıştır. Disiplinlerarası çalışmaların literatürde geniş çapta yer bulması ile birlikte etki araştırmaları, farklı disiplinlerin kullandığı yöntemler ile birlikte düşünülebilmüş ve yeni metodolojilerden söz edebilmek mümkün hale gelmiştir. Konvansiyonel araştırma metodolojilerinde yer

alan önemli bir sınırlılık olan, elde edilecek veriyi katılımcının bilinç düzeyine bırakan araştırma geleneği, nörogörüntüleme teknikleri sayesinde katılımcıların bilinçdışını da araştırabilir hale gelmiş ve bilimsel olanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak noktasında önemli bir adım atmıştır.

Nörogörüntüleme teknikleri, kişilerin belirli uyarılar karşısında nörofizyolojik tepkilerini ve beyin aktivitelerini gözlemleyebilmek için kullanılan bir dizi yöntemi içermektedir. Bu yöntemler, ilk olarak pozitif bilimlerde ve özellikle tıp alanında kullanılmış olsa da çok geçmeden sosyal bilim çalışmaları bağlamında düşünülmüş ve çeşitli uygulama alanları elde etmiştir. Farklı teknolojik altyapılardan beslenen ve birbirlerinden farklı amaçlarla kullanılan nörogörüntüleme teknikleri beyin aktivitelerinin ölçülmesinde farklı süreçleri ve çalışma prensiplerini içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu tekniklerin en yaygın kullanılanlarından biri olan elektroensefalografi (EEG); zamansal çözünürlüğünün yüksek olması, diğer tekniklere kıyasla daha düşük maliyetli olması, kullanılabilirliğinin ve taşınabilmesinin görece kolaylığı nedenleriyle sıklıkla tercih edilmektedir. EEG kitle iletişim araştırmalarında etki sorunsalı bağlamında düşünüldüğünde, beyin aktivitesinin nesnel bir ölçümünü sağlamak ve medya tüketicilerinin, bir başka deyişle izleyicilerin tepkilerine ilişkin daha doğru ve kapsamlı veriler elde etme potansiyelini açığa çıkarmaktadır.

Bu çalışma, genelde iletişim özelde ise medya araştırmaları bağlamında literatüre konu olan etki sorunsalını nörogörüntüleme tekniklerinden biri olan elektroensefalografinin sunmuş olduğu perspektif ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elektroensefalograf aracılığıyla verilerin elde edilmesi süreçleri teknolojik anlamıyla bilgisayar, elektrofizyoloji ve veri bilimi disiplinlerindeki gelişmelere bağlıyken; elde edilen verilerin anlamlandırılması süreçleri nöroloji, fizyoloji, anatomi ve psikoloji gibi disiplinlerden beslenmektedir. Söz konusu alanların tümünün birleştiği noktada yer alan insan beyni, medya tüketiminin ve dolayısıyla davranışsal süreçler ile karar mekanizmalarının anahtarı konumunda yer almaktadır. İlgili amaç doğrultusunda literatür taramasının gerçekleştirildiği çalışmada, bir araştırma aracı ve yöntemi olarak elektroensefalografinin etki araştırmaları bağlamındaki önemi, konvansiyonel araştırma yöntemleri ile mukayese, birleşim ve uyulama noktaları göz önünde bulundurularak tartışılmıştır.

Medya Etkileri ve İnsan Davranışı Araştırmaları

Etki araştırmalarına konu olan medya dolayısıyla yaratılan etkinin anlamlandırılabilmesi için öncelikle kitle iletişiminin temel dinamiklerini ifade etmenin gerekli olduğunu belirten Jeffres (1997, s. 4), dört temel bileşene dikkat çekmektedir: i) kodlama süreçleri, ii) kanallar, iii) standartlaştırılmış mesaj biçimleri ve iv) kod açılma süreçleri. Kodlama, medya mesajının içeriğini oluşturmaktadır ve etkinin yaratımında ilk basamakta yer almaktadır. Dolayısıyla kodlayıcıların üretecek oldukları mesajı nasıl tanımladıkları da etkinin belirlenmesinde son derece önemlidir. Kanal, medya içeriğinin iletilmesinde kodlayıcılar ile kod açılma süreçleri

arasında köprü görevi gören, biçimi kodlama süreci sahipleri tarafından belirlenen bir araçtır. Kanalın etkisi öylesine güçlüdür ki Marshall McLuhan'ın (1967) "araç mesajdır" deklarasyonunun yaratmış olduğu paradigma değişimi, özellikle etki araştırmalarında teknolojik determinist bir kanadın görünür hale gelmesine ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Standartlaştırılmış mesaj biçimleri ise medya içeriğinin tüketici beklentisiyle uylaşımını ifade etmektedir. Etki, tüketicinin beklentilerinin karşılanması süreçleriyle bir uzlaşma içerisinde. Kod açıklama süreçleri ise medya içeriğinin tüketici tarafından anlamlandırılmasını içermektedir ve medyada etki sorunsalı bağlamında en çok araştırılan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Tüketicinin medya mesajına yönelik kodu açabilmesinde ve dolayısıyla etkinin yaratılabilmesinde; kültürel arka plan, dünya görüşü, algısal beceriler, medya okuryazarlığı eğitimi ve mesajın bağlamı gibi pek çok unsur rol oynamaktadır.

Etki araştırmaları, sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmektedir ve kitle iletişim araçlarının ikna gücüne, yeni iletişim teknolojilerinin belirleyicisi olduğu dönüşümlere, medya içeriklerine verilen tepkilere odaklanmaktadır (Bryant ve Thompson, 2002, s. 19). Bu çerçevede medyada etki sorunsalı; kitle iletişim araçlarının temel bileşenleri bağlamında, medya mesajlarının insanların duygu, düşünce ve tutumlarında yaratmış olduğu belirli değişimleri araştırmanın ve incelemenin bir boyutu olarak tanımlanabilmektedir. Kitle iletişimi yoluyla etki konusunu ele alan McGuire (1986, s. 179-190), televizyon üzerinde yaygın olarak biçimlendirilen medya etkilerini şu şekilde sıralamaktadır: i) reklamların satın alma davranışı üzerindeki etkileri, ii) kitle iletişiminin siyasi kampanyalar bağlamında oy verme davranışı üzerindeki etkileri, iii) kamu hizmetine yönelik reklamların kişisel veya kamusal 'iyileşmeyi' teşvik etmek noktasındaki rolü, iv) uzun süreli multimedya kampanyalarının yaşam tarzlarını belirleme konusundaki etkililiği, v) ideoloji üzerindeki büyük ve monolitik beyin yıkama etkileri, vi) medya ritüelinin sosyal kontrol üzerindeki rolü dolayısıyla etkisi. McGuire'in tasnifine benzer şekilde, Jeffres tarafından belirlenen kitle iletişiminde ait temel bileşenlerin her biri potansiyel etkisi bağlamında araştırma konusu haline gelebilir.

Kitle iletişim araştırmaları literatüründe izleyici veya alımlayıcı odaklı etki sorunsalı üç ana dönemde ele alınmıştır: i) Güçlü etkiler paradigması, ii) Sınırlı etkiler paradigması, iii) Güçlü etkiler paradigmasına geri dönüş (Özçetin, 2018, s. 85-133). Güçlü etkiler paradigması, Walter Lippmann (1922) ve Harold D. Laswell (1938) gibi isimlerin Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirdikleri erken dönem araştırmaları içermektedir. Bu araştırmalar, medyanın insanlar üzerinde güçlü bir etkisi olduğu varsayımından hareket etmektedir. Söz konusu çalışmalar, oluşturdukları teorik zemin sayesinde sonraki etki araştırmalarına dayanak sağlamıştır. 1920'li yıllarda istatistik anabilim dalının sosyal bilim araştırmalarına entegrasyonu süreci, matematikçilerin sundukları katkılarla birlikte olasılığa dayalı yeni tekniklerin kullanılabilirliğine imkân vermiştir (Lowery ve DeFleur, 1995, s. 21). Bu durum, paradigma içerisinde yer alan, etki bağlamındaki ilk ampirik araştırmaları ortaya koymasından dolayı özel bir yere sahip olan Payne Fonu Çalışmaları'nın gerçekleştirilmesi noktasında son derece önemlidir. Biri özet olmak üzere toplamda on üç metinden oluşan,

filmlerin çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan, Payne Vakfı'nın sağladığı fon ile yürütülmüş olan bu araştırma dizisinde; psiko-galvanometre testleri (galvanik deri tepkisi testleri), araştırmaya mahsus geliştirilen ölçekler, anketler, kişisel görüşmeler, anlatı ve hayat hikayesi teknikleri, gözlemler, içerik çözümlenmeleri gibi veri toplama teknikleri kullanılmış ve elde edilen veriler istatistik alanından faydalanılarak değerlendirilmiş, film izlemenin davranışa yönelik etkileri ampirik bir temelde tartışılmıştır (Çetin, 2022, s. 360-363).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, pozitivist düşüncenin iletişim bilimlerinde yaygınlık ve geçerlik kazandığı bir dönem olması açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönem içerisinde, Paul Felix Lazarsfeld ve Carl Hovland gibi araştırmacılar tarafından yürütülen ampirik çalışmalar, medyanın insanlar üzerindeki etkilerinin sınırlı olabileceğini ortaya çıkaran bulgulara erişmiştir ve bu çalışmalar bir paradigma değişimini beraberinde getirerek sınırlı etkiler paradigmasını oluşturmuştur (Özçetin, 2018, s. 104). Hovland ve çalışma arkadaşlarının (1949) geliştirdikleri deney tasarımı veri toplama aracı olarak iki aşamalı bir anket tekniği kullanılmıştır. Diğer yandan, Lazarsfeld ve çalışma arkadaşlarının (1955; 1960) araştırmalarına bakıldığında, özellikle başkanlık seçimlerinde yürütülen kampanya süreçlerinde seçmenin nasıl karar verdiğini inceleyen bir çalışma olan *The People's Choice*'da, anket yönteminin tek başına yetersizliği vurgulanmış olup ankete ek olarak sosyal dinamizmi önceleyen, uzun vadeli panel tekniği yöntemi temel alınarak bir araştırma tasarımı geliştirildiği görülmektedir.

Güçlü etkilere geri dönüş dönemini meydana getiren ve sınırlı etkiler paradigmasını eleştiren araştırmacıların temel dayanaklarını, sınırlı etkiler döneminde kitle iletişim araçları yoluyla oluşturulan etkinin davranışçı ve bireysel yönelimleri içermesi nedeniyle 'sınırlayıcı' olarak değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu dönemde kullanılan araştırma yöntem ve tekniklerine bakıldığında, Gündem Belirleme Kuramı'nın öncülerinden olan Maxwell E. McCombs ve Donald Lewis Shaw'un (1972) yürüttükleri çalışma, 1968 yılında gerçekleşen başkanlık seçimlerinde kitle iletişim araçlarının gündemi belirlemek konusundaki etkisini mülakat (görüşme) ve içerik analizi yöntemlerinin bir arada kullanılması yoluyla ortaya koymuştur. Güçlü etkilere dönüş dönemi içerisinde yer alan bir diğer önemli kuram ise Çerçeveleme Kuramı'dır. Çerçeveleme Kuramı, "Heider ve Simmel'in psikoloji deneylerine ve ve Goffman'ın çerçeveleme üzerine sosyolojik analizlerine dayanmaktadır" (Özçetin, 2018, s. 121). Heider ve Simmel'in (1944) geliştirdikleri deney tasarımı, deneklere hileli tekniklerle (trick-film) hazırlanan bir animasyon video izletilmiş ve bu video ile ilgili yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır.

Sunulan bu arka plan bağlamında, iletişim bilimlerinde etki temelli yaklaşımların başlangıcında kullanılmış olan ve halen kullanılmaya devam eden; anket, görüşme, içerik analizi, derinlemesine görüşme gibi yöntemler konvansiyonel hale gelmiştir. Ancak disiplinlerarası çalışmaların nicelikleri bakımından arttığı ve çeşitlilik kazandığı son dönem etki çalışmalarında konvansiyonel yöntemler tek başına kullanılmamakta,

teknolojinin sunduğu olanaklar çerçevesinde yeni araştırma yöntem ve teknikleriyle birlikte düşünülmektedir (Wang, 2019; Nomura ve Mitsukura, 2015). Çünkü söz konusu yöntemlerin güvenilirlik ve geçerlik bağlamında yarattığı en önemli sınırlılık; etkiyi, incelenecek olan katılımcıların yalnızca bilinç düzeyi ile sınırlandırmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu sınırlılığı aşabilmek adına, nörogörüntüleme tekniklerinin giderek yaygınlaştığını söylemek mümkündür. İletişim bilimleri özelinde düşünüldüğünde, alandaki en temel sorulara yanıt aramak noktasında nörogörüntüleme tekniklerinin işlevsel olabileceği görülmektedir (Falk, 2012).

Kitle iletişim araştırmalarında nörogörüntüleme tekniklerinin işlevsel kullanımı, Wimmer ve Dominick'in (2013, s. 6), kitle iletişim araçlarına yönelik araştırmaların aşamalarına ilişkin önerdiği modelin³ üçüncü basamağında yer almaktadır. Bu aşama, medyumun sosyal, psikolojik ve fiziksel etkilerinin araştırıldığı çalışmaları içermektedir. Söz konusu çalışmalar; insanların iletişim ortamlarında ne kadar zaman geçirdikleri, ortam yoluyla düşüncelerinde bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı, kullanımlarının zararlı bir etkisinin bulunup bulunmadığı gibi konulara, kısaca kullanımlar veya maruz kalmalar yoluyla meydana gelen etkilerin araştırılmasına odaklanmaktadır. Literatürde yer alan biçimiyle etki araştırmaları, iletişim araçlarının kullanıcılarında oluşturduğu sosyolojik, psikolojik ve fizyolojik etkilerin incelendiği araştırmalardır. Medya yahut daha genel bir bakışla kitle iletişim araçlarının etkileri maruz kalma yoluyla oluşmakta ve mesajın alıcısında bilişsel, duygusal, tutumsal veya davranışsal belirli deneyimleri meydana getirmektedir (Taylor ve Ghazvani, 2017, s. 964). Deneyimin incelenmesi süreci, etki dolayısıyla geliştirilen davranışsal biçimleri ortaya çıkarması açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla insan davranışını anlamaya yönelik güncel çalışmalar, deneyime ve iletişim sürecine yönelik geniş bir perspektif sunmaktadır.

Elektroensefalografi (EEG)

EEG, elektrotların saçlı kafa derisine yerleştirilmesi yoluyla beynin elektriksel aktivitesinin ölçülmesine olanak tanıyan bir görüntüleme tekniğidir. 1929 yılında Hans Berger, insan beyninin elektriksel aktivitesini göstermek hedefiyle gerçekleştirdiği bir dizi deney sonucunda, kafa derisine yerleştirilen elektrotlar aracılığıyla, beyindeki voltaj değişikliklerinin çizilip ölçülebileceğini göstererek ilk elektroensefalogramı⁴ elde etmiş ve EEG'deki salınımların bilişsel aktiviteler ile ilişkili olabileceğini öne sürmüştür (Read ve Innis, 2017, s. 1). Başlangıçta dönemin nörofizyologları, Berger tarafından EEG aracılığıyla ortaya konulan beyin dalgalarının yapay oldukları noktasında bir görüş birliği sağlasalar da çeşitli gözlemler, doğrulamalar (Adrian ve Matthews, 1934; Jasper ve Carmichael, 1935; Gibbs vd., 1935) ve takip eden çalışmalar sonucunda

³ Wimmer ve Dominick'e (2013, s. 6) göre kitle iletişim araçlarına yönelik araştırmaların dört aşamalı, birbirlerini tamamlayan bir model izler: İlk aşamada araştırmacının merkezinde, incelenecek olan medyum yer almaktadır. İkinci aşama, araç yoluyla oluşturulacak ortamın geliştirilmesine koşut olarak başlamaktadır. Üçüncü aşama, medyumun sosyal, psikolojik ve fiziksel etkilerinin araştırıldığı çalışmaları içerir. Dördüncü aşama ise medyumun kullanımının nasıl geliştirilebileceği ve bu noktada teknoloji den ne ölçüden yararlanılabileceği üzerinedir.

⁴ Beyindeki sinir hücrelerinin yarattığı elektriksel sinyalleri yakalayan elektroensefalograf aracılığıyla elde edilen kayıt/grafi.

EEG'nin bilimsel araştırmalar ve klinik uygulamalara yönelik faydaları kanıksanmıştır. Yöntemin yoğun tarihsel sürecine bakıldığında, manuel analizlerden bilgisayar destekli tekniklere doğru ilerleyen bir evrimsel sürecin önünü ačan olaya ilişkin potansiyel (ERP) araştırmaları ile beyin-bilgisayar arayüzlerinin (BCI) söz konusu alanda önemli bir kırılma noktasını meydana getirdiği görülmekte; son yıllarda ise bedenleşmiş bilişi irdelenmek adına beyin aktivitesi ölçümlerinin fizyolojik, kassal ve/veya ek ölçümlerle birleştirildiği mobil beyin-vücut görüntüleme gibi yöntemler aracılığıyla EEG çalışmalarının sınırlılıklarını azaltma ve kapsamını genişletmeye yönelik girişimlerle karşılaşılmaktadır (Niso vd., 2023, s. 2).

Bilişsel süreçlere yönelik temel ölçütler bilişsel yük, dikkat ve motivasyon durumları üzerinden irdelenebilmektedir. İşler bellek; anlama ve muhakeme de dahil olmak üzere bilişsel kapasitelere yönelik geçici bilgi depolamayı sağlamaktadır (McCarthy vd., 1994, s. 8690). İşler bellekte kullanılan zihinsel efor miktarı ise bilişsel yük olarak adlandırılmaktadır. Bilişsel yükün ölçümüne yönelik üç temel yöntemle karşılaşmak mümkündür: i) Bilişsel yük anketlerinin kullanıldığı sübjektif yöntemler, ii) davranışsal ölçümler ve iii) fizyolojik ölçümler. Farklı bilişsel yük anketlerinde bulunan farklı ifadeler, uygun bir anket seçme konusunda zorlukların ve elde edilen bulgularda çeşitliliklerin ortaya çıkmasına neden olurken; davranışsal ve fizyolojik ölçümler ise sübjektif yöntemlere objektif alternatifler olarak öne çıkmaktadırlar ve deney sürecinde karmaşık kurulumların gerekliliği gibi yeni zorluklar yaratsalar da bilişsel iş yükünün ölçümünde kapsamlı araştırmalar ortaya koyma noktasındaki potansiyelleri açısından öneme sahiplerdir (Skulmowski ve Rey, 2017, s. 3-4). Beyin ritimlerinin işler bellek yüküne dair gösterge niteliği taşımaları, EEG'yi bilişsel iş yükünü ölçmek adına kullanılabilecek objektif yöntemlerden bir tanesi haline getirmektedir.

Dikkat, çevrenin belirli özelliklerine veya belirli düşüncelere ya da etkinliklere odaklanma sürecidir (Goldstein, 2008, s. 100). Uyarıların dikkat çekme düzeyi, bilişsel-davranışsal araştırmalarda son derece önemli bir ölçüt olarak ön plana çıkmaktadır. Göz izleme yöntemi, belirli bir zamanda bakışların nereye yönlendirildiğine ve göz bebeği büyümesi gibi göz hareketlerine yönelik veri sağladığından, görsel dikkat konusunda detaylı analizleri mümkün kılmaktadır. Son olarak motivasyon ise bir göreve bilişsel katılımı ifade etmektedir (Lleras vd., 2013). Motivasyonu, içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bir hedefe ulaşmak üzere çaba gösterme isteğine karşılık gelen içsel motivasyon kişinin kendi iyiliği için yaptığı eylemler iken; belirli bir davranışı cezalandıran ya da pekiştiren durumlara karşılık gelen dışsal motivasyon ise eylemin özünde bulunmayan teşvikleri içermektedir (Medin vd., 2002, s. 20; Matsumoto, 2009, s. 319). EEG ile gerçekleştirilen deneyler aracılığıyla katılımcının artan ve azalan motivasyonunu yansıtan beyin faaliyetlerini görüntülemek mümkün olurken hem laboratuvar hem de doğal ortamda kullanılabilen göz izleme cihazları ile katılımcının motivasyonuna yönelik bir gösterge niteliği taşıyan görsel dikkate dair veriler elde edilebilmektedir.

Russell'a (1980) göre duygunun iki yönü mevcuttur: Valans ve uyarılma. Valans, bir uyarana verilen pozitif veya negatif tepkilere ve duygulara karşılıklık gelmektedir. Uyarılma ise uyarının yarattığı duygu yoğunluğu ile ilgilidir ve en düşük uyarılma seviyesi olan uykudan, uyuşukluğa, çeşitli uyanıklık aşamalarına ve son olarak yüksek uyarılma seviyesine doğru uzanmaktadır (Russell, 2003, s. 148). Örneğin, yüz elektromiyografisi (fEMG) ve yüz ifadesi kodlama sistemi (FACS) gibi yüzdeki kas hareketleri ve yüz ifadeleri aracılığıyla duygusal süreçlere yönelik göstergelerin analizine odaklanan yöntemler ile valansa dair veri setleri elde etmek mümkündür. Diğer taraftan göz hareketlerinin takibi, galvanik deri tepkisi analizi, elektrokardiyografi (EKG) ve EEG gibi yöntemlerle de uyarılma seviyesine yönelik verilerin elde edilmesi mümkün olmaktadır.

EEG ritim ve salınımları çeşitli bilişsel işlevlerle ilişkili oldukları ve beynin işleyişine dair içgörüler sağlayabildikleri için nörobilimin temel ilgi alanları arasındadır. Bu ritim ve salınımlar; bireye, uyarana ve dâhili durumlara bağlı etkenlerle ilintili olarak ufak değişimler gösterebildiklerinden, hertz (Hz) cinsinden ölçülen frekanslarına göre belirli frekans aralıklarında sınıflandırılırlar. EEG verilerinin toplanması, tipik olarak, deneğin kafa derisine elektrotların yerleştirilmesi yoluyla beyindeki elektriksel faaliyetlerin ölçülmesi sürecini içerir. Kullanılan elektrotların sayısı, EEG'nin türüne ve testi uygulayan uzmanın/araştırmacının tercihlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Standart EEG sistemlerinin kanal sayısı, 256 elektrotta kadar ulaşabilmekte ve söz konusu elektrotlar, Uluslararası Elektroensefalogram ve Klinik Nörofizyoloji Federasyon Birliği tarafından belirlenen 10-20 sistemi doğrultusunda kafa derisi üzerine konumlandırılmaktadır (Jasper, 1958, s. 371-375).

EEG tekniklerinin kullanıldığı bir çalışmada deney tasarımı ve deneyin uygulanması süreçlerinin detaylı bir şekilde planlanması önem taşımaktadır. Uyarının seçimi, deneğin hazırlanması ve süreç hakkında bilgilendirilmesi, verilerin toplanması ve işlenmesi için doğru zaman planlaması gibi aşamalar deney sonrası elde edilecek verilerin kullanılabilirliği ve güvenilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca Read ve Innis (2017, s. 16), EEG yöntemiyle gerçekleştirilen bir deneyin veri toplama aşamasının zaman alıcı olmasının yanı sıra ön işleme aşamasının da zaman alıcı olduğunu çünkü verilerin ön işlenmesi sürecinin her katılımcı için genellikle birkaç saati bulabildiğini vurgulayarak, doğru deney tasarımı ve zaman planlamasının önemini altını çizmiştir.

Temiz EEG verileri, beyinde meydana gelen elektriksel faaliyetlerin isabetli şekilde analiz edilmesi ve yorumlanması noktasında önem taşımaktadır. Ancak EEG kayıtlarında verilerin bozulmasına neden olan çeşitli artefaktlar ile sıklıkla karşılaşılabilir. Örneğin, baş ve boyundaki kas hareketleri ve göz hareketleri, EEG kayıtlarında yüksek frekanslı sinyaller olarak görülebilen artefaktlar yaratabilmektedir. Ayrıca yakındaki ekipman ve güç kaynaklarının neden oldukları elektriksel gürültü ve diğer kaynaklardan gelen elektromanyetik müdahale sonucu ortaya çıkan artefaktlar ile elektrotların yanlış konumlandırılmasına bağlı gelişen düşük sinyal kalitesi ve artefaktlar, sıklıkla karşılaşılan dış kaynaklı artefaktlar arasında

gösterilebilmektedir. Temiz EEG verileri elde edebilmek için kayıt sırasında artefakt yaratabilecek unsurları en aza indirmek; kalan artefaktları gidermek için ise veri analizi aşamasında uygun sinyal işleme tekniklerini uygulamak önemlidir.

EEG sinyallerinin incelenmesi, beyin aktivitesinin farklı yönlerinin ölçülebilmesine olanak tanıyan bir dizi metrik aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Söz konusu EEG metriklerini, beyin fonksiyonlarındaki değişiklikleri tespit etmek adına kullanmak mümkündür. Ancak bu doğrultuda, sinyalin bilişsel, duygusal ve davranışsal sonuçlardaki farklılıklar hakkında içgörü sağlayan ve bu nedenle teşhis ölçümüne yardımcı olabilecek yönlerini belirlemek önemlidir (Parameshwaran vd., 2019, s. 1). EEG tekniği zihinsel durum analizini mümkün kılan diğer tekniklerden farklı olarak, uygun sinyal işleme ve sınıflandırma algoritmaları yardımıyla beyin aktivitelerini izlemenin kolay ve taşınabilir bir yolunu sunmaktadır (Wang vd., 2010, s. 270). Diğer beyin görüntüleme teknikleri (MRI, PMRS, PET, fMRI) ile karşılaştırıldığında, EEG'nin araştırmacıya sağladığı çeşitli avantajların mevcut olduğu görülebilmektedir. Sahip olduğu yüksek zamansal çözünürlük EEG'yi ayrık bir konuma taşıyan en önemli niteliklerden bir tanesidir. EEG'nin düzinelerce veya yüzlerce kanalın her birinden, milisaniye başına birçok kez elektriksel/manyetik beyin aktivitesi örneği kaydedebilmesi sayesinde kortikal aktivitenin zengin zamansal görünümünü incelemek ve onlarca ila yüzlerce milisaniyede meydana gelen senkronizasyon ve desenkronizasyon durumlarındaki fazik değişiklikleri gözlemlemek mümkündür (Cohen, 2011, s. 8). Öte yandan EEG'nin radyasyon veya girişimsel (invazif) prosedürleri içermeyen güvenli bir yöntem olması, diğer beyin görüntüleme teknikleriyle karşılaştırıldığında nispeten uygun maliyetli bir teknik olması ve taşınabilir bir cihaz olması beraberinde getirdiği avantajlar arasında gösterilebilmektedir.

Etki Araştırmalarında Konvansiyonel Yöntemler ve EEG

Salt metodolojik bir perspektiften bakıldığında EEG, kortekste bulunan (elektrotlara yakın konumdaki) nöron kümelerinin yarattıkları elektriksel aktivitenin ölçümüne yönelik bir tekniktir ancak söz konusu nöron demetlerinin çoğunun, insanların mesajları oluşturma, kullanma ve yanıtlanma yollarına dair enformasyon sağlayabilecek bilişsel süreçlerin yürütülmesinde etken rol oynaması nedeniyle EEG'nin, iletişim bilimciler için de oldukça önemli bir teknik olduğu söylenebilmektedir (Beatty vd., 2015, s. 101). Medyanın etkilerine odaklanan araştırmalarda, düşünceyle ilgili süreçler ya da bilişsel yapılarla yönelik varsayım ve yargılara, sözel çıktılara dayalı bulgular aracılığıyla ulaşma çabası yaygın olsa da bu durum bir zorunluluk taşımamaktadır. Mevzubahis süreçler ve yapılar en temelde korteksin belirli bölgelerinde gerçekleşen nöral faaliyetlerin sonuçlarıdır. Dolayısıyla EEG, biyomedikal ve nörolojik alanların yanı sıra nöro-pazarlama, oyun analizi, sanal nesne kontrolü, sosyal etkileşim,

beyin-bilgisayar arayüzleri gibi alanlarda analiz imkânı tanıyan ve faydalı bilgiler sunan bir yöntemdir (Manshour vd., 2020, s. 2).

EEG, özellikle teknolojik ilerlemelerle birlikte, medya araştırmalarında da giderek daha önemli bir rol oynama potansiyeline sahip hale gelmiştir. Ancak medya etkileri sorunsalında ve bu bağlamda gerçekleştirilecek çalışmalarda araştırmacı, EEG'nin belirli getirilerinin yanında sınırlılıklarının da mevcudiyetini göz önünde bulundurmalı, söz konusu yöntemi araştırmanın gereklilikleri ve deney tasarımındaki işlevi doğrultusunda tercih etmelidir. Dolayısıyla bir veri toplama aracı olarak EEG ile konvansiyonel yöntemler dâhilinde sıkça kullanılan nitel ve nicel veri toplama araçlarını karşılaştırmalı olarak irdelemek, medya etkilerine yönelik bir araştırmanın gereklilikleri odağında isabetli ve işlevsel veri toplama araçlarını tercih etmek noktasında faydalı olacaktır.

Bilimin temel amaçlarından bir tanesi, doğrulanabilir veriler şeklinde yeni ve faydalı bilgiler sağlamaktır; bu görev, ilişkileri ortaya çıkarmada ve bunları başkalarına iletmede bir düzen ve kesinlik gerektirmektedir (Hilgard vd., 1975, s. 16). Dolayısıyla sistemli çalışmayı olanaklı kılan belirli bilimsel yöntemlere ihtiyaç vardır. Nitekim insan davranışını anlamak, anlamlandırmak ve yorumlamak adına, hem akademik hem de sektörel alanlarda kullanılan çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Bu araştırma tekniklerini genel olarak iki yöntem altında toplamak mümkündür: i) Nicel yöntemler; istatistiki, matematiksel veya sayısal analizi mümkün kılan anketler, testler ve belirli kodlama planlarına sadık kalan gözlemler gibi veri toplama araçlarını içeren yöntemlerdir. ii) Nitel yöntemler ise içerik/söylem analizi, görüşmeler ve gözlemler gibi veri toplama araçlarına dayanan, sayısal veriler ve istatistiksel analizler yerine katılımcıların düşüncelerine ve tepkilerine yönelik nasıl ve neden sorularına yanıt arayan yöntemlerdir.

İnsan davranışına yönelik araştırmalarda konvansiyonel yöntemler ağırlıklı olarak gözleme, sormacaya ve odak grup çalışmalarına dayalı veri toplama araçlarından beslenmektedir. Davranışın gözlemlenmesine dayanan yöntemler, bireylerin ya da grupların doğal ortamlarında gözlemlenmelerine yönelik saha çalışmalarını ya da katılımcıların kontrollü bir ortamda gözlemlenmelerini sağlayan laboratuvar çalışmalarını içermektedir. Saha çalışmalarında katılımcıların doğal ortamlarında bulunmaları nedeniyle tanıdık bir çevrede, daha rahat ve kontrol altında tutulma çabasından uzak bir şekilde davranışlarının gözlemlenebilmesinin getirdiği avantajları elde etmek mümkünken; doğal çevrenin kontrolünün güçlüğü sebebiyle meydana gelebilecek dikkat dağıtıcı durumların neden olduğu dezavantajlarla da karşılaşmak söz konusudur (Samek, 2019, s. 105-106). Laboratuvar ortamında gözlem ise, deney sürecinin en üst seviyede kontrolüne olanak tanımakta, deneyi etkileyebilecek istenmeyen unsurları hariç tutmayı mümkün kılmakta ve optimum koşulların elde edilmesini sağlamaktadır (Kjedldsjo ve Stage, 2004, s. 600). Ancak katılımcıların yapay bir ortamda bulunmaları

ve gerçeğe son derece yakın koşulların yaratılması mümkün olsa da, denek konumunda olmanın yarattığı farkındalık durumu, katılımcılarda davranışlarını kontrol altında tutma eğilimini ortaya çıkarabilmektedir. Anketler ve görüşmeler gibi sormacaya dayalı yöntemler ise bilinçli duygulara, düşüncelere, davranışlara ve karakteristik niteliklere yönelik veri setleri elde etmek adına faydalı yöntemlerdir. Ancak davranışın söz konusu yönlerine dair anlık ve belirli görüngülerin yakalanmasına neden olduklarından kapsamlı ve isabetli verilerin elde edilmesinin önüne geçilebilmektedir. Dolayısıyla sormacaya dayalı veri toplama araçlarının, bilinçli ve kasıtlı davranışlara yönelik araştırmalar için elverişli olduklarını ifade etmek mümkündür. Son olarak odak grup çalışması ise daha büyük bir popülasyonu temsil edeceğine inanılan küçük bir grubun, bireysel tercihlere odaklanmak yerine genel nüfusun beğeni ve tercihlerine yönelik veri elde etmek amacıyla bir araya getirilmesine dayanan yöntemdir. Odak grup dâhilindeki katılımcıların kendi aralarında gerçekleştirdikleri bilinç düzeyindeki tartışmalarını içeren bu süreç, anlık etkilenmeleri meydana getirmesi nedeniyle bilinçdışı kaynaklı davranışların analizini dışarıda bırakmaktadır.

Görüldüğü üzere konvansiyonel yöntemler bilinçli, açık, rasyonel ve gönüllü davranışların gözlemlenmesine olanak tanımakta; bilinçdışı kaynaklı, örtük, irrasyonel ve istemsiz davranışların analizine yönelik sınırlılıklar taşımaktadır. Mevcut dönemde, davranışın büyük oranda bilinçdışı etkenler tarafından yönlendirilmesinin genel kabul görmesi nedeniyle modern yaklaşımlarda, bu etkenlere yönelik araştırmalar aracılığıyla zihin, beyin ve beden ilişkisine odaklanarak davranışının keşfedilmemiş nedenlerini açığa çıkarma eğilimi mevcuttur. Beyin görüntüleme yöntemleri ve biyometrik sensörlerin çıplak gözle görmenin mümkün olmadığı gizli süreçler ile duygular ve bilinçdışı tarafından yönlendirilen, hızlı, anlık, otonom tepkilere dair göstergelere erişimi mümkün kılmaları nedeniyle, bu araçların insan davranışına yönelik araştırmalarda giderek artan şekilde kullanılmaları anlaşılabilir (Zaltman, 2003, s. 111). Örneğin zihin, beyin ve beden ilişkisine odaklanarak iç ve dış uyaranlara yönelik tepkilerin, duyguların, düşüncelerin ve davranışların incelenmesini hedefleyen fizyolojik araştırmalarda (Reiser vd., 2012); tüketici davranışına yönelik nöropazarlama araştırmalarında (Sarı, Yılmaz ve Ferik, 2019); reklam, film ve benzeri görsel-işitsel içeriklere yönelik duygusal ve davranışsal dönütlerin incelendiği medya ve reklam araştırmalarında (Ciociari vd., 2019; Kruger vd. 2017) ve kullanıcı deneyimini geliştirmek adına yazılımların ve web sitelerinin arayüz tasarımlarına yönelik araştırmalarda (Gaspar-Figueiredo vd., 2023) söz konusu yöntemlerden sıklıkla faydalanılmaktadır. İlgili araştırmalar, kitle iletişiminde etki sorunsalının tarihsel kökenlerinden beslenmekte ve konvansiyonel yöntemlerin mirasından hareketle güncel metodolojik art alanı oluşturmaktadır.

Tablo1 Araştırma odağı, veri kaynakları, verilerin toplanması ve analizinde konvansiyonel yöntemler ve EEG

	Nitel	Nicel	EEG
Araştırma Odağı	Anlamaların, deneyimlerin, süreçlerin ve ilişkilerin keşfi ve analizi	İlişkilerin, modellerin ve eğilimlerin ortaya çıkarılması	Medya uyarana yönelik nörofizyolojik dönütlerin görüntülenmesi
Veri Kaynakları	Metin Görsel Anlatı	Sayısal Veri	Beyindeki elektriksel faaliyetler
Veri Toplama Araçları	Gözlem Görüşme Odak grup Belgesel tarama	Anket Ölçek Test Deney	EEG cihazı
Verilerin Analizi	Betimsel analiz	İstatistiksel analiz	ERP analizi Zaman-frekans analizi

Tablo 1’de, konvansiyonel yöntemler ile EEG; araştırma odağı, veri kaynakları, veri toplama araçları ve verilerin analizi noktalarında karşılaştırılmaktadır. Nicel araştırmanın odak noktasını sayısal verilerin toplanması ve bu verilerin istatistiksel analizinin sağlanması yoluyla bir popülasyonda ya da örneklem grubunda mevcut ilişkileri, modelleri ve eğilimleri ortaya çıkarma amacı meydana getirmektedir. Medya araştırmalarında, medyanın izlerkile üzerindeki etkilerini incelemek adına sıklıkla nicel yöntemlere başvurulmaktadır. Örneğin araştırmacılar, belirli medya içeriğine maruz kalmanın tutumları, inançları veya davranışları nasıl etkilediğine dair veri toplamak adına anketleri yahut deneysel yöntemleri kullanabilmektedir (Ahern vd., 2004; Bowman ve Tamborini, 2012).

Nitel araştırma ise sosyal olguların doğal çevreleri ve ortamlarında derinlemesine analiz edilmesini amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Klenke vd., 2016). Dolayısıyla, nitel araştırmayı ayrık bir konuma taşıyan tümevarım yaklaşımının yaygınlığı, teorik ya da amaçlı örnekleme tekniğinin tercih edilmesi, araştırmacı perspektifinin belirleyiciliği ve araştırma çıktılarının toplanan verilerin yorumlanmasına dayanması (Jain, 2021, s. 543) gibi unsurların temelinde, nitel araştırmanın; anlamların, deneyimlerin, süreçlerin ve ilişkilerin derinlemesine keşfini ve niteliksel analizini sağlamaya yönelik bir araştırma odağına sahip olması bulunmaktadır.

EEG ise konvansiyonel yöntemlerden farklı şekilde katılımcıların bilinçli düşüncelerinden ziyade beyinde gerçekleşen elektriksel faaliyetlerin bir kaydını yakalayarak, uyarılara yönelik nörofizyolojik dönütler aracılığıyla bilinçdışı/örtük tepkilerin veri haline getirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, medya uyarılarına

yanıt olarak gelişen beyin aktivitesinin ölçülmesi yoluyla elde edilen verilerin, olaya ilişkin potansiyel analizi ve zaman-frekans analizi gibi yöntemlerle değerlendirilmeleri sonucu temel duyguların haritalanması (Petrantonakis ve Hadjileontiadis, 2010) ve katılım beğenisi (Silberstein ve Nield, 2012) gibi bilişsel-duygusal durumlar hakkındaki veri setleri üzerinden objektif bulgulara ulaşmak mümkün hale gelmektedir. Nitekim, EEG'nin kullanım alanlarına bakıldığında, nöro-pazarlama alanında tüketicilerin ürünlere yönelik seçimlerini tahmin etmeye ve dolayısıyla karlılığı artırmaya odaklanan çalışmalara (Telpaz vd., 2015; Golnar-Nik vd., 2019); oyun analizi konusunda, oyuncuların karar alma/verme süreçlerinin 'okunmasına' yönelik çalışmalara (Fallani vd., 2010; Si vd., 2019); sosyal etkileşim konusunda, kişilerin sosyal davranış biçimlerini, grup dinamiklerini ve sosyal etkileşim esnasında beyinler arasındaki nöral senkronizasyonu anlamlandırmaya yönelik çalışmalara (Liu vd., 2018; Nam vd., 2020); insan-makine etkileşimi ve beyin-bilgisayar arayüzleri konularında ise beyin aktivitelerinin gerçek zamanlı işlenebilmesi ve analiz edilmesine, kişilerin beyin aktivitelerinin kontrol edilmesine, nöral aktivitelerin modellenmesine yönelik çalışmalara erişilebilmektedir (McFarland ve Wolpaw, 2017; Zander vd., 2011). Söz konusu çalışmalar medya araştırmaları bağlamında düşünüldüğünde, ilgili çalışmaların medya kullanıcılarının duygu durumlarının ölçülmesine, pazarlama mesajlarının medya yoluyla yaratımlarının etkinliğinin artırılmasına, medya kullanıcılarının deneyimlerinin geliştirilmesine ve dolayısıyla medya içeriğinin de yeniden tasarımıyla olanak sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

Medya etkileri, teknoloji ve teknolojiye bağlı olarak çeşitlenen disiplinlerarası araştırma sahalarının artışı neticesinde, hem araştırma nesnesinin hem de araştırmacı bilim dalının yaşadığı dönüşümle, kullanılacak araştırma yönteminin dikkatle değerlendirilmesini gerektiren bir çalışma alanı haline almıştır. Ancak Potter (2018), medya etkilerine yönelik son yıllarda gerçekleştirilen çalışmaları irdelemiş ve araştırmacıların; örneklemin, ölçümlerin ve deneylerin tasarımında daha güçlü seçenekler yerine daha zayıf seçeneklere yöneldiğini bulgulamıştır. Çalışma sonucunda ise araştırma yöntemlerine yönelik önerilerini üç madde halinde sıralamıştır:

1. *Her tasarım kararı için mevcut seçeneklerin avantaj ve dezavantajlarının dikkatle değerlendirilmesi: Araştırmacıların, çalışmalarında kullanacakları araştırma yöntemini tercih ederken seçeneklerin avantajlarını ve dezavantajlarını detaylı şekilde incelemeleri, araştırma tasarımının geçerliliği ve sonuçların anlamlılığı adına önemlidir.*
2. *Tercihleri haklı çıkarmak amacıyla yapılan varsayımların hatalı olduğu anlayışı: Araştırmacıların, tercih ettikleri yöntem doğrultusunda ortaya koydukları varsayımlarını bilinçli bir şekilde sorgulamaları ve gerektiğinde tekrar gözden geçirmeleri önemlidir. Böylelikle araştırma tasarımının daha sağlam temellere oturtulması mümkündür.*
3. *Daha yüksek düzeydeki zorluklarla başa çıkma kararlılığı: Araştırmacının konusu ve kapsamı ışığında öne*

çıkan bazı yöntemler, diğerlerine kıyasla daha fazla kaynak, zaman ve çaba gerektirebilir. Ancak araştırmacılar, muhtemel zorluklar ile kararlıkla başa çıkmalıdır çünkü daha güçlü araştırma yöntemleri daha güvenilir sonuçların elde edilmesi potansiyelini beraberinde getirmektedir.

Özetle, medya etkileri araştırmaları için doğru araştırma yönteminin seçimi, araştırma sonuçlarının geçerliği, güvenilirliği ve anlamlılığı üzerinde doğrudan etkilidir. Dolayısıyla, çalışma bağlamında ele alınan EEG yöntemi ile konvansiyonel yöntemler arasında yapılacak, söz konusu yöntemlerin güçlü yönleri ve sınırlılıklarına dair karşılaştırmaların önemi yadsınmamaktadır. Bu karşılaştırmalar aracılığıyla araştırmacıların farklı bakış açıları elde ederek çalışmalarını daha geniş bir perspektifte değerlendirme imkânına sahip olmaları mümkündür. Tablo 2; nitel yöntemler, nicel yöntemler ve EEG arasında, güçlü yönler ve sınırlılıklara dair toplu bir bakış sunmaktadır. Böylelikle, Potter'ın (2018) da önerdiği şekilde, mevcut araştırma yöntemi seçeneklerinin avantaj ve dezavantajlarının detaylı şekilde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 2 Güçlü yönleri ve sınırlılıkları açısından konvansiyonel yöntemler ve EEG

Yöntem	Güçlü Yönler	Sınırlılıklar
Nitel	Zengin bağlamsal içgörü Kompleks fenomenlerin açıklanması Esneklik Öznel ve bireysel içgörüler Doğal ortamlar Derinlemesine görüşmeler Teori geliştirme	Öznellik Sınırlı genellenebilirlik Zaman Nicelik eksikliği Tekrarlanabilirlik zorluğu Sosyal arzu edirlilik Katılımcı beyanına bağlılık
Nicel	İstatistiksel kesinlik Genellenebilirlik Karşılaştırmalı analiz Nesnel veri Verimlilik Tekrarlanabilirlik Meta-analiz	Basitleştirme Sınırlı bağlamsal içgörü Nedensellik varsayımı İndirgemecilik potansiyeli Yanıt seçeneklerinin kısıtlanması Kompleks fenomenlerin yakalanmasında zorluk
EEG	Beyin aktivitesinin doğrudan ölçümü Yüksek zamansal çözünürlük Gerçek zamanlılık İnvaziv olmama Nesnel içgörüler Nöral süreçlerle korelasyon Davranış ile korelasyon	Sınırlı uzamsal çözünürlük Beynin derin yapılarına dair veri eksikliği Artefaktların etkisi Bireysel değişkenlik Doğal ortam deneyinde zorluk Kompleks veri analizi süreci Maliyet

Nicel araştırmalar bir popülasyonun kapsamlı bir görünümünü sağlamak için genellikle büyük ve temsil kabiliyeti olan örneklemeler aracılığıyla verilerin niceliksel boyutta irdelenmesini içerir. Örneklemelerin büyüklüğü nedeniyle araştırma evrenini temsil ettiği düşünöldüğünden, sonuçların tüm evrenin genel ve yeterince kapsamlı bir görünümünü oluşturduğu varsayılır (Martin ve Bridgmon, 2012). Dolayısıyla medya araştırmaları bağlamında düşünöldüğünde, nicel yöntemler aracılığıyla izlerkitlenin medyaya maruz kalma sıklığı ve bu maruziyetin yoğunluğunu ölçmek; medya tüketicilerinin tutumları, davranışları ve inançlarına dair belirli eğilim ve örüntüleri gün yüzüne çıkarmak mümkündür. Nitel araştırmalar ise sayısal ya da istatistiksel temsiliyetlerden ziyade belirli bir probleme yönelik kavrayışın geliştirilmesiyle yahut mevzubahis probleme yönelik anlayışın derinleştirilmesiyle ilgilenmektedir. Maxwell (2013) nitel araştırmanın, değişkenlerin işlevselleştirilmesine indirgenemeyecek daha derin ilişkiler, süreçler ve olgular alanına karşılık gelen anlamlar, güdüler, istekler, inançlar, değerler ve tutumlar evreniyle çalıştığını savunur. Nitel araştırma yöntemleri aracılığıyla araştırmacılar, farklı medya ortamlarına maruz kalmanın sosyal ve iletişimsel boyutları ile bu boyutların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik derinlemesine bir içgöröye ulaşma olanağına sahiptir. Öte yandan, salt nicel yöntemlerin açığa çıkarması olası görünmeyen kalıpları, temaları ve ilişkileri belirlemelerine yardımcı olabilecek zengin ve ayrıntılı verilere ulaşma imkânını elde eder. Nitel araştırmalar, izlerkitlenin öznel deneyimlerine dair önemli bilgiler sağlayabilirken, nedensel ilişkiler kurmak ve medya etkileri hakkında genellemeler yapmak için nicel araştırmalar gereklidir.

Tablo 2'den hareketle, nicel araştırmaların öne çıkan yönleri ve avantajları; analiz kabiliyeti, araştırma örneklemini genelleyebilme olanağı, ölçülebilirlik, verimlilik, yinelenebilirlik ve pek çok farklı araştırmanın birbirleriyle ilişkilerini ortaya koyabilme imkanı gibi özelliklerle ifade edilebilir. Sınırlılıkları ise; derinleşememe ve kişisel deneyimlerin yadsınarak bağlamsal bilgidен yoksunluğu, kurulan nedenselliğin varsayımsal oluşundan doğan yanılgılar ve indirgemeye varan niteliksel yoksunluklar ile katılımcıların ifade biçimlerini kısıtlayarak gerçek görüş ve düşünceleri edinmek noktasındaki eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Nitel araştırmalara bakıldığında ise avantajları; bağlamsal içgörü potansiyeli, istatistiksel indirgemeci yaklaşımın karşısında bireyler özelinde öznel olanı ifade gücü, gerçek yaşam deneyimini inceleme gücü, araştırma sürecinde derinlemesine yapılanmaya olanak sağlayan esnekliğidir. Sınırlılıkları ise; araştırmacının konumu nedeniyle ortaya çıkabilecek taraflıktan doğan geçerlik ve güvenilirlik sorunları, genellenebilirlik ve zamansal anlamdaki kısıtlılıklar, katılımcıların bilinç düzeyinde yanıltıcı yanıtlar üretebilme potansiyellerinden doğan problemler olarak sıralanabilir.

Beyin görüntöleme ve biyometrik ölçüm yöntemlerini konvansiyonel yöntemlerden ayıran en önemli unsur ise insan davranışının altında yatan bilişsel-duygusal süreçlere dair temel ve nesnel ölçütler hakkında önemli veri setleri sağlamalarıdır. EEG'nin diğer beyin görüntöleme yöntemlerine kıyasla sahip olduğu donanımsal ve uygulamaya dair avantajlarının yanı sıra, medya uyaranlarına yanıt olarak gelişen beyin aktivitesini ölçümü yoluyla, medyanın beyin ve davranış üzerindeki etkilerini değerlendirmek için kullanılacak objektif veriler

sağlaması etki araştırmalarına farklı bir boyut kazandırmaktadır. EEG aracılığıyla gerçekleştirilecek medya etkileri araştırmalarında yöntemin beraberinde getirmesi muhtemel güçlü yönler aşağıdaki şekilde sıralanabilmektedir:

- 1. Beyin aktivitesinin doğrudan ölçümü: Bilişsel ve duygusal tepkilerle ilintili bilinçdışı davranışlara dair içgörü sağlar.*
- 2. Yüksek zamansal çözünürlük: Medya yoluyla oluşturulan görsel-işitsel uyaranlara yanıt olarak gelişen beyin aktivitelerindeki hızlı değişiklikleri yakalar.*
- 3. Gerçek zamanlılık: Medya uyaranlarına verilen gerçek zamanlı dönütleri yakalayarak anbean analiz yapılmasına olanak tanır.*
- 4. Girişimsel olmama: Ameliyat veya deri altına yerleştirme gibi prosedürlerin gerekmemesi, yöntemi katılımcılar için güvenli, araştırmacılar için ise daha uygulanabilir kılar.*
- 5. Nesnel içgörüler: Sübjektif yoruma daha az eğilimli olan fizyolojik veriler sunar.*
- 6. Nöral süreçlerle korelasyon: Medya etkileri ile belirli beyin süreçleri arasında bağlantı kurabilir.*
- 7. Davranış ile korelasyon: Bulgular davranışsal tepkilerle ilişkilendirilebilir ve medya etkilerine dair kavrayışı güçlendirebilir.*

Konvansiyonel yöntemlerde olduğu gibi EEG'nin de özellikle donanımsal niteliklerine bağlı olarak gelişen ve katılımcının bilinçli düşünce ve davranışlarının veri kaynakları dışında bırakılmasından meydana gelen belirli sınırlılıklar mevcuttur. Söz konusu yöntem ile gerçekleştirilecek çalışmalarda karşılaşılabilecek olası sınırlılıklar aşağıdaki gibidir:

- 1. Sınırlı uzamsal çözünürlük: EEG beyin aktivitesinin lokasyonu hakkında detaylı bilgi sağlayamamaktadır.*
- 2. Beynin derin yapılarına dair veri eksikliği: EEG temel olarak kortikal aktiviteyi kaydetmekte, subkortikal aktiviteye dair verilere ulaşamamaktadır.*
- 3. Artefaktların etkisi: Dış faktörler bütünlüğü bozan, anlamsız verilere neden olabilir ve sonuçları saptırabilir.*

4. *Bireysel değişkenlik: Medya uyaranlarına verilen tepkiler bireyler arasında büyük farklılıklar gösterebilir.*
5. *Doğal ortam deneyinde zorluk: EEG çalışmaları genellikle kontrollü ortamlarda yapılır ve bu da gerçek dünyadaki medya tüketim senaryolarını doğru şekilde yansıtmayabilir.*
6. *Kompleks veri analizi süreci: EEG verileri anlamlı içgörüler elde etmek için uzmanlık gerektirmektedir.*
7. *Maliyet: EEG çalışmalarının yürütülmesi, özel ekipman ve eğitimli personel gerektirir. Dolayısıyla konvansiyonel yöntemlere göre nispeten maliyetlidir.*

Sonuç

Tekno-toplumsal dönüşümler, yalnızca izlerkitlenin medya deneyimini etkilememiş, medya etkileri sorunsalına yönelik yeni paradigmalara da önünü açmıştır. Dolayısıyla medya etkilerine dair araştırmalarda metodolojiye yönelik tercihlerin önemi kayda değer ölçüde artmıştır. Araştırmacılar, nitel ve nicel yöntemler olarak ifade edilen konvansiyonel yöntemlerin yanında, çeşitli nörogörüntüleme yöntemlerini ve biyometrik ölçümleri de çalışmalarına dâhil ederek, medya etkilerini farklı boyutlarıyla irdeleme imkanına sahip hale gelmiştir. Ancak farklı yöntemler arasında araştırmacının gereklilikleri doğrultusunda seçim yapmak, her yöntemin güçlü yönlerini ve sınırlılıklarını dikkatle değerlendirmek önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, bilinçdışı süreçlerin insan davranışı ve karar mekanizmaları üzerindeki etkisine değinilerek, konvansiyonel yöntemlerin keşfetmekte sınırlı kaldığı örtük davranışların medya etkileri sorunsalındaki önemi vurgulanmıştır. Ardından insan davranışının söz konusu veçhesini etki araştırmalarının konusu haline getirebilme potansiyelini taşıyan EEG yönteminin temel dinamikleri incelenmiştir. Son olarak konvansiyonel yöntemler ile EEG arasında, mevzubahis yöntemlerin güçlü yönleri ve sınırlılıkları odağında bir karşılaştırmaya gidilerek, araştırmacıların sahip oldukları metodolojik çeşitliliğe dair bir tartışma zemininin ortaya koyulması hedeflenmiştir.

Çalışma sonunda görülmektedir ki; nitel yöntemler, araştırma sorusuna yönelik derin içgörüler sunmakta, kompleks fenomenlerin açıklanmasında ve katılımcıların öznel perspektiflerinin keşfedilmesinde işlevsel olmaktadır. Ancak, nesnellik ve genellenebilirlik gibi noktalarda belirli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Öte yandan nicel yöntemler ise istatistiksel kesinlik, genellenebilirlik ve nesnel verilerin sağlanması hususlarında güçlü görünürken; indirgemecilik, karmaşık ilişkilerin ve deneyimlerin keşfedilememesi ve sınırlı bağlamsal içgörü gibi sınırlılıklara sahiptir. Son olarak EEG ise bilişsel, duygusal ve motivasyonel süreçlere dair nesnel verilere ulaşılabilesini sağlamakta ve söz konusu süreçleri gerçek zamanlı olarak gözleme imkanını araştırmacılara sunmaktadır. Diğer taraftan da EEG'nin donanımsal

sınırlılıklarını ve veri analizine dair zorlukları göz önünde bulundurmak önem arz etmektedir. Araştırmacıların medya etkilerine dair araştırmalarda sahip oldukları bu metodolojik çeşitliliğin, çalışmalarını daha geniş bir perspektifte değerlendirme olanağını sağladığı yadsınmamaktadır. Ancak tüm araştırma yöntemleri, sahip oldukları güçlü yönleri kadar belirli sınırlılıkları da taşıdıklarından, yöntem tercihi yaparken en ideal yaklaşım; araştırma soruları ve hedeflerini göz önünde bulundurarak EEG gibi yöntemler ile konvansiyonel yöntemler arasında kurulacak bir denge yoluyla, her bir yöntemin güçlü yönlerinden faydalanmak ve eksikliklerini telafi etmektir. Bu sayede medyanın, toplum ve bireyler üzerindeki etkilerine yönelik daha kapsamlı, katmanlı ve derinlemesine analizlerin önünü açılması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Adrian, E. D. ve Matthews, B. C. (1934). The berger rhythm: Potential changes from the occipital lobes in man. *Brain*, 57, 355-385. doi:10.1093/brain/awp324
- Ahern, J., Galea, S., Resnick, H., Vlahov, D. (2004). Televisions images and probable posttraumatic stress disorder after september 11: The role of background characteristics, event exposures and perievent panic. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192 (3), 217-226. doi:10.1097/01.nmd.0000116465.99830.ca
- Beatty, M. J., Heisel, A. D., Pascual-Ferrá, P., Berger, C. R. (2015). Electroencephalographic analysis in communication science: Testing two competing models of message production. *Communication Methods and Measures*, 9 (1-2), 101-116. doi:10.1080/19312458.2014.999753
- Bornstein, M. H., Kagan, J. ve Lerner, R. M. (2022). Human behavior. *Encyclopedia Britannica*. Erişim: 20 Ekim 2022, <https://www.britannica.com/topic/human-behavior>
- Bowman, N. D. ve Tamborini, R. (2012). Task demand and mood repair: The intervention potential of computer games. *New Media & Society*, 14 (8), 1339-1357. doi:10.1177/1461444812450426
- Bryant, J. ve Thompson, S. (2002). *Fundamentals of media effects* (1. Basım). Boston: McGraw-Hill.
- Ciorciari, J., Pfeifer, J. ve Gountas, J. (2019). An eeg study on emotional intelligence and advertising message effectiveness. *Behavioral Sciences*, 9 (8), 88. doi: 10.3390/bs9080088
- Cohen, M. X. (2011). It's about time. *Frontiers in Human Neuroscience*, 5 (2), 1-15. doi:10.3389/fnhum.2011.00002
- Çetin, A. (2022). Erken dönem sinema araştırmalarında temel eğilimler: Payne fonu çalışmaları örneği. *Şarkiyat*, 142 (2), 356-368. doi:10.26791/sarkiyat.1162762

- Falk, E. B. (2012). Can neuroscience advance our understanding of core questions in communication studies? An overview of communication neuroscience. S. Jones (Der.), içinde, *Communication @ the Center* (s. 77-94). New York: Hampton.
- Fallani, F. D., Nicosia, V., Sinatra, R., Astolfi, L., Cincotti, F., Mattia, D., Wilke, C., Doud, A., Latora, V., He, B., Babiloni, F. (2010). Defecting or not defecting: How to "read" human behavior during cooperative games by eeg measurements. *Plos One*, 5 (12), 1-9. doi:10.1371/journal.pone.0014187
- Gaspar-Figueiredo, D., Abrahao, S., Insfran, E. Ve Vanderdonct, J. (2023). Measuring user experience of adaptive user interfaces using eeg: A replication study. *EASE '23: Proceedings of the 27th International Conference on Evaluation and Assessment in Software Engineering*.
- Gibbs, F. A., Davis, H. ve Lennox, W. G. (1935). The electro-encephalogram in epilepsy and in conditions of impaired consciousness. *Archives of Neurology and Psychiatry*, 34 (6), 1133-1148. doi:10.1001/archneurpsyc.1935.02250240002001
- Goldstein, E. B. (2008). *Cognitive psychology: Connecting mind, research, and everyday experience*. (2. Basım). Belmont: Thomson Wadsworth
- Golnar-Nik, P., Farashi, P. ve Safari, M. P. (2019). The application of eeg power for the prediction and interpretation of consumer decision-making: A neuromarketing study. *Physiology & Behavior*, 207, 90-98. doi:10.1016/j.physbeh.2019.04.025
- Heider, F. ve Simmel, M. (1944). An experimental study of apparent behaviour. *The American Journal of Psychology*, 57 (2), 243-259. doi:10.2307/1416950
- Hilgard, E. R., Atkinson, R. C. ve Atkinson, R. L. (1975). *Introduction to psychology* (6. Basım). New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Hovland, C. I., Lumsdaine, A. A. ve Sheffield, F. D. (1949). *Experiments on mass communication: studies in social psychology in world war II*. Princeton: Princeton University Press.
- Jain, N. (2021). Survey versus interviews: Comparing data collection tools for exploratory research. *The Qualitative Report*, 26 (2), 541-554. doi:10.46743/2160-3715/2021.4492
- Jasper, H. H. (1958). The ten-twenty electrode system of the international federation. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, 10, 371-375.
- Jasper, H. H. ve Carmichael, L. (1935). Electrical potentials from the intact human brain. *Science*, 81 (2089), 371-375. doi:10.1126/science.81.2089.5
- Jeffres, L. W. (1997). *Mass media effects*. (2. Basım). Prospect Heights: Waveland Press.
- Katz, E. ve Lazarsfeld, P. F. (1955). *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications*. New York: The Free.

- Kjedldsjev, J. ve Stage, J. (2004). New techniques for usability evaluation of mobile systems. *International Journal of Human-Computer Studies*, 60 (5-6), 599-620. doi:10.1016/j.ijhpc.2003.11.001
- Klenke, K., Martin, P. ve Wallace, J. R. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. (2. Basım). Bingley: Emerald.
- Kruger, J. L., Soto-Sanfiel, M. T., Doherty, S., & Ibrahim, R. (2017). Towards a cognitive audiovisual translatology: Subtitles and embodied cognition. R. Muñoz-Martín (Ed.), *Reembedding Translation Process Research*, içinde, (s. 171-194). Amsterdam: John Benjamins.
- Laswell, H. D. (1938). *Propaganda technique in world war*. (1. Basım). New York: Peter Smith.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. ve Gaudet, H. (1960). *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. (1. Basım). New York: Columbia University.
- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. (1. Basım). New York: The Macmillan Company.
- Liu, D., Liu, S., Liu, X., Zhang, C., Li, A., Chenggong, J., Chen, Y. Wang, H., Zhang, X. (2018). Interactive brain activity: Review and progress on eeg-based hyperscanning in social interactions. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-11. doi:10.3389/fpsyg.2018.01862
- Lleras, A., Buetti, P. ve Mordkoff, J. T. (2013). When do the effects of distractors provide a measure of distractibility? B. H. Ross (Der.), içinde, *The Psychology of Learning and Motivation* (Cilt 59, s. 261-315). San Diego: Academic Press.
- Lowery, P. A. ve DeFleur, M. L. (1995). *Milestones in mass communication research: Media effects*. (3. Basım). New York: Longman.
- Luck, P. L. (2014). *An introduction to the event-related potential techniques*. (2. Basım). Cambridge: MIT Press.
- Manshour, N., Maleki, M. ve Kayikcioglu, T. (2020). An eeg-based stereoscopic research of the psd differences in pre and post 2d&3d movies watching. *Biomedical Signal Processing and Control*, 55, 1-12. doi:10.1016/j.bspc.2019.101642
- Martin, W. ve Bridgmon, K. (2012). *Quantitative and statistical research methods: From hypothesis to results*. (1. Basım). Londra: Jossey-Bass.
- Maxwell, J. (2013). *Qualitative research design: An interactive approach*. (3. Basım). Londra: SAGE.
- McCarthy, G., Blamire, A. M., Puce, A., Nobre, A. C., Bloch, G., Hyder, F., Goldman-Rakic, P., Shulman, R. G. (1994). Functional magnetic resonance imaging of human prefrontal cortex activation during a spatial working memory task. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 91 (18), 8690-8694. doi:10.1073/pnas.91.18.8690

- McCombs, M. E. ve Shaw, D. L. (1972). The agenda setting function of mass media. *The Public Opinion Quarterly*, 36 (2), 176-187.
- McFarland, D. J. ve Wolpaw, J. R. (2017). Eeg-based brain-computer interface. *Current Opinion in Biomedical Engineering*, 4, 194-200. doi:10.1515/revneuro.2010.21.6.451
- McGuire, W. J. (1986). The myth of massive media impact: Savagings and salvagings. G. Comstock (Der.), içinde, *Public Communication and Behaviour* (s. 175-260). Orlando: Academic Press.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (1967). *The medium is the message*. (1. Basım). New York: Bantam Book.
- Medin, D. L., Ross, B. H. ve Arthur, B. M. (2002). *Cognitive psychology*. (3. Basım). New York: John Wiley & Sons.
- Nam, C. P., Choo, P., Huang, J., Park, J. (2020). Brain-to-brain neural synchrony during social interactions: A systematic review on hyperscanning studies. *Applied Sciences*, 10 (19), 6699. doi:10.3390/app10196669
- Niso, G., Romero, E., Moreau, J. T., Araujo, A. ve Krol, L. R. (2023). Wireless eeg: A survey of systems and studies. *Neuroimage*, 269, 1-17. doi:10.1016/j.neuroimage.2022.119774
- Nomura, T. & Mitsukura, Y. (2015). Eeg-based detection of tv commercials effects. *Procedia Computer Science*, 60, 131-140. doi: 10.1016/j.procs.2015.08.112.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları: kavramlar, okullar, modeller*. (1. Basım). İstanbul: İletişim.
- Parameshwaran, D., Subramaniyam, H. P. ve Thiagarajan, T. C. (2019). Waveform complexity: A new metric for eeg analysis. *Journal of Neuroscience Methods*, 325, 1-12. doi:10.1016/j.jneumeth.2019.108313
- Petrantonakis, P. C. ve Hadjileontiadis, L. J. (2010). Emotion recognition from brain signals using hybrid adaptive filtering and higher order crossing analysis. *Affective Computing IEEE Transactions*, 1 (2), 81-97. doi:10.1109/T-AFFC.2010.7
- Potter, W. J. (2018). A review and analysis of patterns of design decisions in recent media effects research. *Review of Communication Research*, 6, 1-29. doi:10.12840/issn.2255-4165.2018.06.01.014
- Read, G. L. ve Innis, I. J. (2017). Electroencephalography (eeg). *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*, içinde, (s. 1-18). doi:10.1002/9781118901731
- Reiser, E. M., Schalter, G., Weiss, E. M., Fink, A., Rominger, C. & Papousek, I. (2012). Decrease of prefrontal-posterior eeg coherence: Loose control during social-emotional stimulation. *Brain and Cognition*, 80 (1), 144-154. : 10.1016/j.bandc.2012.06.001

- Russell, J. A. (1980). Circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (6), 1161-1178. doi:10.1037/h0077714
- Russell, J. A. (2003). Core affect and the psychological construction of emotion. *Psychological Review*, 110 (1), 145-172. doi:10.1037/0033-295x.110.1.145
- Samek, A. (2019). Advantages and disadvantages of field experiment. A. Schram ve A. Ule (Der.), içinde, *Handbook of Research Methods and Applications in Experimental Economics* (s. 104-120). Cheltenham: Edward Edgar.
- Sarı, B., Yılmaz, B. ve Ferik, A. O. (2019). Pazarlama araştırmalarında yeni bir eğilim olarak nöropazarlama: Türkiye'de nöropazarlama alanında yapılan akademik çalışmalara yönelik bir inceleme. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 1127-1168. doi:10.18094/josc.596326
- Si, Y., Jiang, L., Tao, Q., Chen, C., Li, F., Jiang, Y., Zhang, T., Cao, X., Wan, F., Yaou, D. Xu, P. (2019). Predicting individual decision-making responses based on the functional connectivity of resting-state eeg. *Journal of Neural Engineering*, 16 (6). doi:10.1088/1741-2552/ab39ce.
- Silberstein, R. B. ve Nield, G. E. (2012). Measuring emotion in advertising research: Prefrontal brain activity. *IEEE Pulse*, 3 (3), 24-27. doi:10.1109/MPUL.2012.2189172
- Skulmowski, A. ve Rey, G. D. (2017). Measuring cognitive load in embodied learning setting. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-6. doi:10.3389/fpsyg.2017.01191
- Telpaz, A., Webb, R. ve Levy, D. J. (2015). Using eeg to predict consumers' future choices. *Journal of Marketing Research*, 52 (4), 511-529. doi:10.1509/jmr.13.0564
- Vaughn, M. G., DeLisi, M. ve Matto, H. C. (2013). *Human behaviour: A cell to society approach*. (1. Basım). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Wang, L. (2019). Test and evaluation of advertising effects based on eeg and eye tracker. *Translational Neuroscience*, 10, 14-19. doi: 10.1515/tnsci-2019-0003
- Wang, Q., Sourina, O. ve Nguyen, M. K. (2010). Eeg-based "serious" game design for medical applications. 2010 International Conferance on Cyberworlds, (s. 270-276). Singapur. doi:10.1109/CW.2010.56
- Wimmer, R. D. ve Dominick, J. R. (2013). *Mass media research: An introduction* (10. Basım). Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Zaltman, G. (2003). *How customers think: Essential insights into the mind of the market*. (1. Basım). Boston: Harvard Business School.
- Zander, T. O., Lehne, M., Ihme, K., Jatzev, P., Correia, J., Kothe, C., Picht, B. Nijboer, F. (2011). A dry eeg-system for scientific research and brain-computer interfaces. *Frontiers in Neuroscience*, 5, 53. doi:10.3389/fnins.2011.00053

2024, 11(1): 132-163

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.132-163>

Makaleler (Tema)

TÜRKİYE'DE BİLİM İLETİŞİMİ ÇALIŞMALARINI (2010-2023): HAKEMLİ DERGİ MAKALELERİ VE LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ¹

Erdoğan Kaygusuz²

Öz

Bu çalışmanın konusu Türkiye'de bilim iletişimini konu edinen lisansüstü tezler ile hakemli dergi makalelerinin bibliyometrik özelliklerinin analizidir. Bilimsel ve teknolojik süreçlere ve politikalara ilişkin her türden içeriğin, özellikle medyalar aracılığıyla dolaşıma girmesiyle bilim kamuoyu ile toplum arasında oluşan iletişimi ve etkileşimi ifade eden bilim iletişimi, dünya genelinde 1980'li yıllarda ilgi duyulmaya başlanan bir konu olarak köklü birikime sahiptir. Türkiye'de ise bu araştırma alanı henüz erken dönemindedir. Bu nedenle

¹ Bu araştırmanın daha dar bir versiyonu ve ilk bulguları Beykoz Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi tarafından 4-5 Mayıs 2023 tarihlerinde düzenlenen 1. Disiplinlerarası Sanat, Tasarım ve Sosyal Bilimler Sempozyumunda *Türkiye'de Bilim İletişimi Çalışmaları: Bibliyometrik Bir Analiz* başlığıyla sunulmuştur. Bu makale ise ilgili bildirinin genişletilmiş ve zenginleştirilmiş biçimidir.

² **Erdoğan Kaygusuz**, Araştırma Görevlisi, Beykoz Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-9581-4458, kaygusuzerdnc@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 14.02.2024 | Makale Kabul Tarihi: 24 Mayıs 2024

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024**. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

literatürdeki temaları, konuya metodolojik yaklaşımları, konunun zaman içerisindeki eğilimlerini, en üretken bilim insanları ile kurumları saptamanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bir literatür incelemesi olan bu makalede, bilim iletişimini konu edinen ulusal akademik yazını bibliyometrik özellikler açısından incelemek; böylece alanın temel eğilimlerini ortaya koymak ve kör noktaları açığa çıkarmak amaçlanmaktadır. Araştırma doğası gereği retrospektiftir ve uzun süreli öngörülerde bulunmayı hedeflememektedir. Çalışmanın kayda değer birincil bulguları, literatürün bilim iletişiminin medyadaki dolaşımına baskın şekilde odaklandığını ve genellikle yazılı medya içerikleriyle ilgilendiğini göstermektedir. Bu açıdan izleyici araştırmaları gelecekte yapılacak bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilir.

Anahtar Kelimeler: bilim, bilim iletişimi, bilim iletişimi araştırmaları, bilimsel iletişim, bibliyometrik analiz

SCIENCE COMMUNICATION STUDIES IN TÜRKİYE (2010-2023): A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON JOURNAL ARTICLES AND POSTGRADUATE THESES

Abstract

This study analyses the bibliometric characteristics of postgraduate theses and peer-reviewed journal articles focusing on science communication in Türkiye. Science communication, which refers to communication between the scientific community and the public through the circulation of any content regarding scientific and technological processes and policies, especially through the media, attracted much attention worldwide in the 1980s. Nevertheless, this research field is still in its infancy in Türkiye. Therefore, it is crucial to explore the themes, methodological approaches, and trends and identify the most productive researchers and institutions in the literature. The study aims to analyze the nationwide academic literature on science communication in terms of bibliometric attributes, thus revealing trends and blind spots in the field. Hence, the research is inherently retrospective and does not aim to make long-term predictions. The notable key findings of the study show that the literature predominantly focuses on the media circulation of

science communication and analyzes written media content such as news or magazine articles. Indeed, there is a need for further studies focusing on audience research.

Keywords: science, science communication, science communication research, scientific communication, bibliometric analysis

Giriş

Bilginin toplumsal ve kültürel alanda gördüğü işlevin izleri; hastalıkların teşhis ve tedavisinden gündelik yaşamın daha konforlu hâle getirilmesine, çevrede olup bitenin anlamlandırılmasından sosyal yaşamda bilinçli kararlar alınabilmesine, küresel sorunların çözümü için öneriler geliştirilmesinden teknolojinin gündelik yaşama adaptasyonuna kadar çok çeşitli başlıklarda sürülebilmektedir. Üstelik bilgi ve iletişim teknolojilerindeki her yeni gelişmeyle birlikte dijital ağların ihtiyaç duyulan bilgiye ulaşmada sağladığı neredeyse sınırsız imkân bu işlevleri pekiştirmektedir (Park & Thelwall, 2006). Bu nedenle bilimsel bilginin iletişim araçları aracılığıyla kamusal dolaşımı kişisel, toplumsal, kültürel ve politik bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır (Lewenstein, 1992).

Bilim insanları tarafından üretilen bilginin geniş kamuyla paylaşımına dayanan ve bu çerçevedeki pek çok etkileşimi içine alan uygulamalar bütününe ifade eden bilim iletişimi, bu kapsamda gündeme gelmektedir. Hükümetler, ekonomik çıkar grupları, uluslararası örgütler, küresel ağlar ve topluluklar, bilimsel organizasyonlar ve kuruluşlar dahil olmak üzere çok sayıda paydaş, bilim iletişimi faaliyetleri yürütmektedir. Bu iletişimin kanalları, özellikle son birkaç yılda bilim kafelerinin açılması, bilim festivallerinin düzenlenmesi, bilim konulu popüler yayıncılığın gelişmesi ve diğer sosyal medya kaynakları aracılığıyla büyümekte ve çeşitlenmektedir (Yuan vd., 2022). Bu gelişmelerle birlikte akademisyenler ve araştırmacılar tarafından bu konuya duyulan ilgi günbegün artmaya devam etmektedir.

Bilimin toplumla buluşturulmasının, iletişim süreci olarak kavranması ile bu konunun akademik bir çalışma alanı hâline gelmesinin başlangıcı uluslararası alanda 1980'li yıllar itibarıyla. Akademik çalışmaların son otuz yıldaki baskın retoriği, iletişim sürecinde bilim insanları ile kamuoyu arasındaki ilişkiyi açıklamaya ya da tanımlamaya çalışan modellere odaklanmıştır (Lewenstein, 2005; Rowe & Frewer, 2005; Trench & Junker, 2001). Halkın bilgiyi anlamamasından bilginin halka açılmasına değin farklı başlıklarda yürütülen tartışmalar sonucu ortaya koyulan bu modeller, halkın bilim anlayışını açıklamaya çalışan çerçeveler sunmuştur. Bunlardan kimileri halkın bilgi birikimini eksik olarak nitelerler (Callon, 1999; Trench, 2008). Fakat yakın geçmişte kamunun görüşlerini daha yakından değerlendirebilmek amacıyla derinlemesine görüşmeler, vaka çalışmaları ve küçük örneklemler yoklamalar gibi teknik ve yaklaşımların kullanıldığı araştırmalar (Bauer vd., 2007; Kurath & Gisler, 2009; Pouliot, 2009; Scheufele, 2014), halkın "bilgisi eksik cahil kitle" olarak görüldüğü

ilk dönem araştırmalara meydan okumuştur (Metcalf, 2019, s. 85). Böylece çalışmaların odak noktası toplumun bilimsel bilginin üretimine katılımını teşvik eden ve bilimsel bilginin dolaşımındaki diyalogu güçlendiren bir zemine kaymıştır.

Türkiye’de ise bu konunun araştırma gündemi olarak ele alınması oldukça geç bir zamana rastlamaktadır.³ Başka bir deyişle, Türkiye’de bilim iletişimine odaklanan araştırma alanı henüz erken ve neredeyse başlangıç dönemini yaşamaktadır. Ancak son birkaç yılda bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır (Bedir, 2020; Dursun & Dursun, 2021; ztun, 2021; Tuna & Arslanoğlu, 2022). Bu durum konunun giderek daha fazla ilgi görmeye başladığını göstermektedir. Bununla birlikte, konuyla ilgilenen araştırmacıların sayısında bir artış görünse ve ülkede bilim iletişimi faaliyetleri yaygın şekilde yürütülüyor olsa da bilim iletişimini bir disiplin temelinde ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (Gelmez Burakgazi, 2017). Bu nedenle bilim iletişimi alanının Türkiye’de nispeten yeni bir çalışma alanını ifade etmesi ve bu konuda sınırlı sayıda çalışmanın varlığı, alanın bibliyometrik analizinin ihtiyacını oluşturmaktadır.

Okumakta olduğunuz bu çalışmanın konusu, Türkiye’deki bilim iletişimini konu edinen lisansüstü tezler ile hakemli dergi makalelerinin bibliyometrik özelliklerinin analizi; temel amacı ise söz konusu araştırma alanının gelişim sürecini ve temel eğilimlerini ortaya koymaktır. Bir literatür incelemesi olan bu çalışma, konunun ulusal akademik yazındaki durumunu değerlendirmesi ve alanın gelişimini saptayarak kr noktaların açığa çıkarılmasıyla sonraki çalışmalara kaynaklık edebilecek nitelikte olması bakımlarından önem taşımaktadır. Nispeten yeni bir araştırma alanı olarak literatürdeki tema ve tartışma başlıklarını, konuya metodolojik yaklaşımları, konunun zaman içerisindeki eğilimlerini, en üretken bilim insanları ve kurumların neler ve kimler olduğunu saptamayı hedeflemesi nedeniyle mevcut bu çalışma, alana yeni olanaklar sunma potansiyeline sahiptir. Nitekim mevcut araştırma alanını geliştirmek için geçmiş araştırmaların ve bunların bulgularının değerlendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Makale üç ana bölümde yapılandırılmıştır. İlk bölümde bilimsel bilginin toplum yaşamı üzerindeki rolüne dikkat çekilmesinin yanı sıra bilimin doğası gereği kamusal iletişime ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Bilim iletişimi araştırmalarının tarihsel gelişimi ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi ikinci bölümde ele alınmaktadır. Bu kapsamda konunun medya ve iletişim çalışmalarının bir alt başlığı olarak değerlendirilmesinin yerinde olacağı savunulmaktadır. nc ve son bölümde ise Türkiye’de bu konuda yazılmış lisansüstü tezler ile hakemli dergi makalelerinin bibliyometrik özellikleri sunulmaktadır. Söz konusu özellikler, çalışmaların müşterek bilgileri ve lisansüstü tezler ile hakemli dergi makalelerinin özellikli bilgileri alt başlıklarında tasniflenerek sergilenmektedir.

³ Bu konuda Türkiye’deki ilk çalışma için bkz.: Erdoğan (2007).

Bilim, Toplum ve İletişim

Bilim bir bilgi edinme arayışı olduğu kadar aynı zamanda edinilene göre eyleme olduğu için (Şenel, 2017, s. 13), toplum yaşamının yüzünü döndüğü etkinlikler kümesidir. Sosyal bir aktivite, bir yöntem ya da bir kültür olarak farklı biçimlerde ele alınabilse de en temelde araştırmaya dayanarak bilgi üreten faaliyettir (Medvecky, 2018, s. 1395). Doğal dünyanın incelenmesinden toplumsal yaşamın anlaşılmasına yönelmiş sistematik bu üretim, dolaşım ve tüketim kümesi, yaşamın düzenlenmesinde ve sürdürülmesinde önemli role sahiptir. Nitekim bilim ve tekniğin gelişmesi ekonomiden gündelik yaşama ve kültürel etkinliklerden politikaya değin tüm oluşlar üzerinde belirleyicidir. Toplum yaşamının bilimin öngörülleri ve doğrularına göre düzenlenmesi ise ki bu her türden toplumsal ilişkinin rasyonelleşmesidir, modernleşmenin de bir göstergesidir. Yanı sıra savaş, ekonomik kriz, devrim ve dönüşüm gibi toplumsal olaylardan da etkilenir (Neuman, 2017, s. 11). Bu açıdan düşünüldüğünde tarihi, ilerleme ya da gerileme çubuğuna bükecek her türden oluşla ilişkilidir.

Günümüz toplumsal manzarasında tekniğin, teknolojinin ve bunlara bağlı olarak her türden aracın yaşamda kapladığı alan ile gördüğü işlevin en kapsamlı hâline tanıklık edilmekte; bilime ve onun çağrılarına duyulan gereksinim gün geçtikçe daha da artmaktadır. Öyle ki bugünkü toplumlarda özellikle iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin bilgi üretiminin esas olmasına neden olduğu belirtilmektedir (Bell, 2019; Masuda, 1981; Toffler, 1981). Nitekim birçok kamu politikası, halk sağlığına ilişkin düzenlemeler, ekonomik kararlar bilimin bulgularından faydalanmaktadır. Bu açıdan demokratik bir toplumun üyeleri olarak bireyler, "iklim değişikliğinin hafifletilmesini, aşmaları, genetiği değiştirilmiş gıdaları, nanoteknolojiyi, jeomühendisliği vb. destekleyip desteklememek konusunda" karmaşık kararlarla karşı karşıya kalmaktadır (Bruine de Bruin & Bostrom, 2013, s. 14062). Gerçekten de COVID-19 aşılmasına ilişkin tartışmalardan iklim adaleti talebine kadar yaşananlar, bilimin gündelik yaşantının ve demokratik karar alma sürecinin temel bir yönü olduğunu doğrulamaktadır (Medvecky, 2022, s. 5919). Bu açıdan pek çok yönden bilim ve tekniğe bağımlı bir ekonomiye sahip bir toplum olmak, bilim ile kamu arasındaki yakınsamanın ön koşulu gibi görünmektedir (Priest, 2013). Dahası demokratik toplumlarda bilim ve teknolojinin nasıl finanse edileceği ve düzenleneceği konusunda yurttaşlardan dolaylı olarak kararlar almaları istenmektedir (Simis vd., 2016).⁴ Örneğin doğru sosyal politikaları desteklemek ya da desteklememek arasındaki akla dayalı seçimler yapmak yurttaşlığın görevidir.

Diğer yandan bilim doğası gereği sosyaldir (Priest, 2013). Ziman (1987, s. 52) "bilimin sosyal işleyişinin temeli iletişimdir" ifadesiyle buna dikkat çekmektedir. Birikerek ilerleyen ve üretilenin, elde edilenin, keşfedilenin bilim kamuoyuyla paylaşılmasını zorunlu kılan niteliği nedeniyle bilimsel-akademik aktiviteler

⁴ Araştırmacılar, bir toplumda bilimin ilerlemesi için o toplumda yaşayanların geniş anlamda bilim insanlarını ve onların çalışmalarını desteklemesi gerektiğini öne sürerler.

iletişim becerilerini ve süreçlerini gerektirmektedir. Bilimsel topluluğun kendisi ile bilimsel toplantılar, akademik yayıncılık, eğitim, bilim müzeleri, düşünce kuruluşları vb. gibi pek çok yön onun sosyalliğini göstermektedir.

Gerek politikalar ve gündelik yaşam üzerindeki belirleyici niteliği gerekse de bunlardan etkilenme düzeyi, bilimin kamusal dolaşımının gereklilik olduğuna ilişkin de bir çerçeve sunmaktadır. Bilimin desteklenmesi asgari düzeyde kamu ilgisine ve bilgisine dayalı olduğundan, bilim ve toplum yaşamı arasındaki bağıllık nedeniyle bilim ve teknoloji çerçevesindeki anlamların inşa edilmesi ve dolaşıma girmesi önemsenmektedir. Kaldı ki Durant ve diğerlerinin (1989, s. 11) de vurguladığı gibi, “insanlar bilimi bilmeyi” hak etmektedir. Bu kapsamda kamusal iletişimin, çağdaş demokrasilerin işleyişi açısından gerekli olduğu da sıklıkla vurgulanmaktadır (Davies vd., 2019; Felt vd., 2007; Jasanoff, 2017; Simis vd., 2016). Bu kapsamda insanların kendi yaşamlarıyla ilgili bilimsel konular hakkında rasyonel kararlar vermelerini sağlamak üzere, bilimdeki gelişmelerin görünür ve erişilebilir hâle gelmesi (Medvecky & Leach, 2019), *bilim iletişiminin* temelini oluşturmaktadır. Bilginin kamusal dolaşımının kavramsal karşılığı olarak bilim iletişimi, modern bilim sistemine sahip çoğu ülkede bilim politikası gündemlerinde standart bir madde hâline bile gelmiştir (Weingart & Joubert, 2019, s. 1).

Bilim İletişimi: Temeller, Bağlam ve Disiplin Tartışmaları

Akademik alanlardan bazıları yerleşik bir disiplinin kenarında, bazıları ise çok sayıda farklı disiplinin sınırlarında gelişir; bazen dış koşulların etkisiyle, bazen de yeni tekniklerin sonucu olarak (Trench & Bucchi, 2010, s. 1). Bilim iletişimini konu edinen akademik çalışmalar ve konuya ilgi gösteren araştırmacıların sayısındaki artış eğilimi ile bilim iletişiminin dünyanın farklı coğrafyalarında bazı programların ders müfredatlarında yer bulması⁵ gibi alandaki olumlu gelişmelere rağmen alanın tarihsel gelişimi, kapsamı ve sınırları için de bu konudaki tartışmalar hararetle sürmektedir: Bilim iletişiminin bir disiplin olarak kendini tam anlamıyla inşa edip edemeyeceği veya farklı disiplinler arasında yerini bulup bulamayacağı konusu uluslararası literatürde önemli ölçüde tartışılmaktadır.

Bilim iletişimi, kapsayıcı anlamda, bilimsel ve teknolojik süreçlere ve politikalara ilişkin her türden içeriğin özellikle medyalar aracılığıyla dolaşıma girmesiyle (Dursun, 2010, s. 2), bilim kamuoyu ile toplum arasında oluşan iletişimi sürecini ve etkileşimleri anlatmaktadır. Tarihsel süreçte düşünüldüğünde, uygulamada başlangıcını bilimin kurumsallaşmasına değin götürmek mümkün olsa da bilim iletişiminin akademik bir

⁵ Bu üniversitelerden bazıları şöyledir: Australian National University; The Ohio State University; The University of Western Australia. Buradaki önemli bir sorun bu derslerin bazılarının iletişimle ilgili programlarda, bazılarının ise fen bölümlerinde okutuluyor oluşudur. Bu noktada bilimlerin iki zit kutbunun bu konuya bambaşka noktalardan bakabileceğini düşünmek gereklidir.

çalışma alanı olarak gelişimi yaklaşık olarak 20'nci yüzyılın son çeyreğine rastlar. Bu açıdan nispeten kısa bir geçmişe sahiptir ve esas itibarıyla dış etkiler çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Bilim iletişiminin disiplin olarak gelişmesine zemin hazırlayan gelişmeler, büyük ölçüde dünyanın yaşamakta olduğu tarihsel-toplumsal bağlamla ilişkilidir. Trench ve Bucchi (2010, s. 1)'ye göre bilim iletişimi alanı, entelektüel çıkarlar kadar politik ve kurumsal kaygılarla şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hükümetlerin bilimsel araştırma süreçlerini etkileyebileceklerini, yönetebileceklerini ve bunlardan elde edilen bulguları politik olarak kullanabileceklerini daha belirgin biçimde fark etmeleriyle birlikte bu alandaki beceri eksikliklerini tespit etmişler ve bu nedenle bilime dayalı konularda politikacılara yol gösterecek bilim insanlarını danışman olarak atamışlardır (Gascoigne vd., 2010, s. 2).⁶ Savaş sonrası dönemde bilim, büyük araştırma ekipleri tarafından hükümet fonlarıyla yürütülen bir etkinliğe dönüşmüştür: Bilim ve teknolojinin politik açıdan önemini keşfeden çok sayıda ülke araştırma ve geliştirme faaliyetlerini bir devlet politikası olarak belirlemiştir. Bu bakımdan bilimin ve bilimsel çalışmaların apolitik olarak görülmesinin yaygınlığına rağmen, pratikte güç ilişkilerinden muaf olmadığını vurgulamak gerekir (Atkinson-Grosjean, 2002; Mirowski, 2011; Pestre, 2003; Salmon vd., 2017). Bilimsel gündemler, genellikle ekonomik çıkar grupları ve hükümet politikaları tarafından şekillendirilir.

Bilimin politik açıdan keşfine ilişkin bu gelişmeler olurken; diğer yandan bu süreçte bilim, ekonomi ve politikanın özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yakınlaşmasıyla, bilime duyulan ilgi artmış ve medyada yer alan bilim içeriklerinin sayısı da bu artışa eşlik etmiştir. Gazetelerin ve basılı diğer yayınların ucuzlaması ve bu açıdan kalabalıkların daha kolay erişebilecekleri birer medyaya dönüşmesi ile bu medya kaynaklarında yer alan bilim içeriklerinin sayısının artması birbirine denk ilerlemiştir. Ayrıca özellikle televizyon gibi yeni bir aracın gündelik yaşamın yeniden üretiminde az da olsa belirleyici konuma ulaşması, televizyon içeriklerinde de bilimin konu edilmesini beraberinde getirmiş ve böylece toplum üyeleri bilimsel gelişmeleri takip edebilme ve bu takipten çıkarsadıklarını gündelik yaşamlarında kullanabilme olanağı bulmuştur. Bu yönüyle bilim popülerleşmiştir ve popülerleşme bilim iletişiminin gelişimine zemin hazırlamıştır.

Bilim iletişimine ilişkin henüz ilksel çalışmalar ise uygulamanın gelişiminden daha sonra; 1980'li yıllarda üniversiteler bünyesindeki çeşitli bölümlere bağlı olan araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Gascoigne vd., 2010, s. 2). Örneğin bilim iletişimi eğitimine ilişkin ilk lisansüstü program 1988 yılında Avustralya Ulusal Üniversitesinde (*Australian National University*), öğretim üyesi Brian Trench'in katkılarıyla başlamıştır (Trench, 2012). Özellikle fen eğitimi, bilimin sosyal çalışmaları, iletişim, müzecilik ile diğer köklü akademik ve profesyonel faaliyetlerin kesişim noktalarında gelişmiş ve araştırmalarda son otuz yılda daha belirgin olacak şekilde toplumbilim, siyaset bilimi ve medya çalışmalarıyla hemhâl analizler kullanılmıştır (Bauer vd.,

⁶ Örneğin Amerikalı bilim insanı James Rhyne Killian, 1957'den 1959'a kadar ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın Bilim ve Teknoloji Özel Asistanı olarak görev yapmıştır [Kaynak: <https://www.eisenhowerlibrary.gov/> (Son erişim: 27.12.2022)].

2007, s. 79). Bunların yanı sıra doğa bilimleri ile hesaplamalı bilimler de günbegün gelişen bu çalışma alanının beslendiği disiplinler arasındadır (Mulder vd., 2008, s. 277). Dahası, söz konusu disiplinler yalnızca alanın gelişimi açısından değil, alanda bugün bile ele alınan konular, yararlanılan kuramlar ve yaklaşımlar ile kullanılan modeller üzerinde son derecede belirleyicidir (Gascoigne vd., 2010).

Bu noktada iletişim çalışmalarının, alanın gelişiminde oynadığı özel role dikkat çekmek gerekir. Bilim iletişimi, özellikle medyalar aracılığıyla dolaymlanan iletişimi ya da bilim ve teknolojinin kamusal iletişimini ifade etmesi nedeniyle medyaların üretimini, tüketimini ve dağıtımını konu edinen çalışmalardan yararlanır. Bu açıdan düşünüldüğünde genel olarak medya çalışmalarından önemli ölçüde beslenir. Bilim iletişimi alanındaki çalışmalar, gazetelerde yer alan bilim, teknoloji ve sağlık haberlerinden popüler bilim kitaplarına ve bilim kurgu kurmaca eserlerine, bilim belgesellerinden bilim kurgu sinemasına, bilim içerikli YouTube kanallarından aynı konudaki *podcast*'lere ve sosyal medya hesaplarına kadar eski ya da gelişmekte olan medya kaynakları ile bunlar aracılığıyla yazılan ve paylaşılan mesajları inceleme nesnesi olarak kullanmaktadır. Bu medya kaynakları bilim iletişimi ekosisteminin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (Jarreau & Porter, 2018). Dahası bilim iletişimi bilim müzelerinden, bilim kafelerine ve festivallerine kadar pek çok alanda uygulamalara da sahne olmaktadır. Sonuçta "bunlar hakkında düşünmenin bir yolunu bulmak, iletişimin, bilimin ve kamu izleyicilerinin doğası üzerine düşünmeyi içermektedir" (Michael, 2002). Bu düşünüm, medyada bilim içerikli haberlerin nasıl ve ne kadar yer aldığını saptamaya yönelik başlamış olsa da (Dursun, 2010, s. 5), araştırma soruları ve kullanılan yöntemler gittikçe daha da çeşitlenmektedir. Nitekim kültür olarak iletişim (Carey, 1989; Hall, 2017) ve kamusal alan ve iletişimsel eylem (Habermas, 2015; 2019) gibi kuramların; matematiksel iletişim modeli (*a mathematical theory of communication*) (Shannon, 1948) ve iki aşamalı akış (*two-step flow of communication*) (Katz, 1957) gibi modellerin; eşik bekçiliği (*gatekeeping*) (Lewin, 1943) gibi kavramların; bilgi açığı hipotezi (*the knowledge gap hypothesis*) (Tichenor vd., 1970) gibi yaklaşımların bilim iletişimi araştırmalarında yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan toplumun önemli bir kesiminin bilim hakkındaki bilgilerinin çoğunluğunu iletişim araçlarından aldığını bulgulayan araştırmalar⁷ bilim iletişimi ile iletişim çalışmaları arasındaki ilişkiyi başka bir açıdan göstermektedir. Bilindiği gibi izleyici araştırmaları iletişim çalışmaları içerisinde önemli ve birikimli konu başlıklarından birisidir. Bu kapsamda bilim iletişiminin de esasında izleyici araştırmalarına dayandığı araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır (Logan, 2001).

Bunlardan hareketle bilim iletişimi araştırmalarının iletişim ve medya çalışmalarının gölgesinde ama toplumbilim, psikoloji, dilbilim, felsefe, siyaset bilimi ve diğer disiplinlerden yararlanan bir alan olarak büyüdüğünü söyleyebilmek mümkündür. İletişim çalışmalarının model ve yaklaşımlarını kendine uyarlayan

⁷ Birleşik Krallık Bilim ve Medya Uzmanları Grubunun raporu bu kapsamda anılabilir:

<https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/+http://www.bis.gov.uk/wp-content/uploads/2010/01/Science-and-the-Media-Securing-Future.pdf/>

bilim iletişimi, akademik bir çalışma alanı olarak henüz tam anlamıyla kurulmamış olsa da disiplinlerarasılığa dayanan karakteri de göz önünde bulundurulduğunda, iletişim çalışmaları içinde hâlâ gelişmekte olan bir alt disiplin olarak değerlendirilebilir.

Sosyal bilimler söz konusu olduğunda akademik bir araştırma alanının hangi koşullarda disiplin olarak tanımlanabileceğine ve diğer disiplinlerden hangi koşullarda ayrılabilmesine ilişkin net bir kriterler manzumesinin varlığının olanaksız olduğu yaygın şekilde kabul görmektedir. Ne var ki bu olanaksızlığa rağmen çok sayıda çalışma alanına ilişkin her geçen gün disiplin tartışması yapılmaya devam edilmektedir. Bu tartışmalardan biri ise bilim iletişimi alanı için Trench and Bucchi (2010, s. 1)'ye aittir. Araştırmacılar, bir araştırma alanının disiplin olarak tanımlanabilmesi için şu koşullardan "en azından" birkaçının "aynı anda" karşılanabilmesi gerektiğini belirtmektedirler: sınırları olan bir çalışma alanı; ortak ilgi alanları, terimler ve kavramlar; inceleme nesnesi olarak araştırmalardaki yaygınlık; akademik yayıncılık ve yazın; yazına uluslararası erişim; organize topluluklar veya akademisyen ağları; ampirik çalışmanın temelini oluşturan bir dizi teorik çalışma. Bu çerçeveden düşünüldüğünde bilim iletişimi alanında belli bir birikimin olmasından,⁸ uluslararası çapta doğrudan bilim iletişimini konu edinen bilimsel hakemli dergilerin⁹ ve araştırmaların yaslandığı çeşitli yaklaşımların¹⁰ varlığından söz etmek mümkündür. Gelgelelim alanın kullandığı kavram, model ve yaklaşımların önemli kısmı iletişim çalışmalarından devralındığı için bilim iletişimi araştırmalarını kendi başına bütünlüklü bir disiplin olarak değerlendirmekten çok iletişim çalışmaları içerisinde gelişmekte olan bir alt disiplin olarak görmek olasıdır.

Bilim iletişiminin farklı disiplin ve yaklaşımlarla ilişkili olarak gelişmesi, alandaki yaklaşımların çeşitlenmesini ve bu anlamıyla alanın başka türlü sahip olamayacağı şekilde zenginleşmesini beraberinde getirmektedir. Disiplinlerarası niteliği, bilim iletişimi araştırmalarının hangi alana ait olduğu konusunda tartışmaların yapıyor oluşuna neden olsa da bu çeşitlilik araştırma alanının bir zenginliği olarak görülebilmektedir. Ancak bu çeşitliliğin bir tür teorik parçalanma riskine dönüşebileceğine de dikkat çekilmektedir (Metcalf, 2019, s. 382). Bir parçalanmaya işaret etmese bile en azından farklı disiplinlerdeki fikirleri bütünleştirme ihtiyacı vurgulanmaktadır (Baram-Tsabari & Lewenstein, 2017, s. 285). Bu kaygıların ortak noktası alanın henüz ne olduğu belli olmayan bir şeyi ifade ettiğinin düşünülmesidir. Örneğin Medvecky and Leach (2019, s. 5)'e göre bilim iletişimi "ne bilimdir ne gazetecilik ne de doğrudan iletişim;

⁸ Örneğin, bilim iletişimi alanındaki araştırmacıların, uygulayıcıların ve eğitimcilerin uluslararası topluluğu olan PCST (Public Communication of Science and Technology), bilim ve teknolojinin iletişimine ilişkin yeni fikirleri, yöntemleri, pratik soruları ve bakış açılarını tartışmayı amaçlamaktadır. Üstelik PCST uluslararası hakemli sempozyumlardan web seminerlerine kadar geniş bir yelpazede etkinlikler düzenlemektedir. Bkz.: <https://www.pcst.network/>

⁹ 1992 yılında Londra merkezli olarak kurulan ve 2003 yılından itibaren SAGE Publication tarafından yayımlanan *Public Understanding of Science* (PUS) dergisi buna örnek gösterilebilir. Disiplinlerarası karakteriyle öne çıkan PUS uluslararası hakemli bir dergi olarak alanın en tanınmış yayınlardan birisidir. Bkz.: <https://journals.sagepub.com/home/pus>

¹⁰ Bilim iletişimi çalışmalarına başlangıçta "Halkın Bilimi Anlaması/Kavraması" (Public Understanding of Science/PUS) yaklaşımı hâkimken daha sonraları "Halkın Bilim ve Teknolojiyle Bağlantısı" (Public Engagement with Science and Technology/PEST) yaklaşımı literatürde egemen olmaya başlamıştır.

bilim iletişimi tüm bunlarla bağlantılı olabilir ama aynı zamanda başka bir şeydir.” Disiplin başta olmak üzere alan üzerine yapılan bu tartışmalar, bilim iletişimi araştırmalarının doğasının henüz tam olarak belirlenemediğine işaret etmektedir. Bu noktada bilim iletişimi araştırmalarının sınırlarını belirleme çabalarının, araştırmaların epistemolojik, metodolojik ve kuramsal tutarlılığını sağlamayı amaçladığını da görmek gerekir. Nihayetinde önemli olan, bu çabaların bilim iletişimi araştırmalarının sahip olduğu bilimin kamusallaştırılması ve toplumla buluşturulması gibi amaçlarını desteklemesi ve alandaki araştırmaların etkinliğini artırmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise bilim iletişimi alanının kapsam ve sınırlarını çizirken onun oldukça dar ve oldukça geniş bir çerçeveye sıkıştırılmamasıdır.

Gelgelelim bilim iletişiminin diğer disiplinlerle benzerliği ya da hangilerinden nasıl ayrıldığı konusunu tartışmakta daha fazla ısrar etmektense, komşu çalışma alanlarıyla olan ilişkisinin net şekilde keşfedilmesi daha yararlıdır (Trench & Bucchi, 2010, s. 4). Bilim iletişiminin örneğin, bilim eğitimi ve sağlık iletişimi gibi alanlarla nerede ve nasıl ilişkisi olduğu, açıklanmasına gerek duyulan muhtemel sorulardandır. Kaldı ki bilgi üretiminin yoğunlaşması ve bununla ilişki olarak teknolojinin toplumsal üretim ve yeniden üretimdeki rolünün kritiklenmesi, bilim iletişimi araştırmalarının önemini artırmakta ve gelecek araştırmalar için teşvik edici olmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın esas ereği, bilim iletişimini konu edinen ulusal akademik yazını bibliyometrik özellikler açısından incelemek; böylece söz konusu araştırma alanının gelişim sürecini ve temel eğilimlerini ortaya koymaktır.

İlkiyle ilişkili olarak çalışmanın diğer bir amacı ise bilim iletişimi alanının kör noktalarını açığa çıkararak daha sonraki akademik çalışmalara ve alanın gelişimine katkı sunmaktır. Bu nedenle araştırma doğası gereği retrospektiftir ve uzun süreli öngörülerde bulunmayı hedeflememektedir.

Bibliyometrik analiz belli bir alanda üretilen yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak incelenmesi; ilgili yayınların incelenmesinden yola çıkarak, araştırma alanlarının bilgi yapısı ve evrimini anlamak amacıyla kullanılan (Wallin, 2005, s. 262) nicel bir yöntemdir. Analizin ilk örneği, 1917 yılında Cole ve Eale tarafından yürütülen karşılaştırmalı anatomi tarihine ilişkin araştırmayla ortaya konmuş olmasına (Okubo, 1997, s. 10) rağmen, terim esasında 1969 yılında Pritchard (1969) tarafından yaygınlaştırılmıştır. Pritchard bibliyometriyi yazılı içeriği çözümleyerek bunların bilgi yapılarındaki genel süreçlere ve herhangi bir bilim dalının oluşumuna ve gelişimine kılavuzluk etmesi için istatistiksel yöntemlerin uygulanması olarak tanımlamıştır (Lavani, 1981); (Broadus, 1987, s. 377). Bibliyometrik analiz, yayın yılı, yazarlar, çalışılan konu başlıkları, yazarlar arası iş birliği, atıf sayıları, menşe ülke gibi bibliyografik verilerin nicel bir yaklaşımla

analiz edilmesidir. Bilim dalı ya da araştırma alanıyla ilgili alan yazınının mevcut durumunu, yönelimini ve gelişimini ortaya çıkarmak (Üsdiken & Pasadeos, 1993, s. 73), buradaki temel amaçtır. Dolayısıyla bir dizi bibliyografik belgeyi sınıflandırmanın ve bunlara temsilî genel bakış sağlamanın (Merigó vd., 2018, s. 443), araştırma alanının gelişimi açısından kritik olduğu genel kabul görmektedir. Bu açıdan bibliyometri, bir bilgi ve kütüphane bilimleri araştırma alanı (Ellegaard & Wallin, 2015) olsa da kullanımı diğer bilim alanlarında da giderek yaygınlaşmaktadır. Araştırmacılar, bibliyometrik analizi, performans ve araştırma bileşenlerindeki mevcut eğilimleri açığa çıkarmak ve belirli bir literatürün entelektüel yapısını anlamak için yeğlemektedirler. (Aria & Cuccurullo, 2017, s. 974); (Donthu, 2019, s. 285). Nitekim yazı temelli bilgi ve belge kaynakları toplumsal araştırmalarda uzun süreden beri kullanılmaktadır (Geray, 2017, s. 183).

Bu araştırma açısından düşünüldüğünde ise bilim iletişimini konu edinen literatürün mevcut durumunu göz önüne sermenin ve kör noktalarını tespit etmenin bu alanda daha sonraları yapılacak çalışmalar için ön açıcı olabileceği düşünülmektedir. Bibliyometrik çalışmanın önemli bir amacı, bir araştırma alanının geriye dönük incelenmesiyle ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda araştırmada cevap aranan sorular şunlardır:

- Bilim iletişimi konulu çalışmaların yıllara ve yayın türüne göre sayısal dağılımı nasıldır?
- Bilim iletişimi konulu çalışmaların yöntem, teknik, inceleme nesnesi ve odaklandığı bağlam bakımından dağılımı nasıldır?
- Bilim iletişimi konulu çalışmalarda en çok hangi anahtar sözcükler kullanılmaktadır?
- Bilim iletişimi konulu hakemli dergi makalelerinin makale türüne, yazar sayısına, ünvana, tarandığı indekse ve yayımlandığı dergiye göre dağılımı nasıldır?
- Bilim iletişimi konulu lisansüstü tezlerin yürütüldüğü üniversiteye, anabilim dalına ve türüne göre dağılımı nasıldır?

Evren ve örneklem

Araştırmanın kapsamı, ulusal yazındaki bilim iletişimi konulu akademik çalışmalardır. Söz konusu yazın incelenirken yaygın kabul gördüğü biçimiyle sistematik hakem ya da jüri denetimine tabi oldukları için dergi makaleleri ile lisansüstü tez çalışmaları dikkate alınmıştır. Arama için herhangi bir başlangıç noktası tespit edilmemiş ve böylece yayımlanan ilk çalışmaya ulaşmak hedeflenmiş; 2010 yılında yayımlanan ilk hakemli dergi makalesinden 2024 yılının Mart ayına kadar 2024 yılında yayımlananlar hariç toplam 3 doktora tezine,

9 yüksek lisans tezine, 23 hakemli dergi makalesine ulaşılmıştır. Bu çalışmalar araştırmancının evrenini oluşturmaktadır.

Analiz, araştırma evreni üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni ulaşılan çalışmaların tamamının analize tabi tutulabilir sayıda olmasıyla ilişkilidir. Diğer bir deyişle, araştırma evreninin tamamına erişmekte herhangi bir kısıt olmadığından, örneklem seçilmemiştir. Söz konusu çalışmaların analize dâhil edilmesinde ise üç ölçüt belirlenmiştir: 1) Çalışmaların Türkiye’de yayımlanan dergilerde bulunması ile lisansüstü tezlerin Türkiye’de yürütülmüş olması, 2) çalışmaların akademik hakemli dergilerde bulunması ve 3) çalışmaların bilim iletişimiyle ilgili olması.

Verilerin toplanması ve analiz

Bu araştırma nicel desenlidir ve ihtiyaç duyulan veriler doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi, literatürü oluşturan çalışmaların bibliyometrik özelliklerini sergilemek amacıyla kaynakları bulma, okuma, kategorilere ayırma, teknik ve biçimsel özelliklerini tespit etme, not alma ve değerlendirme işlemlerinden oluşmuştur.

Çalışmanın verileri lisansüstü tezler için YÖK Ulusal Tez Merkezi; hakemli dergi makaleleri için DergiPark ve Google Scholar veri tabanlarından yararlanılmıştır. 21 Kasım 2022, 24 Haziran 2023 ve 16 Mart 2024 tarihlerinde, toplamda üç kere yapılan aramaların tümünde; “bilim iletişimi”, “bilim gazeteciliği”, “bilim haberciliği”, “bilim okuryazarlığı” ve “bilimsel okuryazarlık” anahtar sözcükleri kullanılmış; karşılaşılan çalışmaların büyük kısmı araştırmancının kapsamına dahil edilmiş ve iletişimle az ilgisi olan ya da hiç olmayan çalışmalar kapsam dışında tutulmuştur.

Bulgular ve analiz

Bu bölümde araştırmancının bulguları üç başlık altında sunulmuştur. İlk olarak hakemli dergi makaleleri ile lisansüstü tezlerin müşterek bilgileri, ikinci olarak makalelerin özellikli bilgileri ve ardından lisansüstü tezlerin özellikli bilgileri paylaşılmıştır.

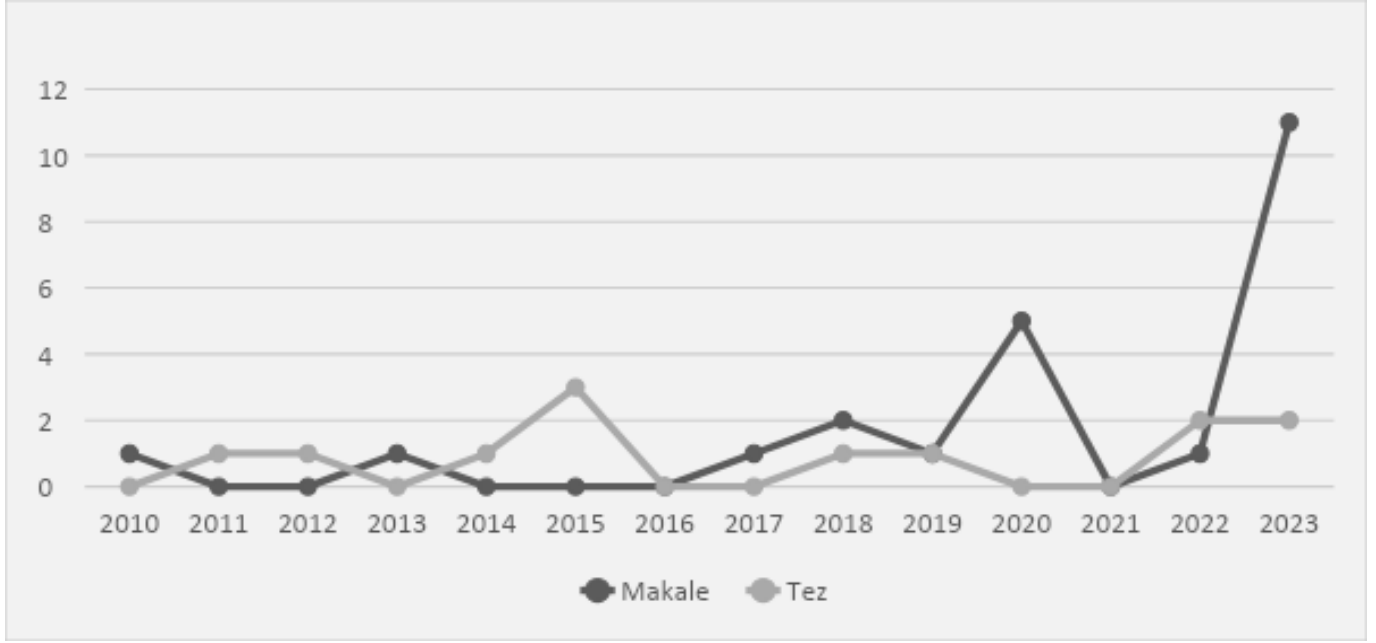
Akademik çalışmaların müşterek bilgileri

Araştırma kapsamında incelenen ve bilim iletişimi konulu hakemli dergi makaleleri ile lisansüstü tez çalışmalarının sayıları bakımından yıllara göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir. Buna göre, hakem denetimine tabi olan akademik çalışmaların 2010 yılında yazılan 1 makaleyle başladığı ve 2010-2023 yılları arasında toplamda 23 makalenin yayımlandığı ve 12 lisansüstü tez çalışmasının tamamlandığı görülmüştür.

Tablo 1 Akademik çalışmaların yıllara ve türlere göre dağılımı

Yıl	Makale	Doktora tezi	Yüksek lisans tezi	Toplam
2010	1	-	-	1
2011	-	-	1	1
2012	-	1	-	1
2013	1	-	-	1
2014	-	-	1	1
2015	-	1	2	3
2016	-	-	-	-
2017	1	-	-	1
2018	2	1	-	3
2019	1	-	1	2
2020	5	-	-	5
2021	-	-	-	-
2022	1	-	2	3
2023	11	-	2	13
Toplam	23	3	9	35

Literatürün yıllar itibarıyla dağılımı incelendiğinde ise (Şekil 1), yapılan çalışma sayısında 2015 yılından itibaren yoğunlaşma eğilimi görülmektedir. Hakemli dergi makaleleri bakımından özellikle 2018 yılıyla birlikte bilim iletişimini konu edinen araştırmalarda artış yaşanmış ve en çok makale 2023 yılında yayımlanmıştır. Lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı en çok tez çalışmasının 2015 yılında tamamlandığını göstermektedir. Bunun dışında lisansüstü tez çalışmalarının yıllara dağılımı bakımından anlamlı bir veri seti oluşmamıştır.

Şekil 1 Akademik çalışmaların yıllara ve türlere göre dağılımı

Tablo 2, bilim iletişimini konu edinen hakemli dergi makaleleri ile lisansüstü tezlerin araştırma desenlerini göstermektedir. Buna göre makalelerin yüzde 40'ı (n=14) nitel, yüzde 34,28'i (n=12) nicel, yüzde 14,28'i (n=5) karma desendir. Çalışmaların yüzde 11,42'si (n=4) derleme makale kategorisindedir. Bu bakımdan çalışmaların sahip olduğu araştırma desenleri özellikle nicel ve nitel desen söz konusu olduğunda birbirine yakın oranda tercih edilmiştir. Bu durum bilim iletişimi alanındaki araştırmalarda hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinin önemli görüldüğünü bulgulamaktadır.

Tablo 2 Akademik çalışmaların araştırma deseni

Araştırma deseni	n	%
Nitel	14	39,99%
Nicel	12	34,28%
Karma	5	14,28%
Derleme makale	4	11,42%
Toplam	35	100,00%

Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntem ve tekniklerine bakıldığında en çok yararlanılanın yüzde 37,14'lük bir oranla içerik analizi (n=13) olduğu belirtilebilir. Tematik analiz yüzde 11,42 (n=4) ve betimsel analiz

yüzde 5,71'lik bir oranla (n=2) araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir. Çalışmaların yalnızca yüzde 8,57'sinde (n=3) birden fazla veri analizi tekniği kullanılmıştır.

Tablo 3 Akademik çalışmaların araştırma yöntemi

Araştırma yöntem ve tekniği	n	%
İçerik analizi	13	37,14%
Tematik analiz	4	11,42%
Betimsel analiz	2	5,71%
ereveleme analizi	1	2,85%
Açımlayıcı sıralı analiz	1	2,85%
Betimsel analiz + t-testi	1	2,85%
Söylem analizi + içerik analizi	1	2,85%
Metin zmlemesi	1	2,85%
Göstergibilimsel analiz	1	2,85%
Yoklama	1	2,85%
Derleme makale	4	11,42%
Belirtilmemiş	5	14,28%
Toplam	35	100,00%

Bilim iletişimi konulu akademik çalışmalarda yararlanılan veri toplama tekniğinin dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre doküman incelemesi (n=9) ve derinlemesine görüşme (n=5) en çok yararlanılan tekniklerdir. Çalışmaların yalnızca yüzde 11,42'sinde (n=4) birden fazla veri toplama tekniği kullanılmıştır. Diğer yandan literatürün yüzde 25'inden fazlası ise (n=9) verilerin nasıl toplandığına ilişkin herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu durum alandaki çalışmaların metodolojik olarak yeterince açık olmadığını düşündürmekte ve ayrıca araştırmaların güvenilirliğini sorgulanabilir hâle getirmektedir. Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda veri toplama tekniklerinin ayrıntılı şekilde açıklanması ve metodolojik şeffaflığın sağlanması önemlidir.

Tablo 4 Akademik çalışmalarda yararlanılan veri toplama tekniği

Veri toplama tekniği	n	%
Doküman incelemesi	9	25,71%
Derinlemesine görüşme	5	14,28%
Derinlemesine görüşme + ölçek	2	5,71%
Ölçek	3	8,57%
Odak grup	1	2,85%
Gözlem + odak grup + derinlemesine görüşme	2	5,71%
Derleme makale	4	11,42%
Belirtilmemiş	9	25,71%
Toplam	35	100,00%

Tablo 5'te akademik çalışmaların inceleme nesnesine göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre, gazete haberlerini ya da dergi yazılarını inceleyen çalışmalar yüzde 50 oranında (n=16) literatür üzerinde belirleyicidir. Başka bir anlatımla, literatürün çoğunluğu yazılı medya içeriklerine odaklanarak bilim iletişimini araştırmıştır. Bu, bilim iletişimi araştırmalarının büyük kısmının yazılı medya içeriklerine odaklandığını göstermektedir. Okurlar, katılımcılar, izleyiciler, öğrenciler gibi bilim iletişiminin taraflarından herhangi birini inceleme nesnesi olarak ele alan çalışmalar ise epey sınırlıdır (n=8). Bu alanda yapılan çalışmalar, akademik metinleri (n=1), gazetecileri (n=1), sosyal medya paylaşımlarını (n=1), lisans programlarının müfredatlarını (n=1), reklam filmlerini (=1) de ele almıştır. Ayrıca çalışmaların yüzde 5,71'inde (n=2), incelenen birden çok grup bulunmuştur. Bu veri, bazı araştırmacıların farklı perspektifleri bir arada ele aldığına ve çoklu grupların etkileşimini incelediğine işaret etmektedir.

Tablo 5 Akademik çalışmalardaki inceleme nesnelere

İnceleme nesnesi	n	%
Haber / dergi yazısı	16	50,00%
Okurlar / katılımcılar	3	8,57%
Akademisyenler	2	5,71%

Gazeteciler	2	5,71%
Akademik metinler	1	2,85%
Lisans müfredatı	1	2,85%
Öğrenciler	1	2,85%
Öğrenciler + öğretmenler + veliler	1	2,85%
Öğrenciler + veliler	1	2,85%
Reklam filmleri	1	2,85%
Üniversiteler	1	2,85%
Sosyal medya paylaşımları	1	2,85%
Derleme makale	4	11,42%
Toplam	35	100,00%

Bilim iletişimi konulu çalışmaların, inceleme nesneleriyle de ilişkili olarak odaklandıkları bağlam Tablo 6'da yer almaktadır. Literatürün yüzde 71,42'si (n=25) bilim iletişiminin üretimin sürecine, sunum şekline ve temsiline odaklanmıştır. Geriye kalan sınırlı sayıdaki çalışmalar ise bilim iletişiminin alımlanmasına (n=8) ve doğrudan içeriğine (n=2) yönelmiştir.

Tablo 6 Akademik çalışmaların odaklandığı bağlam

Bağlam	n	%
Sunum / temsil / üretim	25	71,42%
Alımlama	8	22,85%
İçerik	2	2,85%
Toplam	35	100,00%

Çalışmalarda sıklıkla kullanılan anahtar sözcükler Tablo 7'de gösterilmiştir. Buna göre sırasıyla "bilim iletişimi" (n=24), "bilim gazeteciliği" ya da "bilim haberciliği" (n=10), "bilim" (n=4), "bilim haberleri" (n=2), "bilim politikası" (n=2), "toplum ve bilim", "bilim okuryazarlığı" ve "bilim merkezi" (n=2) en çok tekrar eden

anahtar sözcüklerdir. Bu noktada gazetecilik ve habercilikle ilişkili çalışmaların literatürde epey bir ağırlığa sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 7 Akademik çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar sözcükler

Anahtar sözcükler	n
bilim iletişimi	24
bilim gazeteciliği / haberciliği	10
bilim	4
bilim haberleri	2
bilim politikası	2
toplum ve bilim	2
bilim merkezi	2
bilim okuryazarlığı	2

Hakemli dergi makalelerinin özellikli bilgileri

Bilim iletişimi konulu 23 hakemli dergi makalesinin ortalama sayfa sayısı 22,65'tir. Makalelerin en kısası 14, en uzununu ise 32 sayfadan oluşmuştur.

Tablo 8, makalelerin türüne göre dağılımı göstermektedir. Buna göre makalelerin yüzde 17,39'u (n=4) derleme makale, yüzde 82,60'ı (n=19) araştırma makalesidir. Bu durum alandaki görgül araştırma ihtiyacını betimlemektedir.

Tablo 8 Makalelerin türüne göre dağılımı

Tür	n	%
Araştırma makalesi	19	82,60%
Derleme makale	4	17,39%
Toplam	23	100,00%

Makalelerin yayımlandığı dergiler Tablo 9’da yer almaktadır. Buna göre yalnızca Selçuk İletişim dergisinde 1’den fazla makale yayımlanmıştır. Yayımlanan diğer 21 makalenin tamamı farklı dergilerde yayımlanmıştır.

Tablo 9 Makalelerin dergilere göre dağılımı

Dergi adı	n
Selçuk İletişim	2
Akdeniz İletişim	1
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
Disiplinlerarası Eğitim Dergisi: Teori ve Uygulama	1
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	1
Erciyes İletişim Dergisi	1
Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi	1
Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi	1
Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi	1
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi	1
İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi	1
İNİF E-Dergi	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi	1
Kurgu	1
MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi	1
Sanat ve Tasarım Dergisi	1
Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi	1
Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi	1
Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi	1
Toplam	23

Bilim iletişimini konu edinen 23 hakemli dergi makalesinin hangi indekste tarandığına bakıldığında, (Tablo 10) TR Dizin yüzde 65,21'lik oranıyla (n=15) ilk sırada gelmiştir. Bunu yüzde 8,69'luk oranla (n=2) ESCI takip etmektedir. Makalelerin yayımlandığı dergilerin indeksleri sırasız şekilde ve eşit sayıda aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 10 Makalelerin tarandığı indekse göre dağılımı

Tür	n	%
TR Dizin	15	65,21%
Web of Science, ESCI	2	8,69%
Social Science Research Network (SSRN)	1	4,34%
EBSCO	1	4,34%
ASOS	1	4,34%
H.W. Wilson Education	1	4,34%
Belirtilmemiş	2	8,69%
Toplam	23	100,00%

Makalelerdeki yazar sayılarının dağılımını gösteren Tablo 11'de araştırmacıların kolektif bilimsel üretim ile yalnız çalışmayı neredeyse birbirlerine denk olacak şekilde tercih ettikleri görülmektedir. Buna göre makalelerin yüzde 56,52'si (n=13) tek yazarlıken yüzde 21,73'ü (n=5) çift yazarlı ve yine 21,73'ü (n=5) üç ya da daha fazla yazarlıdır. Bu durum araştırmacıların hem bireysel uzmanlıklarını sergileme hem de farklı perspektiflerden faydalanarak daha kapsamlı çalışmalar yapma isteklerini yansıtmaktadır. Ayrıca, çift ya da daha çok yazarlı makalelerin varlığı, disiplinlerarası ve çoklu yetkinlik gerektiren araştırmaların önemini vurgulamaktadır.

Tablo 11 Makalelerin yazar sayılarına göre dağılımı

Yazar sayısı	n	%
Tek yazarlı	13	56,52%
Çift yazarlı	5	21,73%
Üç veya daha fazla yazarlı	5	21,73%
Toplam	23	100,00%

Yayımlanan makalelerin yazarlarının ünvanlarına göre dağılımı Tablo 12’de gösterilmiştir. Buna göre makale yazarlarının yüzde 35,71’lik kısmı (n=15) doktor öğretim üyesidir. Konuyla ilgili en çok yayın yapan yazarlardan ikinci sıradakiler, yüzde 16,66’lık oranla (n=5) doçentlerdir. Bilim iletişimi konulu hakemli dergi makalelerinin yazarları arasında, doktora öğrencileri ve yüksek lisans öğrencileri yüzde 2,38’erlik oranlarla (n=1) en az yayın yapan araştırmacılarıdır. Ancak alanda yayın yapan lisansüstü öğrencilerin (n=2), doktoralıların (n=2), araştırma görevlilerinin (n=2) ve doktoralı araştırma görevlilerinin (n=1) sayısı, doktor öğretim üyelerinin oranıyla birlikte düşünüldüğünde, akademik kariyerlerinin neredeyse başlangıcındaki yazarların konuya daha fazla ilgi gösterme eğilimine sahip olduğu çıkarılabilir. Ayrıca araştırma kapsamında incelenen 42 yazardan 6’sının bilgileri belirtilmemiştir.

Tablo 12 Makale yazarlarının ünvanlarına göre dağılımı

Unvan	n	%
Araştırma görevlisi	2	4,76%
Araştırma görevlisi doktor	1	2,38%
Doktor öğretim üyesi ¹¹	15	35,71%
Doçent doktor	7	16,66%
Profesör doktor	3	7,14%
Doktor	2	4,76%
Doktora öğrencisi	1	2,38%
Yüksek lisans öğrencisi	1	2,38%
Bağımsız araştırmacı	4	9,52%
Belirtilmemiş	6	14,28%
Toplam	42	100,00%

Tablo 13, makale yazarlarının kurumlarına göre dağılımını belirtmektedir. Buna göre bilim iletişimi konusuna odaklanan yazarlar en çok İstanbul Aydın Üniversitesine bağlıdır (n=6). Bunu Ankara Üniversitesinden (n=5), Erciyes Üniversitesinden (n=4), Sinop Üniversitesinden (n=5) araştırmacılar takip etmektedir. Bu veriler

¹¹ 7100 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte “yardımcı doçentlik” kadrosu yerine “doktor öğretim üyesi” kadrosu oluşturulmuştur. Araştırmanın bu aşamasında yayınlarda karşılaşılan yardımcı doçent ünvanı doktor öğretim üyesi olarak değerlendirilmiştir.

sıralanan üniversitelerin bilim iletişimi alanında öne çıkan kurumlar arasında olduğunu ve alandaki araştırmalara liderlik ettiğini göstermektedir.

Tablo 13 Makale yazarlarının kurumlarına göre dağılımı

Üniversite	n
İstanbul Aydın Üniversitesi	6
Ankara Üniversitesi	5
Erciyes Üniversitesi	4
Sinop Üniversitesi	5
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2
Bağımsız araştırmacı	2
Çukurova Üniversitesi	2
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2
İstanbul Bilgi Üniversitesi	2
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	1
Muş Alparslan Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	1
Trabzon Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	1
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
Milli Eğitim Bakanlığı	4
Toplam	42

Lisansüstü tezlerin özellikli bilgileri

Bilim iletişimi konulu lisansüstü tezlerin derece türüne göre dağılımı Tablo 14'te gösterilmiştir. Buna göre konuyla ilişkili 3'ü doktora, 9'u yüksek lisans düzeyinde toplamda 12 tez çalışması tamamlanmıştır. Yüksek lisans tezlerinin ortalama sayfa sayısı 153, doktora tezlerinin ise 416 sayfadır. Yüksek lisans tezlerinin en kısası 106 ve en uzununu 250 sayfayken doktora tezlerinin en kısası 261 ve en uzununu 645 sayfadır.

Tablo 14 Tezlerin türüne göre dağılımı

Derece	n	%
Doktora	3	25,00%
Yüksek lisans	9	75,00%
Toplam	12	100,00%

Tez çalışmalarının yürütüldüğü üniversitelere göre dağılımı Tablo 15'te yer almaktadır. Lisansüstü tez çalışmalarının yürütüldüğü üniversitelere ilişkin bir belirleme yapıldığında 2011 yılında Ankara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalında tamamlanan bilim iletişimi konulu ilk tezden itibaren günümüze dek bünyesinde tamamlanan en fazla tez çalışması İstanbul Üniversitesine aittir (n=3). Bu noktada İstanbul Üniversitesinin konuya diğer üniversitelere nazaran daha çok ilgi gösterdiği söylenebilir.

Tablo 15 Tezlerin yürütüldüğü kuruma göre dağılımı

Üniversite	n
İstanbul Üniversitesi	3
Anadolu Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	1
İstanbul Bilgi Üniversitesi	1
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1

Üsküdar Üniversitesi	1
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
Toplam	12

Tablo 16 ise bilim iletişimi konulu lisansüstü tezlerin yürütüldüğü anabilim dalına göre dağılımına işaret etmektedir. Gazetecilik Anabilim Dalı, Basın ve Yayın Anabilim Dalı ve Yeni Medya ve Gazetecilik Anabilim Dalını birlikte düşündüğümüzde yüzde 49,99'lük bir oranla (n=6) en çok tez gazetecilik/habercilik anabilim dallarında yürütülmüştür. Bunu sırasız şekilde Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Radyo, Televizyon ve Sinema, Medya ve İletişim Sistemleri, Eğitim Bilimleri, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi anabilim dalları takip etmektedir. Bu noktada bilim iletişimiyle ilgili tezlerin önemli bölümünün gazetecilik çalışmaları kapsamında yapıldığı görülebilir, ki bu durum araştırmaların inceleme nesnesindeki haber/dergi yazısı ağırlığıyla anlamlı bir bütünlük ifade etmektedir. Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalında üretilen 2 ve Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında üretilen 1 tez ise konuyu yine iletişim bağlamında ele almaktadır.

Tablo 16 Tezlerin yürütüldüğü anabilim dalına göre dağılımı

Tür	n	%
Gazetecilik A.B.D.	4	33,33%
Basın ve Yayın A.B.D.	1	8,33%
Yeni Medya ve Gazetecilik A.B.D.	1	8,33%
Halkla İlişkiler ve Tanıtım A.B.D.	1	8,33%
Radyo, Televizyon ve Sinema A.B.D.	1	8,33%
Medya ve İletişim Sistemleri A.B.D.	1	8,33%
Eğitim Bilimleri A.B.D.	1	8,33%
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi A.B.D.	2	16,67%
Toplam	12	100,00%

Sonuç

Türkiye’de bilim iletişimini konu edinen lisansüstü tezler ile hakemli dergi makalelerini bibliyometrik özellikler bakımından değerlendiren bu çalışmada, 2010 yılında yayımlanan ilk hakemli dergi makalesinden 2023 yılının sonuna kadar yayımlanmış toplam 3 doktora tezi ve 9 yüksek lisans tezi ile 23 hakemli dergi makalesi çalışmaların kullandıkları araştırma desenleri, yöntem, veri toplama teknikleri, inceleme nesnelere, içerikleri (odaklandıkları bağlam), biçimsel özellikleri ile yazarlara dair özellikler değerlendirilmiştir. Buna ek olarak hakemli dergi makaleleri, dizinleri ve yayımlandıkları dergiler; lisansüstü tezler ise yürütüldükleri üniversite ve anabilim dalları özelinde ayrıca tasniflenmiştir. Araştırma sonucunda özellikle 2015 yılından itibaren bilim iletişimi üzerine odaklanan çalışmalarda yoğunlaşma eğilimi görülmektedir. Bu eğilim konunun akademik kamuoyunda daha fazla ilgi çekmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir yanıyla da Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) sürdürdüğü bilim iletişimi faaliyetleri ile farkındalık çalışmalarının bu eğilim üzerinde dolaylı şekilde etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın kayda değer birincil bulguları literatürün bilim iletişiminin medyadaki üretim sürecine, medyada sunumuna ve temsiline baskın şekilde odaklandığını ve araştırmaların ezici çoğunluğunun haber ya da dergi yazısı gibi yazılı medya içerikleriyle ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Bu iki bulgu bir arada değerlendirildiğinde araştırmacıların daha çok geleneksel medya türleri üzerine yoğunlaştığı belirtilebilir. Bu yoğunlaşma bir bakıma literatürde neden içerik analizi yönteminin sıklıkla tercih edildiğini ve araştırma verilerinin neden sıklıkla doküman incelemesi yoluyla elde edildiğini de açıklamaktadır. Günümüzdeki sosyal medya kaynaklarının çeşitliliğinin ve bu çeşitliliğin iletişim deneyimleri üzerindeki etkisinin yeterince sorunsallaştırılmamış olması Türkiye’deki araştırma alanında bir eksikliklerdir. “Bilim gazeteciliği” ya da “bilim haberciliği” (n=10) anahtar sözcüklerinin literatürde çok sık kullanılan ikinci ifade olduğunu ve lisansüstü tezlerin en çok gazetecilikle ilişkili anabilim dallarında yürütüldüğünü ortaya koyan diğer bulgular da bu sonucu desteklemektedir. Bu noktada geleneksel medya türleri ve kaynaklarının yanı sıra sosyal medyayı merkeze alan çalışmalar, araştırmacılar için ilham verici olabilir (Keng & Cheng, 2023). Dahası uluslararası literatürde “Bilim İletişimi 2.0” tartışmaları (Bucchi, 2017) da öne çıkmaktadır. Bu nedenle örneğin *podcast* ve YouTube içeriği gibi popüler medya metinlerine odaklanmak ulusal yazının gelişmesi bakımından önemli sonuçlar üretebilir. Yanı sıra inceleme nesnelere özelinde düşünüldüğünde de yalnızca medya içeriklerine odaklanmak yerine alımlama sürecine merak duyan izleyici araştırmaları gelecekte yapılacak bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilir.

Önemli bir diğer bulgu ise kullanılan araştırma desenine ve bununla bağlantılı diğer noktalara ilişkindir. Türkiye’deki araştırmalar nitel ile nicel desenlerle birbirine hemen hemen denk olarak yapılandırılmıştır. Bununla birlikte araştırma türündeki makalelerin derlemelere oranla epeyce tercih edilmesi literatürde görgül

bilgiye ve araştırmaya duyulan ihtiyaca işaret ediyor olabilir. Nitekim son birkaç on yılda bilim iletişimi uygulamaları küresel ölçekte nicelik ve yoğunluk bakımından artmaktadır. Uygulamalardaki bu artış ile bilim iletişiminin neredeyse pek çok sosyal yardım kurumunun araştırma faaliyetlerinde rutine dönüşmesi (Bucchi, 2013) görgül araştırmaların yürütülmesinde etken olabilir. Bununla birlikte, karma araştırma desenine sahip ve çoklu yöntemleri tercih eden yeni araştırmalar, konunun derinlemesine incelenmesine katkı sağlayabilir. Bilindiği gibi ampirik araştırmalarda hem nicel hem de nitel verilerin kullanımından yararlanılabileceği fikri sosyal bilimlerde giderek öne çıkmaktadır (Pearce, 2012). Bu nedenle Türkiye'deki bilim iletişimi araştırmalarında da farklı yöntemlerin birlikte kullanılması ve karma araştırma desenlerinin benimsenmesi, alanın gelişimine önemli katkılar sağlayabilir ve böylece alandaki araştırmalar daha etkili şekilde yürütülebilir. Kaldı ki böyle bir tercih çalışmaların sonuçlarının daha güvenilir ve kapsamlı olmasına yardımcı olabilir.

Hakemli dergi makalelerinin özellikli bilgileri açısından düşünüldüğünde, makalelerinin neredeyse tamamının eğitim/fen bilimleri, kültürel çalışmalar, sosyal bilimler, iletişim araştırmaları ve sanat/tasarım gibi farklı konulardaki farklı dergilerde yayımlanmış olması, bilim iletişimi alanının disiplinlerarası niteliğine işaret etmektedir. Kültür araştırmalarından iletişim çalışmalarına ve sanat-tasarımdan eğitim dergilerine değin olan bu yaygınlık, alanın her ne kadar sosyoloji, dilbilim, felsefe ve eğitim gibi disiplinlerden yararlandığını ortaya koysa da, iletişim konulu dergilerdeki kısmi yoğunlaşma bilim iletişiminin medya ve iletişim çalışmalarının gölgesinde geliştiği yönündeki tartışmayı desteklemektedir. Bilim iletişimini başlı başına bir disiplin olarak nitelemek içinse epey bir kuramsal birikim ve gelişim gereklidir (Trench & Bucchi, 2010, s. 1).

Şu da var ki Türkiye'deki bilim iletişimi araştırmalarının bulgularının, ulusal politika oluşturma süreçlerine nasıl entegre edilebileceği gibi konulara da odaklanmak gerekmektedir. Çünkü araştırmaların sonuçlarının ulusal düzeyde bilim iletişimi politikalarının oluşturulmasında ve bilimsel bilgiye erişimin artırılmasında kullanılması, Türkiye'deki bilim iletişimi araştırmalarının etkisini artırabilir ve toplumsal fayda sağlayabilir. Bu nedenle gelecekte yapılacak olan araştırmaların bu noktalara odaklanması, bilim iletişimi araştırmalarının geleceğine ve alanın gelişimine önemli düzeyde katkılar sağlayabilir.

Son olarak, bu çalışmanın sahip olduğunu sınırlılıklara değinmekte yarar var. Bunlardan en önemlisi araştırmanın zaman sorunuyla ilgilidir. Bu çalışmanın verileri 2022 yılının Kasım ayında, 2023 yılının Haziran ayında ve 2024 yılının Mart ayında toplamda üç farklı zamanda toplanmıştır. Farklı veri tabanları aracılığıyla, daha başka zaman aralıklarında yapılacak taramaların sonucu, araştırma bulgularını derinden etkileyebilir. Diğer bir sınırlılık ise, araştırmaya dahil edilen çalışmaların türüyle ilişkilidir. Bu çalışma telif eserler, sempozyum bildirimleri ve çeviri eserler de evrene eklenerek daha kapsamlı bir araştırmaya dönüştürülebilir.

Bunun yanında, bu çalışmanın evreni nitel yöntem ve teknikler kullanılarak daha derinlemesine şekilde analiz edilebilir ve böylece alana ilişkin detaylı öngörüler sağlayabilir.

Kaynakça

- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Atkinson-Grosjean, J. (2002). Science policy and university research: Canada and the USA, 1979-1999. *International Journal of Technology, Policy and Management*, 2, 102-124. <https://doi.org/https://doi.org/10.1504/IJTPM.2002.001761>
- Baram-Tsabari, A., & Lewenstein, B. V. (2017). Science communication training: what are we trying to teach? *International Journal of Science Education, Part B*, 7(3), 285-300.
- Bauer, M. W., Allum, N., & Miller, S. (2007). What can we learn from 25 years of PUS survey research? Liberating and expanding the agenda. *Public Understanding of Science*, 16(1), 79-95. <https://doi.org/10.1177/0963662506071287>
- Bedir, U. (2020). *Bilim iletişimi: Aktörler, mecralar ve sorunlar*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bell, D. (2019). The coming of post-industrial society. In *Social Stratification, Class, Race, and Gender in Sociological Perspective, Second Edition*, 805-81. Routledge.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of "bibliometrics". *Scientometrics*, 12(5), 373-379. <https://doi.org/10.1007/BF02016680>
- Bruine de Bruin, W., & Bostrom, A. (2013). Assessing what to address in science communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110, 14062-14068.
- Bucchi, M. (2013). Style in science communication. *Public Understanding of Science*, 22(8), 904-915. <https://doi.org/10.1177/0963662513498202>
- Bucchi, M. (2017). Credibility, expertise and the challenges of science communication 2.0. *Public Understanding of Science*, 26(8), 890-893. <https://doi.org/10.1177/0963662517733368>
- Callon, M. (1999). The Role of Lay People in the Production and Dissemination of Scientific Knowledge. *Science, Technology and Society*, 4(1), 81-94. <https://doi.org/10.1177/097172189900400106>
- Carey, J. W. (1989). *Communication and culture: Essays on media and society*. Routledge.

- Davies, S. R., Halpern, M., Horst, M., Kirby, D. S., & Lewenstein, B. (2019). Science stories as culture: experience, identity, narrative and emotion in public communication of science. *Journal of Science Communication*, 18(5), <https://doi.org/10.22323/2.18050201>
- Donthu, N., Kumar, S., Pandey, N., Lim, W. M. . (2019). Science stories as culture: experience, identity, narrative and emotion in public communication of science. *Journal of Science Communication*, 18(5). <https://doi.org/https://doi.org/10.22323/2.18050201>
- Durant, J. R., Evans, G. A., & Thomas, G. P. (1989). The public understanding of science. *Nature*, 340(6228), 11-14. <https://doi.org/10.1038/340011a0>
- Dursun, Ç. (2010). Dünyada bilim iletişiminin gelişimi ve farklı yaklaşımlar: Toplum için bilimden toplumda bilime. *Kurgu*, 23(1), 1-31.
- Dursun, Ç., & Dursun, O. (2022). *Bilim iletişimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Erdoğan, İ. (2007). Türkiye'de gazetecilik ve bilim iletişimi: Yapısal özellikler sorunlar ve çözüm önerileri. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Felt, U., Wynne, B., Callon, M., Gonçaves, M. E., Jasanoff, S., Jepsen, M., Joly, P.-B., Konopasek, Z., May, S., & Neubauer, C. (2007). Taking European knowledge society seriously. Luxembourg: DG for Research. EUR, 22, 700. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5d0e77c7-2948-4ef5-aec7-bd18efe3c442>
- Gascoigne, T., Cheng, D., Claessens, M., Metcalfe, J., Schiele, B., & Shi, S. (2010). Is science communication its own field? *Journal of Science Communication*, 9(3), C04. <https://doi.org/10.22323/2.09030304>
- Gelmez Burakgazi, S. (2017). Kritik olaylar, politik dokümanlar, raporlar ve araştırmalar ışığında Türkiye'de bilim iletişimi. *Selçuk İletişim*, 10(1), 232-261.
- Geray, H. (2017). Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: iletişim alanından örneklerle. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Habermas, J. (2015). Kamusallığın yapısal dönüşümü (T. Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2019). İletişimsel eylem kuramı (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hall, S. (2017). Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları (İ. Dündar, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Jarreau, P. B., & Porter, L. (2018). Science in the Social Media Age: Profiles of Science Blog Readers. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(1), 142-168.
<https://doi.org/10.1177/1077699016685558>
- Jasanoff, S. (2017). Science and democracy. In R. F. U. Felt, C. Miller, L. Smith-Doerr (Ed.), *The handbook of science and technology studies* (pp. 259-287). Cambridge: MIT Press.
- Katz, E. (1957). The two-step flow of communication: An up-to-date report on an hypothesis. *Public Opinion Quarterly*, 21(1), 61-78.
- Keng, T.-E., & Cheng, M.-Y. (2023). How do Researchers Use Social Media for Science *Communication?* *Bulletin of Science, Technology & Society*, 43(1-2), 42-52. <https://doi.org/10.1177/02704676231165654>
- Kurath, M., & Gisler, P. (2009). Informing, involving or engaging? Science communication, in the ages of atom-, bio- and nanotechnology. *Public Understanding of Science*, 18(5), 559-573.
<https://doi.org/10.1177/0963662509104723>
- Lavani, S. M. (1981). *Bibliometrics: Its Theoretical Foundations, Methods and Applications*. Libri, 31, 294-315. <https://doi.org/doi:10.1515/libr.1981.31.1.294>
- Lewenstein, B. (1992). When Science Meets the Public: Proceedings of a Workshop Organized by the American Association for the Advancement of Science, Committee on Public Understanding of Science and Technology, February 17, 1991, Washington, DC. Retrieved from https://www.aaas.org/sites/default/files/when_science_meets_the_public.pdf
- Lewenstein, B. V. (2005). Introduction—Nanotechnology and the Public. *Science Communication*, 27(2), 169-174. <https://doi.org/10.1177/1075547005281532>
- Lewin, K. (1943). Forces behind food habits and methods of change. *Bulletin of the National Research Council*, 108(1043), 35-65.
- Logan, R. A. (2001). Science Mass Communication: Its Conceptual History. *Science Communication*, 23(2), 135-163. <https://doi.org/10.1177/1075547001023002004>
- Masuda, Y. (1981). *The information society as post-industrial society*. World Future Society.
- Medvecky, F. (2018). Fairness in Knowing: Science Communication and Epistemic Justice. *Science and Engineering Ethics*, 24(5), 1393-1408. <https://doi.org/10.1007/s11948-017-9977-0>
- Medvecky, F. (2022). Public Understanding of Ignorance as Critical Science Literacy. *Sustainability*, 14(10), 5920. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/10/5920>
- Medvecky, F., & Leach, J. (2019). *An ethics of science communication*. London: Springer Nature.

- Merigó, J. M., Pedrycz, W., Weber, R., & de la Sotta, C. (2018). Fifty years of Information Sciences: A bibliometric overview. *Information Sciences*, 432, 245-268.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ins.2017.11.054>
- Metcalfe, J. (2019). Comparing science communication theory with practice: An assessment and critique using Australian data. *Public Understanding of Science*, 28(4), 382-400.
<https://doi.org/10.1177/0963662518821022>
- Michael, M. (2002). Comprehension, Apprehension, Prehension: Heterogeneity and the Public Understanding of Science. *Science, Technology, & Human Values*, 27(3), 357-378.
<https://doi.org/10.1177/016224390202700302>
- Mirowski, P. (2011). *Science-mart: privatizing American science*. Harvard University Press.
- Mulder, H. A. J., Longnecker, N., & Davis, L. S. (2008). The State of Science Communication Programs at Universities Around the World. *Science Communication*, 30(2), 277-287.
<https://doi.org/10.1177/1075547008324878>
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri (Ö. Akkaya, Çev)*. Ankara: Yayın Odası.
- Okubo, Y. (1997). *Bibliometric indicators and analysis of research systems: methods and examples*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, No. 1997/01, Paris: OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/208277770603>
- Öztunç, M. (2021). *Bilim iletişimi: Toplumsal etkileşim ve dijital dönüşüm*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Park, H. W., & Thelwall, M. (2006). Web-science communication in the age of globalization. *New Media & Society*, 8(4), 629-650. <https://doi.org/10.1177/1461444806065660>
- Pearce, L. D. (2012). Mixed methods inquiry in sociology. *American Behavioral Scientist*, 56(6), 829-848.
<https://doi.org/10.1177/0002764211433798>
- Pestre, D. (2003). Regimes of Knowledge Production in Society: Towards a More Political and Social Reading. *Minerva*, 41(3), 245-261. <https://doi.org/10.1023/A:1025553311412>
- Pouliot, C. (2009). Using the Deficit Model, Public Debate Model and Co-Production of Knowledge Models to Interpret Points of View of Students Concerning Citizens' Participation in Socioscientific Issues. *International Journal of Environmental and Science Education*, 4(1), 49-73.
- Priest, S. (2013). Critical Science Literacy: What Citizens and Journalists Need to Know to Make Sense of Science. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 33(5-6), 138-145.
<https://doi.org/10.1177/0270467614529707>
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of documentation*, 25, 348.

- Rowe, G., & Frewer, L. J. (2005). A Typology of Public Engagement Mechanisms. *Science, Technology, & Human Values*, 30(2), 251-290. <https://doi.org/10.1177/0162243904271724>
- Salmon, R. A., Priestley, R. K., & Goven, J. (2017). The reflexive scientist: an approach to transforming public engagement. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 7(1), 53-68. <https://doi.org/10.1007/s13412-015-0274-4>
- Scheufele, D. A. (2014). Science communication as political communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111, 13585-13592.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Simis, M. J., Madden, H., Cacciatore, M. A., & Yeo, S. K. (2016). The lure of rationality: Why does the deficit model persist in science communication? *Public Understanding of Science*, 25(4), 400-414. <https://doi.org/10.1177/0963662516629749>
- Şenel, A. (Der.), (2017). 50 soruda bilim ve bilimsel yöntem. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Tichenor, P. J., Donohue, G. A., & Olien, C. N. (1970). Mass media flow and differential growth in knowledge. *Public Opinion Quarterly*, 34(2), 159-170.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü dalga* (A. Saban, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Trench, B. (2008). Towards an analytical framework of science communication models. In D. Cheng, Claessens, M., Gascoigne, T., Metcalfe, J., Schiele, B., Shi, S. (Eds.), *Communicating science in social contexts* (pp. 119–135). New York & London: Springer.
- Trench, B. (2012). Vital and vulnerable: Science communication as a university subject. In M. C. B. Schiele, S. Shi (Eds.), *Science communication in the world practices, theories and trends* (pp. 241-258). New York & London: Springer.
- Trench, B., & Bucchi, M. (2010). Science communication, an emerging discipline. *Journal of Science Communication*, 9(3), C03.
- Trench, B., & Junker, K. (2001). How scientists view their public communication. Sixth International Conference on Public Communication of Science and Technology. In Sixth International Conference on Public Communication of Science and Technology. *Trends in Science Communication today: Bridging the Gap between Theory and Practice. Proceedings of the PCST2001* (pp. 1-3).
- Tuna, S., & Arslanoğlu, O. B. (2022). *Bilime dokunmak: Bilim iletişimi el kitabı*. Abaküs.
- Üsdiken, B., & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93.

Wallin, J. A. (2005). Bibliometric methods: pitfalls and possibilities. *Basic & clinical pharmacology & toxicology*, 97(5), 261-275.

Weingart, P., & Joubert, M. (2019). The conflation of motives of science communication—causes, consequences, remedies. *Journal of Science Communication*, 18(3), Y01.

Yuan, S., Kanthawala, S., & Ott-Fulmore, T. (2022). “Listening” to Science: Science Podcasters’ View and Practice in Strategic Science Communication. *Science Communication*, 44(2), 200-222.

<https://doi.org/10.1177/10755470211065068>

Ziman, J. M. (1987). *An introduction to science studies: The philosophical and social aspects of science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.

2024, 11(1): 164-184

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.164-184>

Makaleler

BELLEĞİN ÖTEKİ SİĞINAĞI: MÜSLÜMANLAŞ(TIRIL)MIŞ RUMLARDA SPİRİTÜEL AKTARIMLAR

Mert Kaya¹

Öz

Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen Nüfus Mübadelesi (1923-1924), insanların dinlerine göre yerlerini değiştirme esasına dayanıyordu. Ancak, bazı kişiler farklı sebeplerle bu mübadeleye katıl(a)madı. Çoğunluğunu kadınların ve çocukların oluşturduğu bu kişiler; evlilik, evlatlık verilme, edinilme veya besleme olma gibi yollarla Türkiye’de kaldı. Mübadeleye dahil ol(a)mayan bu kişiler zaman içinde çoğunluğun dinine tabi olup kendi hikâyelerini yıllarca gizlediler. Bu makalede, Türkiye-Yunanistan mübadelesine dahil ol(a)mamış ve Türkiye’de kalmış Rumların gizli kalmış hikâyelerine, din değiştirme süreçlerine, uzun süren sessiz kalışın sebeplerine odaklanılmaktadır. Bu kişilerin dönüşüm hikâyelerini gizlemelerine rağmen, içinde buldukları durumla, iletişimsel ve kültürel belleğin yardımıyla önceki kültüre özgü spiritüel pratikleri yaşamlarına dahil ederek baş ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

¹ **Mert Kaya**, Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0001-6605-6873, mertkagia@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 18.11.2023 | Makale Kabul Tarihi: 08.03.2024

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024**. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müslümanlaştırma, Spiritüalizm, Rumlar, Din Değişirme, Bellek

ANOTHER SHELTER FOR THE MEMORY: SPIRITUAL PRACTICES OF ISLAMIZED GREEKS

Abstract

The Population Exchange between Turkey and Greece was grounded on the idea of exchanging people based on their religion. However, some people were not involved in the Exchange for different reasons, even if they were mandated to. These people, mainly consisting of women and children, avoided the Exchange through marriage and adoption, or were taken as servants. Those who escaped the Exchange converted to the locally dominant religions and concealed their real stories. This article focuses on the hidden stories of the Greeks who were not included in the Turkey-Greece exchange and stayed in Turkey, their conversion processes, and the reasons for the long silence. It was concluded that although these people concealed their transformation stories, they coped with the situation they were in by incorporating spiritual practices specific to the previous culture into their lives with the help of communicative and cultural memory.

Keywords: Islamization, Spiritualism, Greeks, Conversion, Memory

Giriş

1990'lı yıllarda ben çocukken, büyük teyzelerimden biri eşi ile birlikte apar topar Yunanistan'a bir ziyarette bulundu. Geri döndüklerinde bütün aile üyelerini bir araya topladılar ve yaşlı bir adamın kameraya el sallayarak Türkçe kelimeler söylediği bir video izlettiler. Bu adam hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Odadaki herkesin dikkatle videoyu izlerken ağladığını hatırlıyorum. Müslümanlaştırılmış Rumlarla ilgili akademik ilgimin kaynağı o gün izlenen bu videoydu: "Kim bu adam?" Bu merak aileme yönelttiğim şu sorularla devam etti: "Siz onu nereden tanıyorsunuz? Türkçeyi nereden biliyor? Neden Yunanistan'da yaşıyor?". O gün kimse bana tatmin edici cevaplar vermemişti. Onları bu mesele hakkında konuşmaları için çok zorlamıştım, ancak ekrandaki o kişinin dedemin kardeşi olduğunu yıllar sonra öğrendim. Böylece gizli kalmış aile hikayemiz de açığa çıkmış oldu. Dedemin kardeşi mübadele sırasında ailesiyle Yunanistan'a gönderilirken, dedem Türkiye'de kalmış ve Müslümanlaş(tırıl)mış bir Rummuş.

Mübadele kelimesi Arapça'da değiş tokuş etmek anlamına gelen *bedel* kelimesinden türetilmiştir. *Mübadil* kelimesi ise başka biri ile değiş tokuş edilen kimse anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2004). Değiş tokuş edilen insanlar ölkelerinden kopartılmış, benim hikâyemde olduğu gibi bazıları yakınlarından ve hatta çocuklarından ayrılmışlardır. Mübadele siyasi bir karar olabilir, fakat çok fazla bireysel sonuç doğurmuştur. Kişiler yaşadıkları bu olumsuz şartlarda yalnız bırakılmıştır. Çoğu zaman inzivaya çekilip sessiz kalmışlarsa da içinde buldukları durumla baş edebilmek için varoluşlarına yönelik anlam arayışında bazı yöntemler geliştirmeleri gerekmiştir. Yer yer kimlik stratejileri uygulamış, belleklerini aktarmış, bazı dini ya da törensel pratiklerini yaşatmışlardır.

Nüfus Mübadelesi'nde kural açık ve nettir: Türkiye'den Bozcada, Gökçeada ve İstanbul, Yunanistan'dan ise Trakya bölgesindeki yerel nüfus hariç, Yunanistan'daki Müslüman Türkler ile Anadolu'daki Hristiyan Ortodoks Rumlar yer değiştirecektir. Bu süreçte Anadolu Rumları buldukları yerde kalabilmek için çeşitli yollar aramıştır. Kimisi Müslümanlarla evlenmiş, kimisi çocuklarını korumak için onları yerli halka bırakıp gitmiştir. Bu esnada kargaşada kaybolan veya kaçırılan çocuklar da söz konusudur. Ortodoks Rumlar Anadolu'da yaşamlarını sürdürmeye devam edebilmek için bazı stratejiler uygulamıştır; dinlerini, daha genel olarak kimliklerini değiştirmişler ya da değiştirmeye zorlanmışlardır. Fakat değişim süreçlerinde bazı geleneklerini aktarmış oldukları, bugünün taşıdığı geçmişin izlerinden anlaşılıyor. Zira Mübadele ile göç, insanların ait oldukları yerden kopmasıyla ya da aidiyet hissettikleri topluluğun parçalanmasıyla beraberinde ruhsal zorluklar getirmiştir. Bu durumla baş edebilmek, öncelikle başka bir bütünün içinde kendini var etme mücadelesini gerektirmektedir. Bu mücadele ise bireyin kendisini ait hissettiği aileyle, köklerle yani aslında geçmişle, geçmişi unutmamakla ve hasretlik çekmekle, bir gün kavuşma umuduyla, inancıyla, beklentisiyle, ayırt edici kimliğini korumakla mümkündür. Anadolu'daki Ortodoks Rumların bu mücadelesi, yarım, eksik, kimsesiz ya da geride kalmış olma duygusunu onarabilme çabası, spiritüel bir alan doğurmuştur. Spiritüellik, onların gizli veya açık törensel pratiklerinde, inandıkları kehanetlerde ortaya çıkmaktadır.

Tarih yazımı, yerinde kalıp zamanla kültürleşme yaşayan ya da kısmen asimile olan bu insanların anlatılarına yer vermemiştir. Hatırlama ve unutma süreçlerini birlikte anlamaya çalışan, kültürel aktarımı sağlanan spiritüel tarafları olan gelenekleri açıklamayı mümkün kılacak hikâyelerden bazıları yakın tarihlerde anlatılmaya başlandı. Nüfus Mübadelesi bağlamında, göç etmesi beklenirken edemeyenlerin, yerinde kalanların, asimilasyona (azınlıkta olanların daha büyük bir topluluğa entegre edilmesi), kültürleşmelere (niceliksel olarak daha büyük bir toplulukla etkileşime girildiğinde kültürde meydana gelen değişiklikler) maruz kalanların yaşadıklarına odaklanan çalışmalar zaman içinde arttı.

Bu çalışmada, yıllar süren çeşitli toplumsal baskılar sebebiyle hikâyelerin nasıl gizli kaldığına, anlatılan hikâyelerde Mübadele sırasında din değiştirmenin gerekçelerine, oluşan çokkültürlü kimlik yapıları ve spiritüel pratiklerin neden, nasıl ve ne biçimde aktarıldığı sorularına cevap aranmaktadır. Çalışmada kendi

hikâyem üzerine düşündüğüm otoetnografik bir yaklaşım benimsenmiş, bununla birlikte dönüşümün tanıklarıyla sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Mübadele'den muaf tutulma konusuyla ilgili olarak da Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde yapılan çeşitli araştırmalara başvurulmuştur. Çalışmanın odağı, yıllarca hikâyelerini saklamak zorunda olanların ruhu besleyen ve geçmişte kalanı bugüne getirip kök salmasını mümkün kılan pratiklerle, içinde buldukları durumla baş etme yöntemleridir.

Makalede öncelikle Anadolu Rumları ve Mübadele'nin tarihsel zeminini ortaya koyulacaktır. Ardından yaşadığımız coğrafyaya yabancı olmayan bir pratik olarak din değiştirme süreçleri ele alacaktır. Hatırlamak ve unutmak kavramlarının Mübadele'nin belleği çerçevesinde yeniden düşünüldüğü sonraki başlıkta, aktarım aracı olarak kültürel ve iletişimsel bellek kavramları iredelenecektir. Daha sonra ise spiritüalizmin dinle olan ilişkisi ve spiritüel pratikler alan çalışmasında ulaşılan ya da çeşitli araştırmalarda karşılaşılan gizli kalmış hikâyelerle örneklendirilecektir.

Anadolu Rumları ve Mübadele

Osmanlı döneminde Rumlar sayıca fazla ancak coğrafi olarak dağınık halde olan bir azınlık grubu olarak ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar bütün Ortodoks Rum nüfusuna "Anadolu Rumları" dense de bölgesel olarak yaşanan kültürleşmeler dolayısıyla Rumlar arasında da, Pontus Rumları, Karaman Rumları gibi farklı adlandırmalar mevcuttur. Nasıl saf ve tek bir Türk kimliğinden bahsedilemezse, tek tip, kaynaşık, saf bir Rum kimliğinden de bahsedilemez.

Anadolu'daki Rum nüfusu temelde dört kategoriye ayrılabilir: İstanbul Rumları, Anadolu Rumları (Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar), Pontus Rumları (Karadeniz Bölgesi Rumları) ve Karaman Rumları (Konya, Karaman, Niğde ve yakın çevresi). Şunu da belirtmek gerekir ki; Anadolu Rumları içinde de Bitinya (Doğu Marmara), Trakya ve İzmir Rumları kültürel ve tarihi açıdan birbirinden ayrılmaktadır. Bunlara ek olarak, İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Rum Patrikliği'nin merkezi olması sebebiyle tarih boyunca Rumlar için her zaman farklı bir yeri olmuş ve Nüfus Mübadelesi'nden muaf tutulmuştur (Kaya, 2018, s. 34).

Pontus Rumları, Yunanca'dan ziyade Pontiaka (Ποντιακά ya da Romeika) denen, Antik Yunanca'ya yakınlığıyla bilinen bir dil konuşmaktadır. Karaman Rumları, "Karamanlıca" olarak da bilinen, Yunan harfleriyle yazılan Türkçe dili kullanmaktadır. Kilise Rumcası olarak bilinen bir dilde dua eden ancak Rumca konuşmayan Anadolu Rum toplulukları olduğu da kayıtlara geçmiştir. Anadolu Rumları modern Yunanca'ya yakın bir dil konuşmaktadır ve kültürleri de birbirine benzemektedir (Cin, 2007). Ancak Mübadele, yukarıda da belirttiğim üzere, dile dayalı olarak değil dine dayalı olarak gerçekleştirildiği için Türkçe ya da Rumca'dan farklı bir dil konuşan tüm Ortodokslar da mübadeleye dahil edilmiştir. Tanzimat ve Islahat reformlarından

önce İslam dinine geçen geniş bir grup Pontos (günümüzde Karadeniz) Bölgesi Rumları Türkiye’de kalmış ve mübadeleye dahil edilmemişlerdir. İslam dinine geçmesine rağmen, açık alanlarda Müslüman isimleri kullanıp evde Rumca isimler kullanan Pontus Rumları hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bazı araştırmalara göre, bu kişiler Pontus Rumcasını konuşmaya devam etmiş ve hatta bazıları gizlice vaftiz olup inanç bağlamında Türk ve Rum kültür karışımı içinde yaşamışlardır (Hasluck, 1921, s. 199-202; Hionides, 1988, s. 99; Pears, 1911, s. 266-267).

Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Anlaşması’nın sonuçları dolayısıyla gelişen Mübadele, devlet zorlaması ile hayata geçmiş ve her iki taraf da kendi ulus devletini ve homojen toplum yapısını yaratmak, gerekli unsurları tamamlayabilmek adına bu durumdan istifade etmiştir. Polian’a göre (2004, s. 3) zorunlu göç “devletin, kendi vatandaşı olan ya da olmayan insanları zorlayıcı yöntemler kullanarak göçe zorlaması” anlamına gelir ve bu tanım Mübadele’nin muhteviyatını tanımlama açısından yeterlidir. Bazı Rumların Nüfus Mübadelesi’nden sonra Anadolu’yu terk etmediği gerçeği, bunun bir seçenekmiş gibi algılanmasına sebep olabilir. Bu durumda, Nüfus Mübadelesi sürecini bizzat yaşamış kişilerin hikâyelerine, onların çocuklarının ve torunlarının anlatılarına kulak vermek gerekir.

Lozan Anlaşması’na ek olmak üzere IV numaralı Türk ve Yunan Nüfuslarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri tarafından 30 Ocak 1923 yılında imzalanmıştır (Arı, 2003, s. 92). Sözleşme’ye tabi olan insanların sayısı çeşitli kaynaklarda farklılık gösterse de on dokuz maddeden oluşan resmi dökümana göre yaklaşık olarak 2 milyon insan, yerinden edilmiştir. Yerinden edilen insanların sayısına dair iki ülkenin kayıtları da çelişkilidir. Rum göçmenlerin sayısı 1928 yılındaki Yunanistan nüfus sayımına göre hesaplanmıştır. Buna göre Yunanistan’da doğmamış ve yaşı 7’nin üzerinde olan 1,104,216 kişi Türkiye’den göç etmiştir; bunların 624,954’ü Anadolu’dan, 256,635’si Doğu Trakya’dan, 182,169’u Karadeniz/Pontus Bölgesinden, 38,458’i İstanbul’dan göç etmiştir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ülkeleri ve Avustralya gibi üçüncü bir ülkeye göç edenler ya da vefat edenler göz önüne alındığında, toplam sayının 1,250,000’e (Hirschon, 1998) ulaştığı düşünülmektedir. Türk tarafınca belirtilen sayılar da tutarlı değildir. Devlet İstatistik Enstitüsü’ne göre, mübadele edilen kişi sayısı 456,720 (1990)’dir. İskan tarihçesi hakkındaki daha eski bir Türkçe yayına göre sayı 499,239 (1932, s. 137)’dur. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti’nin mali raporunda belirtildiği üzere ise 458,000 göçmene 1924 yılının Ağustos ayında ödenek bağlamıştır. Pelagidis’in *Refugees of Greece* başlıklı kitabında, Yıldırım’ın da *Diplomasi ve Göç* (2016, s. 128) adlı eserinde atıfta bulunduğu üzere, Türkiye’den gelen toplam Rum sayısı 388,146’dır. Yazar daha kesin bir sayıya ulaşmak için Batı Trakya’dan ve Ege Adaları’ndan göç edenleri de göz önünde bulundurmıştır. Bu durumda, Müslüman göçmenlerin toplam sayısı 518,146’ya yükselmektedir. Ancak, Mübadele esnasında kaybolan kişilerin sayısı ise doğru bir şekilde hesaplanamamaktadır. Kayıp kişi sayısının teyit edilemeyeceği varsayıldığından, araştırmacılar yalnızca hayatını kaybedenlere odaklanmaktadır. Kaybolanların ölmediklerine dair ihtimaller, mübadeleden 40-50 yıl sonra Apostolos Tegopoulos tarafından yönetilen ve

1969 yılında yayınlanan *The Odyssey of an Unrooted* (Η οδύσσεια ενός ξεριζωμένου) isimli, Mübadele’de kaybolup daha sonra “Gâvur Doktor” lakabıyla İzmir’de hayatını sürdüren karaktere odaklanan filmde ve Mübadele esnasında kaybolan yakınları duyurmak ve aramak için Yunanistan’da 1960-70’lı yıllarda yayın yapan *Kızılhaç Arıyor* (Αναζητήσεις Ερυθρού Σταυρού)² gibi ünlü radyo programlarında güçlü bir şekilde dile getirilmiş ve oldukça dikkat çekmiştir.

Yabancı Olmayan Bir Pratik: Din Değiştirmek

Din değiştirmek, bireyler tarafından alınan bağımsız bir karar olarak görülebilir, ancak büyük ölçüde inanç, ülke, doğum yeri, aile, kültür, güvenlik ve bağlı olunan topluluğun güncel durumu gibi dış etkenlere dayanmaktadır. Kayıtlı istisnalar hariç Türkiye ve Yunanistan resmi tarih anlatıları, tüm Müslümanlar’ın ve Ortodokslar’ın Mübadele döneminde kendi ülkelerini terk ettiğini yazmaktadır. Ancak, memleketinde kalmak için din değiştiren insanlardan neredeyse hiç bahsedilmez. Kayıp insanların aileleri Türkiye’deki Rumların toplumsal baskıdan kaçmak için kimliklerini değiştirmeye zorlandıklarına inanmaktadır. Benzer şekilde, Yunanistan’da da aynı sebeplerle Hristiyanlaş(tırıl)mış olan Müslümanlar olabilir. Bu durum sosyal ve politik baskılarla da beslenerek hakkında konuşulmamış birçok gizli aile hikâyesi olmasına ve kültürel kimliğin silinmesine yol açmış, kalanların yeni kimlik stratejileri (Marti, 2008, s. 56-59) uygulamasına sebebiyet vermiştir.

Din değiştirmek Osmanlı İmparatorluğunda bulunan topluluklar için yeni ya da yabancı bir pratik değildir. Belki de bu sebeple Mübadele’den muaf tutulmak için akla gelen ilk çözümlerden biri bu olmuştur. İslam dinine geçmek “ihtida” adı verilen yaygın bir pratiktir. İslam dinine geçen kişiye “mühtedi” adı verilmekteyken, İslam dininden çıkmak “irtidad” olarak belirtilmekte, İslam’dan ayrılana “mürted” denmektedir. İslam dinine geçişlerin temel sebebi güvende hissetmek ve olası fırsatlardan yararlanmak olarak aktarılmakta, *Kadı ve Fetva* kayıtları üzerinden yapılan bazı çalışmalara göre, özellikle 17. yüzyılda din değişiminin sosyal statü kazanmak için bir strateji olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Krstic, 2015, s. 41). 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu’nda da din değiştirmenin arttığı görülmektedir, ancak 19. yüzyıl aynı zamanda etnik milliyetçilik ve ulusal yeniden canlanma yüzyılı olduğu için bu değişimlerin sebepleri de farklılaşmaya başlamıştır. Kripto Hristiyanlık / Gizli Hristiyanlık ve İki Dinin İnananları gibi farklı kavramlar ve dini bağlamda farklı pratikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde *mürtedler* kötü, tehlikeli ve vatansız olarak görülmüştür (Ocak, 1998, s.94). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan siyasi çatışmalar ve Batılılaşma fikri gayrimüslimleri ilgilendiren yeni reformların oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bazı dini özgürlükler, Islahat Fermanı’yla 1856 yılında ilan edilmiştir (Deringil, 2017, s.167). Bir kişinin din değiştirmesi için; İslami içerikli derslere kaydolması, bir İmam ve Rahip eşliğinde şehadette bulunması, din değiştirme arzusunu dile

² Kızılhaç Arıyor programı 1915 yılında kurulmuştur ve 400.000 ayrı kayıtla dünya çapındaki en büyük arama arşivlerinden birine sahiptir. (<http://www.redcross.gr/default.asp?la=1&pid=14> Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022)

getirmesi, bir Müslüman ismi alması ve Osmanlı İmparatorluğu yetkilileri eşliğinde resmi din değiştirme belgelerini imzalaması gibi prosedürler belirlenmiş, süreç kontrol edilmeye çalışılmıştır³. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'a geçiş süreci kolay olmasına rağmen, Ortodoks kilisesi 19. yüzyılda insanları zorla dinlerine geçirdikleri algısı yaratabilir düşüncesiyle Hristiyanlığa geçişleri zorlaştırmıştır (Kenanoğlu, 2004).

Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse her bölgesinde farklı farklı Gizli Hristiyan grupların olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Bu grupların üyelerinin hem vaftiz hem de sünnet edildiği, kendi isimleri dışında bir de Müslüman isimlerinin olduğu, Ramazan aylarında oruç tutup, aynı zamanda Hristiyan ayinlerini takip ettikleri aktarılmakta (Bryer, 1983), bu çerçevede farklı ve karma dini pratiklerin geliştirildiği anlaşılmaktadır⁴. İnanç özgürlüğüne dair yeni ve demokratik reformların ardından, yukarıda belirtilen tüm bölgelerde Gizli Hristiyanların, aslında gerçekten Müslüman olmadıkları ve yeniden Hristiyanlığı benimsediklerine dair durumlarını ifşa ettikleri bilinmektedir. En ünlü iki Kripto Hristiyan grubunun Pontus bölgesinden olan Stavriotslar ve Krumnililer olduğu, Rumca konuşan bu Müslüman grupların, Karadeniz bölgesinde yaşadığı, madenlerde çalıştıkları ve içlerinden bazılarının reform döneminden sonra Hristiyanlığa yeniden geçiş yaptığı çeşitli çalışmalarda aktarılmıştır. (Andreadis, 1999; Tzedopoulos, 2009; Bryer, 1983).

Mübadele dönemindeki din değiştirenler genellikle Müslüman aileler tarafından hanelerine kabul edilen kaybolmuş Rumlardır. Sürgün edil(e)meyen Ermeniler için de asimilasyonu teşvik etmek amacıyla benzer politikaların uygulandığı kayıtlarda geçmektedir (Üngör, 2012). 1915 sürgünü sırasında Ermeni toplumundan din değiştirenlerin sürgün edilmekten muaf tutulduklarına dair birçok örnek de bulunmaktadır (Akçam, 2014). Binlerce yıldır yaşanan topraklarda kalmaya devam etmek için tek koşulun din değiştirmek olduğu bir durumda, din değiştirmenin söz konusu topluluk bireyleri tarafından çekinilen bir pratik olmadığı düşünülebilir.

Politik Bir Sancı Olarak Bellek: Hatırlamak ve Unutmak

Mübadiller için din değiştirmek geçmişi gizlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bu türden 'unutuşlar' benim aile hikâyem için de geçerlidir. Yıllar süren sessizliklerinden sonra aile büyüklerim için geçmişin sırlarını taşımak fazlaca ağır geldiğinden olsa gerek, saklı tutulmuş hikâyelerini anlatma ihtiyacı hissettiler. Herzog'un (2009, s. 115) da dediği gibi aslında insanlar aile hikâyelerini unutmazlar, sadece kötü hikâyelerin yerini bir başkasıyla değiştirirler. Bu sebeple, bunu durumun "yeniden akla getirme" olduğu not düşülmeli. Çekilen acılar sonsuza dek sessiz kalmaz. Acılar dile getirildiğinde, hatırlandığında ya da anımsandığında

³ BOA Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH-HMŞ) 13/47 6 Temmuz 1904.

⁴ Bu Kripto-Hristiyanlara Yunanca "meso-meso", "paramesoi" ve "dipistia"; Sırpça "droverstvo"; Kıbrıs'ta konuşulan Rum lehçesinde "patsolosi", "apostoliki" ve "linovamvakoi" ve Arnavutça "Iaraskendimanoi" denildiği belirtilmektedir (Deringil, 2017, s.168).

diyelim, yüzleşmek, bir sağalma sürecinin başlangıcını oluşturabilir. Örneğin görüşmecilerimden biri (62)⁵ yüzleşme süreciyle ilgili olarak “Sarhoş oldun mu hiç? Böyle aşırı sarhoş oldun mu? Parmak atıp kusmak diye bir şey vardır. Kusmasam olmaz. Öyle bir şey bu. Bir rahatlama yani. Kimliğin yükü var çünkü sırtımda” sözüyle dile getirmiştir. Bir diğer görüşmecim (48)⁶ ise yüzleşme sürecini ve sonrasını “Kandırılmış hissettim. Kabul etmedim önce. Salak yerine konmuş gibiydim. Çok kızdım. Sonra dedim, yalnız değilim, kimbilir daha kimler vardır, onlar için de mücadele etmeliyim ve aktivist oldum” sözleriyle dile getirirken, bir diğer görüşmecim (44)⁷ “Babama gavur derlerdi, çok kızardım. Sanki o sebep olmuş gibi babamla kavga ettiğim olurdu. Hayır yani nereden çıktı bu diye. Sonra alıştık. Bunun bir değer olduğunu anladık. Kuzenlerim bile telefonumda Rumca isimle kayıtlı şimdi” diyerek açıklamıştır. Bu doğrultudan da bakıldığında, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren toplumsal çerçevesiyle tartışılan bellek kavramı (Olick ve Robbins, 1998, s.106) acılarla, saklı geçmişlerle yüzleşmek için iyi bir araçtır diyebiliriz.

Son 10 yıldır, sahada yaptığım görüşmelere göre Mübadele döneminde din değiştiren insanların belleklerini ikinci ve üçüncü nesillere aktardığı görülmektedir. Yukarıda paylaştığım bazı saha örneklerinde görüldüğü gibi aile hikâyelerini unutmak ya da hatırlamak isteyen bireylerde belleğin dönüştürücü gücü farkedilmiştir. Oysa resmi tarih mübadillerin belleğindeki gerçeklikten bihaberdir. Örtük kalmış gerçekliğin perdesini aralamanın tek yolu kalanlara, dini değiştir(il)en insanların hikâyelerine yani öznelere, kulak vermektir. Ancak öznelerin belleklerindeki hatırlananlar ve unutilanlar dış etkenler tarafından belirlenmiş de olabilir. Bu sebeple, “Unutilan ve hatırlanan nedir?” ve “Neden bunlar hatırlanıyor ya da unutuluyor?”, “Kimin belleği saklanıyor?”, “Problemlili görünen bir geçmişi kim hatırlamak ister?”, “Kim, travmalarını bugüne taşıyor?”, “Olumsuz bir geçmişin belleğiyle nasıl baş edilir?” gibi sorular önemiyet kazanmaktadır. Bu sorular, araştırmamızın konusu sınırında şu soruları akla getiriyor: Türkiye ile Yunanistan arasındaki Mübadele sırasında neler olduğunu kim hatırlıyor ya da kim unutulmuştur; kalanlar mı, gidenler mi ya da Müslümanlaş(tırıl)anlar mı? Olanların unutilmasını kim ister? Araştırma çerçevesinde bu soruları sormak, ideolojilerin Müslümanlaş(tırıl)anlar üzerindeki etkilerini görmeyi mümkün kılmıştır. Böylece din değiştirmenin ve olayların unutilmasının ideolojik arka planı da ortaya çıkmıştır.

Tarih, Müslümanlaştırılmış Rumlar örneğinde olduğu gibi gözden uzak tutup saklamak istediği konular ile hatırlatmak ve öne çıkarmak istediği konular arasında bilinçli ve gerekçeli ayrımlar yapabilir. Ernest Renan (1990) bu durumu anlatmak için “gerekçeli/güdülenmiş unutkanlık” (*motivated forgetfulness*) kavramından faydalanır. Fransız tarihçi bunu; suçluluk, utanç, yenilgi gibi duygu durumları karşısında unutilma arzusunu anlatmak için kullanır. Ayrıca, bir milletin kimliğini tehdit ettiği düşünölen her durum veya olay da tarihin

⁵ Görüşme 30.08.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

⁶ Görüşme 15.01.2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

⁷ Görüşme 21.01.2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

unutkanlığına maruz bırakılabilir. Böylece tarihte yerini bulamayan insanlar ve olaylar, unutulurlar. Tarih bazı yaşananlara dair anlatısını örter, bir süre sonra kendi anlatısını oluşturur, güçlendirir ve sunar. “Ulusal anlatı bastırılmış bellekleri içinde barındırır” (Bilgin, 2013, s. 34) ve tarih “diğer” gerçeklerin göz ardı edilmesi pahasına yüceltilmesi niyetlenen anlatıları kutsallaştırır. Görünüşe göre, Mübadele de kutsallaştırılırken göz ardı edilen şeylerden biri Müslümanlaş(tırıl)mış insanların hikâyeleri olmuştur.

Unutturulan ve bugünden tamamen farklı olan geçmişi anımsama ya da anma, yaşananlara karşı direnişin bir şeklidir. Bellek yaşama tutunma ve hatırlamanın böylece mücadele etmenin bir aracı olarak belirir. Bellekleri uyarabilecek ve geçmişi bugüne taşıyabilecek siyasi konuşmalar, belgeseller, edebi eserler, radyoda denk gelinen türküler, ortak geçmişe sahip kişilerle edilen sohbetler, Yunanistan ve Türkiye’de tanıdığı olanlar, oralardan selam getiren insanlar, kemeçe ile çalınan melodiler, Rumca ya da Türkçe ninniler, yakılan mumlar, hazırlanan likörler, yeni yerleşim yerlerine geldikleri yerin adını verenler, geride kalıp yeni ismini reddedenler gibi sayısız etken vardır. Burada amaç, egemen tarihin yerine belleği koymak değil, tarihin öznelere kulak vererek geliştirdikleri pratiklerle, törenlerle yaşama tutunma, eksiklik hislerini tamamlama ve varolma çabalarını gösterebilmektir. Böylece Mübadele’nin tarihsel anlatımındaki boşluklar, bastırıldığı için gizli kalmış aile hikâyeleriyle dolacaktır.

Bir Aktarım Aracı Olarak Kültürel ve İletişimsel Bellek

Bellek varlığını, her seferinde yeniden kugulansa ve değişse de aktararak korur. Bununla birlikte kültürel belleğin, geçmişin belirli bir noktasına sabitlendiği ve dolayısıyla zamansal akıştan bağımsız olduğu da söylenir. Kültürel bellek; metinler, anıtlar, müzeler, düğün, cenaze, kıyafet odaklı gelenekler, deyişler, atasözleri, deyimler, topluluğa ait simgeler gibi kültürel öğelerle ve onların doğrudan ya da dolaylı aktarımlarıyla, pratiklerini yapmakla, onlara maruz kalmakla ya da gözlemlemekle inşa edilebilir ve tüm bu hatırlama araçlarıyla tariflenebilir (Assman ve Czaplicka, 1995, s. 126-129). Jan Assmann, hatırlamanın somut olduğunu iddia eder ve ona göre kavramlarla deneyimler arasındaki bu ilişkiden hatırlama öğeleri doğar. Bu hatırlama öğelerinin; zamana ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve tarihin tekrar inşası gibi üç ayrı özelliği olduğunu söyler (2001, s. 41-42). Kültürel belleğin somutluğu, toplumsal kültürün korunmasını ve sürekliliğini sağlar. Böylece, geçmişe ilişkin hatırlanan, geleceğin inşasında ve tahayyülünde önemli rol oynar. Kısacası somut unsurlarla ve pratiklerle edinilmiş bilgi ve birikimin aktarılması kültürel belleğin temel dinamiklerinden biridir. Kültürel bellek, bir insanın ömrüyle sonlanmaz. Zira kişiden ziyade, kişinin olduğu topluluğun ortaklaştığı değerler üzerinde yükselir.

İletişimsel bellek ise kültürel belleğin aksine kişinin ömrüyle sınırlıdır. İletişimsel bellek yakın geçmişe dairdir ve kişinin çağdaşlarıyla ya da en yaşlı kuşağın en genç kuşakla anılarını kapsar. Ortalama üç ya da dört kuşağa kadar ulaşır, yaklaşık yüz yılı kapsar. İletişimsel bellek, heterojen ve dinamiktir. Gruba dâhil bazı kişiler daha fazla bilgiye sahipken bazıları olmayabilir, örneğin yaşlıların hatırladıkları gençlere nazaran daha eskiye gidebilir (Assmann, 2001, s. 58-62). İletişimsel belleğin aktarımında grup üyelerinin ilgisinin de etkisi olduğu belirtilmelidir.

Müslümanlaş(tırıl)mış Rum ailelerin hikâyelerindeki spiritüel pratiklerin aktarımında hem kültürel hem de iletişimsel bellek rol oynamıştır. Özellikle önceki dine dayanan bazı pratiklerin, sonra dâhil olunan dinin pratiklerine, alışkanlıklarına dâhil edilerek sürdürüldüğü, içinde bulunulan olumsuz durumla baş etmenin yöntemi olarak kullanıldığı, hikâyelerin olduğu bölümde gerek sahadan gerek araştırmalardan örneklerle belirtilmiştir. Bu hikâyelerde kültürel bellek unsurları aracılığıyla aktarımlar mevcutken, iletişimsel belleğin sözlü aktarımları; fizikötesi bağlamlar, kehanetler, manevi güç ve kutsallaştırma gibi spiritüel özellikleri olan hikâyeleri de içermektedir. Kalan, ailesinden ya da tanıdıklarından koparılan, tanık olduğu, bildiği bir geçmişten yola çıkarak kendisini bugünde var etmiştir.

Spiritüel Pratikler Üzerine

Spiritüel kelimesi, Latince “yaşam nefesi” anlamına gelen “spiritus” kelimesinden gelmektedir. Spiritüalizmle ilgili iki görüş hakimdir. İlkine göre spiritüalizm insanın evrendeki yerini tam anlamıyla benimsemesi için yaşamın anlamını ve amacını bulma arzusudur. İkinci görüşe göre ise spiritüellik, tüm evreni kontrol eden Tanrının üstünlüğüne olan inançtır (Suri ve Rao, 2014, s.26). Genel çerçeveden bakıldığında spiritüalizm, bir tür arayıştır. Bu arayış ruha, manevi olana, içsele dönüktür, maddeyi ve madde ile ilgili olanı dışarıda tutar.

18. yüzyılın ortalarından itibaren bilim dışı olarak görülen sonraları psikoloji biliminin konusu olarak değerlendirilen spiritüalizm, Osmanlı yazınına 1910’lu yıllarda girmiş, beraberinde, bilim dışı olduğu yönünde eleştiriler de geliştirilmiştir (Gözütok, 2023, s. 61-65). Carroll (1997, s. 248) da, spiritüalizmin 20. yüzyılın başına kadar yaygın şekilde uygulama alanı bulunduğunu; pek çok yerde düzenlenen otumlarda ruh çağırma deneyleri yapıldığını belirtmektedir. Spiritüalizm, yüzyıl başında hakkındaki bilimsel suçlamalar ve medyumların ortaya çıkan sahtekârlıkları nedeniyle hızla gözden düşmüştür. Günümüzde ise spiritüalizm, uygulama alanını genişletebilmiş ve yaygınlaşmıştır. Bireysel bir çerçeveden yükselip, kişinin kendini bulabilmesini, evrendeki yerini kavrayabilmesini odağına yerleştirmiştir. 2010’lu yıllardan itibaren Türkiye’de spiritüel arayışlar konusunda patlama yaşanmış, özellikle orta üst sınıflara yönelik yoga-meditasyon merkezleri çoğalmış, reiki, tanra, şifacılık, şamanlık, bioenerji, alternatif tıp ve astroloji gibi alternatif inançlar da ilgi duyulan spiritüel pratikler arasında yerini almıştır (Yılmaz, 2022, s. 375). Bu türden günümüz pratikleri spiritüellikle adlandırılrsa da dinlerin de spiritüel yönleri bulunmaktadır. Spiritüellik, insanların ilahi

olana doğru gösterdiği tepkiler bütünü (Benner, 1989, s. 21) ya da kişinin varoluşsal durumunu ve savaşını anlatan kalbi ve manevi bir güç (Goldsmith, 1992, s. 245) olarak tanımlandığında, dinler de spiritüel yönleri olan pratikler bütünü olarak kabul edilebilir.

Bu çalışma kapsamında dinsel pratiklerin, din değişimi sonrasında aktarıldığını, geçmişte edinilen inanç pratikleriyle kişinin ruhunu korumayı, beslemeyi ve arınmayı hedeflediği gözlemlenmiştir. Kişiler gizlemek zorunda kaldığı dininin pratiklerini, içinde bulunduğu durumdan ruhunu kurtarmanın yolu olarak uygulamıştır. Sessiz kalmak, mum yakmak, ev temizlemek, gizlice vaftiz olmak, dua etmek vesair pratikler, Schneiders'in (1989, s. 687) spiritüellik ile ilgili olarak öne sürdüğü üzere, "kişinin izole olması ya da inzivaya çekilmesi gibi bilinçle yaptığı hareketin yanında bu süreçte algıladıkları üzerinden kendini gerçekleştirme, aşma mücadelesi veren bir ruh hali" yaratmıştır.

Müslümanlaş(tırıl)mış Rumlar, daha önce de belirtildiği gibi gitmesi beklenirken kalanlardır. Bu kişiler çoğunlukla ailelerinden ayrı düşmüşler, yalnız ve kimsesiz kalmışlardır. Dönemin siyasi konjonktürü de düşünüldüğünde korkmak, travmalar ve belirgin iletişim sorunları yaşamak bu sürecin sonunda olağan görünüyor. Bu bağlamda spiritüalite, yaşanan zorluklara karşı dirayetli kalabilmek için önemli bir baş etme yöntemi olarak dikkat çekmektedir. Hiçdurmaz ve Öz (2013, s.52)'e göre spiritüel pratikler yaşamın sonuna dair ya da yakın kaybı süreçlerinde sağlıklı kalabilmede etkili olabilmektedir. Bu pratikler rahatlama, ümit, destek ve kaybedilen kişi ile bir bağlantı ihtimali sunmakta; yaşamın, ölümün, ölümden sonrasının belirsizliğine anlam katmaktadır. Spiritüel pratikler geride kalanların öleni onurlandırma, kalanlara yas tutma ve özellikle hayatlarına nasıl devam edecekleri konusunda rehberlik etmektedir. Yapılan görüşmelerde de kişinin, yalnız ve kimsesiz kalmasının karşısında bir anlam arayışına düştüğü, bu tür pratiklerin ise kişisel bir yolculuk yapmaya izin vererek ruhunu rahatlatmaya yardımcı olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin dedesi Müslümanlaş(tırıl)mış Rum olan görüşmecilerimden birinin (30)⁸ "dedem bir anda ortadan kaybolmuş mesela, bazen bir hafta, bazen bir ay. Önceleri merak etmişler, sormuşlar ama hiç anlatmamış. Zamanla alışmış herkes. Kendince inzivaya çekiliyordu herhalde" sözleri, bir diğer görüşmecimin (25)⁹ bayramlarda büyük bir titizlikle boş evlerin temizlendiği, pencerelerinde mum yakıldığı, likör yapıldığı ve yumurta boyandığına dair anlatıları, bir diğer görüşmecimin (38)¹⁰ "bir keresinde merak ettiğim için Ramazan orucunu denemek istediğimden aileme bahsetmiştim. Sözde Müslümandık ama ailem neredeyse hep birlikte kalp krizi geçiriyordu" sözü ve müslüman olmalarına rağmen domuz sosisi yapma geleneğinin aile içinde devam ettirilmesi anlatısı tüm yaşananlara rağmen bazı pratikleri sürdürerek geçmişi bugünde yaşatmayı hedefledikleri ve yeni bir anlam yaratmaya çalıştıkları izlenimini vermiştir.

⁸ Görüşme 13.09.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

⁹ Görüşme 30.08.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

¹⁰ Görüşme 11.08.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Anlatılmamış Hikâyelerin Aktarılmış Spiritüel Pratikleri

Mübadele sırasında gitmesi beklenirken kalanlarla ilgili olarak bazı arşiv bilgilerinin araştırılmasının yanı sıra doktora çalışmam kapsamında, 11.08.2021 – 21.01.2022 tarihleri arasında gerçekleştirdiğim saha çalışmasıyla kayıt altına alınmış aile hikâyeleri bulunmaktadır. Saha çalışması sırasında 12 farklı kişiyle derinlemesine görüşme yapılmış, 11 farklı aile hikâyesine ulaşılmışken daha sonra çalışmaya katılmak isteyen 7 ayrı kişi ile sadece hikâyenin kaydı üzerinden görüşme gerçekleştirilmiş, toplamda gizli tutulmuş 18 farklı, Mübadele’de gidemeyerek zamanla Müslümanlaş(tırıl)mış Rum aile hikâyesi kaydedilmiştir. Diğer taraftan Emgili’nin (2009, s. 207-208) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinde yaptığı araştırmaya göre, Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleştirilen mübadeleden muaf olabilmek için Müslüman biriyle evlenerek Müslümanlığa geçme vakalarının mübadele sürecinde arttığı görülmektedir. Müslüman biriyle evli olma halinin gayrimübadil olmaya yeterli olup olmayacağı konusu protokol kapsamında ele alınmadığından, hükümete danışılmıştır. Örneğin, Ankara’da ikamet eden Katina isimli Rum bir kadın, Kapadokyalı Müslüman bir erkekle evli olmasını sebep göstererek yerinde kalmak ve Mübadele’den muaf olmak için başvuruda bulunmuştur. Yetkili kişiler, benzer hikâyelere sahip kadınların durumunu ve muaf olma ihtimalini İçişleri Bakanlığı’na sormuş, vak’alar bu şekilde kayıt altına alınabilmiştir. Bakanlığın cevabı, Lozan Barış Anlaşması’ndan önce Müslüman biriyle evlenmiş Rumların, Mübadele’den muaf tutulması yönündedir. Müslümanlarla yapılan evliliklerin ve din değiştirme yoluyla kalma taleplerinin artmasının önüne geçebilmek için yeni bir yönerge belirlenmesi talep edilmiştir. Aladağ (1995), Rumları gemilere kaydetmekle görevli olan birinin notlarında “Birçok kız bana gelip onları Müslüman olarak kaydetmemi ve gitmek istemediklerini söyledi. Birçoğunun Müslüman erkek arkadaşı vardı, Müslüman olarak kaydedilmişlerdi ve Muğla’da yaşıyorlardı. Maalesef, kural değiştiği için onları resmi olarak Müslüman kaydedemedim” dediğini aktarmıştır. Bahsi geçen kural, Karma Komisyonun belirlediği, 20 Ocak 1924’ten sonra yapılan din değiştirmelerin Mübadele’den muafiyet hakkı kazandırmayacağı kuralıdır¹¹.

Emgili’nin (2009, s. 208) araştırmalarında belirttiği arşivlerdeki bir diğer vak’a ise Pandeli’nin kızı Kadriye’nindir. Müslüman bir erkekle evli olup bir çocuğu olan Kadriye hakkında Canik vilayetine bir başvuru yapılmıştır. Kadriye’nin anlaşma öncesinde evlendiği ama bulunduğu yerde nüfus kaydının olmadığı ve muaf tutulma talebi olduğu aktarılmıştır. Kadriye’nin vak’asında olduğu gibi evliliği dolayısıyla gayrimübadil olma talebindeki kişiler hakkında başka yazışmalar da gerçekleşmiştir. Dâhiliye Vekaleti’nden alınan tezkerede, 22 Temmuz 1923 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi üzerinden, anlaşma öncesi Müslüman biriyle evlenen Rum Ortodoks kişinin, Rum Ortodoks kaydından çıktığı kabul edilmiş, kişi Mübadele’den muaf tutulmuştur. Aynı

¹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1, Yer No: 8.49.17

tarihli kararnameye göre ihtida eden kişinin reşit olması gerekliliğine de yer verilmiştir. Örneğin, Bursalı Tevfık Bey'in evlatlığı olan Rum ocuk Despoina, İkbal adını alıp Müslüman olmasına rağmen, reşit olmadan ihtida ettiğine kanaat getirilerek Mübadele'den muaf tutulmamıştır.

Bazı konferanslarda, söyleşilerde gizli kalmış aile hikyelerinden söz etmeye başladıktan sonra, Türkiye'nin farklı bölgelerinden birçok mesaj almaya başlamıştım. Gelen mesajlar da gizli kalmış aile hikâyeleri ile ilgiliydi ve hikyeler çok benzerdi. İnsanlar soyağalarındaki ve aile hikâyelerindeki boşluklar ve bazı ilginç gelen pratikler sebebiyle köklerini merak ediyordu. Onlardan gelen hikyeler konuyla ilgili akademik çalışmalar hazırlamama ortam sağlamış oldu. Bu hikâyeleri kendi hikyemle birlikte ele aldığımda hem kendi aile hikyedeki boşlukları hem de tarihyazımındaki boşlukları doldurabilecek bilgiler edindim. Konuyla ilgili saha çalışmaları yaptım ve arşivlerdeki kayıtları gündeme getirebildim. Atina'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından kayıt altında alınmış hikyeler de mevcuttur (Millas, 2014, s. 91).

Grşmecilerimden biri (25)¹², aile hikyesini aktarırken geçmişte uygulanan bazı spiritüel pratiklerin, bazı törenlerin bugün de devam ettiğini belirtmiştir. M.A.'nın büyük nenesi olan Fotini, Mübadele'ye dahil olmamak için bir Müslümanla evlenmeye karar vermiş ve M.A.'nın büyük dedesiyle evlenip Fadime adını almıştır. Fadime/Fotini'nin annesi, babası ve kardeşleri Mübadele'ye tabi tutulup gönderilmiştir. Anlatılanlara göre Fadime/Fotini'nin yine kendisi gibi Müslümanlarla evlenip Mübadele'ye dahil olmayan, sonradan Müslüman olan Maria ve Magdelini isimli akrabaları da vardır ama nerede oldukları bilinmemektedir. Katılımcı tarafından aile arasında da köyde de büyük nene Fadime'nin lakabının "Rum Ana" olduğu aktarılmıştır. M.A. konuyu merak ederek araştırmalarda bulunmaktadır. Artık sadece anlatılarda kalan bu aile hikyesinin dışında ise spiritüel geleneklerin büyük bir şevkle tüm aile bireyleri tarafından sürdürüldüğünü de aktarmaktadır. Arife günlerinde boş evlerin temizlendiğini, boya yapıldığını, pencerelerine mum dikildiğini belirtmektedir. Aslında bu gelenek, Ortodoks geleneğinde İsa'nın dirilişini de simgeleyen, kutsa(n)mak, niyet belirtmek için gerçekleştirilen mum yakma pratiğinin (Αναβοντας ενα κερι με προθεση) aktarımı olarak görülmektedir. M.A. aynı zamanda, Müslüman olmalarına rağmen gl yapraklarının suda bekletilip, limon suyu eklenip güneşte bekletilerek yapılan bir likör pratiğinin de devam ettiğini aktarmıştır. Yumurta boyama ve yumurta tokuşturma adetlerinin de yakın zamana kadar sürdüğünü eklemiştir. Bu pratik, İsa'nın dirilişine ithafen gerçekleştirilen yortu olan Paskalya (Πάσχα) ile denk düşmektedir. İslami geleneklerde yer almasa bile, Hristiyanlığın en önemli yortusu olan Diriliş pratiklerinin sürdürüldüğü, manevi olan bağlılığın devam etmesinden ziyade, bunun kültürel bellek aracılığıyla aktarılan bir unsur olduğu görülmektedir. Spiritüel aktarımlar, bir yandan geçmişe dair olanı günümüze taşırken, diğer yandan boş evlerin temizliği arınmayı ve kutsanmayı, mum yakma aydınlanmayı ve ruhları şad etmeyi temsil etmektedir. Aile büyüğü olan

¹² Görüşme 30.08.2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Müslümanlaş(tırıl)mış Rum kişinin, kendi kültürünü aktararak belleğin ruhunu beslemesini sağlayarak içinde bulunduğu durumla baş etme yöntemi geliştirdiği görülmektedir.

Spiritüel unsurların sürdürüldüğüne ilişkin bir başka olay da bazı insanların Hristiyan olduklarını sakladığı ancak çocuklarını gizlice vaftiz ettirdiği hikâyesidir. Fotiadis'in (1996, s.52) aktardığına göre, Costas Hatzibemou'nun kaleme aldığı hikâyesinde, babası 1950'lerde Feriköy'de bulunan bir kiliseye görevlendirilmiştir. O zamanlar çocuk olmasına rağmen İstanbul'da yaşadıklarını çok net hatırladığını aktaran Hatzibemou, gece ayinleri sırasında kilisenin kapılarının çalındığını ve kara çarşafli kadınların kız çocukları başta olmak üzere çok sayıda çocukla kiliseye girmek istediğini belirtmiştir. Costas Hatzibemou'nun babası gelenleri içeriye alıp, kapıları kilitlermiş. Kadınlar kucaklarındaki çocukları vaftiz ettirebilmek için kuyruğa girer ve çocuklar sessiz sedasız vaftiz edilirmiş. Bu işlem 1950'lerin sonuna kadar neredeyse her gece başka gruplarla tekrar etmiş. Sadece 1955 yılında yaşanan zorluklardan sonra bu sayı azalmış ancak yine de her gece çocuklarını vaftiz etmeye getiren insanlar olmuş. Costas Hatzibemou gecenin geç saatlerinde çocuklarını vaftiz ettirmek için gizli gizli kiliseye gelenleri şöyle tanımlamıştır: "1918-1922 yılları arasında Anadolu'da kalan, radikal İslamcılardan saklanan ve dışarıdan Müslüman gibi görünen insanlar". Hatzibemou, babasının görevi sona erdikten sonra ailesiyle birlikte Yunanistan'a dönmüştür, daha sonra köşe yazısında şu soruları sormuştur; "Acaba o insanlara ne oldu? Şu anda neredeler? Zaman içinde başlarına ne geldi? Şimdi onlar gibi onbinlerce insan varsa, acaba onlara ne olmuştur". Bu hikâyenin çerçevesinden bakıldığında, vaftiz edilmek gibi temsili dini pratikler, hangi zorluklarda olunursa olunsun, saklanarak da olsa kendine yer bulabildiğine göre bir zorunluluk olarak yaşanmıştır. Ancak diğer yandan Müslüman görünme zorunlulukları da vardır. Vaftiz (*βάπτισμα*) yani metafiziksel bağlamda "arınma" süreci, kişinin ruhen rahatlamasını sağlamaktadır. Çocuklarını vaftiz ettiren ailelerin bu dini pratikle birlikte içinde buldukları İslami çerçeveye rağmen rahatlayabilme ve bu pratikle önceki hikâyede olduğu gibi baş edebilme yöntemi geliştirdiği görülmektedir.

Gizli aile hikâyemizi bana aktaran büyük teyzemin anlattığına göre babası (büyükbabam) İshak, Samsun'un Vezirköprü ilçesindeki bir Rum köyü olan Aydoğdu'da doğmuş. 1922'deki Mübadele kararından sonra, limanlardaki kalabalık dolayısıyla bütün köyün ve hatta çevre köylerin de bir süreliğine Anadolu içlerine doğru göç ettirilmesine karar verilmiş. Büyükbabam İshak'ın sadece annesi, erkek kardeşi ve kız kardeşi varmış. Babası Mübadele'den önce vefat etmiş. Bitlis'te, Ermeniler'den boşaltılmış bir köye, kısa süreliğine yerleştirilmişler. İshak, ailesini geçindirmek için Kürt bir ailenin yanında çoban olarak çalışmaya başlamış. 4 ay sonra, askerler tarafından yeniden sürgün edilecekleri bilgisi gelmiş. Annesi, askerlerle birlikte Büyükbabamın kaldığı ve çoban olarak çalıştığı eve gelmiş ama o askerleri gördüğü an kaçmış. Bütün gün saklanmış. Askerler annesinin tüm ısrarına rağmen büyükbabamı arkada bırakmaya karar vermiş ve aramayı bırakmış. Sürgün grubunu yeniden yola çıkarıp, Mersin limanından gemilere bindirmiş ve büyükbabamı arkada bırakarak Yunanistan'a doğru yola koyulmuşlar. Büyükbabam Bitlis'te çobanları olarak yanlarında

çalıştığı Sünni-Kürt bir aile ile birlikte yaşamaya başlamış. Aile, o sırada 12 yaşında kimsesiz bir çocuk olan büyükbabama sahip çıkmış.

1959'da EOKA'nın (Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών - Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü) Kıbrıs'taki terörist faaliyetlerini bitirmesiyle, Türk ve Yunan başbakanlar birçok farklı konferansta bir araya gelip yakın ilişkiler kurmuş ve 1963'e kadar sürececek olan çözüm süreci başlamıştır. Ek olarak, aynı dönemde Türkiye'deki yeni hükümet, o süreçte azınlıkların haklarıyla ilgili daha fazla konuşmuştur (Akgönül, 2007, s. 230). Sonuç olarak bu durum politikanın seyrini değiştirmiş ve mübadillerin memleketlerini tekrar görebilecekleri umudunu vermiştir. Yaşadığı köyün eğitimlilerinden biri olan mübadeleyle Yunanistan'a giden büyükbabamın erkek kardeşi Ioannis, tam olarak o dönemin siyasetinden faydalanarak, 1960'ların sonunda büyükbabam İshak'ı bulmak için Bitlis'e gitmiş ve 40 yıl sonra iki kardeş buluşabilmiş ve on beş gün birlikte zaman geçirebilmiş. Büyük teyzem o zamanlarda çok küçük olduğu için o günleri hatırlamadığını sadece babasının çok ağladığını hatırladığını belirtmiştir. Ioannis, kardeşi İshak'ı tekrar görmek için 1970'lerde Türkiye'ye geri gelmiş. Bu kez büyükbabam, büyükannem ve teyzem İzmir'de yaşıyorlarmış. Teyzem ve amcası İzmir'de yakın ilişkiler kurmuşlar. İzmir'de birlikte geçirdikleri zamanlarda kiliseye gittiklerini, gece beraber uyduklarını, amcasının sabahlara kadar ağladığını aktarmıştır. Bu süreçte teyzem, babasının ise çok iyi kalpli, çok sessiz, kimseye karışmayan, zaman zaman inzivaya çekilen, herkesten uzaklaşan, çok düşünen birisi olduğunu aktarmıştır. İshak'ın sessizliği, izole ve inzivaya çekilmiş hali, duygusal bağlamda içinde olduğu yalnızlıkla baş etme yöntemi olarak da görülebilir.

Teyzem ve amcası arasındaki ilişki hiç kesilmemiş, hep mektuplaşıyorlarmış. Uzun bir süre iletişimi koparmamışlar. Ancak teyzem bu ilişki açısından, yaşadıklarından, hissettiklerinden kimseye bahsetmemiş. 2000 yılında Yunanistan'a gitmeye ve amcasını ziyaret etmeye karar vermiş ve hemen bir ziyaret gerçekleştirmiş. Ziyaretinden kısa zaman sonra adres ve telefon değişiklikleri sebebiyle aralarındaki iletişim de kopmuş. Yunanistan'da akrabalarımızın varlığını öğrendiğim günden beri konuya olan ilgim dolayısıyla, yeniden iletişim kurmak için yıllarca saklı kalmış aile hikâyemizi bana anlatmaya karar verdiler. Bana anlatmayı tercih etmelerinin sebebini açıklarken, "sanki amcamızın ruhu sende, bir tek sen ilgileniyorsun, sen soruyorsun, sanki onun ateşi sana geçmiş" diyerek sürece bir kutsallık, ruhani bir bağlam atfettiler. Tarihe, etnik kökenlere, azınlık haklarına dair olan ilgimle yaptığım çalışmalar, onlar tarafından akademik olmaktan ziyade ruhani bir boyut yüklenen, manevi bir etkinlik olarak görüldü.

Araştırmalarım sonucu akrabalarımıza ulaştım ve hiç vakit kaybetmeden hepsini ziyaret ettim. Yıllarca kimsenin onları hatırlamayacağını düşünen ve buna inanan insanların yanındaydım. Bireysel kimliğim, verili olan ve gerçekte olan arasında sıkışıp kalmıştı. Aslında Rumduk ama üzerimize ne giydirildiyse öyle hareket ediyorduk. Bütün hikâyeyi detaylarıyla anlattılar. Büyükdedemin erkek kardeşinin o dönemde yazdığı notlar ise hikâyeye ışık tuttu. Dualarının kabul olduğu düşünülüyor olduğundan, küçük bir törenle büyükdedemizin

kardeşinin mezarına götürüldüm ve bana verilen mumu yakarak dua ettim. O manevi çemberin ortasıydım ve huzurluydum. Sonuç olarak tüm saklı parçalar birleştiğinde, Büyükbabamın Anadolu bir Rum olduğunu ve Sünni-Kürt bir aile içinde Müslümanlaştırıldığını öğrendim.

Hem akrabalarımı görmek hem de gidenlerden, geride bıraktıkları akrabalarının hikâyelerini dinleyebilmek için yaptığım Yunanistan ziyaretlerimin neredeyse hepsine manevi bir anlam da yüklendi. İlk buluşmamızdaki mezar ziyaretinde mum yakarak büyükbabamın kardeşinin ruhunu kutsarken, neredeyse bütün köy beni görmeye gelmişti. Ardından bir miktar para verildi ve açıklamasının sonra yapılacağı söylendi. Büyükbabamın kardeşi Ioannis, ölmeden önce çocuklarını ve torunlarını yanına çağırarak Türkiye’de kalan akrabaları bulmadıkları için üzgün olduğunu, her gün dua ettiğini ve bir gün bir çocuğun gelip “bizi neden bulmadınız!” diyerek onlara kızacağını söylemiş. Bir altın almış ve “gelecek olan o çocuğa bu altını verin” demiş. Bana verilen para, bu altının değeri kadar olan paraydı ve dolayısıyla tüm köy tarafından Ioannis’in kabul edilen duası olduğum için manevi bir değer kazanmıştım. Tüm bu süreçlerde, ayrı düşen iki kardeşin çocuklarını ve torunlarını bir araya getirme misyonunu tamamlamış olmak, bana da manevi olarak güçlenip, evrendeki varlığımın sebebini bulduğumu düşündürmüştü. Kısa bir süre sonra Ioannis’in çocukluk arkadaşı olduğunu söyleyen oldukça yaşlı bir amca beni yanına davet etti. Kahve içtiğimiz sırada bana dönerek, “geleceğini biliyordum” dedi. “Ioannis hep dua ediyor, boş zamanlarında bile kiliseye gidiyordu. Kimse ona inanmamıştı ama ben inanıyordum çünkü kan ve toprak hiç bir zaman unutmaz birbirini” diye açıklama yaptı. İncil’den örnek verip “.....Çünkü açığa çıkarılmayacak gizli hiçbir şey yok; bilinmeyecek, aydınlığa çıkmayacak saklı hiçbir şey yoktur....”¹³ diyerek, gerçekleşenleri kutsal kitaba referansla destekledi. Orada bulunuşum, uzun süreli araştırmalarım, Yunanca-Türkçe çeviriler ve daha birçok şey, bir kehanete indirgenerek yeniden manevi bir boyut eklenmiş oldu. Büyük dedemin kardeşi Ioannis’in dua ederek gerçekleştirdiği spiritüel pratiğin benim üzerimden karşılık bulması bu hikâyenin finali idi. Bu noktadan sonra büyükbabam İshak için de, kardeşi Ioannis için de isim günlerinde mum yakarak dua etme pratiğim gelişti. İnzivaya çekilmek, sessizleşmek, mum yakmak, dua etmek gibi kalben yaptığım törensel pratikler kültürel ve iletişimsel belleğin sığınaklarından aktarılan baş etme yöntemleri olarak bana miras kalmış oldu.

Sonuç

Türkiye ve Yunanistan’ın milli anlatılarına göre, Nüfus Mübadelesi bir başarı öyküsüdür. Bu öyküye göre insanların korumuşlardır. Her iki ülkede de artık büyük azınlık gruplar kalmamıştır. Böylece iki ülke arasında iyi ilişkiler yaratılmış ve politikaları üzerinde olumlu bir etki bırakmışlardır (Yıldırım, 2010). Oysa tam aksine,

¹³ İncil’in Luka 8-25, Mar.4:21-25 bölümü.

Mübadele başarılı olmamıştır; yöneticilerin zoruyla insanlar göç ettirilmiş ve her ne yaşandıysa unutmaya ya da yaşananların üstünü örtmeye zorlanmışlardır. Kalanlardan ise uzun yıllar kimse söz etmemiştir.

Mübadele hâlâ insanların belleklerinde, bazıları gizli kalmış hikâyelerde, spiritüel aktarımlarda ve geleneklerde yaşamaktadır. Mübadele sürecinde din değişimiyle bir kimlik stratejisinin uygulanmış olması insanların kendi topraklarında kalmak için ürettiği bir tür çözüm olarak görülebilir. Gitmesi beklenirken ve istenirken kalanlardan bazıları sevdikleriyle evlenmiş, bazıları kaçırılmış, bazıları evlatlık edinilmiş, bazıları kalabalık limanlarda ailesini kaybetmiştir. Yaşadığı yeri terk etmeyen ya da edemeyen bu kişiler zamanla çoğunluğa benzemiş ve yaşananları unutmaya çalışmışlardır. Buna rağmen onların hikâyeleri farklı zamanlarda, bazen farklı kişiler aracılığıyla, bazen bir mektup, bazen bir merak, bazen dini bir pratik üzerinden saklandıkları yerlerden çıkmaya başladı. Kişiler yaşadığı fenalığı unutmadılar ama çoğu zaman inzivaya çekilip sessiz kaldılar. Bununla birlikte bireysel olarak ruhunu kurtarabilecek/rahatlatabilecek bazı pratiklerini sürdürdüler ve aktardılar. Danacıoğlu (2001, s. 200) tarafından da ifade edildiği gibi, hiçbir toplum ya da birey sonsuz bir “şimdi” içerisinde var olamaz ve bu noktada tarih kritik bir rol oynar, bugünün ve yarının inşasına doğrudan katkı sağlar. İnsanlar kendi hikâyelerini, geleneklerini, hem bağlı olduğu topluma hem de kendine ait spiritüel pratikleri derin ve detaylı şekilde dile getirmeye, bunca zaman üstünü örttüğü örtüyü kaldırmaya başladı.

Saklanmak ya da bir diğer deyişle sessiz kalmak bu grup için yeni kimliğin kabulünün bir göstergesi ve uygulanan kimlik stratejisinin olabildiğince ulusal bağlamda geçerli olan, egemen kimliğe benzemeyi hedefleyen asimilasyon stratejisi (Camilleri, 1990, s. 49) olduğu söylenebilir. Henüz kimlik algıları gelişmeden (bu durumda bebeklerden bahsedebiliriz) geride bırakılan insanların gerçekle yüzleşmesi için ise tek yol daha önce de bahsedildiği gibi kendi hikâyelerini üçüncü bir şahıstan dinlemeleridir ya da bir kültürel pratiğin kendilerine aktarımıdır. İletişimsel ve kültürel bellek sayesinde hikâye ve pratik aktarımının tamamlandığı ve kuşaklararası bağın kurulduğu durumlarda ise hikâyeyi kabullenmiş kişilerin uyguladığı kimlik stratejisinin egemen grupla benzerliklerin arandığı fakat farklılıkların olduğu gerçeğini de vurgulayan “kimliklenerek entegrasyon” (Yücel, 2019, s. 404) stratejisi olduğu söylenebilir. Benzerliklerin de farklılıkların da bir noktada spiritüel gelenekler üzerinden netleştirildiği, aile bireyi tarafından tespit edilen kültürel bellek aktarımlarından da görülebilmektedir. Spiritüalizme olan ilginin artışına dair yapılan bir araştırmada, toplumların bu tarz bir ihtiyacının olduğu söyleminin oranı 1976 yılında %12 iken 1998 yılında %52'ye yükselmiştir. Bu durumda araştırmacılar anlam arayışında olan bir "arayan" kuşak olduğuna kanaat getirmişlerdir (Drumheller, 2005, s. 52). “Bellek Patlaması” olarak tariflenen ve disiplinlerarası çalışmaların bellek konusunda yoğunlaştığı dönemin 1980'ler olduğu düşünüldüğünde (Erll, 2008:1) anlam arayan kuşağın geçmişle bellek, duygu, inanç, spiritüellik bağlantısı kurma çabasında olduğunu da söyleyebiliriz. Görünen o ki, Müslümanlaş(tırıl)mış Rum aile hikâyesine sahip bazı kişilerin içinde bulunduğu arayışlarda

buldukları ise bu süreci yaşamış büyüklerinin kültürel bellek aracılığıyla aktarımını gerçekleştirdiği spiritüel pratikler olmuştur.

Ulus-devlet ve homojen toplum yapısı olan yeni bir devlet kurma düşüncesi, geride veya yerinde kalan gayrimüslimler için yaşamın zor olduğu bir dönemi beraberinde getirmiştir. Yerinde kalanların kimlikleri, kurulması arzulanan devletin organizasyonel yapısına karşı çıkamamıştır (Gündoğan, 2002, s. 185). Gayrimüslimlerin sosyal açıdan şeytanlaştırılması ve bu konu hakkında yaratılan algı, yerinde kalan insanların gizli kalmasına sebep olmuştur. Asıl kimlik saklansa da, kültürel aktarım kendine sığınaklar geliştirmiş, anlam arayışı ve yaşama tutunma çabası bellekler üzerinden sürmüştür. Bu noktada içinde bulunulan eksiklikle/parçalanmayla/yalnızlıkla baş etmek için spiritüel pratikler, yer yer kültürel bir öge yer yer dini bir pratik örtüsüyle aktarılmıştır. Hikâyelerde de görüldüğü gibi özneler, sistemin de getirisiyle sessizleşmiş ve kendine sığınmış ve sığındığı yerde belleğiyle karşılaşmıştır. Anlam arayışını, ruhani beslenmeyi, manevi güçlenmeyi, çıktığı varoluş yolculuğunu susarak, uzak durarak, inzivaya çekilerek, yer yer mum yakarak, çocuğunu gizlice vaftiz ettirerek, boş evleri temizleyip gidenleri anarak, geçmişi bugünde yaşatarak gerçekleştirmiştir ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Kaynakça

Akçam, T. (2014). Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması. İstanbul: İletişim.

Akgönül, S. (2007). Türkiye Rumları. (C. Gurman, Çev.) İstanbul: İletişim.

Aladağ, E. (1995). Andonia Küçük Asya'dan Göç, Belge Yayınları, İstanbul, 1995

Andreadis, Y. (1999). Gizli Din Taşıyanlar. İstanbul: Belge.

Arı, K. (2003). Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul: Tarih Vakfı.

Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Assmann, J. ve Czaplicka, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*. 65, 125-133

Aydın, S. (1998). Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği. İstanbul: Öteki Yayınevi.

Benner, D. G. (1989). Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy, *Journal of Psychology and Christianity*, 5, 19-30.

Bilgin, N. (2013). Tarih ve Kolektif Bellek. İstanbul: Bağlam.

- Bryer, A. (1983). The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond, *Deltio Kentrou Mikraasiatikon Spoudon* 4, 17-34.
- Camilleri, C. (1990). *Stratégies identitaires*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Cin, T. (2007). Yunanistan'ın "Pontus Soykırımı" İddiaları ve Türkiye. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi Bildiriler, Ankara. Eylül.
- Çavdar, O. (2020). *Sivas Katliamı: Yas ve Bellek*. İstanbul: İletişim.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Deringil, S. (2017). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad. İstanbul: İletişim.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1990) *Türkiye İstatistik Yıllığı 1929-1930*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Drumheller, K. (2005). Millennial Dogma: A Fantasy Theme Analysis Of The Millennial Generation's Uses And Gratifications Of Religious Content Media, *Journal of Communication and Religion*, 28, 47-70.
- Emgili, F. (2009). Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28, 45, 221 - 234.
- Erl, A. (2008). *Cultural Memory Studies: An Introduction*. Astrid Erl ve Ansgar Nünning (Der.), içinde, *Cultural Memory Studies An International and a Interdisciplinary Handbook* (s. 1-19). Berlin: Walter de Gruyter
- Fotiadis, K. (1996). *The Ethnic and Religious Consciousness of the Greeks of Pontos*. Thessaloniki: Aristotle University Press.
- Goldsmith, R. J. (1992) The essential features of alcohol and drug treatment. *Psychiatric Annuals*, 22(4), 19-24.
- Gözütok, T, T. (2023). Osmanlılarda Sözdebilim Tartışması: Spiritüalizm Örneği (1910). *Kaygı*, 22 (1), 61-87.
- Gündoğan, A. O. (2002). *Devlet ve Milliyetçilik, Doğu Batı*, 6.
- Hasluck, F. W. (1921). The Crypto-Christians of Trebizond. *Journal of Hellenic Studies*, 41.
- Herzog, B. (2009). *Collective Forgetting: A Reflection on a Residual Expression In Sociology Of Memory Papers from the Spectrum*, edited by N. Packard. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- Hiçdurmaz, D. ve Öz, F. (2013) Stresle Başetmenin Bir Boyutu Olarak Spiritüalite, Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(16), 50-56.
- Hionides, C. (1988). The Greek Pontos: Mythology Geography History Civilization, Boston.
- Hirschon, R. (1998). Heirs of the Greek Catastrophe. Berghahn Books.
- Kaya, M. (2018). Müslümanlaş(tırıl)mış Rumlar: Bir Bellek Anlatısı. İstanbul: Libra Kitap.
- Καγιά, Μ. (2021). [Ο εξισλαμισμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας την περίοδο 1919-1925. Μία μελέτη....](#)
Θεσσαλονίκη: [Εκδόσεις Κυριακίδη](#)
- Kenanoğlu, M. (2004). Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek. İstanbul.
- Krstic, T. (2015). Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları: 15-17. yüzyıl. Kitap Yayınevi.
- İskân Tarihçesi (1932) Hamid Matbaası, İstanbul.
- Ladas, S. P. (1932). The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece, and Turkey. New York, MacMillan Co.
- Marti P. (2008). Identité et stratégies identitaires, Empan, 3, 71, 56-59.
- Millas, H. (2014). Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923). İstanbul: İletişim.
- Ocak, A. Y. (1998). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Olick, J. ve Robbins, J. (1998). Social memory studies: From "collective memory" to the historical sociology of mnemonic practices. Annual Review of Sociology, 24(1), 105-140.
- Öksüz, H. (2000). Türk-Yunan Nüfus Değişiminin Sebep ve Bazı İstisnaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XVI, 48, 757-768.
- Pears, E. (1911). Turkey and its people. London: Methuen & Co Ltd.
- Polian, P. (2004). Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Budapest: Central European University Press
- Renan, E. (1990). What is a Nation? in Nation and Narration, Homi. Edited by K. Bhabba, 8-22. London: Routledge
- Schneiders, S. M. (1989). Spirituality in the Academy, Theological Studies, 4(50), 676-697.
- Suri, R. ve Rao, J. (2014). Impact of Spiritual Marketing on Different Segments of Tourists and Their Evaluation of the Site. Journal of Business & Economic Polic, 1(1): 26-34.

Şimşir, B. (1990). Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara: TTK Basımevi.

Tzedopoulos, Y. (2009). Public Secrets: Crypto-Christianity in the Pontos. Deltio 16, Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Dergisi.

Üngör, Ü. Ü. (2012). Orphans, Converts and Prostitutes: Social consequences of War and Persecution in the Ottoman Empire, 1914-1923, War in History, 19/2, 173 - 192.

Yıldırım, O. (2016). Diplomasi ve Göç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Yıldırım, O. (2010). Ladas, Pentzopoulos ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Bir üst-anlatının anlatısı, Toplum Bilim, 119, 184-205

Yılmaz, H. Z. (2022). Türkiye'de spiritüel arayışlar deizm, yoga, budizm, meditasyon, reiki vb. Kitap değerlendirmesi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31(1), 375-380.

Yücel, H. (2019). Günümüz Türkiye'sinde Ermeni Genci Olmak: İstanbul'daki Ermeni Liseleri Mezunu Gençlerin Kimlik Algıları, Kimlik Kaynakları ve Kimlik Stratejileri. Alternatif Politika, 11 (2), 401-429.

2024, 11(1): 185-188

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.185-188>

Kitap İncelemeleri

ELECTORAL INTEGRITY IN TURKEY

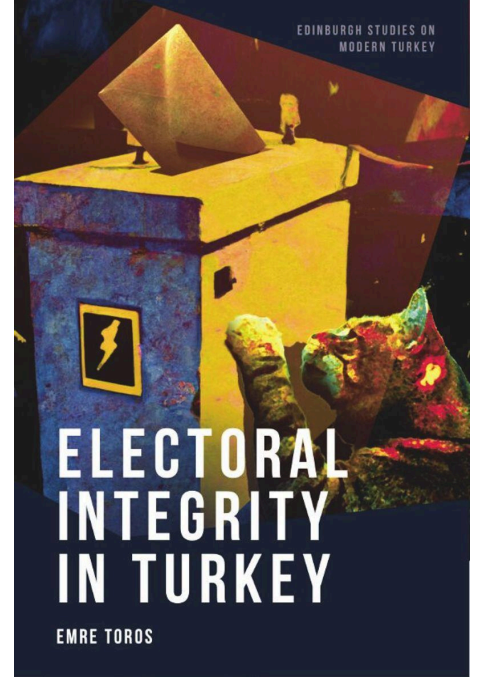
Emre Erdoğan¹

Bir ülkede seçimlerin yapılması o ülkeyi kendiliğinden bir demokrasi yapmaz ancak; seçimsiz bir demokrasiyi de düşünemeyiz. İster antik Yunan'ın ütopyik demokrasisi olsun, isterse ABD'den çıkıp küreye yayılan çağdaş liberal demokrasi anlayışımız olsun; demokrasilerin olmazsa olmaz koşulu mutlaka seçimlerin gerçekleştirilmesi.

Ancak seçimlerin varlığı demokrasinin mevcudiyetini garanti etmediği gibi, seçimlerin nasıl yapıldığı da demokrasinin niteliği hakkında önemli bir ipucu niteliği taşımaktadır. Siyasi rejimleri birbirinden kopuk, otoriter-demokrat, liberal-illiberal gibi ikili kategoriler olarak tasvir etmek, içinde bulunduğumuz karmaşık dönemi resmetmekte yetersiz kalmaktadır. Dünyanın en "ileri" demokrasilerinden biri olarak tanımlanan ABD'de, 6 Ocak 2021

tarihinde yaşanan Kongre Baskını gibi gelişmelere rastlanması ya da günümüzde "ileri" Batı demokrasilerinin düşünce özgürlüğüne gösterdikleri tahammülsüzlük, siyasi rejim kategorilerimiz arasındaki geçişliliği açıkça bize kanıtlamaktadır. Söz konusu demokrasilerin niteliği olduğunda "ya o ya bu" tanımlamasından çok "hem o hem bu" nitelendirmesinin çok daha gerçekçi olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

Emre Toros'un 2024 yılında Edinburgh University Press'ten yayınlanan "Electoral Integrity in Turkey" başlıklı çalışması ülkemiz özelinden yola çıkarak demokrasi ve seçimler arasındaki bu karmaşık ilişkiye dikkatimizi

¹ Emre Erdoğan, Prof. Dr., emre.erdogan@bilgi.edu.tr, 0000-0001-8352-4990, İstanbul Bilgi Üniversitesi

çeken bir yayın olma niteliğini taşımaktadır. Türkçeye “seçim bütünlüğü” olarak tercüme edilebilecek bu kavram, bir ülkede seçimlerin nasıl gerçekleştirildiğine dair bütüncül ve çok boyutlu bir tanım olarak kullanılmaktadır; alanın önde gelen isimlerinden Pippa Norris tarafından “seçimlerin gerçekleştirildiği pratik ve ideal bağlam” olarak tanımlanmaktadır (cf. Toros, 2024, s.4). Bu tanım dikkatimizi sadece yasalarda var olan yazılı kuralların yanı sıra seçim pratiklerine de çevirmemizi sağlamaktadır, bu açıdan zihin açıcıcıdır; yoksa en otoriter rejimlerin bile kanunlarda yazılı, güzel gözüken kurallar üzerine inşa edildiğini bilecek kadar geniş bir deneyime sahibiz. Seçim bütünlüğü kavramı birçok alt araştırma alanıyla ilişkilidir; bunlardan biri neredeyse seçimlerin tarihi kadar eski bir tarihe sahip olan seçim yolsuzluklarıdır. Seçimleri “çalmanın” yolunun sadece sandıkta gerçekleşmediği gerçeği seçim yolsuzluklarının yanı sıra, seçimlerdeki kötü uygulamalar (malpractice), seçim manipülasyonu ve seçim şiddeti gibi ek boyutları da tartışmaya açmıştır (Toros, 2024, s.5). Eğer demokrasi olarak tanımladığımız süreç vatandaşın iradesinin sandık marifetiyle ülke yönetimine yansımaysa, bu süreci bozacak her türlü etkenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir; aksi takdirde “eksik” ya da “kusurlu” seçimlerden bahsetmemiz söz konusu olur. Bu nedenle seçim sürecinde vatandaşın bilgilenmesinden, tercihlerinin oluşturmasından ve o tercihleri oy pusulasına yansıtmasına kadar olan süreçleri titizlikle incelememiz gerekmektedir. Keza, süreç sadece oyun sandığa atılmasıyla sınırlı kalmamaktadır, oyların nasıl sayıldığı, nasıl sandalyelere tevdi edildiği ve en önemlisi tercihlerin nasıl politikalara dönüştürüldüğü de bu sürecin içerisinde görülmelidir ki eksik ve kusurları tam olarak teşhis edebilmemiz mümkün olsun. Aksi takdirde demokrasinin niteliksel iyileştirilmesine yönelik konulacak teşhisler ve önerilecek tedaviler eksik kalacaktır.

Toros’un güncel çalışması Türkiye’deki demokrasi tartışmalarında eksik kalan bu boyutu tamamlamayı hedeflemektedir; bir açıdan da bu hedefine ulaştığını söylemek mümkündür. Toros kitabında sadece “seçim bütünlüğü” kavramını Türkiye bağlamında değerlendirmekle kalmamakta, bu tartışmaya karşılaştırmalı ve görgül bir boyut da katmaktadır.

Çalışmanın en önemli katkılarından biri konudaki tartışmaları bütüncül bir kuramsal çerçevede sergilemesidir. Toros, seçim bütünlüğü sorunlarının nedenlerini ve sonuçlarını bireysel ve kurumsal ölçek üzere iki boyutta tartışmaktadır ve bu tartışmayı yürütürken de kurumsal güven, bilgi edinme ortamının niteliği, partizan tarafgirlik, manipülasyon, seçim şiddeti gibi nedenleri bir arada sergilemektedir. Keza Toros, çalışmasında karşılaştırmalı siyasetin güncel tartışmaları olan kutuplaşma, demokratik gerileme, güvensizlik gibi konuları da bu çerçeveye ilişkilendirmektedir (2024, s.12). Bu resim içerisinde değerlendirdiğimizde, seçim bütünlüğü tartışmalarını diğer “sıcak” konuların yanına konulacak başka bir çalışma alanı olarak değil; belki de kavramlar arasındaki “kayıp bağı” gösterecek bir bakış açısı olarak görme fırsatı vermektedir.

Toros'un konuyla ilgili başka bir katkısı da Türkiye'de seçim bütünlüğünün durumunu karşılaştırmalı olarak sergilemesidir. Her ne kadar günümüzde Türkiye'yi diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak tartışan çalışmaların sayısı artmış olsa da ülkemizin kendine münhasırlığına dair algının kırıldığını söylemek pek mümkün değildir. Toros çalışmasında karşılaştırmalı istatistiklere sıklıkla yer vererek ülkemizdeki durumun diğer ülkelere kıyasla nasıl olduğunu anlayabilmemizi sağlamaktadır. Çalışmada hem elit hem de vatandaşlar düzeyinde derlenmiş verilere sıklıkla referans verilmektedir. Bu çalışmalar arasında "Perceptions of Electoral Integrity Expert Survey", "Varieties of Democracy" gibi elit anketleri ve "World Values Survey" gibi vatandaşlardan toplanan veriler yer almaktadır. Toros'un hem makro hem de mikro düzeydeki analizleri, hem ülkemizde hem de küresel ölçekte seçim bütünlüğünde gerilemenin genel olarak özgürlüklerdeki gerilemeyle ne derece ilişkili olduğunu göstermektedir (2024, s.65).

Toros'un çalışması argümanlarının sadece ikincil verilere değil, birinci elden toplanan verilere de dayanması nedeniyle de dikkati çekmektedir. Görgül çalışmalarının tek veri kaynağında derlenen verilerin farklı istatistiksel analizlerle "sorgulanmasına" indirildiği günümüzde farklı verilerin nitelikli bir şekilde analiz edilmesi ve bulguların birbiriyle "konuşturulması" iyi bir sosyal bilim pratiği olarak fark edilmektedir. Çalışmada Türkiye'de seçim müktesebatının ve kurumlarının tarihsel evriminin detaylı bir şekilde sergilenmesinin yanı sıra -ki bu seçim bütünlüğü kavramının "ideal" boyutuna tekabül etmektedir;- seçimin pratik gerçeklikleri de tartışılmaktadır. Bu tartışma için 1950-2019 yılları arasındaki seçimlere dair basılı gazete içerikleri taranmış, kodlanmış ve analiz edilmiştir. DIEV-T (the Database of Incidents of Electoral Violence in Turkey) başlığı taşıyan bu veri tabanı hem birincil kaynakların geniş kapsamlı bir taramasını içerdiği için hem de verilerin konuyla ilgili diğer kullanıcılara açık olması nedeniyle kıymetli bir kaynaktır. Toros, kitabında bu verileri hem betimsel olarak analiz etmekte hem de müteakiliyet analizi gibi çok değişkenliği analizlerde de kullanmaktadır. Verilerin dönemsel olarak karşılaştırılması seçim şiddetinin ülkemiz seçimlerinde her zaman önemli bir sorun olarak ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Öte yandan seçim şiddetinin 1973 ve 1977 seçimlerinde, kampanyalara dair sorunların 1980'lerde ve oy sayımıyla ilişki sorunların da 2014 ve sonrasında daha sıkça medyada yer alması seçim bütünlüğüne dair algıların hem kurumsal hem de konjonktürel faktörlerden nasıl etkilendiğini göstermektedir.

Seçim sürecinde karşılaşılan aksaklıkların medyada nasıl temsil edildiğini niceliksel içerik analizi yöntemiyle tartışılmasının yanı sıra vatandaşların bu konudaki algılarının nasıl oluştuğu ve ne gibi sonuçlara yol açtığını da Toros'un çalışmasındaki analizlerden öğrenmemiz mümkündür. Toros, World Values Survey veri tabanı gibi "büyük" verilerin yanı sıra, Türkiye'den derlenmiş birincil verilerinin analizine dahil etmektedir. Bu analizlerde 2018 genel seçimlerini takiben toplanmış olan The Survey on Electoral Integrity in Turkey (EI-T) (Türkiye'de Seçim Bütünlüğü Anketi), 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı tekrar seçimleri öncesinde derlenmiş seçim anketi ve 2020 sonbaharında derlenmiş Türkiye temsili bir anket çalışmasının verileri farklı bağlamlarda analiz edilmiştir. Ülkemizin son beş yılına damgasına vurmuş "seçim maratonu"

sürecinde derlenmiş bu verilerin analizi, yaşadığımız dönemin detaylı bir resminin çekilmesine olanak vermektedir.

Toros, yaptığı analizlerde seçim bütünlüğünü hem bir bağımlı değişken hem de bir bağımsız değişken olarak kullanmaktadır. World Values Survey veritabanından ilhamla geliştirdiği Seçim Bütünlüğü Endeksi karşılaştırmalı olarak kullanılabilirdiği gibi, ileride bu konuda yapılacak çalışmalarda da kullanılabilir (2024, s.78). Toros, çalışmasında bireylerin seçim bütünlüğü hakkındaki algılarının içinde buldukları medya ortamı hakkındaki algılarıyla ilişkili olduğunu gösterirken, bu algıların ne derece partizanlaşmış olduğunu da ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, bireylerin seçim bütünlüğü konusundaki algıları da Yüksek Seçim Kurulu hakkındaki algıları, hükümete güven ve seçim sonuçları hakkındaki algıları ile de ilişkili gözükmekte ve açıklayıcılık taşımaktadır. Toros'un çalışmasında Liste Deneyi ve "Conjoint" Deneyi gibi yeni yöntemlere başvurması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu deneysel yöntemler konuyla ilgililer için fikir olabilecektir.

Emre Toros'un kitabının kuramsal zenginliği hem birincil hem de ikincil farklı veri kaynaklarını bir arada kullanması ve farklı analiz tekniklerine başvurması, çalışmayı tek başına ilgi çekici kılmaktadır. Öte yandan çalışmanın göz ardı edilmemesi gereken bir niteliği de hem yaptığı tarihsel analizler hem de içerdiği zengin bibliografyadır. Bu açıdan sergilenen zenginlik ve çeşitlilik çalışmayı sadece sayısal yöntemler ya da karşılaştırmalı siyaset bilimi öğrencileri için değil; siyasal tarih ya da siyasi kurumlar çalışanlar için de cazip kılmaktadır. Bu nitelikleri taşıyan bir çalışmanın sadece İngilizceyle sınırlı kalmaması, Türkçeye çevrilerek ana akımlaşması önemli bir kazanım olacaktır.

2024, 11(1): 189-192

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.189-192>

Book Reviews

MEDIA ACTIVISM, ARTIVISM AND THE FIGHT AGAINST MARGINALISATION IN THE GLOBAL SOUTH BY ANDREA MEDRADO AND ISABELLA REGA

Burak Akbalık¹

Media Activism, Artivism and the Fight Against Marginalisation in the Global South: South-to-South Communication, Andrea Medrado & Isabella Rega, New York and Oxon, Routledge, 2023, 186 pages, \$160 USD Hardcover, ISBN 9781032080833

In media studies, the study of media activism is largely media-centric and Western-centric. In response to this, *Media Activism, Artivism, and the Fight Against Marginalisation in the Global South* presents a resourceful study to understand how media activism and artivism function in Global South contexts for overcoming everyday marginalisation and discrimination. The

**MEDIA ACTIVISM,
ARTIVISM AND THE FIGHT
AGAINST MARGINALISATION
IN THE GLOBAL SOUTH**

SOUTH-TO-SOUTH COMMUNICATION

Andrea Medrado and Isabella Rega

¹ Burak Akbalık, burakrei34@gmail.com, 0000-0002-9812-871X, Yüksek Lisans öğrencisi, Galatasaray University, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı

Yazının Geliş Tarihi: 29.03.2024 | Yazının Kabul Tarihi: 05.04.2024

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

authors Andrea Medrado and Isabella Rega have been involved in research on Global South countries over the years, drawing heavily from the experiences of marginalised people in these countries. They also underline the locus of enunciation in research and/or activism and emphasize empathy and dialogical relations.

The book mainly conveys the findings of research conducted in Brazil and Kenya during the eVoices Network project, which both authors were involved in and was funded by the Arts and Humanities Research Council (AHRC) in the UK. The authors indicated that they adopt an intersectional decolonial perspective to understand the marginalisation and inequalities faced by people with various backgrounds. They aim to create bridges for dialogues and global movements between Brazil and Kenya, and the book's subtitle *South-to-South Communication* corresponds to this intention. By using decolonial, intersectional perspectives, Medrado and Rega expose the intersections of raced, sexed, gendered, and economic inequalities, and the decolonial subversions of his/her-stories and narratives, highlighting the importance of generally erased/silenced histories, knowledge, and narratives of oppressed and marginalised people.

They conducted in-depth interviews, participant observations, and (n)ethnography with Brazilian media activists and Kenyan artists. They conclude that the classifications of these activists should not imply that Brazilian favela media activists don't engage with artistic tools or that Kenyan artists don't use social media sites. Medrado and Rega remark that they capture media activism/artivism between online and offline spaces and critique the media-centric approach dominating the media and communication field (Morley, 2009). They identify three main themes for media activism in the Global South context(s): (a) establishing (contradictory) dialogical spaces; (b) mobilising memories and histories; (c) reclaiming media territories (p. 6).

In the Introduction chapter, the authors clarify their perspectives and useful theoretical tools mentioned earlier. Medrado and Rega also contend that while chapters 1-3 focus on the "communication of reflexivity", chapters 4-6 focus on the "communication of approximation". The first half of the book elaborates and takes a reflexive stand on media activism and artivism of marginalised communities from the Global South. The second half of the book concentrates on the activist exchange between Brazil and Kenya: "To put it simply, if the first part is about who we are and what we do, the second part focuses on what we can talk about with each other, and what we can learn from each through dialogue. By opening up avenues for South-to-South dialogues, we hope to offer a contribution to the field of media activism, development studies and citizen media." (p. 5). The authors denote that, for them, media activism consists of mediated social acts for progressive social changes and developments. Therefore, they adopt Mattoni's (2013) definition of media activism, which addresses media activism as a) activism in the media, b) activism about the media, and c) activism through the media. Activism in the media is considered as people's use of media

for subverting and challenging media representations and symbols. Activism about the media focuses on changes in media structures, which are generally asymmetrical, with media policy reforms and activism through the media taking a wider stance to media activism as it encompasses activists' acts for promotion, organization and coordination, and protests with various tools and platforms.

In the first chapter, the authors expand on their perspective on marginalised and oppressed communities and identities and discuss the need to re-write and re-learn the silenced, erased, and forgotten histories of these communities. They also underscore the need to relocate communities, knowledge, and histories from the margins to the centre. While they aim to establish dialogical bridges between different Global Souths, they also seek to create dialogues between the authors and their concepts between Latin America and Africa, such as pliversality, humility, conviviality, and incompleteness. For them, these concepts could open dialogical spaces and relations while resisting hierarchies and inequalities in different contexts.

In the second chapter, they engage deeply with the practices of media activists in Brazil's favelas. They begin by addressing how favelas are dominantly and inaccurately conceived as places of homogeneity, abnormality, criminality, and chaos. They oppose these arguments by explaining that favelas are heterogeneous and associate them with creativity and mutual solidarity. They look at how people from favelas narrate their histories and experiences, using the example of Museu da Maré, the first museum located in the favela areas of Brazil. They analyse media activist collectives such as Maré Vive Collective and Colletivo Papo Reto to help subvert images of favela residents and create information that helps them in their everyday lives.

Chapter 3 focuses on activist practices in Kenya. They examine the PAWA254, an activist non-profit organisation that mobilises living histories, chaining activism, dialogue, and the lives of activists. In the Kenyan example, activists often oppose tribalism and the colonial narratives of failure, fatalism, and inertia, highlighting creativity instead. They use both offline and online spaces for their purposes. Additionally, they argue that creating a hub means connecting people with different skills and minds, leading to creative solidarity.

Chapter 4 conveys the authors' model for apprehending how visibility works in activist circles. They underscore that while visibility is concerned with empowerment and recognition, it is also a double-edged sword that leads to surveillance and control. This aspect is significant as it argues that becoming an activist on social media could lead to harm and damage, opposing the ideas that associate social media activism with harmlessness and comfort (Fuchs, 2014). They apply their visibility model to four cases to understand the threats, critical moments, turning points, and crises for activists, sharing processes of strategies and affordances of social media visibility of activists and marginalised groups.

Chapter 5 explains how the animation of “A Portrait of Marielle” was produced along with Kenyan activists. The animation tells the story of Marielle Franco, a Brazilian Human Rights activist and politician from the favelas, who was killed with her driver in March 2018. The animation workshop and production process are also seen as tools for fostering relations between marginalised people in Brazil and Kenya.

In the 6th Chapter, the authors conclude by discussing how South-to-South communication could be considered and maintained, drawing from their narratives. They ask readers to be reflexive throughout the chapter, accepting that the Global South is not a single geolocation and underlining the plurality of Global Souths, which can also be found in Global North countries. They emphasize the formulation of “We” in social movements and discuss how activists, artists, and marginalised communities continue to dialogue in different Global South countries, despite being restricted by cultural, geographical, and political boundaries.

To conclude, the book presents a significant resource that breaks away from media-centric and Eurocentric approaches that dominate the fields of media scholarship in general. It engages with many disciplines and can be a very helpful source for scholars researching the topics of development studies, decolonial studies, community media, media activism/artivism, and the Global South, especially for understanding non-Western contexts of media activism/artivism. Moreover, in some parts, the book uses lay terminology and everyday life aspects, making it more accessible and engaging for readers.

Although the book is very promising in its connections between different contexts and scholarly work, it can be argued that more ethnographic observations and voices of participants could have been included. Additionally, at some points, the book falls short of providing wider historical contexts of activism and media in those countries to fully comprehend the issues. Moreover, the abundance of different theories and conceptual tools might be puzzling for some readers.

References

Fuchs, C. (2014). *Social Media: A Critical Introduction*. London: SAGE.

Mattoni, A. (2013). Media Activism. In D. A. Snow, D. della Porta, B. Klandermans, and D. McAdam (eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Chichester: Wiley. doi:10.1002/9780470674871.wbespm339.

Morley, D. (2009). For a Materialist, Non-Media-centric Media Studies. *Television & New Media*, 10(1), 114-116. doi:10.1177/1527476408327173

2024, 11(1): 193-214

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.193-214>

Değıniler

TÜRKİYE'DE ERKEN DÖNEM İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA ÜNSAL OSKAY, RAŞİT KAYA, EROL MUTLU'NUN ELEŞTİREL YAKLAŞIMLARI

D. Beybin Kejanlıođlu¹

*Aramızdan çok erken ayrılan lisansüstü öğrencilerim,
Serkan ve Babacan için...*

Bu yazıya önsöz niteliğinde birkaç cümleyle başlamak istiyorum. Emekli olmamın üzerinden altı yıldan uzun bir süre geçti. Son birkaç yıl içinde eski öğrencilerimden ve meslektaşlarımdan yazdıkları metinleri okuyup önerilerde bulunmamı isteyen ya da hakemlik yapmam konusunda ısrar eden, kıramadığım kişilerin bu taleplerini karşılamak dışında her tür akademik etkinliği bırakmış durumdayım. Bu yüzden en başta, Moment Dergi'nin bu sayısının editörlerinden olan eski bir öğrencimin yazı talebini geri çeviremediğimi ancak hem uzun süredir literatürü izlemediğimi hem de yazı yazmaktan uzak kaldığımı belirtmeliyim. Aşağıda, Marmara

¹ D. Beybin Kejanlıoğlu, Emekli Prof. Dr. ORCID ID: 0000-0002-0534-6399, dbeybink@gmail.com

Bu yazının yazılmasındaki ilgisi ve desteği için Eda Çetinkaya Yarımçam'a teşekkür ederim.

Makale Geliş Tarihi: 15.06.2024 | Makale Kabul Tarihi: 18.06.2024

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2024. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Üniversitesi'nde asistanlığını yaparak akademik yaşantıya başladığım Ünsal Oskay, ODTÜ'deki yüksek lisans tez danışmanım Raşit Kaya ve Ankara Üniversitesi'nde asistanlığını da yaptığım doktora tez danışmanım Erol Mutlu'nun çalışmalarını ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağım.² Bu üç isim, aynı zamanda 1960'ların sonundan (Oskay), 1970'lerin sonundan (Kaya) ve 1980'lerin sonundan (Mutlu) itibaren Türkiye'de iletişim çalışmalarındaki eleştirel yönsemeyi göstermeleri açısından tarihsel bir ardışıklık taşıyor.

Türkiye'de iletişim çalışmalarına açılan kapılar

Nurçay Türkoğlu, 2005 yılında Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu'nda sunduğu ve geliştirerek kitap bölümüne dönüştürdüğü bildiride (Türkoğlu, 2005; 2009; ayrıca bkz. 2014) özdüşünümsellik zemini üzerinde medya etnografisine ilişkin saptamalarda bulunmadan önce, iletişim eğitimini, mesleğini, pratiğini, akademisyenliğini ve alanını tanımlamak için girişilen çabaları çeşitli başlıklar altında gruplandırıyor. Burada yinelemem için meraklıları o bildiri metnine yönlendireyim. Bu metni tasarlarken, Türkoğlu'nun hem bu gruplandırmada referans verdiği yazılara yeniden baktım hem de kendi yazımı yeniden okudum. Hatta eski ders notlarımı, yayınlanmış-yayınlanmamış sunumlarımı ve yazılarımı masaya yaydım ve iletişim alanı, iletişim çalışmaları tarihi, iletişim çalışmalarındaki çeşitli tartışmalar ve yönelimler, iletişim kuramları üzerine 2000 ile 2015 yılları arasında on beşten fazla metin karaladığımı fark ettim. Belli bir zaman kesiti içinde yer aramışım ya da yer aramanın beyhudeliğini vurgulamışım (evsizlik olmuş sonu ama bu başka bir bahis); yaptığım iş üzerine bol bol düşünmüşüm. Burada ise, yaptığım işe açılan yolu düşünmeye çalışıyorum. O yol da erken döneme, 1960'ların sonundan 1990'lara uzanıyor.

Oya Tokgöz (2000) Anglo-Amerikan iletişim çalışmalarının bir akademik çalışma alanı olarak kurulma sürecindeki öncülerden ve bu öncülerin geldikleri disiplinlerden yola çıkarak Türkiye'de sosyal bilimlerde paralel bir dünya oluşturmaya çalışır. Özellikle sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve siyaset biliminden öncü isimler çıkarma çabası dikkate değerdir. Elbette özgül araştırma örneklerine zemin oluşturabilecek ve kullanılabilir öncü çalışmalar Türkiye'de mevcuttur tıpkı Türkoğlu'nun (2005, s. 3) kırsal kesimde yaptığı izleyici araştırmasında Mübeccel Kıray'ı anması gibi... Fakat ABD'de zaten kurulmuş bir akademik alanı Türkiye'ye taşıdıktan sonra böyle bir kurumsallaşmaya öncülük etmemiş isimleri burada ele almak bana uygun gelmiyor. Bu konuya aşağıda eleştirel yaklaşımlar bahsinde tekrar döneceğim ama zaten bizzat yine Tokgöz (2000, s. 21-23; 2005; 2015, s. 13-18), Türkiye'de iletişimin doğrudan araştırma ve çalışma konusu olmasının ve yüksek öğrenimde kurumsallaşmasının böyle bir seyir izlemediğini anlatmıştır. 1950 yılında

² 1980'lerin ilk yarısında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda (AÜ SBF BYYO) Ünsal Oskay'dan "Sosyal Psikoloji" ve "Kitle İletişim Kuramları" lisans derslerini aldım. 1987'den 1992'nin başlarına kadar Marmara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda asistanı olarak çalıştım. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı'nda Raşit Kaya'dan 1986-87'de "Media and Society" (Medya ve Toplum) yüksek lisans dersini aldım. Kaya, danışmanım olarak seminer ("Prothesis Seminar") sunuşuma katıldı ve 1989'da tamamladığım yüksek lisans tezimin danışmanlığını üstlendi. Erol Mutlu'yla 1986 yılında tanışmıştım, 1992 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Ana Bilim Dalı Doktora Programında kendisinden "Kültür ve Televizyon" dersini aldım. 1992 ile 1998 arasında hem doktora tez danışmanım oldu hem de asistanlığını yaptım.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan Gazetecilik Enstitüsü, “gazetecilik” ve 1965 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde açılan Basın-Yayın Yüksek Okulu (AÜ SBF BYYO), “iletişim” eğitimi vermek üzere yapılandırılırlar. 1970’li ve 1980’li yıllarda Türkiye’de üç büyük kentte ve Eskişehir’de (İstanbul, Marmara, Ankara, Gazi, Ege, Anadolu üniversitelerinde) iletişimle ilgili altı yüksek öğrenim birimi mevcuttur. Bölüm adları mesleğe (örn., gazetecilik ve halkla ilişkiler) ve araca (örn., radyo ve televizyon) göre bölünen bu okullar 1990’lı yıllarda İletişim Fakültelerine dönüştürülür; fakülte sayısı da 1990’lardan itibaren çoğalır (Tokgöz, 2000, s. 21-23; 2005). Raşit Kaya’nın (2011) belirttiği gibi, akademik kaygılardan uzak biçimde gerçekleşen bu kurumsallaşma sürecinin sonunda geline nokta hem iletişim fakültelerinde hem de farklı fakültelerin ilgili bölümlerinde insan ve toplum bilimleri formasyonu zayıf, dar uzmanlık alanlarının oluşmasıdır.

Ancak benim odaklandığım dönem, iletişimin “kitle iletişimi” olarak anlaşıldığı bir zaman diliminde başlıyor; odaklandığım kitle iletişim çalışmaları da eleştirel çalışmalar... Bu alandaki ilk tercümelerde, iletişim yerine iletişim, haberleşme gibi sözcükler kullanıldığını kaydedeyim. Günümüzde hem “kitle” sözcüğüyle ilgili eleştiriler hem de artık kitlesel olmayan iletişim araçlarının çeşitlenen kullanımları kitle iletişimi yerine daha sonra yaygınlaşan medya sözcüğünü daha yeğlenebilir kılıyor (Mutlu 2005a -ilk basımı 2001).³ Medya deyince de artık sadece araç anlaşılmıyor. Medyayı; yapılanması, teknolojisi, format ve içeriği ve izleyicileri/kullanıcılarıyla birlikte bir toplumsal kurum olarak düşünüyorum. Tokgöz’ün (2015, s. 10; 16-7) iki kez vurguladığı gibi, AÜ SBF BYYO’da 1960’lı yılların sonunda ilk kez açılan “İletişim Kuram ve Araştırmaları” dersi, bu yazı için de bir başlangıç noktası oluşturuyor. Özellikle de dersi veren Ünsal Oskay’ın (1989; 2011) 1970’li yılların ortalarından itibaren yöneldiği eleştirel yaklaşımlar... Elbette eleştirel yaklaşımlar, yaptıklarını değerlendireceğim üç isimle ve adında iletişim geçen yüksek okul, fakülte ve bölümlerle sınırlı değil. Burada sadece eğilimleri saptamak istiyorum.

“Eleştirel iletişim çalışmaları” neyi kapsıyor?

Yukarıda bu bahiste döneceğimi söylediğim gibi, incelenen özgül konular için iletişim çalışmalarının başlangıcının öncesine gitmek mümkün. Örneğin, X ve Y gazetelerinde ekonomi haberlerinin siyasi haberlerden daha fazla yer tuttuğu varsayımıyla işe koyulup en uygun metodu içerik çözümlemesi olarak belirleyebilir; pekâlâ gazeteleri cetvelle ölçüp biçebilir, sözcük sayabilirsiniz. Bunu yaparken, Weber’e gönderme yapmanız da hayli kabul edilebilirdir. Ama içerik çözümlemesini iletişim çalışmalarında bir araştırma tekniği olarak tanımlayıp geliştirenin Weber olduğunu söyleyebilir misiniz?

³ Erol Mutlu’nun 1990’larda ve 2000’lerin ilk iki yılında yazdığı çeşitli yazıları ile *Televizyon ve Toplum* (1999) kitabından uzun bir bölümü bir araya getirdiğimiz dört kesim ve 14 yazıdan oluşan *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya* (2005a) kitabını referanslarda esas aldım, kapsanan yayınların ilk yayın yıllarını da parantez içinde verdim.

Aynı şekilde, günümüzde sermaye sınıfının çıkarlarının ve etkinliklerinin basını nasıl kontrol ettiğine odaklanan, daha “araçsal” kabul edilen bir çalışma yaparken de Karl Marx’a gönderme yapabilirsiniz; yapmalısınız da... Marx, 1861 Noelinde Viyana gazetesi *Die Presse* için yazdığı, basının kanaati ve halkın kanaatiyle ilgili makalesinde, Amerika iç savaşında halk oyu Kuzeyi destekler görünürken Londra gazetelerinin niçin Güneyin müdahalesine çağrı yaptığını, Başbakan Lord Palmerstone’un başkanlığında İngiliz yönetici sınıfının önemli bir kesiminin çıkarlarına bağlamıştır. Bu grubun hem basın mülkiyeti hem de gazete editörleriyle toplumsal ve politik bağlantıları yoluyla haberleri etkileyebildiğini yazmıştır (Murdock, 1982, s. 126-7). Yine, bizzat *New York Daily Tribune* gazetesinin Avrupa muhabiri olarak çalışan Marx, işten çıkarılma sürecinde basında mülkiyet sahipliğindeki kontrolün yönetici özerkliği savına nasıl baskın geldiğinin örneğini oluşturmuştur (Murdock, 1982, s. 130-1). Fakat Marx’ı eleştirel iletişim teorisyeni ve araştırmacısı olarak kabul edebilir misiniz?

Burada “eleştirel iletişim çalışmaları”nın ancak “iletişim” diye bir akademik çalışma alanı oluşurken ve oluştuktan sonra söz konusu olabildiğini söylemeye çalışıyorum. “Eleştirel” adlandırmasının temelinde, 1938-1940 yıllarında Paul Felix Lazarsfeld ile Theodor Wiesengrund Adorno’nun Princeton Radyo Araştırması Projesi’nde bir araya gelmeleri ve ortaklığı yürütememeleri yatar. Princeton Radyo Araştırması Projesinin müzik bölümünün yarı-zamanlı yöneticisi olarak Adorno’yu davet eden Lazarsfeld, Adorno’nun müziğin toplumdaki çelişkili rolüne ilişkin görüşlerinin ampirik araştırmayla bağlantılandırılabilirliğini düşünmüştür. Pozitivizm ile eleştirel çalışmaların, “Amerikan ampisizmi ile Avrupa teorisinin birlikteliğe” zorlanması, proje içinde çatışmalara yol açmış ve 1940 yazında müzik çalışmasının finansmanının kesilmesiyle sona ermiştir. Adorno (1969, s. 343), bu proje için ABD’ye gittiğinde Newark’taki araştırma merkezinde, daha önce hiç bilmediği pratik yönelimli türde bir bilimle karşılaşmasının yarattığı şaşkınlık içinde “yönetimsel araştırma” nitelemesini ilk kendisinin mi, yoksa Lazarsfeld’in mi kullandığını tam hatırlayamasa da bu nitelemeyi ve iletişim araştırmasındaki ilk ayrımı Lazarsfeld’in 1941 tarihli Frankfurt *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*’ndeki yazısında buluruz: “Yönetimsel iletişim araştırması”, kamusal ya da özel herhangi bir yönetim biriminin hizmetinde yürütülen araştırma olarak tanımlanırken, “eleştirel iletişim araştırması”, hangi özel maça hizmet edilirse edilsin bu amaçtan önce ve bu amaca ek olarak mevcut toplumsal sistemde iletişim araçlarının genel rolünün incelenmesini gerektiren, yönetimsel pratiğe karşı gelen araştırmadır.

Adorno, ABD’ye göç etmeden önce Lazarsfeld’le mektuplaşmasında “deneyim” kavramının düşüncesinde daha fazla yer tutmaya başladığını yazar ve teori ile ampirik araştırma arasındaki karşılıklı ilişkiyi diyalektik yöntem olarak belirler. Müziğin radyoda belli niteliksel değişimlere uğradığını, müziğin radyo yoluyla algılanmasının tümüyle yeni bir temele oturduğunu, bu yüzden de üretimin teknik analizinin öncelikli olduğunu belirtir. 6 sayfalık mektubunda on beş sorunu tartışan 16 sayfalık bir “Sorular ve Tezler” eki vardır.

Bu ek, “yayıncılığın diyalektik teorisi” ve “yayıncılığın sosyal teorisi” için başlangıç noktalarının bir taslağı niteliğindedir (Wiggershaus, 1994, s. 238-9).

Adorno’nun önerisi, “eleştirel” nitelemesini de aslen Horkheimer’in (1999, s. 188-243) “Geleneksel ve Eleştirel Teori” adı altında diyalektik ve tarihsel materyalizmi, karşıtıyla anlattığı 1937’deki makalesine borçludur. Horkheimer’in eleştirelin karşıtı olarak tanımladığı geleneksel teori hayli geniş ve gevşek bir öbeği oluşturur: Geleneksel teori, dünyayı betimlerken genel ve iç tutarlılığı olan ilkeler formüle eder -bu, Kartezyen teorideki gibi tümdengelimsel yolla olabilir, J. S. Mill’in çalışmalarındaki gibi tümevarımsal olabilir ya da Husserl felsefesindeki gibi fenomenolojik olabilir (Jay, 1989). Horkheimer, Henryk Grossmann’ın *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*’nde Marx’ın *Das Kapital* eserinin yetmişinci yıldönümüne özel bir sayı ayrılması önerisini en azından bu yazısıyla karşıladığını düşünmektedir (Wiggershaus, 1994, s. 186).⁴

Bu başlangıcı biraz uzatmamın nedeni, eleştirel yaklaşımların temeline Lazarsfeld’in aşırı basitleştirilmiş ve pek de doğru görünmeyen tanımlaması yerine diyalektik ve tarihsel maddeciliği yerleştirmenin kaçınılmazlığını göstermek... Böyle bir epistemolojik ve teorik yönelim, “yönetimsel” ya da “anaakım”⁵ çalışmaların temel dayanaklarının eleştirisinde ortaklaşa da, Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü üyeleri dahil,⁶ yekpare bir bütün oluşturmuyor, iletişim çalışmalarına farklı ve çeşitli yaklaşımları kapsıyor.

ABD’de Herbert I. Schiller’in 1960’lı yılların ortasından itibaren yazdıkları; modernleşme teorilerine karşı yükselen bağımlılık teorilerinin etkisiyle ABD ve Batılı kapitalist devletlerin iletişim politikalarının ekonomik ve askeri stratejilerle bağlantısı ile UNESCO’da Doğu Bloku ve yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin talepleri çerçevesinde gelişen eleştirel uluslararası iletişim çalışmaları; İngiltere’de Yeni Sol’un doğuşu ve kapitalist toplumlarda devlete ve ideolojinin işleyişine ilişkin bir ilgiyle birlikte Batı Marksizminin metinlerinin Almanca, İtalyanca ve Fransızcadan çevrilip yayılması; post- ön ekli nitelemelerin (post-Marksizm, post-modernizm, post-yapısalcılık, post-kolonyalizm vb) çoğaldığı ortamlarda toplumsal sınıf temelli sorgulamalara, cinsiyet, ırk, etnisite gibi toplumsal farklılıkların eklenmesi ve benzeri toplumsal ve teorik gelişmelerle bezeli, 1990’lı yıllara uzanan, iletişime eleştirel yaklaşımların seyri kabaca izlenebilir. Bu yaklaşımlarda öne çıkan

⁴ D. Jenemann (2007, s. xi-xiv), Nisan 1941’de Horkheimer’in ve eşinin otomobille Kaliforniya’ya yolculuk ettiklerini, Carlsbad, New Mexico’da mola verdiklerinde Horkheimer’in Pollock’a telgraf çektiğini yazar. Alıntıladığı telgrafta Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nün olağan işleri, projeler, mektuplar, sürgündekilerin vize başvuruları konu edilir. Jenemann, kâtipin bu telgrafı FBI’a iletilmesiyle Enstitüye ait ciltlerce belgenin arasına bu metnin de eklendiğini, şifre analizine tabi tutulduğunu anlatır. Sürgündeki ve gözetim altındaki Enstitü üyelerinin “sınıflı toplum” yerine “toplum” demeyi, “materyalist toplum teorisi” yerine “eleştirel teori” demeyi tercih etmeleri boşuna değildir. O ortamda Profesör-akademisyen, meslektaş, kâtip kimliklerinin yerini casus, işbirlikçi/suç ortağı ve muhbir almıştır. Bu, pek çoğumuza pek de yabancı değil galiba.

⁵ Küçük bir anı kıvrıntısı “ana akım”ın anlamına ışık tutabilir: Nurçay Türkoğlu’nun girişimiyle iki kafadar, Gazetecilik ve Kitle İletişimi Eğitimi Derneği’nin (*Association for Education in Journalism and Mass Communication -AEJMC*) Baltimore’daki yıllık toplantısına katılmıştık. Yüzlerce iletişimcinin ve eğitimcinin içinde sadece 14-15 eleştirel araştırmacıdan oluşan çalışma grubunun toplantısına gittiğimizde, üyelerin grubun adını “niteliksel metodoloji” benzeri bir nitelemeden nasıl “eleştirel iletişim çalışmaları”na çevirebileceklerini tartıştıklarına tanık olduk ve yıl 1998’di. Bu kadar geç bir zamanda, grup üyelerinin azlığı ve metodolojiyle sınırlanmış isim bile ABD’de “ana akım”ın anlamını ve eleştirel çalışmaların marjinal kalışını anlatmaya yeter gibi görünüyor.

⁶ Marcuse’nin humanistik Marksizmi, Adorno’nun Benjamin’le etkileşiminden de etkilenen negatif diyalektik kavrayışı, Habermas’ın normatiflik ve öznelararasılık vurgusu gibi ayrışmalardan söz ediyorum.

tartışmalardan ve çözüm arayışlarından birkaç örnek vermenin, iletişim çalışmalarında salt Marksizmlerin çoğulluğuna dahi işaret etmeye yeteceğini düşünüyorum.

- Ekonomi politik yaklaşımda araçsalcı-yapısalcı Marksizm ayrımı ve Giddens'in "yapılaşma" kavramıyla bir arabuluculuk (Murdock, 1982)
- Kültürel çalışmalarda iki paradigma: kültürelcilik-yapısalcılık gerilimini Gramsci ve "hegemonya" kavramıyla giderme (Hall, 1980; 1982)
- Ekonomi politik ile kültürel çalışmalar aracısı olarak Pierre Bourdieu ve Raymond Williams'ın çalışmaları ve kültürel maddecilik (Garnham, 2008 -orijinali 1983) ya da Douglas Kellner'ın (2008 -orijinali 1997) çabası.

Söz konusu eleştirel iletişim çalışmalarının çeşitli metinlerinde psikanaliz, antropoloji, dilbilim, edebiyat incelemeleri, işçi sınıfı tarihi, sosyal teori, siyaset teorisi vb. alanlarla ilişkisi de tartışılmıştır. Medyanın endüstriyel ve politik açıdan kurumsal boyutuyla ilgilenmeye ya da medyanın kültürel işlevlerine ve ideolojik rolüne eğilmeye ya da toplumsal bilimler kadar insan bilimlerine yönelmeye göre bu ilişkilene farklılık gösterir. Ancak, aynı araştırmacının medyayı farklı boyutlarıyla ele alması da söz konusudur. Örneğin, yayıncılık sistemleriyle ilgili bir yüksek lisans tezinin jürisinde bir jüri üyesinin "Raymond Williams'la ne ilgisi var? O kültürel çalışmalar geleneğinden" demesine çok şaşırılmışım. Jüri üyesi, Williams'ın *The Long Revolution* (1961) ve *Communications* (1962) kitaplarından, işçi hareketi içinde 1960'lı ve 1970'li yıllardaki medya politikalarına yönelik çalışmalarından haberdar değildi.⁷ Oysa, Adorno'nun, Lowenthal'in, Williams'ın, Murdock'un eserlerine baktığımızda, hem üretime ve ekonomi politik analize hem de form, içerik ve alımlamayı kapsayan kültürel boyutun farklı veçhelerine ilişkin eleştirel çalışmalar yaptıklarını görebiliriz. Türkiye'deki erken dönem iletişim araştırması için de bu gibi ilişkilene biçimleri geçerli.

Türkiye'de medya, iletişim ve kültüre eleştirel yaklaşımlarda üç isim

Ünsal Oskay

Türkiye'de iletişimin akademik bir çalışma alanı olarak kurumsallaşmasını temel alarak eleştirel yaklaşımların başlangıcını saptamak istediğimizde, ilk karşımıza çıkan çalışmalar Ünsal Oskay imzalıdır.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. O'Malley, 2013. Williams ve ilgili eleştirel çalışmalar için Raymond Williams Vakfının yayını olan ve O'Malley'in makalesinin de çıktığı *Key Words: A Journal of Cultural Materialism* dergisinin çeşitli sayılarına bakılabilir.

Oskay (2011, s. 613-4), *Zamanın Tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri* başlığı altında kitaplaştırdığımız araştırma için kendisiyle yaptığım görüşmede, dünyaya bakışındaki eleştirelliği, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki (AÜ SBF) öğrenciliğinde Paul Baran'dan okuduğu ekonomi politikle ilgili eserlere, kantinde görüştüğü Cemal Süreya ve Ece Ayhan gibi edebiyatçı arkadaşlarıyla konuşmalarına, bir süre yaptığı gazeteciliğin kazandırdıklarına dayandırır. Nermin Abadan ve Hıfzı Topuz sayesinde UNESCO bursuyla Stanford Üniversitesi'ne gittiğinde ise, iletişim alanının kurucusu da sayılan Wilbur Schramm başta olmak üzere ana akım iletişim araştırmalarının önemli isimleriyle tanışmıştır. ABD'deki öğrenimi sırasında Marcuse'yi okumuş, onun *Sovyet Marksizmi* kitabına tepki duymuştur. Princeton Radyo Araştırması Projesinin çıktılarını okurken ise hem Lazarsfeld hem de Adorno'nun yazılarıyla karşılaşmış ve Marcuse ve Frankfurt Okulu'yla bağlantısını bilmeden Adorno'nun tarafını tutmuştur.

Ünsal Oskay Türkiye'ye döndüğünde, AÜ SBF BYYO asistanı olarak ABD'de toplayıp okuduğu iletişim metinlerini Türkçeye çevirip bir kısmını teksir-ders notu olarak, bir kısmını da derleme kitap olarak hazırlamıştır. 1969 yılında ilk basımı yapılan *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar* kitabındaki 13 yazının ikinci ve üçüncüsü dışındaki yazılar, Schramm'ın (1965, ilk basımı 1954) *The Process and Effects of Mass Communication* başlıklı derleme kitabından alınmıştır. N. Abadan'ın önsözyle yayımlanan kitaptaki metinler; kitle haberleşmesinin sosyal psikoloji açısından ele alınması, haberleşme süreci ve haberleşme araçlarının etkileri, propaganda başlıkları altında üç bölüm halinde toplanmıştır. Oskay'ın (1968) AÜ SBF BYYO üçüncü sınıflar için ortak ders notları olarak hazırladığı *Kitle Haberleşme Teorileri ve Kitle Haberleşme Araçları* başlıklı teksir ise, çoğunluğu D. Katz, vd'nin (1954) *Public Opinion and Propaganda* kitabından çeviri parçalardan oluşur.

Oskay'ın (1971b), TRT 1970 Bilimsel Araştırma Büyük Ödülünü kazanan *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon: Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar* başlıklı kitabı ise farklı bir bileşim içindedir. Schramm başta olmak üzere ana akımın uluslararası iletişim açısından savunduğu Batı merkezli gelişme ya da modernleşme teorilerinin iddialarıyla yola çıkmasına rağmen, onlara karşı Marksist teorinin ve bağımlılık teorisinin öncüsü sayılan Paul Baran'ın çalışması başta olmak üzere, Bronislaw Malinowski gibi bir antropolog ve John Dewey gibi Chicago Okulu'yla anılan pragmatist bir filozof ve eğitimcinin çalışmalarından yararlanır ve Türkiye'nin siyasal ve sosyal yapısına özgü bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme anlayışı gerektiğini vurgular. Aynı dönemde tamamladığı doktora tezi *Gelişme Açısından Kültür Değişimi* (Oskay 1971a, s. 259-60), gelişmekte olan ülkelerde kültür değişiminin; ekonomik ve kültürel yapılar arasındaki ilişkiye bağlı, yapısal bir değişme sorunu olduğunu gösterir ve toplumsal sınıflar arasındaki dengenin yeni bir toplum biçimini kuracak yeni toplumsal sınıflar yararına değişmiş olması gerektiği sonucuna varır.

Sosyal teori açısından Marksist yönelimi aşikâr olan Oskay'ın, o dönemde ABD'de yeni kurulan iletişim alanında erişebildiği kaynaklar, pazar yönelimli araştırmalar ile siyasal ve askeri propaganda araştırmalarından oluşan liberal ve pozitivist anlayışla kuşatılmıştır. 1960'ların sonundan 1970'lerin ortalarına kadar Oskay'ın çalışmalarının bir yandan ekonomi politik ve kültürel perspektiften ve gelişmişlik açısından Latin Amerika, Çin, Türkiye üzerine olduğunu, diğer yandan ana akım kitle iletişimi çalışmalarının öncü metinlerinin çevirip derlenmesinden oluştuğunu söyleyebiliriz.⁸

Oskay'ın (2011) bir bütün olarak gördüğü insan serüvenini ya da dünya tarihini ve toplumsal yapıya ve ilişkilere ilişkin eleştirel perspektifini iletişim alanına taşıyacak metinlerle karşılaşp onları okuyup anlamak için çevirmeye başlaması ise, 1974 yılındadır. Özel arşivimde bulunan, 1989 yılında benim için o dönemde Leicester Üniversitesi Kitle İletişim Araştırmaları Merkezi (CMCR) müdürü olan James Halloran'a hitaben yazdığı referans mektubunda bu yılı kendisi belirtmiştir:

1974'e kadar, Amerikan yaklaşımı içinde sosyoloji, sosyal psikoloji, kültür antropolojisi ve tarihten yararlanarak "Theories of Mass Communications" öğrenmeye ve öğretmeye çalıştım.

Ülkemde, tesadüfler aracılığı ile, bu alandaki ilk akademisyenlerden biriydim. 1974'ten itibaren Amerikan yaklaşımının betimleyici açıklamalarını yeterli bulmadığım için Marx, Simmel, Veblen, Huizinga, Frankfurt Okulu ve nihayet sizlerin çalışmalarına, Telos, New German Critique, Theory and Society'de yazarlara yaklaşıma ihtiyacı duydum.

Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesindeki doktora programında ve lisans düzeyindeki derslerimde bu yaklaşımla konuları işledim.

Eleştirel Yaklaşımın "Mass Communication" konuları için çok önemli olduğuna inanıyorum.⁹

1970'li yılların ikinci yarısında Oskay'ın eleştirel iletişim ve kültür yazılarının yer aldığı ilk mecra, yılda bir yayımlanan *AÜ SBF BYYO Yıllıkları* olacaktır. Örneğin, 1974 yılında *İktidar Seçkinleri*, 1979 yılında *Toplumbilimsel Düşün (The Sociological Imagination)* çevirilerini de yayımladığı C. W. Mills'i ele aldığı yazısı 1974-76 yıllığında, "Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri" makalesi 1977-78, "Müzik ve Yabancılaşma" 1979-80, "Benjamin'in Baudelaire Çalışmaları" 1981, "David Riesman'ın Görüşleri" de 1982

⁸ 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında Oskay'ın *AÜ SBF Dergisi*'ndeki yazılarını (örneğin, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu" 22 (4), 1967; "Latin Amerika'nın sorunları" 22 (3); Kitle Haberleşmesi Açısından Toplumsal Araştırmalarla İlgili Metod ve Planlama Sorunları 27(2) 1972) ve yaptığı çevirileri (Bertrand D. Wolf, *Devrim Yapan Üç Adam* 1968; J. Fairbank, *Çinin Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası 1840-1950* 1969; T.B. Bottomore, *Toplumbilim* 1972; Maurice Duverger, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, 1973) doğrudan konu etmediğim için, bu kaynaklara referanslarda yer vermedim, burada anmakla yetindim.

⁹ Bu alıntıyı Ünsal Oskay'ın el yazısıyla 2 sayfa tutan referans mektubunun ilk sayfasından yaptım. İkinci sayfada daha çok beni övüyor. Mektubu İngiltere'ye göndermek üzere İngilizceye çevirip daktiloya çektikten sonra kendisine imzalatmış; el yazısı aslını saklamıştım.

yıllıklarında çıkmıştır. *AÜ SBF Dergisi*'nde 1980'de popüler kültür açısından ideoloji kavramına yeni yaklaşımlar üzerine yazmıştır.¹⁰ Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi'nin *Kurgu* dergisinde 1981 yılında "Kitle İletişimi Açısından Toplumsal Egemenlik ve Kültürel Donanımları" yayımlanmıştır.¹¹

1970'li ve 1980'li yıllarda, Ünsal Oskay'ın yukarıda söz edilen C. W. Mills (1974; 1979) çevirilerinin yanı sıra L. H. Morgan'ın 1877 tarihli (1986; 1987) iki ciltlik *Eski Toplum* kitabının çevirisi de yayımlanmıştır. Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* çalışmasında, insanın serüvenini Morgan'ın araştırmalarına, Marx'ın bu araştırmalarla ilgili notlarına ve *Das Kapital*'e dayanarak incelemesiyle bu kitabın önemi artmıştır. *Eski Toplum*'un Türkiye'de basılma süreci hayli sancılı olmuş, Oskay'ın 1976 yılının başında tamamladığı çeviri, ancak 1986 ve 1987 yıllarında Payel yayınlarından iki cilt olarak çıkabilmiştir. Morgan'ın hem eski Roma, eski Yunan ve İbranilere ilişkin kaynaklara hem de Kızılderili kabileleriyle alan araştırmalarına dayanan bu öncü etnoloji çalışmasının, Türkiye'de basılma sürecini Oskay (1998, s. 71-77), okumazyazmazlığımız ("okuryazarlık"tan türettim) çerçevesinde "Enformasyon Toplumuna Geçmezsek Geleceğin 'Aztekleri' Olabiliriz" yazısında anlatmıştır. Oskay (2011, s. 614) "Ben iki yıl dört ay 7 gün Morgan'ın *Eski Toplum* kitabını çevirdim. Hıssım, akraba ilişkileri, bilmem neler, işte onların isimleri... Heyecanlı bir kitap değil.... Neden hoşuma gitti biliyor musun? Uzun vadede düşündüğümüzde hayatın ardı ardına çok büyük değişikliklere uğratıldığını görebildim" der.

Çalışarak, çok büyük değişikliklere "iki darı tanesi kadar da olsa" katkısı olabileceğini bilmek; o dönemde Oskay'ın çok sayıda telif ve çeviri yapıt üretmesiyle sonuçlanır: *Estetize Edilmiş Yaşam* (Benjamin, 1982), *Estetik ve Politika* (Jameson, ed., 1985), *Diyalektik İmgelem* (Jay, 1989) gibi kitap çevirileri; çeşitli dergilerde, örneğin *Birikim*'de Enzensberger'den (1979) makale çevirileri yayımlanmıştır. *Oluşum* dergisindeki Benjamin üzerine yazıları (Oskay, 1981a; 1981b) ile üçü de aynı yıl çıkan kitapları ise, *Çağdaş Fantazy* (1982a), *Müzik ve Yabancılaşma* (1982b) ve *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri* (1982c) olmuştur.

Son andığım *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri* kitabı, Doçentlik çalışmasıdır. Oskay, çalışmasının asıl sorununu bir dipnotta verir: "İletişimin Kültürel İşlevleri'nin iletişim araçlarının teknolojik yanlarından mı, toplumsal yapıca belirlenen kullanımlarından mı, yoksa bu ikincisi ile birlikte bir üçüncü nedenden mi -reel yaşama katılma durumundaki çağdaş insanın kendi günlük yaşamından mı- yola çıkarak açıklanması gerektiği sorununa yaklaşıma çalışacağım" (Oskay, 1982c, s. 10-11, dipnot 16). Homeros'tan D. Riesman'a ve C. W. Mills'e, Marx'tan, Braudel ve M. Berman'a, Habermas, Arendt, Benjamin, Adorno ve Horkheimer'dan Huizinga, Veblen, eleştirel iletişim ve kültür çalışmalarında sıkça andığımız R. Williams ve H. Schiller'e ve

¹⁰ Yıllık yazıları, 1980'lerin ilk yarısında *Cumhuriyet*, *Milliyet* gibi gazetelerde, *Somut*, *Yazko Edebiyat*, *Yazko Çeviri*; 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'ların başlarındaki *Gösteri*, *Argos*, *Varlık*, *Beyaz Perde*; 1990'ların sonunda *Cogito*, *Sanat Dünyamız* vb. dergilerde çıkan eserleriyle birlikte "Yıkanmak İstemeyen Çocuklar" *Olalım* ve *Tek Kişilik Haçlı Seferleri* kitaplarında (Oskay, 1998; 2000) bir araya getirildiği ve *Müzik ve Yabancılaşma* (Oskay, 1982b) ayrı bir eser olarak yayımlandığı için, referanslarda sadece bu kitaplara yer verdim.

¹¹ Oskay, *Kurgu* dergisinde 1990 yılında da yayın yapmıştır. Bu yayında kitap hazırlığı olarak başladığını söylediği *Roman ve Etik* ile ilgili çalışması ölümünden sonra düzenlenip kitap olarak yayımlanmıştır (Oskay, 2014).

daha nicelerine göndermelerle kurduğu teorik çerçevede Oskay (1982c, s. 1-30), modern toplumlarda medya yoluyla iletişim süreçleriyle kısıtlanmayan, üretim ve tüketimin toplumsallaşmasıyla koşut “toplumsal iletişim”i vurgular; medyanın, karmaşık kültürel düzenlemeler yoluyla egemenlik yapısının korunmasında ve meşrulaştırılmasında ideolojik işlevler yüklediğini; “teknolojik rasyonalite”nin toplumsal koşullarına odaklanarak “irrasyonel rasyonalite”ye dayanan toplumlarda insanların, toplumsal konumun gerçekliğini gizleyen bir fantazyaya içinde özgürleşimden alıkonulduğunu belirtir (Oskay, 1982c, s. 24-30). Çalışmanın ilk kısmında on sekizinci yüzyılda Rousseau’nun “bilişimsel anlatımı”ndan on dokuzuncu yüzyılda (ağırlıklı Benjamin okuması üzerinden) Baudelaire ve Melville’in “metaforik anlatımları”na geçişi toplumsal değişim ve artan karmaşık ilişkilerle -yeni yükselen burjuva sınıfının izinde kırdan kente kültürel yaşam ve ürünlerle, tüketim biçimlerinin ve gruplarının yaratılmasıyla- açıklayan Oskay, ikinci kısımda Huizinga’nın oyunun ortadan kalkmasına ilişkin betimleyici kalan anlatımını, popüler ikonoloji açıklamalarını ve McLuhan’ın görüşlerini eleştirir. Son kısım ise, iletişimi toplumsal bir süreç olarak “teknolojik rasyonalite”, Vygotsky’nin dil ve düşünceye ilişkin görüşleri ve medyada şiddet ve pornografi gösterimi üzerinden değerlendirir. Nihayetinde ana akım çalışmalara karşı iletişimin doğrusal bir süreç olarak işlemediğini, kitle iletişiminin başat kültürü pekiştirme süreci olduğunu hegemonik ilişkileri merkeze alarak göstermiş olur:

Frankfurt Okulunun çalışmaları; bizim sorunumuz açısından özellikle Theodor W. Adorno, Max Horkheimer ve Walter Benjamin’in çalışmaları, çağdaş insanın edilginleşmesinin, “irrasyonelliğinin” onun insansal potansiyelliklerine rağmen ve belirli bir toplumsal formasyon içindeki egemen insan/bağımlı insan ilişkilerinden kaynaklandığını; çağdaş insanın gündelik yaşamındaki “irrasyonelliğn”, aslında, onun “irrasyonel bir toplumsal bütün” içinde yaşamakta oluşundan ileri geldiğini ortaya koymuştur (Oskay, 1982c, s. 404).

1990’lardan 2000’lere uzanan dönemde Oskay’ın *İslam’ın Siyasal Söylemi* (Lewis, 1993), *Adorno* (Jay, 2001) ve *Yaradığımız Medya* (McLuhan ve Fiore, 2005) gibi çeviri kitapları, *İletişimin ABC’si* (Oskay 1992) başta olmak üzere konuşmaları ve çeşitli dergilerdeki yazılarını bir araya getiren telif eserleri (Oskay, 1995; 1998; 2000; 2004) yayımlanmış, çeşitli yapıtlarının yeniden basımları yapılmıştır. 2009 yılındaki vefatından sonra da İnkılap yayınevini çok albenili biçimde hazırladığı kitap, derleme ve çeviri serileri çıkmıştır.

Ünsal Oskay’ın eleştirel perspektifinin, 1974 yılında bir kırılmaya uğramadığını; toplumsal yapıya yönelik eleştirel ekonomi politik analizini, önceleri Latin Amerika’da, Çin’de Türkiye’de “kültürel gelişme” kavramıyla ilişkilendirdiğini, sonraları başta Adorno ve Benjamin olmak üzere medyaya ve kültüre eleştirel yaklaşanların bilgisini buna eklediğini düşünüyorum. Oskay (1995) tarihsel bakışı her zaman korumuş bir sosyal bilimci olarak hem derinlikli hem de geniş bir perspektifle iletişimi ve kültürü anlamaya, anlatmaya çalışmıştır. Kendini alçakgönüllülük içinde “çalışkan bir nakledici”ymiş gibi sunsa da (Oskay, 2011, s. 614), Türkiye’de gündelik yaşama, popüler kültüre ilişkin toplumsal sistemi -meta fetişizmini, standartlaşmayı,

yabancılaşmayı, rekabetçi tüketimi vb- merkeze alarak yaptığı analizleri (Oskay, 1998; 2000; 2004) bu sunma biçimiyle kendine haksızlık ettiğini gösterir. Türkiye, onun gözünde hep evrensel bir serüvenin parçasıdır. Oskay, ister “efendi-köle”, ister “egemen insan-bağımlı insan” terimlerini kullansın (örn., Oskay, 1989; 1982b), anlattığı serüven, tarih boyunca insanın insanla ilişkisidir, eşitsizliğe dayanan toplumsal ilişkilerdir. Sinemaya, müziğe, edebiyata, iyi sanata yaptığı vurgu ve bilgi, sevgi, anlayış, barış içinde kurulacak bir iletişim arzusu; kültürün iyileşmesine, insanın özgürleşmesine yönelik umudu taşır içinde. 36 yıl önce Marmara Üniversitesi’nden üç öğretim elemanı, TRT radyosundan iki yapımcı ve birkaç reklamcından oluşan okuma grubumuzda Ünsal Oskay’ın önerisi ve anlatımıyla A. Adnan Adıvar’ın (1944) *Tarih Boyunca İlim ve Din* kitabını kısmen okumuştuk. O kitaptan bir cümle buraya çok yakışacak: “Âlimler beşeriyetin rahat nedir bilmeyen ruhu, dimağı, asıl şuuru demektir” (Adıvar, 1944, s. 17).

Raşit Kaya

Oskay (1995, s. 249), “32 kişinin birden yurt dışına gitmesini sağlayan bir sınavda, BYYO’ya verdiler imtihan yetkisini. Ben de nasıl soru yazmalıyız ki adama benzer adamlar alsın bu bursları diye düşündüm. Hakikaten iki kişi fire verdi, geri kalan herkes iyi adamlar çıktı”, der. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bursuyla yurtdışına giden, Oskay’ın deyişiyle “iyi adamlar”dan biri, BYYO mezunları arasındaki tek SBF mezunu A. Raşit Kaya’dır. Kendisi de yıllar sonra, Fransa’ya gidişini *Fransa’da Okumak, Fransa’yı Okumak* başlıklı kitabında anlatacaktır (Kaya, 2021, s. 12-16). Bu kitapta hem Fransız siyasi tarihi hem de özel olarak Paris’te, genelde Batı Avrupa’da 1970-1977 yıllarında Fransa ve Türkiye gündemiyle bağlantılı biçimde öğrencilerle ve işçilerle yürütülen politik mücadele örnekleri yer almaktadır. Bu örneklerde buluşulan mekânlara, düzenlenen etkinliklere olduğu kadar *Türkiye Haberleri (Nouvelles de Turquie)* dergisine/bültenine, *Alinteri* ve *Yürüyüş* dergilerine göndermeler de mevcuttur (Kaya, 2021).¹² Türkiye’ye döndükten sonra ODTÜ’de siyaset bilimi alanında çalışan Kaya, çalıştığı üniversite bünyesinde “Medya ve Kültürel Çalışmalar Programı”nın kurulmasında etkin rol oynamış ve yöneticilik yapmıştır.

1970’lerin sonunda Kaya (1978a; 1978b) Türkiye’de televizyon üzerine yazmış ya da Türkiye’de Fransızca çıkan *Stamboul/İstanbul* gazetesine ilişkin bir kitabın eleştirisini yayımlamış olsa da eserlerinin Türkiye’deki iletişim çalışmalarına katkılarının 1980’li yıllarda görünür olduğunu söyleyebiliriz. *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar* başlıklı derleme kitabın başındaki “Giriş ya da Mitostan Gerçeğe” başlıklı yazıda (Alemdar ve Kaya, 1983), Superman çizgi karakterinin kurtarıcı rolünün zaman içinde geçirdiği değişim ve yer aldığı mecralar üzerinden kültür endüstrisinin ekonomi politik ve kültürel politik mahiyeti ortaya konulur. Bu değişim, bir yanıyla da konjonktürel belirlemeler sunar. Kaya’nın doktora tez danışmanı da olan Fransız iletişim bilimcisi Francis Balle’in kitle iletişim araçlarının “mutlak güç” sahibi olduğuna yönelik egemen bakış

¹² <https://www.tustav.org> Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı’nın web sitesindeki zengin arşivde Kaya’nın yazılarının da bulunduğu *Yürüyüş, Yurt ve Dünya* ve *Bilim ve Sanat* dergilerinin sayıları mevcut.

için yaptığı iyimser-kötümser ayrımı izlenerek dünyada kriz ve savaş dönemlerinde kötümser, görece refah içinde olunan dönemlerde iyimser yaklaşımların başat hale geldiğinin altı çizilir. Radyonun ABD’de ilk yaygın kullanımı döneminde evrensel bilgiyi ve olumlu değerleri toplumun geniş kesimlerine yayıp huzur ve istikrarı sağlamada ona yüklenen umutlar, yerini Büyük Bunalım döneminin sonuna doğru basın ve radyonun şiddeti ve zorbalığı da yayabileceği düşüncesine bırakır. Avrupa’da propaganda aracı olarak kullanılan radyo, bu olumsuz düşünceyi pekiştirecek, ancak II. Dünya Savaşı’ndan itibaren ampirik araştırmalarla desteklenen, sonra televizyonu da bünyesine katan kitle iletişim araçlarının gücüne ilişkin düşünce, bu araçlara iyi ve doğru amaçlar için görevler yükleyecektir (Alemdar ve Kaya, 1983, s. 7-8). Giriş yazısında bu konjonktürel belirlenme anlatısının asıl vardığı yer önemlidir: 1. Yapılan ampirik araştırmaların sosyal bilimlerde gelişen yapısal-işlevselcilik bağlamında düşünülmesi ve uluslararası çerçevede medyanın bir modernleşme ajanı olarak değerlendirilmesi 2. Bu mutlak güç mitinin, medyayı toplumların tarihsel değişiminin belirleyicisi konumuna getiren Marshall McLuhan’ınki gibi teorik girişimlere yol açması.¹³

1987 yılında *Bilim ve Sanat* dergisinde yayımlanan yazısında Kaya, benzer bir ayrıştırmayı, enformasyon teknolojilerine ilişkin “bilimsel teknolojik devrim” iddialarına karşı yapar ve Marksist sosyal düşünceyi de değerlendirmeye katar. Liberal görüş, iyimser ya da karamsar yeni teknolojilerin toplumsal yaşamda önemli etkileri olduğu, toplumsal değişimde rolü olduğunu öne sürer. Marksizm ise, üretim güçlerinin gelişmesini daha ileri bir toplumsal oluşuma geçilmesine bağladığı için karamsar değildir. Ancak ana mesele, teknolojinin nötr olması, yaratacağı değişimin onun kullanımına bağlı olacaktır. Nasıl ve hangi amaçlar için tasarlandılar ve kullanılacaklar? Bir toplumsal oluşumda birbirleriyle ilişkili düzeyleri ayrıştıran, bilimsel-teknolojik devrimin toplumsal değişimde belirleyici olduğunu savunan McLuhan ve çelişkileri kültürel düzeyle sınırlayan D. Bell gibi iyimser teorisyenler karşısında Marcuse gibi karamsarlar vardır -ki o da teknolojinin baskıcı bir toplumsal örgütlenmeye zorlayıcı özelliğini aşırı vurgulamaktadır. Yeni teknolojiler enformasyon teknolojileridir ve sermaye birikimi sürecinin parçası olarak uygulamaya konulmaktadır. Pazar koşulları altında ve uluslararası rekabet içinde kâr güdüsüyle hareket eden büyük sermayenin çıkarları karşısında, az işçi, düşük ücret ve sendikasılaştırma yeni sağın başlıca politikalarıdır. Kaya’nın önerisi, teknoloji konusunu politikleştirmek ve tartışmaktır.

Raşit Kaya (1985), *Kitle İletişim Sistemleri* kitabında, iletişim çalışmalarında “normatif kuramlar” olarak anılan medya sistemlerini Batıdan üç örnekle felsefi temelleri ve siyasal sistemle ilişkisi içinde ele alır. Buradaki vurgu, düzenlemelerin aslında “siyasal karar”la gerçekleşeceği üzerinedir. 1993 yılında yayınlanan *Radyo Televizyonda Yeni Düzen* (Alemdar ve Kaya, 1993), Türkiye örneğini de analize katar. İletişim

¹³ Kitapta yer alan makalelerin ilk ikisi, bu çerçevede kitle iletişim araştırmalarının tarihsel seyri ve kitle iletişim araçlarının izleyiciler üzerindeki etkisine yönelik araştırmaların sunumu üzerinedir; ardından, McLuhan’ın yazdıklarından bir kesit gelir. Sonraki iki yazı, radikal yaklaşımları ele alır ve uluslararası iletişimde radikal yaklaşım çerçevesinde kültürel bağımlılığa ilişkin çalışmaları değerlendirir. Son iki makale ise, popüler kültür üzerine Ünsal Oskay ile Umberto Eco’nun makaleleridir.

Araştırmaları Derneği'nin (İLAD) ortak yayını olarak çıkan çok yazarlı *Basında Tekelleşmeler* (Topuz, vd., 1989) alışmasında, basında değişen sermaye yapısı gözler önüne serilirken, Kaya, 1994 yılında yayımlanan İngilizce makalesinde, Türkiye'de medya yapılarının dönüşümünü anlatır ve Türkiye'de yayıncılıkta, özel kanalların da yayın yaptığı yeni sisteme geçişin, önce fiili durum yaratılıp ardından düzenlemenin gelmesiyle nasıl "oldu bitti"ye getirildiğini gösterir.

Kaya, "basından medyaya dönüşüm"n 1980'lerin ortalarından 1990'lara uzanan bu ilk analizlerini ve sonrasını *İktidar Yumağı* kitabında hem dünya ölçeğinde hem de Türkiye zeline derli toplu sunacaktır.¹⁴ Tarihsel maddeciliğe dayanan bir ekonomi politik yaklaşımla medyayı ve gazetecilik pratiklerini, kendi deyişiyle, medya, sermaye ve devletin girift ilişkisinden oluşan "iktidar yumağı"nı özümlediği bu kitapta Kaya (2016, s. 40-48, 78-80) teorik düzeyde "gerçekliğin inşası", "kodlama-kodaımlama" gibi göndermelerle ideolojinin işleyişiyle de bağlantı kurmuştur. Kreselleştiği varsayılan fakat eşit olmayan ilişkiler üzerine kurulu dünyada medya, sanal ortama taşıdığı çatışmalarda "sağduyulu" pozuyla hegemonya krizinin önünü almakta, böylece de "ağdaş dünyanın ideolojik regülatörü" konumuna yerleşmekte ve "topya" arayışlarını anlamsız kılmaktadır (Kaya, 2016, 421-422, ayrıca aynı argüman için televizyon özeline bkz. Kaya, 2001).

Kaya'nın siyaset teorisi yazıları da medya analizlerinin teorik tartışmaları da ideolojik olana göndermeler içerir. Örneğin, yeni sağın alternatif yok iddiasını ideolojik düzlemde değerlendirmesi (Kaya, 1988) ya da Marx tartışmasını Batı Marksizmine, devlet odağında Althusser ve Poulantzas'a olsa da öncelikle Gramsci'ye (ve Frankfurt Okulu'na) taşıması (Kaya, 2009, s. 90-91 ve 93) gibi medya çalışmalarını siyaset bilimiyle ilişkisi içinde değerlendirmesinde de aynı izlek karşımıza çıkar (Kaya ve akmur, 2013, s. 571). Fakat yaklaşımı her zaman, politik olan üzerindeki vurguyu ihmal etmeyen bir eleştirel ekonomi politik yaklaşım olmuştur.

Erol Mutlu

Oskay'ın gazetecilik deneyiminden sonra, Kaya'nın doktora sırasında Fransa'daki organizasyon ve dergi/bülten yayıncılığını takiben akademik yayınlarda bulunmasında olduğu gibi, Erol Mutlu da 12-13 yıl kadar TRT televizyonunda çalıştıktan sonra üniversitede çalışmaya ve yazmaya başlamıştır. Mutlu, 101'likler diye anılan TRT'ciler arasındadır (Alpagut, 2014); A BYYO'da da ilk yılları idari davalarla geçmiştir.¹⁵ Doktora tezine A SBF'de nsal Oskay'ın danışmanlığında başlamış, Oskay İstanbul'a gittikten sonra tezini 1986'da Tokgöz ile tamamlamıştır (Tokgöz, Binark ve aylı Rahte, 2014, s. 44-46; Tokgöz, 2021, s. 286).

¹⁴ Aynı dönemde Kaya ve akmur'un (2010) Türkiye'de medyanın siyasetle doğrudan ilişkisini gösteren İngilizce makalesi de yayımlanır.

¹⁵ Türkiye'de içini iyi yapmaya, ödüller almış olmaya değil, (*Sporun yks*, belgesel dizi, Radyo Televizyon Muhabirleri Derneği, Cengiz Polatkan dl ve *Köy Kahvesi* dizi program, 1980, ağdaş Gazeteciler Derneği dl) siyasi eğilimlere bakıldığı için, bunların film çekenlere, yazı yazarlara ne ilk ne de son cezalar arasında olduğunu zaten biliyoruz. İktidardan ve hak arayışından söz edildiğinde, mücadelenin bitmeyeceğini de birilerinin bilmesi lazım tabii. eşit çeşit ceza uyduruluyorsa, türlü türlü de mücadele biçimleri ortaya çıkıyor.

Erol Mutlu'nun *Karşılaştırmalı Televizyon Sistemleri ve Televizyon Yapımcılarının Mesleki Eğilimleri* başlıklı doktora tezi (1986), *Televizyonu Anlamak* (1991), *Televizyonda Program Yapımı* (1995), *Televizyon ve Toplum* (1999) kitapları, "TV Eleştirisinin Doğası" çevirisi (Berg ve Lawrence, 1997) ve "Televizyonu Düşünmek" (2005a, s.75-85 -ilk basımı 2001) makalesi başlıklarından anlaşıldığı gibi hep televizyon, televizyonun teorik ve pratik boyutlarıyla anlaşılması üzerinedir.¹⁶ Doktora tezinde, televizyonu; siyasal sistemle bağlantılı yayıncılık sistemi olarak normatif boyutuyla ve kurumsal üretimde yapım ve denetim aşamalarıyla TV yapımcılarının mesleğe ve örgüte (bu örnekte TRT'ye) bakışı gibi profesyonel üretim süreci çerçevesinde işleyen Mutlu (1986), *Televizyonu Anlamak* kitabında (Mutlu, 1991) televizyon anlatılarını "tür" kavramına dayandırarak çözümlenmeye yönelir. Mutlu (1995), *Televizyonda Program Yapımı*'ni ders kitabı olarak pratiğe yönelik hazırlamıştır; *Televizyon ve Toplum* ise (Mutlu, 1999), televizyonun bir iletişim, eğlence ve kültür aracı olarak yaşamımızdaki yerine ilişkin araştırmaları, çözümlenmeleri, arayışları tarayıp derleyen bir değerlendirme niteliğindedir. Mutlu'nun ders kitabı dışındaki televizyon çalışmaları, aslında ya giriş ve ilk bölümlerinde ya da *Televizyon ve Toplum*'da olduğu gibi tüm kitapta iletişim alanındaki teorik tartışmaları barındırır. "Televizyonu Düşünmek" makalesinde de Mutlu (2005a, s. 75-85), televizyonu bir kalkınma etkeni olarak ya da bir eğlence aracı olarak değerlendirmenin birbirinin türevi olduğunu gösterir; ya temsile, ya araca, ya kuruma ya da sürece odaklanan kuramların diğer boyutları dışarıda bıraktığını belirtir. Mutlu'ya göre, televizyon çalışmalarındaki kuramsal yanlılığı eleştirel biçimde, televizyonu da çok boyutluluğu içinde düşünmek gerekir.

Mutlu da Oskay gibi 1980'lerin ikinci yarısından itibaren önce *BYYO Yıllık*, sonra *İLEF Yıllık*'larında makaleler ve çeviri metinler yayımlamıştır. *İletişim, Kültür ve İletişim, Yeni Türkiye, Mürekkep, Doğu Batı, Karizma* gibi dergilerde ve başta *Radikal İki* olmak üzere gazetelerde akademik ve güncel yazıları çıkmıştır.¹⁷ Bu yazılar, kamusalılık, milliyetçilik, modernlik-postmodernlik tartışması, globalleşme, medya ve üniversitede etik vb. birçok kavram ve konuya ilişkin bilgi ve düşüncelerle örülmüştür.

Fakat Mutlu'nun başlıca ilgisi, "iletişimi nasıl tanımlayacağız da üzerine çalışacağız?" sorusu gibi görünmektedir. Bu çerçevede, 1990'larda ve 2000'lerin ilk yıllarında Erol Mutlu, kitle iletişim kuramlarını, iletişim üzerine düşünmeyi, iletişimle ilgili kavramları, iletişim eğitimini doğrudan konu aldığı metinler üretmiştir.¹⁸ Bu metinlerden doğrudan iletişim çalışmalarıyla ilgili olanlar şunlardır: 1992'de "Kitle İletişim Kuramları ve Türkiye'de Basın-Yayın Eğitimi" (Mutlu, 2005a, s. 50-74), ilk basımı 1994'te yapılan *İletişim Sözlüğü*, 1996 yılındaki "İletişim Çalışmaları Alanına Aykırı Bir Bakış: Bir Üst-İletişim Olarak İletişim Çalışmaları" makalesi (Mutlu, 2005a, s. 28-49), 1997'de *Kitle İletişim Kuramları* dersinde seçtiği ve çevirdiği

¹⁶ Mutlu'nun sosyal bilimler ve siyaset bilimindeki genel formasyonu açısından Nisbet'ten muhafazakârlık üzerine kitap bölümünün yanında W. G. Runciman (1986), T. Bottomore (1987; 1990), çevirilerini de anmak isterim. Başta televizyon olmak üzere medyaya odaklanmasını bu formasyonu bağlamında düşünmek gerekir.

¹⁷ Erol Mutlu bibliyografyası için (birkaç eksikle) bkz. Yıldız, Özdemir ve Mutlu, 2014, s. 347-351.

¹⁸ İletişim eğitimiyle ilgili olarak bkz. Kükrer, 2011.

okuma parçaları ve ilgili sunuşu (Mutlu, 2005b) ve 2001’de basılan Gazi Üniversitesi’nde yaptığı konuşmanın metni, “Kitle İletişim Kuramları Üzerine”dir. (Mutlu, 2005a, s. 13-27). Mutlu, 1992 basımlı yazısında, ABD’de sosyal bilimler içinde iletişim çalışmalarının gelişimini ve “etki” sorunsalıyla ayrı bir disiplin olmaya yönelmesini anlattıktan sonra, Oskay’da da gördüğümüz, “karşıt düşünce akıntıları”ndan C. W. Mills, D. Riesman, Dallas W. Smythe ve H. I. Schiller’in çalışmalarına değinir ve “en etkili karşıt akıntı” olarak Frankfurt Okulu’nu ele alır. Ana akım ve karşıtı olan eleştirelilikleri yakınlaştırma çabalarının ideolojik yanlılık taşıdığını ama bu ikili ayrımı da aşırı basitleştirme riski nedeniyle dikkatli kullanmak gerektiğini söyleyen Mutlu (2005a, s. 64), o zamanki güncel durumu, ABD’de hem endüstriden araştırma projelerine verilen desteğin azalması hem de Avrupa’daki kültür ve iletişim çalışmalarıyla etkileşim çerçevesinde değerlendirir. Sonuçta, bir disiplinden ziyade sınırları gevşek bir akademik çalışma alanı oluşturan kültürel çalışmalardaki maddi pratik olarak kültür üretimi, metin ve alımlama analizleriyle ortaya koyulan anlamlandırma ve iktidar meseleleri iletişim alanına taşınmış, iktidar ilişkileri kavrayışı da Foucault etkisiyle salt toplumsal sınıf çatışması ekseninden karmaşık ve çok yönlü deneyimlerden oluşan bir toplum tasarımına kaymıştır. Mutlu, bu gelişmelerde egemen ana akıma karşı kuramsal bir zenginlik bulur (2005a, s. 70). *İletişim Sözlüğü*’nün girişinde de Mutlu (1994), katı disiplinler sınırların yaratacağı sığılaşma ve yoksullaşma karşısında bilginin “bilgiler arası bir söyleşmeyle herkese açılması”nı önerir; iletişim alanını farklı geleneklerin arasındaki kesişmeler ve örtüşmeler içinde dinamik ve zengin bir çalışmalar karmaşası olarak görür.

İletişim çalışmalarını bir “üst-iletişim” olarak değerlendirdiği 1996’da basılan makalesinde ise, Mutlu (2005a, s. 49), tersine, iletişim çalışmalarında zenginlik değil yoksulluk, hatta “içi boş bir yapıntı”ya dönüşme riski bulur. İletişim alanını yoksullaştırma eğilimi, sadece bilimselci, davranışçı, işlevselci egemen paradigma için değil, “bir öz-yapıbozumsal söyleme elverir” gördüğü (2005a, s. 43) kültürel çalışmalar geleneğinin bir araya getirdiği yaklaşımları yeterince geliştirmeden ve sorunlaştırmadan çalışma alanına aktaran eleştirel iletişim çalışmaları için de geçerlidir. Mutlu, iletişim çalışmalarının bir üst-iletişim olması ve bunun gizlenmesiyle bir aldatım yaratıldığı savını o kadar ileriye taşır ki özne-nesne diyalektiğinde aranan eleştirelilikten Lukacsvari bir özne-nesne özdeşliğine kadar varır:

El attığınız konu yaptığınız işe içkindir. Yani yaptıklarınız söylediklerinize doğrudan müdahale eder, söyledikleriniz de yaptığınıza. Edim sözün, söz ediminin açmazlarını ele verir. Özne-nesne konumları öylesine kaygan ve değişkendir ki, bu konumların varlığı su götürür hale gelir (Mutlu, 2005a, s. 34).

Bu gibi kaymaların kaynağını Erol Mutlu’nun 1993-94’ten itibaren (1) “kitle iletişimi” ve “medya”dan önce “iletişim”i anlamaya ve bu uğurda dil, gösterge/işaret değeri, anlam, söylem, söz, retorik, söz edimi (Mutlu, 1994; 2005b) gibi kavramlarla uğraşmaya, beşeri bilimlerle ilgilenmeye yönelmesinde; (2) bunu “kavramsal temizlik” gibi (Mutlu, 2005a, s. 26) çok daha kapsayıcı bir iddia içinde yapmaya çalışmasında ve (3) aynı

metin içinde dahi önce söyleyen, sonra söylediğini eleştiren tavrında bulabiliriz. Örneğin, önce kitle kavramını eleştirir, sonra kitle kavramını kullanır ve ardından başta eleştirdiği kavramı kullandığı için kendini eleştirir (Mutlu, 2005a, s. 26-27). Başka bir yazısında da yine kitle ve kitle kültürü kavramlarına yer verip Oskay'ın yirmi yıl önceki kavrayışını eleştiren biçimde kültürel işlevlerine indirgenmemesi gerektiğini düşündüğü popüler kültür kavramının temizliğine girer (Mutlu, 2005a, s. 293-333).¹⁹ Nihayetinde, "ciddi sorular sormak" gerektiğinin, bu soruların "medyanın da içinde yer aldığı daha genel iktidar ilişkisinin bizi birey olarak nerede konumlandığını ve ne kadar sınırlandırdığını araştırmamıza yol açan sorular" olması gerektiğinin altını çizer. Bunun için de parça parça değil, "büyük çaplı düşünce sistemleri"ne gereksinim vardır (Mutlu, 2005a, s. 27).

Türkiye'de erken dönem eleştirel yaklaşımların mirası ve sonrası

Türkiye'de iletişime eleştirel yaklaşımların erken dönem temsilcileri olarak gördüğüm Oskay, Kaya ve Mutlu'nun medya, iletişim ve kültüre ilişkin başlıca çalışmalarının eksik de olsa bir envanterini çıkarmaya çalıştım. Üçünün de siyaset bilimi arka temeli olduğunu ve iletişimi eleştirel perspektiften iktidar ilişkileri çerçevesinde değerlendirdiklerini göstermeyi başardığımı umuyorum. Üçünü ortaklaştıran bir nokta da hepsinin medya sistemleri analizi yapmış ve/veya gelişme literatürüyle ilgilenmiş olmasıdır: Oskay'ın doktora tezi ve TRT ödülü kazanan kitabı; Kaya'nın medyaya yaklaşımları değerlendirmesi ve ilgili derleme kitabın kapsamına aldığı Sarti'nin makalesi, doğrudan kitle iletişim sistemlerini işlediği kitabı ve Türkiye'de yayıncılık üzerine yazıları, Mutlu'nun doktora tezi ve çeşitli yazılarında değindiği "kültürel emperyalizm" tezine eleştirileri bu ortaklaşma örnekleri arasındadır. Bu, aynı zamanda üçünün de eleştirel yaklaşımların olmazsa olmazı, liberal düşünce eleştirileri kaleme aldıklarını gösterir.

Üçü arasındaki farklılaşmayı yalınlaştırarak söylersem, Oskay, özellikle P. Baran'ı andığı Marksist bir çerçevede önce kültürel gelişme sorununa eğilmiş, ilk elde erişebildiği anaakım iletişim araştırmalarını aktarmış ancak 1970'lerin ortalarından itibaren C. W. Mills, D. Riesman, H. Schiller gibi yazarların yanı sıra Frankfurt Okulu'nun, özellikle de Adorno ve Benjamin'in iletişime ve kültüre ilişkin çalışmalarını odağına alan ve yorumlayan yapıtlar üretmiştir. Kaya'nın medya analizleri, siyaset teorisi bağlantısı içinde daha net bir tarihsel maddeci ekonomi politik yaklaşım içindedir ve onun Batı Marksizmi referansları Gramsci ve Althusser olmuş gibi görünmektedir. Mutlu'nun yaşı Kaya'ya yakın olmasına karşın, akademik yaşama daha geç başladığı için, önceleri Oskay'ın yaklaşımına yakın argümanlarını 1980'ler ve 1990'lardaki uluslararası kaynaklarla daha fazla beslemiş; medya sistemleri ve medyada yaratıcı personelin konumundan tür

¹⁹ Değirmekle yetindiğim popüler kültür konusunda (Mutlu'nun yanı sıra Oskay ve Oktay'ın yapıtlarını da ele alan) bir değerlendirme için bkz. Çaylı Rahte, 2014.

çözümlemesine uzanan analizlerden sonra iletişimi anlamada birçok yaklaşımla örülen zengin bir düşünce sistemini savunarak her yaklaşımdan gelen kavramları netleştirme arayışına girmiştir -bu serüvende R. Williams'ın onun ana kaynaklarından biri olduğu kanısındayım.

Anıları ve eski çalışmaları değerlendirme yazarı olarak Türkiye'de pratikte olup da erken dönem eleştirel iletişim çalışmalarının teorik tartışmalarında fazla görülmeyen ancak 1990'lar ve 2000'lerden itibaren karşılaşmaya başladığımız muhalif seslerin, alternatif arayışlarının ve protestoların da elbette eleştirel yaklaşımlara konu olduğunu söylemeliyim.²⁰

Günümüzde savaşlar, gelişkin biyolojik ve nükleer silahlar, otoriter popülist yönetimler, zorunlu göçler/ölümler gibi dehşet verici birçok konuya karşı sözde "iyilik güzellik" tıbbi söylemiyle sunulan iki noktayı vurgularsam;

- zihnimizi kontrol edecek nöroteknolojik aygıtlara/çiplere (aslında Elon Musk gibi az sayıdaki büyük sermaye sahibine ve onların büyük devletlerdeki uzantılarına) tıbbi katkıları açısından yaklaşım beyinlerimizi;
- her türden yaşlanma korkusu ve güzellik mitiyle örülü bir "estetik" (plastik demek isterim) kaygıyla benzeşmek, standartlaşmak, mimiksiz robotlara dönüşmek üzere yüzlerimizi, bedenlerimizi cerrahi müdahalelere açmak, distopik bir yaşantının kurulmasına gönüllü katılmak değil midir? Ünsal Oskay, Raşit Kaya ve Erol Mutlu'nun çalışmalarının bu gibi güncel soruları farklı boyutlarıyla tartışmaya açabileceği düşüncesindeyim.

Kaynakça

Adivar, A. A. (1944). *Tarih boyunca ilim ve din*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Adorno, T. W. (1969). Scientific experiences of a European scholar in America. (D. Fleming, Çev.). D. Fleming ve B. Bailyn (Der.), içinde *The intellectual migration: Europe and America, 1930-1960* (s. 338-370). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Alemdar, K. ve Kaya, R. (Der.), (1983). *Kitle iletişiminde temel yaklaşımlar*. Ankara: Savaş Yayınları.

Alemdar, K. ve Kaya, R. (1993). *Radyo-televizyonda yeni düzen: Dünya deneyi ve Türkiye'deki arayışlar*. Ankara: TOBB.

Alpagut, T. (2014). "Erol ile TRT yıllarımız", *İletişim, anlam, arayış: Erol Mutlu'ya armağan* içinde (s. 25-31). Ankara: Ütopya Yayınları.

²⁰ Bu açıdan Meral Özbek'in (2004) *Kamusal Alan* derlemesini özellikle anmak isterim.

- Benjamin, W. (1982). *Estetize edilmiş yaşam* (Ü. Oskay, Çev. ve Haz.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Berg, R. V. L., ve Wenner, A. L. (1997). Televizyon eleştirisinin doğası. (E. Mutlu, Çev.). *AÜ İLEF Yıllık 1994-1995*, 349-394.
- Bottomore, T. (1987). *Siyaset sosyolojisi*. (E. Mutlu, Çev.). Ankara: V Teori Yayınları.
- Bottomore, T. (1990). *Seçkinler ve toplum*. (E. Mutlu, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çaylı Rahte, E. (2014). "Popüler kültürü eleştirmek üzerine: Oskay, Oktay ve Mutlu", *İletişim, anlam, arayış: Erol Mutlu'ya Armağan içinde* (s. 252-276). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Enzensberger, H. M. (1979). Bir "kitle iletişim araçları teorisi"nin oluşturucu öğeleri (Ü. Oskay, Çev.), *Birikim* 58-59, 17-37.
- Garnham, N. (2008 -İngilizcesi 1983). Bir kültürel materyalizm teorisine doğru. (S. Çelenk, Der.), *İletişim çalışmalarında kırılmalar ve uzlaşmalar içinde* (s. 67-83) Ankara: Deki.
- Hall, S. (1980). Cultural studies: two paradigms. *Media, Culture and Society*, 2 (1), 57-72.
- Hall, S. (1982 -reprint 1988). The rediscovery of "ideology": Return of the repressed in media studies. (M. Gurevitch vd. Der.), *Culture, society and the media* (56-90). Londra ve New York: Routledge. (Türkçesi: (1994). İdeolojinin yeniden keşfi: Medya çalışmalarında baskı altında tutulananın geri dönüşü, (M. Küçük, Çev. ve Der.) *Medya, iktidar, ideoloji içinde*. Ankara: Ark).
- Horkheimer, M. (1999). *Critical theory: Selected essays*. (M. J. O'Connell vd., Çev.). New York: Continuum.
- Jameson, F., (Der.), (1985). *Estetik ve politika*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Eleştiri.
- Jay, M. (1989). *Diyalektik imgelem*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Ara Yayınları.
- Jay, M. (2001). *Adorno*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Der Yayınları.
- Jenemann, D. (2007). *Adorno in America*. Minneapolis, Londra: University of Minnesota Press.
- Katz, D., vd. (Der.), (1954). *Public opinion and propaganda*. Hinsdale, Il: Dryden Press.
- Kaya, R. (31 Ocak 1978a), 10 Yıl sonra TV: Devlet baba televizyonu, Yürüyüş.
- Kaya, R. (1978b). Eleştiri/Tanıtm/Tartışma, İstanbul (1875-1964) Türkiye'de yayınlanan Fransızca bir gazetenin tarihi, K. Alemdar, Ankara, AİTİA Yayınları, 1978, *Yurt ve Dünya*, 12, 363-366.
- Kaya, A. R. (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Kaya, A. R. (1987). Bilimsel-teknolojik devrim ve sosyal düşünce. *Bilim ve Sanat*, 80, 22-25.

- Kaya, R. (1988). Panel: Türkiye'yi nasıl bir gelecek bekliyor? (Panele katılanlar: İlhan Tekeli, Ömür Sezgin, Raşit Kaya, Gencay Şaylan, Galip Yalman, Özcan Kesgeç) *Bilim ve Sanat*, 89, 6-18.
- Kaya, A. R. (1994). A fait accompli: Transformation of media structures in Turkey. *METU Studies in Development*, 21(3), 383-404.
- Kaya, R. (2001). Televizyon: Medyanın amiral gemisi ya da globalleşmenin taşıyıcısı. *AÜ İLEF Yıllık 1999. Özel Sayı: Sinema ve Televizyon. Mahmut Tali Öngören'e Armağan.* (A. Kartarı ve D. B. Kejanlioğlu, Der.): 199-206.
- Kaya, R. (2009). Söyleşi: Siyaset "iyi yönetimin, mutlu toplumun" arayışıdır... Söyleşiyi yapan: İ. Ö. Kerestecioğlu; Söyleşiye katılanlar: Ömür Sezgin, Raşit Kaya, Cemil Oktay. *I.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 77-107.
- Kaya, R. (2011). Günümüzde Türkiye'deki iletişim eğitimini ana hatlarıyla ele alacak olursak neler söylerdiniz? *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15, 182-188.
- Kaya, A. R. (2016 -1. Basım 2009). *İktidar yumağı: Medya, sermaye, devlet*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaya, A. R. (2021). *Fransa'da Okumak, Fransa'yı Okumak*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kaya, R., ve Çakmur, B. (2010). Politics and the mass media in Turkey. *Turkish Studies*, 11(4), 521-537.
- Kaya R., ve Çakmur, B. (2013). Siyaset bilimi ve medya çalışmaları. (G. Atılğan ve A. Aytekin, Der.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* (s. 567-578). İstanbul: Yordam.
- Kellner, D. (2008 -İngilizcesi 1997). Ayrımın üstünden gelmek: Kültürel çalışmalar ve ekonomi-politik (H. Ergül, Çev.), (S. Çelenk, Der.), içinde, *İletişim çalışmalarında kırılmalar ve uzlaşmalar*. (s. 147-172) Ankara: deki.
- Kükreler, Ö. (2011). Erol Mutlu'nun iletişim eğitimi üzerine düşünceleri ve katkıları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15, 161-163.
- Lewis, B. (1993). *İslam'ın Siyasal Söylemi*. (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Simavi Yayıncılık.
- McLuhan, M., ve Fiore, Q. (2005). *Yaradığımız Medya*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayınları.
- Mills, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri*. (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mills, C. W. (1979). *Toplumbilimsel Düşün*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Morgan, L. H. (1986). *Eski Toplum, Cilt 1*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Morgan, L. H. (1987). *Eski Toplum, Cilt 2*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

- Murdock, G. (1982; reprint 1988). Large corporations and the control of the communications industries. M. Gurevitch, vd. (Der.), *Culture, society and the media* içinde (s. 118-150). London ve New York: Routledge.
- Mutlu, E. (1986). Karşılaştırmalı televizyon sistemleri ve televizyon yapımcılarının mesleki eğilimleri. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış doktora tezi.
- Mutlu, E. (1991). *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Mutlu, E. (1994). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları. (Genişletilmiş 2. Basım 1995; Gözden geçirilmiş 4. Basım 2004 Ankara: Bilim ve Sanat; Son Basım 2017 Ankara: Ütopya).
- Mutlu, E. (1995). *Televizyonda Program Yapımı*. Ankara: AÜ İletişim Fakültesi Yayınları.
- Mutlu, E. (1999). *Televizyon ve Toplum*. Ankara: TRT Yayınları.
- Mutlu, E. (2005a). *Globalleşme, Popüler kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Mutlu, E. (Der.), (2005b). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- O'Malley, T. (2013). Communications policy and social change: Raymond Williams, the left and thinking about the media. *Key Words*, 11, 12-26.
- Oskay, Ü., (Der.), (1968-metininde kullanılan teksir 1980). *Kitle Haberleşme Teorileri ve Kitle Haberleşme Araçları*. Ankara Üniversitesi SBF BYYO Ders Notları.
- Oskay, Ü., (Der.), (1969). *Kitle haberleşme teorilerine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Oskay, Ü. (1971a). Gelişme açısından kültür değişimi. Ankara Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Oskay, Ü. (1971b). *Toplumsal gelişmede radyo ve televizyon: Geri kalmışlık açısından olanaklar ve sınırlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Oskay, (1981a). Benjamin'de modern olanı iletimleme sorunsalı. *Oluşum*, 40 (82): 12-17.
- Oskay, (1981b). Benjamin'de tarih, kültür ve fantazyaya. *Oluşum*, 43 (85), 4-15.
- Oskay, Ü. (1982a). *Çağdaş Fantazyaya*. Ankara: AYKO.
- Oskay, Ü. (1982b). *Müzik ve Yabancılaşma*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Oskay, Ü. (1982c). XIX. Yüzyıldan günümüze kitle iletişiminin kültürel işlevleri. (Doçentlik çalışması). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

- Oskay, Ü. (1989). "Önsöz: Modern toplumlarda gündelik hayatın sistemle bütünleşmemiz ve birey olamayışımız açısından önemi". B. Brown, (Y. Alogan, Çev.), *Marks, Freud ve günlük hayatın eleştirisi* içinde (s. 7-13). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oskay, Ü. (1992). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Oskay, Ü., vd. (1995). İletişim teorileri, teorisyenleri: Onlar iletmışlerdi. Salı toplantıları 93-94. El, dil, göz, kulak: İletişim işim (s. 233-262). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oskay, Ü. (1998). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oskay, Ü. (2000). *Tek Kişilik Haçlı Seferleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Oskay, Ü., ve Çelebi, M. (2004). *Peki konuşalım: Popüler kültür üzerine*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Oskay, Ü. (2011). 8 Aralık 2006 Lefkoşa, KKTC'de yapılan görüşme. (D. B. Kejanlıoğlu, Görüşmeci; A. A. Aral, Deşifre), (D. B. Kejanlıoğlu, Der.), *Zamanın tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri* içinde (s. 613-621). Ankara: Deki.
- Oskay, Ü. (2014). *Roman ve etik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özbek, M. (Der.), (2004). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.
- Runciman, W. G. (1986). *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*. (E. Mutlu, Çev.). Ankara: Teori.
- Schramm, W., (Der.), (1965, ilk basımı 1954). *The process and effects of mass communication*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.
- Tokgöz, O. (2000). "Türkiye'de iletişim araştırması: Nereden nereye?", Medya ve kültür. I. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri 3-4 Mayıs 2000 (s. 9-28). Ankara: İletişim Dergisi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2005). Türkiye'de iletişim eğitimi: Elli yıllık bir geçmişin değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi. 20 Ekim 2005.
- Tokgöz, O. (2015). *İletişim kuramlarına anlam vermek: Başlangıcından günümüze Anglo-Amerikan iletişim kuramı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2021). *Bir İletişim Duayeninin Anıları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tokgöz, O., Binark, M. ve Çaylı Rahte, E. (2014). Oya Tokgöz ile söyleşi. *İletişim, Anlam, Arayış: Erol Mutlu'ya Armağan* içinde (s. 43-48). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Topuz, H., Alemdar, K., Kaya, R., Kurtböke, O., Öрки, N. (1989). *Basında tekelleşmeler*. İstanbul: İLAD ve TÜSES.

- Türkoğlu, N. (2005). Türkiye’de iletişim akademisyeni olmak: Kişisel bir serüvene eleştirel bir bakış. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Türkiye’de İletişim Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi. 20 Ekim 2005.
- Türkoğlu, N. (2009). Medya ve iletişim çalışmalarının içerisi-dışarı. (D. Hattatođlu ve G. Ertuđrul, Der.), *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* içinde (s. 281-196). İstanbul: E yayınları anahtar kitaplar.
- Türkoğlu, N. (2014). Erol hoca ve özdeşünümsellik. *İletişim, anlam, arayış: Erol Mutlu’ya Armağan* içinde (s. 53-54). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Wiggershaus, R. (1994). *The Frankfurt School: Its history, theories and political significance*. (M. Robertson, Çev.). Cambridge: Polity Press.
- Williams, R. (1961). *The Long Revolution*. London: Chatto and Windus.
- Williams, R. (1962). *Communications*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Yıldız, A., Özdemir, İ., ve Mutlu, Ö. (2014). Erol Mutlu bibliyografyası, *İletişim, anlam, arayış: Erol Mutlu’ya Armağan* içinde (s. 347-351). Ankara: Ütopya Yayınları.